Gabriela Augustyniak-Żmuda

Biografie językowe przesiedleńców ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej mieszkających w regionie lubuskim

47
Język na Pograniczach

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk   Fundacja Slawistyczna

BIOGRAFIE JĘZYKOWE PRZESIEDLEŃCÓW
ZE WSCHODNICH WOJEWÓDZTW II RZECZYPOSPOLITEJ
MIESZKAJĄCYCH W REGIONIE LUBUSKIM

Język na Pograniczach
[Borderland Languages]

47

Gabriela Augustyniak-Żmuda

BIOGRAFIE JĘZYKOWE PRZESIEDLEŃCÓW ZE WSCHODNICH WOJEWÓDZTW II RZECZYPOSPOLITEJ MIESZKAJĄCYCH W REGIONIE LUBUSKIM

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
Fundacja Slawistyczna

Warszawa 2023

Recenzje wydawnicze [Editiorial Reviews]

Prof. dr hab. Iwona Kabzińska, emerita
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institut of Archeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

Dr hab. Ewa Dzięgiel, prof. inst.
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków, Polska
[Institut of Polish Language, Polish Academy of Sciences, Cracow, Poland]

Publikacja dofinansowana z programu „Doskonała nauka" Ministra Edukacji i Nauki
w ramach projektu nr DNM/SN/551019/2022.
[The work was financed from the "Excellent Science" Programme of the Polish
Minister of Education and Science, project No: DNM/SN/551019/2022.]



Minister
Edukacji i Nauki

Projekt okładki [Cover]
Katarzyna Gerula

Zdjęcie [Photo by]
Gabriela Augustyniak-Żmuda

Redakcja [Editing]
Dorota Muszyńska

Korekta [Proofreading]
Olga Kowalczyk, Dorota Leśniewska, Dorota Muszyńska

Skład [Typesetting]
Nadia Ivanets

ISBN: 978-83-66369-52-8 [e-book]
ISBN: 978-83-66369-60-3 [druk]
ISSN: 1230-1302 (Język na Pograniczach)

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Bartoszewicza 1b/17, 00-337 Warszawa,
tel. 22 826 76 88,
wydawnictwo@ispan.edu.pl, www.ispan.edu.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP

Region lubuski[1] to obszar historycznego pogranicza polsko-niemieckiego, który na mapach dialektologicznych określany jest jako teren występowania tzw. nowych dialektów mieszanych. Tak nazywa się dialekty, które występują na terytorium przyłączonym do Polski w 1945 roku (zob. Bartnicka-Dąbkowska, 1965, s. 18; Urbańczyk, 1956, s. M1). Po 1945 roku nastąpiła tu wymiana ludności i języków. W regionie lubuskim funkcjonował miejscowy dialekt języka niemieckiego (brandenburski), miejscowe gwary wielkopolskie z okolic Babimostu – z polskiej enklawy w Niemczech, gwary przeniesione: warianty języka polskiego, białoruskiego, ukraińskiego z byłych wschodnich województw II Rzeczypospolitej, gwary polskich górali z Bukowiny, gwary wielkopolskie, mazowieckie, odmiany języka ukraińskiego i łemkowskiego (w związku z przesiedleniem w ramach akcji „Wisła"), język romski (w Gorzowie Wielkopolskim osiedliła się liczna grupa Romów) (Zielińska, 2012, s. 13, 2013b, s. 10), język używany przez Tatarów (Miśkiewicz, 2009) i język Żydów (Klatta, 2012, s. 133).

Celem niniejszej monografii jest przedstawienie różnorodności językowej przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej oraz podjęcie dyskusji z powszechnym do 2013 roku[2] poglądem o ich jednorodności.

Główne tezy to:

1) przesiedleńcy z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej są zróżnicowani pod względem języka, ponieważ ich biografie językowe są różne,
2) biografie językowe mają wpływ na *idiolekty*[3],

[1] Sformułowania „region lubuski" używam za Anną Zielińską (zob. Zielińska, 2013b, ss. 15–19). Badaczka, chcąc uniknąć konotacji historycznych i administracyjnych w odniesieniu do „ziemi lubuskiej" czy „województwa lubuskiego", określa teren swoich badań jako „region", co oznacza ‘jakiś obszar' bez konieczności precyzowania rozmiarów czy granic (Handke, 1993, s. 11).

[2] Za przełom uznaję publikację książki Anny Zielińskiej, zatytułowaną *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim* (Zielińska, 2013b).

[3] *Idiolekt* to indywidualny język danej osoby. Dokładne wyjaśnienie tego pojęcia znajduje się w części opisującej terminologię używaną w monografii.

3) pogląd dotyczący jednorodności mowy przesiedleńców wymaga naukowej dyskusji.

Punktem wyjścia do analiz są indywidualne wypowiedzi i zachowania językowe. Przyjmuję poglądy wielu badaczy kontaktów językowych, że w badaniach języków o chwiejnej, nieustalonej normie, takich jak dialekty i interferujące języki w warunkach dwu- i wielojęzyczności, to właśnie *idiolekty* stanowią podstawowe źródło materiału empirycznego (Głuszkowski, 2011a, s. 52).

Moje badania prowadzone są głównie z perspektywy mikrosocjolingwistycznej, ale z uwzględnieniem perspektywy społecznej, zwłaszcza przy opisie procesów prowadzących do zmiany języka. Jest to książka interdyscyplinarna – oparta na analizie materiału językowego i socjolingwistycznego o charakterze biograficznym. W monografii znajdują się zagadnienia związane z *dwujęzycznością*. Omawiam m.in. problematykę *przełączania kodów*, wykorzystując światową literaturę z zakresu kontaktów językowych.

METODY

Badania terenowe

W celu zebrania materiału w latach 2009–2018 prowadziłam socjolingwistyczne badania terenowe w 23 miejscowościach regionu lubuskiego (Bagniewo, Brzoza, Gardzko, Gorzów Wielkopolski, Krasnołęg, Krzeszyce, Lipno, Łagodzin, Łęgowo, Malta, Marwice, Muszkowo, Piskorzno, Różanki, Santok, Skwierzyna, Słońsk, Strzelce Klasztorne, Strzelce Krajeńskie, Studzionka, Świętojańsko, Witnica, Wojcieszyce)[1].

Na materiał składają się 43 pogłębione wywiady o łącznej długości około 4800 minut (tj. 80 godzin).

Informatorami były osoby należące do najstarszej generacji, urodzone w latach 1911–1942 na terenie województwa wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego, wołyńskiego, tarnopolskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i białostockiego. Większość respondentów była wyznania rzymskokatolickiego, tylko 2 osoby reprezentowały wyznanie prawosławne.

Przy pozyskiwaniu materiału zastosowałam metodę kuli śnieżnej (*snowball sampling*) (zob. Babbie, 2009, s. 213), która polega na wyborze odpowiednich rozmówców, samodzielnie wskazywanych przez kolejne osoby. Metodę tę wykorzystuje się w sytuacjach, w których trudno jest odszukać członków badanej grupy. Badacz prosi rozmówcę o wskazanie kolejnych osób należących do danej społeczności. Akumulacja rozmówców tworzy bazę danych. Korzystanie z tego rodzaju metody ma też pewnego rodzaju wady. Zdarzają się przypadki błędnego wskazywania kolejnych respondentów. Przykładem może być pokierowanie przez przesiedleńca z województwa tarnopolskiego do kolejnego członka grupy, który okazał się być Łemkiem lub osiedleńcem z Wielkopolski. Jest to zatem metoda bardzo czasochłonna, ale

[1] W monografii wykorzystuję badania, które prowadziłam w ramach studiów magisterskich, studiów doktoranckich oraz w ramach stażu naukowego w Instytucie Slawistyki PAN, gdzie pracowałam przy projekcie badawczym *Językowe i pozajęzykowe czynniki kształtujące tożsamość regionalną mieszkańców pogranicza polsko-niemieckiego* (*na przykładzie ziemi lubuskiej*) pod kierownictwem prof. dr hab. Anny Zielińskiej.

w przypadku badań wśród najstarszej generacji członków rozproszonej grupy językowej prawdopodobnie jedyna adekwatna do sytuacji.

W tabelach 1–8 zamieszczam spisy informatorów.

Tabela 1. Spis rozmówców urodzonych w województwie wileńskim

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia**	**Obecne miejsce zamieszkania**
JS	1923	Olkieniki, Ziemia Wileńska (1922–1926), powiat wileńsko-trocki	Skwierzyna

Tabela 2. Spis rozmówców urodzonych w województwie nowogródzkim

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia**	**Obecne miejsce zamieszkania**
FŻ	1911	Iszkołdź, Imperium Rosyjskie do 1917 r., w II Rzeczypospolitej woj. nowogródzkie, pow. baranowicki	Skwierzyna
JG	1929	Lipsk, pow. baranowicki	Strzelce Klasztorne
JG1	1929	Horodziej, pow. nieświeski	Wojcieszyce
LL	1933	Ważginty, pow. baranowicki	Wojcieszyce
MB	1932	Rudnia, pow. brzeski	Lipno
OA	1926	Jamiczno, pow. słonimski	Wojcieszyce
PT	1921	Bogdanowce, pow. lidzki	Słońsk
AK	1931	Horodyszcze, pow. baranowicki	Santok
WG	1937	Pilczuki, pow. lidzki	Łagodzin

Tabela 3. Spis rozmówców urodzonych w województwie poleskim

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia**	**Obecne miejsce zamieszkania**
AT	1934	Niewierz, pow. koszyrski	Witnica
NM	1939	Łachwa, pow. łuniniecki	Łęgowo
MW	1933	Małe Hołoby, pow. koszyrski	Wojcieszyce
BB	1928	Jahołki, pow. kobryński	Różanki
KP	1930	Bereza Kartuska, pow. piński	Łęgowo
LF	1925	Czarny Przybok, pow. piński	Strzelce Krajeńskie
PS	1934	Łogiszyn, pow. piński	Słońsk

Tabela 4. Spis rozmówców urodzonych w województwie wołyńskim

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia**	**Obecne miejsce zamieszkania**
WF	1927	Kuty, pow. krzemieniecki	Marwice
CS	1937	Kopaczowski Posiołek, pow. łucki	Strzelce Krajeńskie
WI	1936	Hołyszów, pow. rówieński	Skwierzyna

Tabela 5. Spis rozmówców urodzonych w województwie tarnopolskim

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia**	**Obecne miejsce zamieszkania**
AD	1936	Olchowczyk, pow. husiatyński	Świętojańsko
AA	1935	Bilcze Złote, pow. borszczowski	Skwierzyna
DS	1929	Rasztowce, pow. husiatyński	Krasnołęg
KW	1936	Wicyń, pow. złoczowski	Malta
PL	1923	Darachów, pow. trembowelski	Krzeszyce
SS	1923	Boryczówka, pow. trembowelski	Muszkowo
SC	1933	Dubszcze, pow. brzeżański	Studzionka
WT	1942	Posuchów, pow. brzeżański	Strzelce Krajeńskie
ZS	1935	Słobódka Dolna, pow. buczacki	Świętojańsko

Tabela 6. Spis rozmówców urodzonych w województwie lwowskim

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia**	**Obecne miejsce zamieszkania**
KG	1928	Tuligłowy, pow. rudecki	Bagniewo
AT	1930	Machów, pow. rawsko-ruski	Różanki
PR	1925	Biedaczów, pow. łańcucki	Różanki
PS	1941	Wołków, pow. lwowski	Słońsk
MW	1926	Kochawina, pow. żydaczowski	Piskorzno

Tabela 7. Spis rozmówców urodzonych w województwie stanisławowskim

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia**	**Obecne miejsce zamieszkania**
AS	1933	Obertyn, pow. horodeński	Świętojańsko
JS1	1929	Obertyn, pow. horodeński	Malta
PŻ	1927	Kamionka Wielka, pow. kołomyjski	Piskorzno
SW	1921	Dąbrowa, pow. kałuski	Łęgowo
SM	1936	Kamionka Wielka, pow. kołomyjski	Krzeszyce
ZK	1925	Dolina, pow. doliński	Gardzko

Tabela 8. Spis rozmówców urodzonych w województwie białostockim

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia**	**Obecne miejsce zamieszkania**
SJ	1930	Masiewo, pow. białowieski	Strzelce Krajeńskie
HM	1935	Krzywiec, pow. bielski	Brzoza
PG	1930	Grodno, pow. grodzieński	Gorzów Wielkopolski

Wywiad biograficzny

W badaniach zastosowałam wywiad biograficzny wywodzący się z wywiadu otwartego (Kaufmann, 2010, s. 31), ponieważ uznałam, że jest to metoda najlepiej dostosowana do celu monografii. Na wybór metod miał wpływ także wiek badanych osób.

Zastosowanie wywiadu narracyjnego zaproponował Fritz Schütze (Hermanns, 1987; Schütze, 1977, 1983, 1984, 1987). Według niemieckiego socjologa wywiad w takiej formie skupia się na osobie, będącej nie tylko podmiotem badań, ale też interpretatorem społecznej rzeczywistości. Wywiad narracyjny wymusza na badaczu analizę doświadczeń i sposobu definiowania sytuacji przez samych rozmówców. Wykorzystując tę metodę badawczą, należy uwzględnić perspektywę badanego, przebieg jego życia oraz zjawiska społeczne, w jakie zaangażowana jest biografia informatora. Na rozwój metody wywiadu narracyjnego miały wpływ badania z zakresu historii mówionej (*oral history*), skupione na indywidualnych sposobach doświadczania wydarzeń historycznych i procesów makrospołecznych (zob. Thompson, 1978).

Według Christi Hoffmann-Riem wywiad narracyjny określają zasady otwartości i komunikacji (Hoffmann-Riem, 1980, ss. 343–351; por. Prawda,

1989, s. 88). Zgodnie z zasadą otwartości osoba przeprowadzająca rozmowę formułuje problematykę badań w toku prowadzonych wywiadów. Zasada komunikacji zachowana zostaje wówczas, gdy sposób komunikacji z informatorem jest minimalny – to znaczy, że badacz nie narusza reguł komunikacyjnych rozmówcy.

Na podstawie wywiadu biograficznego można zrekonstruować czasowy porządek oraz sekwencje zdarzeń, które składają się na kolejne etapy biografii. Dlatego konieczne jest zebranie jak najbardziej pełnego zapisu uczestnictwa w łańcuchu zdarzeń i doświadczeń życiowych rozmówcy.

Wypowiedź biograficzna powinna mieć charakter narracyjny. Nie może stanowić jedynie ocen, poglądów i opinii. Opowiadanie rozmówcy powinno mieć początek (w przypadku moich badań jest to historia dotycząca dzieciństwa) oraz zakończenie (rozmowy o życiu w okresie starości), tzw. kodę, która zawiera pewnego rodzaju podsumowanie własnego życia (Hermanns, 1987, s. 55; Schütze, 1975, ss. 13–14, 1987). Wywiad nie może być tylko prezentacją epizodów z życia, ma dać badaczowi możliwość utworzenia planu wydarzeń we wskazanym momencie czasowym. Efektem wywiadu powinna być dokładnie spisana historia życia, ze szczególnym uwzględnieniem interesujących badacza aspektów.

Według Harry'ego Hermannsa (Hermanns, 1987) wywiad biograficzny powinien składać się z dwóch części: zasadniczej i dodatkowej. Faza zasadnicza zawiera spontaniczną, nieprzygotowaną wcześniej historię życia rozmówcy[2]. Ważna jest w tym przypadku stymulacja narracji. Badacz powinien oprócz przedstawienia celu wywiadu wytłumaczyć, że rozmowa nie będzie wywiadem klasycznym, gdzie zadaje pytania. Musi również wyjaśnić, że interesują go osobiste doświadczenia. Dobre przygotowanie informatora do rozmowy wzbudza pozytywne emocje, dzięki którym z chęcią opowiada on historię swojego życia[3]. W związku z tym pierwsze pytanie, które zadawałam

---

[2] W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy moi rozmówcy mieli wcześniej sposobność prezentowania historii swojego życia, np. w mediach czy podczas uroczystości. Niestety, nigdy nie zadałam takiego pytania. Wnioskuję, że nie udzielali wywiadów mediom ani nie opowiadali swojego życia podczas ważnych spotkań, ponieważ byłoby to istotne wydarzenie dla osób z niewielkich miejscowości. Fakt udzielenia wywiadu dla radia czy telewizji oraz przedstawienie swojej biografii przed dużą liczbą osób na pewno byłyby przywołane podczas rozmowy. Rozmówca miał możliwość rozmowy na temat biografii językowej z najbliższym otoczeniem. Osoby trzecie mogły mieć wpływ na konstruowanie aktualnej wypowiedzi respondenta, ponieważ wywiad nigdy nie odbywa się w próżni społecznej – jest to rozmowa, a nie monolog. Poza tym narracja informatora na temat własnej tożsamości i sytuacji społecznej i językowej kształtuje się całe jego życie. Mają na to wpływ *ideologie językowe*. Badacz musi zdawać sobie z tego sprawę i uwzględniać ten fakt przy prowadzeniu wywiadu, a potem przy interpretacji materiału. Moje badania nie dotyczą faktów historycznych, tylko pamięci i postaw. Nigdy nie należy uważać, że informator kłamie. Autobiografia, w tym biografia językowa, zawsze jest konstruowana społecznie.

[3] Trzeba mieć świadomość, że przeszłość dla przesiedleńców to nie tylko powrót do cierpienia. To przede wszystkim powrót do domu, który kojarzył się z czymś dobrym (z rodzicami, ze świętami, z przygodami dzieciństwa). Wywiady nie rozpoczynały się od momentu przesiedlenia czy napadów Ukraińskiej Powstańczej Armii. Nigdy nie pytałam wprost, czy w danej miejscowości były np. morderstwa. Jeśli dopytywałam to raczej w formie: „Czy było bezpiecznie?", „Czy we

podczas wywiadów, brzmiało najczęściej tak: „Czy mógłby pan / Czy mogłaby pani opowiedzieć swoje życie od czasów dzieciństwa?". Takie ogólne pytanie nie ukierunkowywało uwagi rozmówcy na określony problem, tylko na aspekt czasowy, kolejne zdarzenia i przeżycia. Wstępna faza wywiadu polega na opowiadaniu życia rozmówcy bez udziału badacza. Nie należy wówczas zadawać pytań, a jedynie dbać o podtrzymanie narracji – okazać zainteresowanie opowiadaną historią. W tej fazie rozmowy można popełnić dość znaczący błąd. Sytuacją naturalną podczas wywiadu biograficznego jest występowanie przerw w wypowiedzi. Bardzo często badacz stara się wówczas skłonić rozmówcę do dalszego mówienia, co zawsze skutkuje przerwaniem rozpoczętego wątku. Przerwa w toku mówienia wskazuje, że rozmówca potrzebuje czasu na przemyślenie dalszego planu wypowiedzi, pragnie przypomnieć sobie ważne dla niego fakty lub przemilczeć doświadczenia traumatyczne. Postawa badacza jest w takim przypadku bardzo ważna. Nie należy niecierpliwić się czy okazywać zakłopotania, a występujące w narracji przerwy trzeba traktować naturalnie. Badacz ma za zadanie uważnie słuchać i analizować rozwój narracji, co jest konieczne dla prawidłowego przeprowadzenia kolejnej, dodatkowej części rozmowy, w której możemy dopytać o szczegóły, np. o język używany w domu w okresie dzieciństwa czy język, którym rozmówca posługiwał się po przesiedleniu.

Przed rozpoczęciem badań terenowych stworzyłam przewodnik po rozmowie, który był modyfikowany w trakcie prowadzonych wywiadów zgodnie z metodą teorii ugruntowanej. Kluczowe pytania dotyczyły dzieciństwa, szkoły, przebiegu świąt, przesiedlenia i budowania życia w regionie lubuskim. Rozmowę starałam się prowadzić linearnie, zaczynając od czasów dzieciństwa. Informatorzy często sami przechodzili do omawiania kolejnego etapu życia. Pierwsza faza wywiadu to przede wszystkim prezentacja biografii respondenta. Dopiero druga faza rozmowy pozwalała uporządkować i uzupełnić informacje. Dla moich rozmówców życie w społeczności bilingwalnej było naturalne. Kwestie językowe często w ogóle nie były poruszane w pierwszej fazie wywiadu. Po pierwszej części rozmowy koniecznie musiałam przeanalizować informacje, które uzyskałam od informatora. Kwestie języków poruszane były w drugiej fazie wywiadów biograficznych. Te rozmowy prowadzone były najczęściej innego dnia. Wracałam do informatora ze zmodyfikowanym przewodnikiem po rozmowie, w którym umieszczałam konkretne pytania dla danego rozmówcy. W większości były to pytania dotyczące języków. Pytałam wówczas o dokładne nazwy języków, o sfery ich występowania itd. Rozmówcy chętnie opowiadali o języku i przytaczali różne historie z życia. Często przy kolejnych wizytach pytałam o języki domu, kontaktów sąsiedzkich,

---

wsi był spokój?". Moi rozmówcy nie bali się mówić o przeszłości. Ważne było dla nich przekazanie swojej opowieści o tragicznych wydarzeniach historycznych, których byli świadkami. Uważam, że bardzo ważne jest stworzenie dobrej, przyjaznej atmosfery podczas wywiadu i dbanie o to, żeby rozmówca czuł się bezpiecznie. Badacza powinna charakteryzować empatia.

religii czy stosunek do nabywanych języków i języka własnego. Tematy językowe były dla rozmówców interesujące. Największe emocje towarzyszyły opowieściom, które dotyczyły języków po przesiedleniu, ponieważ ważnym doświadczeniem było zetknięcie się z innymi językami. Opowiadano o tym, że informatorzy byli oceniani ze względu na język, często przezywani.

Wywiad biograficzny jest najlepszą metodą dla badań najstarszego pokolenia. Wykorzystanie metody badań ankietowych nie przyniosłoby tak dużej ilości informacji. Poza tym nie wszyscy rozmówcy byliby w stanie wypełnić ankietę. Wpływ na to mają doświadczenia życiowe informatorów oraz ich wiek. Wielu z nich ma problemy z czytaniem i pisaniem. W związku z tym metoda wywiadu biograficznego wydaje się najlepszym sposobem na zebranie materiału empirycznego.

Biografia jest materiałem umożliwiającym poznanie zagadnień, które dotyczą zmian zachodzących w życiu społecznym. Respondent przedstawia w swoich relacjach „modele pierwszego stopnia”[4], które formują świadomość refleksyjną. Opowieść retrospektywna w ciągu życia człowieka ulega zmianom, ciągłej selekcji i interpretacji. Według Antoniny Kłoskowskiej

> wyjście od opowieści autobiograficznej poprzedzonej właściwym wprowadzeniem niczego nie powinno narzucać badanemu i umożliwia mu umieszczenie zagadnień stanowiących przedmiot badania w wybranym przez niego kontekście, najbardziej naturalnym i w założeniu najbliższym jego potocznemu, oryginalnemu sposobowi myślenia, przeżywania wartości i manifestowania postaw (Kłoskowska, 2012, s. 117).

Autobiografie, będące wierną i spontaniczną rejestracją przebiegu życia, są materiałem bardzo cennym (Kłoskowska, 2012, s. 117).

Według Jerzego Trzebińskiego „narracja jest sposobem rozumienia świata” (Trzebiński, 2002, s. 17). Z kolei rozumienie świata jest jego ukształtowaniem w naszym umyśle, co prowadzi do uformowania poznawczej reprezentacji tego, co obserwujemy.

Rozumienie jest interpretacją tego, co napływa z zewnątrz, przez co staje się dla nas elementem obiektywnym. Jednak na interpretację zjawisk wpływają: emocje, wartości, wiedza i kultura. „Eksperymenty [...] dowodzą, że identyczne dane o pewnym ciągu zdarzeń przekazywane badanym co innego znaczą dla przedstawicieli różnych kultur, bowiem są one przez nich rozumiane i zapamiętywane jako różne historie” (Trzebiński, 2002, s. 19). Dzieje się tak, ponieważ każdy człowiek posiada wiedzę (mniej lub bardziej rozwiniętą) odnoszącą się do fragmentu, który chce zrozumieć. To właśnie w ogólnej wiedzy mieszczą się reguły interpretacji rzeczywistości.

---

[4] Modele pierwszego stopnia, czyli takie, które ukazują system wartości oraz postawy życiowe respondenta. O istnieniu tego typu modeli pisze A. Kłoskowska w książce *Kultury narodowe u korzeni* (Kłoskowska, 2012, s. 119).

Bazą tworzenia narracji są schematy narracyjne[5]. Opowiadania respondenta są reprezentacją zdarzeń przeszłości. Treścią opowieści są ślady pamięciowe i aktualne zdarzenia. Dzięki procesowi rozumienia rzeczywistości powstaje opowiadanie, które jest tworem społecznym poprzez kulturowe scenariusze historii i międzyludzkie negocjacje powstające za sprawą wspólnych interpretacji. Słuchający mają wpływ na kształtowanie narracji, ponieważ jedne wątki akcentują, inne ignorują, a następne reinterpretują i oceniają. Niektóre opowieści uznane są za mało interesujące czy „stare" i przestają być interpretowane. Opowiadanie o swoich losach kształtuje narracyjną tożsamość respondenta.

Wszystkie opowieści moich respondentów należy traktować jako autonarracje (Trzebiński, 2002, s. 36), ponieważ to właśnie opowiadający są pierwszoplanowymi bohaterami.

Biografia językowa[6]

W monografii posługuję się terminem *biografia językowa*, którego znaczenie przyjmuję za A. Zielińską:

> Biografia językowa to historia przyswajania i używania języków w ciągu całego życia człowieka, uwzględniająca po kolei fazy jego życia (dzieciństwo, młodość, wiek dojrzały, starość) oraz wydarzenia, które wpłynęły na zmianę języka w rodzinie. Biografia językowa pokazuje wartość komunikatywną języka w ciągu całego życia mówiących. Ważne jest ustalenie, który z języków jest prymarny, a który sekundarny (Zielińska, 2013b, s. 68).

Naukowe rozważania nad wielojęzycznością spowodowały dynamizację badań nad biografiami językowymi. Poniżej prezentuję prace, które moim zdaniem zasługują na szczególną uwagę.

W 2000 roku powstała książka Bonny Norton pt. *Identity and Language Learning: Social Processes and Tducational Practice*. Autorka przedstawia w niej związki między uczeniem się języka i kształtowaniem się tożsamości migrantek w Kanadzie.

W 2004 roku została wydana monografia pod redakcją Rity Franceschini i Johanny Miecznikowski pt. *Leben mit mehreren Sprachen. Sprachbiographien / Vivre Alec plusieurs langues. Biographies langagières* (Franceschini & Miecznikowski, 2004). Praca prezentuje badania nad biografiami językowymi w różnych regionach świata, gdzie występuje wielojęzyczność. Nowatorskim podejściem jest potraktowanie biografii językowej jako metody,

---

[5] Według J. Trzebińskiego „schemat narracyjny można porównać do ogólnej wiedzy o jakiejś kulturze lub o specyficznej formie literackiej" (Trzebiński, 2002, s. 25).

[6] W artykule *Biografia językowa. Przykład mowy polskiej w Paltynosie* (Augustyniak-Żmuda, 2019) opisuję termin *biografia językowa*.

która umożliwia stworzenie szeregu szczegółowych opisów. Przede wszystkim pozwala scharakteryzować sposoby oraz warunki nabywania i zanikania języków. Na podstawie biografii językowej można stworzyć historię mówienia jednostki w zależności od okresu życia oraz przedstawić problematykę nastawienia do języków.

Kolejną badaczką jest Katherina Meng, która prowadziła badania wśród tzw. rosyjskich Niemców, a wyniki swoich rozważań zamieściła w artykule pt. *Russlanddeutsche Sprachbiographien – Rückblick auf ein Projekt* (Meng, 2004). W pracy przedstawiła biografię językową Niemki, która urodziła się na Krymie w 1924 roku. Formą prezentacji biografii jest tabela, w której autorka umieściła cytaty pochodzące z wywiadu z informatorką, terminologię naukową z odesłaniem czytelnika do wskazanych prac oraz abstrakt i zestawienie danych uzyskanych podczas wywiadu (Meng, 2004, ss. 110–114). Biografia językowa została zrekonstruowana na podstawie: 1) danych zawartych w wypowiedziach, 2) obserwacji uczestniczącej, 3) notatek z badań terenowych. K. Meng uważa, że biografia językowa to przedstawienie rozwoju językowego osoby w każdym z wydzielonych etapów życia, przy braniu pod uwagę kontekstu społecznego (Meng, 2004). Praca niemieckiej językoznawczyni stała się wzorem, na podstawie którego przedstawione zostały biografie językowe zamieszczone w dalszej części niniejszej monografii.

Perspektywa biograficzna została uwzględniona przy omówieniu problematyki *repertuaru językowego* w pracy Jana Blommaerta i Ada Backusa *Superdiverse Repertoires and the Individual* (Blommaert & Backus, 2013). Według Brigitty Busch, badając biografie językowe, należy wykorzystać trzy pojęcia: *repertuar językowy*, *ideologia językowa* i *przeżywanie języka* (Busch, 2017). Chcąc uniknąć powielania treści, odsyłam czytelnika do części dotyczącej terminologii zastosowanej w niniejszej książce, gdzie pod pojęciem *repertuaru językowego* i *ideologii językowej* szczegółowo omawiam stanowisko B. Busch, J. Blommaerta i A. Backusa w odniesieniu do biografii językowej.

Jeżeli chodzi o polskie prace, to biografie językowe zostały przedstawione w książce *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego* Michała Głuszkowskiego (Głuszkowski, 2011a). Według tego autora biografia językowa to „całokształt istotnych dla konkretnego idiolektu etapów rozwojowych" (Głuszkowski, 2011a, s. 127). M. Głuszkowski, uwzględniając wszystkie etapy życia, analizuje rozwój jednostki pod względem psycho- i socjolingwistycznym (Głuszkowski, 2011a, s. 17). Zwraca szczególną uwagę na rozwój językowy jednostki, który odbywa się jednocześnie w wymiarze osobistym i społecznym (Głuszkowski, 2011a, s. 125). W każdej biografii językowej można wskazać okresy, które kształtują zachowania językowe. W analizach dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego badacz wyróżnił następujące okresy biografii językowej:

1) język domu rodzinnego w okresie przedszkolnym,
2) język sfery kontaktów sąsiedzkich,

3) język okresu szkolnego i dorastania,
4) język domowy (małżeński) w okresie dojrzałości,
5) język miejsca pracy (Głuszkowski, 2011a, s. 127).

Problematykę biografii językowej przedstawiła Anna Zielińska w artykule *Biografie językowe osób bilingwalnych z polsko-niemieckiego pogranicza* (Zielińska, 2018). Autorka na wstępie szczegółowo omówiła metody i pojęcia związane z biografiami językowymi, tworząc zarys problematyki od okresu sięgającego pierwszej połowy XX wieku po prace aktualne. W kolejnej części, korzystając z wzoru tabeli zaproponowanej przez K. Meng, zaprezentowała dwie biografie językowe polsko-niemieckich bilingwów urodzonych na terenie Niemiec w 1932 i 1933 roku. Miejscowości, w których mieszkali rozmówcy A. Zielińskiej, należą obecnie do regionu lubuskiego. Etapy życia informatora zostały w artykule wyróżnione na podstawie biografii językowej.

W pierwszej z nich badaczka omawia następujące okresy życia:

1) wczesne dzieciństwo (1933–1939);
2) lata szkolne: klasy 1–6 (1939–1945);
3) lata szkolne od 6 klasy (1945–1950);
4) lata dorosłe (1950–1990);
5) emerytura (1990–2015).

W drugiej biografii wymienia:

1) dzieciństwo (1932–1945);
2) wiek nastoletni (1945–1950);
3) wiek dorosły (1950–2013).

Etapy biografii językowej prezentują informacje potwierdzone cytatami z przeprowadzonych wywiadów. A. Zielińska opisuje funkcjonowanie języków, które wystąpiły w danym etapie biografii językowej.

Interpretując wyniki swoich badań, A. Zielińska zwróciła uwagę na to, że „każde przeżycie językowe jest indywidualne i powstaje sytuacyjnie" (Zielińska, 2018, s. 366), ale można wyróżnić pewne wydarzenia, które występują w każdej biografii językowej. W przypadku osób dwujęzycznych A. Zielińskiej była to zmiana języka z niemieckiego na polski uwarunkowana sytuacją polityczno-historyczną, która wpłynęła na przeżycia i emocje związane z językami. W podsumowaniu artykułu badaczka, powołując się na pracę B. Busch (Busch, 2013), zwraca uwagę na powiązanie *repertuaru językowego*, *ideologii językowych i przeżywania języka* oraz na problematykę badań nad *językiem przodków* (*heritage language*) (Zielińska, 2018, ss. 365–367).

O przeżywaniu dwujęzyczności, z perspektywy własnych doświadczeń, można przeczytać m.in. w monografii Tadeusza Lewaszkiewicza *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy* (Lewaszkiewicz, 2017). Informatorami autora byli przesiedleńcy z okolic Nowogródka oraz ich dzieci, urodzone już na terenie ziem zachodnich między 1945 a 1956 rokiem. Do grona informatorów należy również zaliczyć kilku emigrantów przybyłych do

Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii oraz dwie osoby, które po II wojnie światowej zostały w Nowogródku. Łącznie autor wykorzystał materiał językowy pochodzący od 56 osób i z kilku dokumentów, takich jak zeszyty szkolne, listy, notatki. Wykorzystując teksty rękopiśmienne, miał zamiar odtworzyć dawny język potoczny przesiedleńców z okolic Nowogródka. T. Lewaszkiewicz postawił sobie za cel przedstawienie wybranych elementów fonetyki, morfologii i składni nowogródzkiej odmiany polszczyzny. W pracy zostały również ukazane podobieństwa i różnice między *idiolektami*, a także został udokumentowany proces zanikania cech języka kresowego pod wpływem języka ogólnopolskiego, tzn. wskazano rezultat integracji językowej dawnych mieszkańców okolic Nowogródka z językiem ogólnopolskim. Obszerna praca *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy* omawia biografię językową każdego z informatorów oraz samego autora. T. Lewaszkiewicz używa terminu *życiorys językowy*, który należałoby (w tym przypadku) traktować synonimicznie do terminu *biografia językowa*[7]. Autor uważa, że dokładne przedstawienie życiorysu językowego jest konieczne „w interpretacji cech językowych poszczególnych idiolektów i w ocenie stopnia ich zintegrowania się z językiem ogólnopolskim" (Lewaszkiewicz, 2017, s. 59).

Metoda teorii ugruntowanej

Hipotezy badawcze stawiałam stopniowo, zgodnie z metodą teorii ugruntowanej. Twórcami tej metody są Barney G. Glaser oraz Anselm L. Strauss, którzy opisali problematykę teorii w pracy wydanej w języku angielskim w 1967 roku pt. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Resarch*. W 2009 roku w Krakowie ukazało się polskie wydanie w tłumaczeniu Marka Gorzki pt. *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego.* Opis metody teorii ugruntowanej można znaleźć w pracy *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana* Krzysztofa Koneckiego (Konecki, 2000).

Fundamentem metody teorii ugruntowanej są dane empiryczne, które muszą być zbierane w sposób systematyczny (Glaser & Strauss, 2009, s. XII). Podczas prowadzenia badań powstają pojęcia i teorie, które są weryfikowane

[7] W monografii przyjęłam używanie terminu *biografia językowa* zgodnie z jego rozumieniem przez M. Głuszkowskiego (Głuszkowski, 2011a) oraz A. Zielińską (Zielińska, 2013b). Pojęcie występujące w pracach angielskojęzycznych (*language biography*) i niemieckojęzycznych (*Sprachbiographien*) tłumaczone jest jako *biografia językowa*. Termin *życiorys językowy* po raz pierwszy do językoznawstwa wprowadził Przemysław Zwoliński: „Termin ten wprowadzam na oznaczenie zespołu wiadomości o faktach, które mogą się przyczynić do głębszego zrozumienia specyfiki języka autora. Należą tu więc informacje o środowisku gwarowym czy regionalnym, w którym wychowywał się badany pisarz, o jego wykształceniu, znajomości języków obcych, kontaktach kulturalnych, przede wszystkim literackich, itp." (Zwoliński, 1964, s. 384). P. Zwoliński użył pojęcia *życiorysy językowe* dla biografii pisarzy. W socjolingwistyce stosuje się termin *biografie językowe*.

i modyfikowane na kolejnych etapach zaawansowania prac (Konecki, 2000, s. 26). Na podstawie danych empirycznych powstają hipotezy.

Metoda teorii ugruntowanej wiąże się z kontekstem odkrycia. Dzięki niej mamy możliwość znalezienia i odkrycia zjawisk, których występowania nie zakładaliśmy na początku prowadzenia badań. Metody teorii ugruntowanej nie należy traktować jako narzędzia do potwierdzenia albo zaprzeczenia wcześniej założonych hipotez, które według nas powinny wyniknąć na podstawie później zebranych materiałów, ale należy traktować ją jako proces samej budowy teorii (Konecki, 2000, s. 27).

Wykorzystanie metody teorii ugruntowanej w moich badaniach było konieczne, ponieważ przyjęcie określonej koncepcji w momencie rozpoczęcia prac terenowych skutkowałoby skupieniem uwagi na konkretnych zjawiskach i tzw. wymuszeniem danych (*forcing*) (zob. Bukalska, 2015, s. 101). Mogłoby przez to dojść do niezauważenia istotnych procesów i zdarzeń ważnych przy badaniu biografii językowych przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej. „Nieprzewidziane zjawiska" związane z metodą teorii ugruntowanej znacząco wpłynęły na moje badania. Przede wszystkim przed rozpoczęciem prac terenowych nie spodziewałam się, że część informatorów poznała język polski po przesiedleniu. Literatura mnie do tego nie przygotowała. W pracach językoznawczych dotyczących terenu zachodniej Polski badacze dążyli w większości do przedstawienia i udowodnienia *unifikacji* i *integracji językowej* (zob. *Stan badań*). Nie uwzględniano przeszłości językowej mieszkańców nowych regionów Polski, a zwłaszcza nie dopuszczano możliwości, że ich znaczna część w ogóle nie znała języka polskiego lub była dwujęzyczna. Pierwsza koncepcja książki miała na celu zobrazowanie funkcjonowania polszczyzny kresowej wśród najstarszej generacji przesiedleńców zamieszkałych w regionie lubuskim. Klasyfikowałam rozmówców według kryterium geograficznego. Wówczas obraz językowy przesiedleńców komplikował się wraz z powstawaniem kolejnych analiz biografii językowych i transkrypcji nagrań. Idiolekty były różnorodne dla wstępnie wytypowanej grupy respondentów. Powstał zatem problem uzyskania jednorodnej grupy i konieczne było rezygnowanie z grup na rzecz idiolektów.

Perspektywę badacza (nazywanego „podmiotem"), który wykorzystuje metodę teorii ugruntowanej, opisuje M. Gorzko:

> Nie jest on [badacz – przyp. G.A.-Ż.] ujmowany jako „usytuowany" w sensie społecznym – może zdystansować się do swojego uwikłania w badane sytuacje, zajmując pozycję posiadacza uniwersalnych (zapewne ogólnoludzkich) władz poznawczych. Ale nie jest to zajęcie punktu widzenia neutralnego, bezstronnego, pozasytuacyjnego obserwatora, który bezproblemowo uruchamia swoje naturalne władze poznawcze […]; nawiązanie poznawczo wartościowej relacji z badaną rzeczywistością społeczną wymaga szczególnej „postawy" czy „postaw", które określamy mianem „przytomności", „cierpliwości" itp. Zapewniają one podmiotowi możliwość dotarcia do przedmiotu (Gorzko, 2008, s. 366).

Wykorzystanie metody teorii ugruntowanej przynosi bardzo dobry efekt w prowadzeniu socjolingwistycznych prac terenowych, m.in. często dostrzega się zjawiska językowe lub społeczne nieprzewidziane w pierwszych etapach badań.

Wybór respondentów

Na podstawie zebranego materiału socjolingwistycznego klasyfikowałam rozmówców według deklaracji wskazanego przez nich *języka prymarnego* przed przesiedleniem. Oznacza to, że lingwonimy, które są zastosowane w monografii, pochodzą z języka respondentów.

Tabela 9. Wskazanie liczby rozmówców, którzy deklarują *język prymarny* i *sekundarny* przed przesiedleniem

Deklarowany		**Liczba osób**	**Szyfr informatora**
język prymarny	**język sekundarny**		
„prosty”	-	1	JS
„poleski”	-	2	AK, KP
„ukraiński”	„polski”	6	PS, AD, AT, PR, PŻ, SW
„chachłacki”	-	5	BB, SC, PS, AS, JS1
„białoruski”	„polski”	2	OA, PG
„polski”	„białoruski”	1	MB
„polski”	„ukraiński”	26	FŻ, JG, JG1, LL, PT, WG, AT, NM, MW, LF, WF, CS, WI, AA, DS, KW, PL, SS, WT, ZS, MW, ZK, HM, SJ, KG, SM

Po przetranskrybowaniu i analizie wszystkich 43 wywiadów zdecydowałam się na dokonanie wyboru i prezentacji w pracy tych rozmów, które są reprezentatywne dla wytypowanych grup rozmówców. Celem takiego działania było ukazanie językowej różnorodności przesiedleńców. Nie poddałam analizie lingwistycznej wszystkich 43 rozmów, ponieważ było to zbędne do osiągnięcia przedstawionego wcześniej celu niniejszej książki.

Wyboru respondentów dokonałam za pomocą dwóch kryteriów. Pierwszym i najważniejszym kryterium wyboru respondenta były **deklarowane języki używane przed przesiedleniem**.

Drugim kryterium była **wartość informacyjna wywiadu**, dzięki której możliwe było dokładne stworzenie biografii językowej respondenta z uwzględnieniem każdego etapu życia.

Do przedstawienia biografii językowych oraz analizy *idiolektów* wybrałam:

1) grupę osób jednojęzycznych, tzn. takich, które zadeklarowały mówienie przed przesiedleniem tylko po „chachłacku”[8],
2) grupy i przypadki jednostkowe, które były przed przesiedleniem bilingwalne:

   a) 3 osoby z grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku” – są to osoby, których *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był język „ukraiński”, „polski” – *sekundarnym,*
   b) przypadek osoby, która deklarowała „białoruski” jako *język prymarny*, a „polski” jako *sekundarny*,
   c) przypadek osoby, która deklarowała „polski” jako *język prymarny*, a „białoruski” jako *sekundarny*,
   d) 3 osoby z grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku” – są to osoby, które deklarowały „polski” jako *język prymarny*, a „ukraiński” jako *sekundarny*,
   e) przypadek osoby, która deklarowała „polski” jako *język prymarny*, a „chachłacki” jako *sekundarny*.

Wśród wybranych respondentów jednojęzycznych przed przesiedleniem 2 osoby reprezentują grupę deklarującą mówienie po „chachłacku”. W przypadkach bilingwalnych: do grupy deklarującej język „polski” jako *prymarny*, „ukraiński” jako *sekundarny* należą 3 osoby; w grupie, w której *językiem prymarnym* był „ukraiński”, *sekundarnym* „polski” również znajdują się 3 osoby. Wybrałam również przypadki jednostkowe: rozmówczynię, która przed przesiedleniem zadeklarowała mówienie po „białorusku i polsku”; mężczyznę, którego *językiem prymarnym* był „polski”, a *sekundarnym* „białoruski” oraz przesiedleńczynię mówiącą po „polsku i chachłacku”.

Przesiedleńcy należą do najstarszej generacji, dlatego ustalenie grup o jednolitej wielkości nie było możliwe. Z wywiadów ze wszystkimi informatorami wynika, że w okresie po przesiedleniu grupa osób, które porozumiewały się tylko po „chachłacku” była bardzo liczna. Bardzo liczne również były grupy dwujęzyczne, zwłaszcza te, które mówiły po „ukraińsku i polsku” oraz po „polsku i ukraińsku” i „polsku i chachłacku”. W przypadku osób deklarujących mówienie po „białorusku i polsku” oraz „polsku i białorusku” są to rozmówcy reprezentujący niewielką grupę, ponieważ na terenie regionu lubuskiego zamieszkuje ich niewielu. Są to zatem szczególnie cenni informatorzy, ponieważ posługują się zanikającymi wariantami języka polskiego. Wywiady z nimi mają też wartość dokumentacyjną. Ukazują przeszłość socjolingwistyczną regionu w okresie jego zasiedlania.

---

[8] Wyjaśnienia lingwonimu „chachłacki” dokonuję w części *Biografie językowe i analiza idiolektów przesiedleńców jednojęzycznych*, gdzie szczegółowo omawiam kategorię osób deklarujących mówienie po „chachłacku”.

Wywiady z respondentami odbywały się w różnych warunkach. Nie wszyscy informatorzy byli skłonni podać informacje, które byłyby niezbędne do wskazania języków występujących w ich biografiach językowych. Nie z każdym przesiedleńcem mogłam spotkać się kilkukrotnie. Są to obiektywne trudności związane z prowadzeniem badań wśród nastarszej generacji.

Tabele 10–16 przedstawiają podstawowe informacje dotyczące wybranych respondentów.

Rozmówcy jednojęzyczni

Tabela 10. Wybór rozmówców deklarujących mówienie po „chachłacku"

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia (województwo)**
AS	1933	stanisławowskie
SC	1933	tarnopolskie

Rozmówcy dwujęzyczni

Tabela 11. Wybór rozmówców deklarujących mówienie po „ukraińsku i polsku"

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia (województwo)**
AD	1936	tarnopolskie
SW	1921	stanisławowskie
PŻ	1927	stanisławowskie

Tabela 12. Osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku"

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia (województwo)**
OA	1926	nowogródzkie

Tabela 13. Osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku"

Symbol informatora	**Rok urodzenia**	**Miejsce urodzenia (województwo)**
MB	1929	nowogródzkie

Tabela 14. Wybór rozmówców deklarujących mówienie po „polsku i ukraińsku”

Symbol informatora	Rok urodzenia	Miejsce urodzenia (województwo)
ZS	1935	tarnopolskie
MW	1926	lwowskie
DS	1929	tarnopolskie

Tabela 15. Osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”

Symbol informatora	Rok urodzenia	Miejsce urodzenia (województwo)
SM	1936	stanisławowskie

Zdecydowana większość wybranych respondentów pochodzi z województwa stanisławowskiego i tarnopolskiego.

Tabela 16. Liczba osób w zależności od województwa

Województwo	Liczba osób
stanisławowskie	4
tarnopolskie	4
nowogródzkie	2
lwowskie	1

Analiza idiolektów

Wywiady prowadzone były w języku polskim i (częściowo) w języku ukraińskim. Nagrania zostały przetranskrybowane w uproszczonym zapisie fonetycznym, który zakłada sprowadzenie cech wymowy spoza standardu ogólnopolskiego do najbliższych im cech oddawanych przez system ortograficzny języka polskiego. Oznacza to zapis wyrazów w taki sposób, w jaki są one wymawiane, co pozwala za pomocą jednego znaku lub kombinacji znaków oddać właściwe zjawiska fonetyczne (takie jak np. labializacja, uproszczenia grup spółgłoskowych, udźwięczniająca fonetyka międzywyrazowa itd.).

W zapisie przeprowadzonych wywiadów zastosowałam m.in. następujące zasady:

1) w transkrypcji zapisuję upodobnienia wewnątrzwyrazowe;
2) za pomocą zapisu wyróżniam udźwięczniające upodobnienia międzywyrazowe, np. *jag że*;

3) zwężenia samogłoski *e* zapisuję za pomocą *e*^{y}, *e*^{i}, *ė, i, y,* np. *obertyne*^{y}*m*, *ńekture*^{y}, *l'itere*^{y}, *budove*^{y}, *ńitke*^{y}, *słyše*^{y}, *be*^{y}*dźe*, *tyle*^{y}, *tabl'ičce*^{y}, *te*^{y}*j*, *furmance*^{y}, *tygodńe*^{i}, *ńe*^{i}*znane*^{y}, *źe*^{i}*m'ank'i*, *špadle*^{i}, *svoje*^{i}, *pustė*, *pôtėm*, *ńėmcy*, *nav'it'* [nawet][9], *l'ićała* [leciała], *l'ikaža* [lekarza], *porotym* [powrotem], *jestym* [jestem], *potym* [potem];
4) wyróżniam asynchroniczną wymowę samogłosek nosowych, np. *beńdźe*, *stamtont*, *zaćongnełem*, *červonoṷ*, *kretkoṷ*;
5) labializację o słabym nasileniu zaznaczam za pomocą litery ^{u}, np. ^{u}*ukrongło*, ^{u}*um'ał*, ^{u}*ojćec*;
6) labializację samogłoski *o* o silnym nasileniu zaznaczam za pomocą *ô*, *np*. *ôńi*, *pôlsku*, *pôry*, *môvy*, *kôńec*, *skôńčyło*;
7) miękkość zawsze oznaczam znakiem: *'*, np. *b'egamy*, *v'ečorove*, *ńedal'ek'i*, *pońem'eck'e*;
8) oznaczam rozróżnienie końcówki -*l'i* i -*ly*, np. *myl'i* i *myly*;
9) zwężoną wymowę samogłoski *o* zapisuję jako *u*, np. *pudarl'i*, *pužucal'i*;
10) oznaczam silnie zmiękczone *l'* – jak w wyrazie *myśl'ałam*, *al'e*;
11) zaznaczam występowanie miękkich spółgłosek *d'*, *t'* w wyrazach pochodzenia ukraińskiego, np. *v'is'imnac'it'*;
12) asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich zaznaczam jako *p'j*, *b'j*, *f'j*, *v'j*, *m'j*, *mń*, np. *v'jelka*, *mńał*, *umńała*, *kamńeńe*, *muv'jom*, *v'josna*;
13) wyróżniam przedniojęzykowo-zębową artykulację *ł,* np. *m'ałam* w opozycji do *m'aṷam*;
14) zaznaczam występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*, np. *γrab'a*, *γelena*, *zaγarana*, *γenryk*, *γuśatyna*;
15) fonetyczne znaki odpowiadają ortograficznym:
    š: *sz*, np. *šṷm'eć*;
    č: *cz*, np. *čekać*;
    ž: *ż*, np. *žona*;
    ž: *rz*, np. *žeka*;
    dž: dż, np. *dždžovńica*;
    dź: dź, np. *dźv'enk*;
    dź: dzi, np. *dźecko*.

Na podstawie opracowań naukowych polszczyzny dawnych wschodnich województw przedwojennej Polski oraz gwar występujących na terenie regionu lubuskiego wytypowałam grupę cech, która stanowi bazę porównawczą dla analizy zebranego przeze mnie materiału językowego. Głównym źródłem wyboru cech była pozycja *Język polski na Ukrainie w końcu XX w.* autorstwa Janusza Riegera, Iwony Cechosz-Felczyk i Ewy Dzięgiel (Rieger i in., 2007).

---

[9] W nawiasach kwadratowych wpisuję tłumaczenie wyrazu, jeśli może być niezrozumiały.

Podstawową literaturą, w której poszukiwałam realizacji danej cechy, były publikacje m.in.:

1) Alojzego Adama Zdaniukiewicza *Procesy integracji językowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych w świetle analizy ilościowej* (Zdaniukiewicz, 1972),
2) Władysława Paryla *Oddziaływanie języka literackiego na niektóre dialekty Ziem Zachodnich* (Paryl, 1978a),
3) Edwarda Homy *Współczesne gwary Pomorza Środkowego. Studium socjolingwistyczne* (Homa, 1979),
4) Krzysztofa Kleszcza *Unifikacja języka mieszkańców wsi okolic Brzegu na Śląsku Opolskim. Studium socjolingwistyczne* (Kleszcz, 2001),
5) Bogusława Wyderki *Przemiany językowe na ziemiach zachodnich i północnych* (Wyderka, 2001),
6) Irydy Grek-Pabisowej *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka* (Grek-Pabisowa, 2002),
7) Anny Zielińskiej *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne* (Zielińska, 2002),
8) Ewy Dzięgiel *Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich* (Dzięgiel, 2003),
9) Zofii Kurzowej *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do roku 1939* (Kurzowa, 2006),
10) Kojiego Mority *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (rejon trocki) i Białorusi (rejon iwieniecki)*. *Studium porównawcze* (Morita, 2006),
11) Haliny Karaś *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych* (Karaś, 2017),
12) Tadeusza Lewaszkiewicza *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy* (Lewaszkiewicz, 2017).

Wybrane do analizy cechy językowe, wystąpiły w materiale empirycznym wspomnianych wyżej opracowań naukowych[10].

Zwężenie *e > i/y* oraz *o > u* w miejscach nieakcentowanych zauważono na terenie Radławic, Powodowej, Powtórni i Wojutycz z województwa lwowskiego (Rieger i in., 2007, s 28, 39, 50); Jasiona, Łosiowa, Różyny, Strzelników ze Śląska Opolskiego (Kleszcz, 2001, s. 50); Ziem Zachodnich i Północnych, gdzie przeniesiono gwary Łopatowszczyzny, Boguszów i Hołowaczów (Zdaniukiewicz, 1972, s. 288); Górnego Śląska i Pomorza Zachodniego (Wyderka, 2001, s. 468) oraz w utworze Witolda Szolgini *Dialogi Szczepka i Tońka* i słownikach Z. Kijasowej, R. Woźniakowskiego, W. Szolgini (Kurzowa, 2006, ss. 48–49). A. Zielińska odnotowała przykłady realizacji cechy w języku mniejszości na Liwie Kowieńskiej (Zielińska, 2002, ss. 84–85), I. Grek-Pabisowa

[10] Dokonując analizy cech językowych w dalszej części książki, nie odsyłam czytelnika do literatury. Umieszczony tu opis świadczy o tym, że każda z omawianych cech ma swoje potwierdzenie w pracach innych badaczy.

w gwarach na Litwie i Białorusi (Grek-Pabisowa, 2002, ss. 27, 35, 37); K. Morita w języku polskim regionu trockiego i iwienieckiego (Morita, 2006, ss. 82–83); H. Karaś w języku polskim pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego (Karaś, 2017, ss. 153, 248); T. Lewaszkiewicz w badaniach nad polszczyzną przesiedleńców z okolic Nowogródka (Lewaszkiewicz, 2017, ss. 110–111).

Zwężoną wymowę *e* > *ė* w pozycji nieakcentowanej w polszczyźnie południowokresowej odnotowała E. Dzięgiel w miejscowościach województwa lwowskiego, tj. Radławicach, Powodowej i Powtórni (przedmieścia Sambora), Wojutyczach (Rieger i in., 2007, ss. 28, 39, 50). Także B. Wyderka odnotował tę cechę w języku przesiedleńców zamieszkałych na Górnym Śląsku, Śląsku Opolskim i Pomorzu Zachodnim (Wyderka, 2001, s. 468)[11].

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich wystąpiła w polszczyźnie Lwowa (Kurzowa, 2006, s. 59), w języku miejscowości wchodzących w skład dawnego województwa lwowskiego w obecnej Ukrainie (Rieger i in., 2007, ss. 19, 29, 40, 51) oraz w języku przesiedleńców na Górnym Śląsku, Śląsku Opolskim, Pomorzu Zachodnim i ziemiach zachodnich i północnych (Kleszcz, 2001, ss. 74–75; Wyderka, 2001, s. 468). Powstanie grupy dwufonemowej składającej się ze spółgłoski wargowej *m* + *ń* odnotowano w przedwojennym Lwowie (Kurzowa, 2006, s. 60) oraz we współczesnej Ukrainie (Rieger i in., 2007, ss. 40, 51). Na ziemiach Polski tę cechę językową dostrzeżono w języku przesiedleńców z rejonu Śląska Opolskiego, ziem zachodnich i północnych (Kleszcz, 2001, s. 75; Wyderka, 2001, s. 468).

Realizację przedniojęzykowo-zębowego *ł* odnotowano w języku mieszkańców Śląska Opolskiego, przybyłych z Wołynia i Lwowa (Kleszcz, 2001, s. 77) oraz u respondentów z Górnego Ślaską, ziem zachodnich oraz ziem północnych (Wyderka, 2001, s. 468). Przedniojęzykowo-zębowe *ł* wystąpiło także w utworze W. Szolgini *Dialogi Szczepka i Tońka* i słownikach

---

[11] W polszczyźnie południowokresowej występuje tendencja do podwyższonej artykulacji samogłosek nieakcentowanych zależna m.in. od tempa mówienia oraz sąsiedztwa fonetycznego (przede wszystkim sąsiedztwa spółgłosek palatalnych). Szybsze tempo mówienia oraz sąsiedztwo spółgłosek palatalnych powodują, że wzrasta częstotliwość jej występowania. Znaczenie ma także pozycja przedakcentowa bądź poakcentowa. W monografii przedstawiam zwężenia samogłosek w pozycji nieakcentowanej: *o* > *u*, *e*> *y, i*. Nie uwzględniłam pozycji przed- i poakcentowej, jedynie nieakcentowaną. Gdybym wybrała bardziej szczegółową metodę analizy językowej, należałoby każde zwężenie podzielić na cztery etapy badania. Na przykład przy analizie zwężeń *o* > *u* (analogicznie *e* > *i*, *e* > *y*) należałoby wziąć pod uwagę: 1) zwężenia w pozycji przedakcentowej, 2) zwężenia w pozycji poakcentowej, 3) zwężenia w sąsiedztwie spółgłosek palatalnych, 4) zwężenia w sąsiedztwie spółgłosek niepalatalnych. Wówczas samo badanie zwężeń samogłoski *o* oraz *e* mogłoby być podstawą obszernego rozdziału książki. Nie podjęłam takiej próby, ponieważ zwężeń samogłosek *o* > *u* było bardzo mało w idiolektach moich rozmówców. Znacznie więcej wystąpiło w przypadku podwyższonej artykulacji *e* > *i, y* i w tym przypadku podział badania na powyższe cztery etapy byłby uzasadniony. Uwzględnienie tempa mówienia rozmówców oznaczałoby prawdopodobieństwo zmiany zasady zwężeń samogłosek nawet w samym idiolekcie. Można by było obliczyć tempo mówienia na przykład poprzez liczbę wypowiadanych słów w określonym czasie, co oznacza, że musiałabym ustalić, jakie tempo mówienia jest granicą realizacji zwężenia, a jakie nie. Możliwe jest zatem wykorzystanie zamieszczonych w książce rozmów do przeprowadzenia kolejnych, bardzo szczegółowych analiz fonetycznych.

Z. Kijasowej, R. Woźniakowskiego, W. Szolgini (Kurzowa, 2006, s. 64), a także w języku polskim we współczesnej Ukrainie (Rieger i in., 2007, ss. 19, 29, 40, 51). W najnowszych badaniach cechę tę odnotował również T. Lewaszkiewicz w *idiolektach* przesiedleńców powojennych z województwa nowogródzkiego (Lewaszkiewicz, 2017, ss. 186–192)[12].

Palatalną wymowę spółgłoski *l* przed samogłoskami odnotowano na przedwojennych ziemiach lwowskich (Kurzowa, 2006, s. 63) oraz we współczesnym województwie lwowskim (Rieger i in., 2007, ss. 19, 29, 40, 51). W Polsce palatalna wymowa *l* występuje w rejonie koszalińsko-słupskim (Homa, 1979, s. 258) oraz na ziemiach Śląska Opolskiego, Górnego Śląska, ziem zachodnich, ziem północnych i na Pomorzu Zachodnim (Kleszcz, 2001, s. 80; Wyderka, 2001, s. 468). Występowanie takiej realizacji spółgłoski *l* zauważono również w języku przesiedleńców z okolic Nowogródka (Lewaszkiewicz, 2017, ss. 192–199).

Realizację spirantu krtaniowego *γ* odnotowano na ziemiach przedwojennego Lwowa (Kurzowa, 2006, ss. 65–66) oraz na Śląsku Opolskim, Górnym Śląsku, Pomorzu Zachodnim i ziemiach zachodnich i północnych (Wyderka, 2001, s. 468). Cecha ta występuje również w *idiolektach* przesiedleńców z województwa nowogródzkiego (Lewaszkiewicz, 2017, ss. 201–207). Dźwięczna spółgłoska *γ* wystąpiła również na terenie współczesnych gwar polskich na Litwie i Białorusi (Grek-Pabisowa, 2002, ss. 96–97).

Palatalną wymowę spółgłosek tylnojęzykowych odnotowała Z. Kurzowa, badając język Lwowa (Kurzowa, 2006, ss. 62–63). Dziś cechę tę w rejonie województwa lwowskiego można zaobserwować w miejscowości Wojutycze, Radłowice i innych (Rieger i in., 2007, ss. 19, 41, 50) oraz w języku przesiedleńców mieszkających na terenie Polski (Śląsk Opolski, Górny Śląsk, Pomorze Zachodnie, ziemie zachodnie i północne) (Wyderka, 2001, s. 468).

Przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej zaobserwowała E. Dzięgiel na ziemiach współczesnego województwa lwowskiego (Rieger i in., 2007, ss. 20, 30, 41, 52) oraz w obwodzie chmielnickim i tarnopolskim (Dzięgiel, 2003, s. 117). Także przed II wojną światową cecha ta była zauważona w języku Lwowa przez Z. Kurzową (Kurzowa, 2006, s. 78).

Występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* zostało odnotowane w Wojutyczach i Radłowicach w dzisiejszym województwie lwowskim (Rieger i in., 2007, ss. 42, 52, 53). T. Lewaszkiewicz zauważył również taką realizację

[12] W niektórych gwarach południowokresowych przed spółgłoskami oraz w wygłosie występuje u̯ tylnojęzykowe (podobnie jak w gwarach ukraińskich). W idiolektach przesiedleńców realizacja *ł* przedniojęzykowego oraz u̯ tylnojęzykowego była różna. W pozycji przed spółgłoskami oraz w wygłosie występowały przykłady realizacji *ł* przedniojęzykowo-zębowego. W monografii nie podjęłam się opisu realizacji u̯ tylnojęzykowego. Dla jeszcze dokładniejszego obrazu zróżnicowania językowego w regionie lubuskim na przykładzie realizacji *ł* i u̯ warto byłoby przeprowadzić dokładniejsze analizy. Należałoby wstępnie określić, z terenu jakiej gwary południowokresowej pochodzi rozmówca i czy tam występowała tylnojęzykowa realizacja u̯. Moim celem było pokazanie dobrze zachowanej przedniojęzykowo-zębowej realizacji *ł*.

zaimka w języku przesiedleńców z województwa nowogródzkiego (Lewaszkiewicz, 2017, ss. 294–306).

Stosowanie zaimka osobowego *oni* w odniesieniu do mężczyzn i kobiet jest charakterystyczne na terenie dzisiejszych ziem w województwie lwowskim, w rejonie obwodu tarnopolskiego i chmielnickiego (Dzięgiel, 2003, s. 156; Rieger i in., 2007, ss. 20, 41, 52) oraz w języku dawnych mieszkańców Nowogródka i okolic (Lewaszkiewicz, 2017, ss. 309–310).

Realizację form analitycznego czasu przeszłego zaobserwowano w języku przesiedleńców w Koszalinie, Słupsku, Smołdzinie, Kluku, Lęborku, Bytowie, Sławnie, Kołobrzegu, Białogardzie, Drawsku, Człuchowie (Homa, 1979, s. 264), w pracy Zofii Kurzowej dotyczącej polszczyzny Lwowa (Kurzowa, 2006, s. 83) oraz na terenie dzisiejszej Ukrainy, a dokładnie w Zielonej, Kaniówce, Nowosielicy, Tarnorudzie, Żwańcu, Nadybach, Radłowicach, Wojutyczach, przedmieściach Sambora i we wsiach szlacheckich, takich jak Hajdajki, przysiółki Zielonej, Słobódka Krasiłowska (Rieger i in., 2007, ss. 21, 31, 42, 53; Dzięgiel, 2003, s. 124).

Neutralizację kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika zaobserwowano na terenie Wojutycz i Radłowic (Rieger i in., 2007, ss. 41, 52) oraz w języku powojennych przesiedleńców z Nowogródczyzny (Lewaszkiewicz, 2017, ss. 325–329).

Tabela 17. Zestawienie cech językowych analizowanych w *idiolektach* rozmówców

<table>
<tr><th>Fonetyka</th><th>Fleksja</th></tr>
<tr><td>zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej</td><td rowspan="3">neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej</td></tr>
<tr><td>zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej[13]</td></tr>
<tr><td>zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej[14]</td></tr>
<tr><td>asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich</td><td>występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*</td></tr>
<tr><td>przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*</td><td>zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów</td></tr>
<tr><td>palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami</td><td rowspan="2">analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej)</td></tr>
<tr><td>występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*</td></tr>
<tr><td>palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych</td><td>neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika</td></tr>
</table>

[13] Pod uwagę biorę również zwężenia *e* > ė i *e* > e^{y}.

[14] Pod uwagę biorę również zwężenie *e* > e^{i}.

Wybór tekstów

Wybór tekstów, który został poddany analizie językoznawczej, obejmuje dwie części:

1) rozmowy z przesiedleńcami jednojęzycznymi – tzn. wywiady z osobami deklarującymi **mówienie po „chachłacku"** – które składają się z **5069 wyrazów** dla każdej z osób.
2) rozmowy z przesiedleńcami dwujęzycznymi:
   a) wywiady z rozmówcami grupy **mówiącej po „ukraińsku i polsku"** składają się z **4048 wyrazów,**
   b) wywiad z osobą deklarującą mówienie po „białorusku i polsku" to **2775 wyrazów**,
   c) wywiad z osobą deklarującą mówienie po „polsku i białorusku" to **2775 wyrazów**,
   d) rozmowy z osobami deklarującymi **mówienie po „polsku i ukraińsku"** zostały przedstawione w liczbie **5110 wyrazów** dla każdego respondenta,
   e) wywiad z osobą deklarującą **mówienie po „polsku i chachłacku"** składa się z **5069 wyrazów**[15]**.**

Przy opisie systemu fonetycznego wykorzystuję analizę ilościową[16].

Analiza ilościowa

Chcąc zachować wiarygodność wyników analizy liczbowej cech fonetycznych, przyjęłam liczbę możliwości wystąpienia [LM] z wystąpieniem rzeczywistym

[15] Na liczbę wyrazów składają się również pytania badacza, które nie podlegają analizie językowej, oraz fonetyczne znaki interpunkcyjne. Wynika to z wyliczeń programu edytorskiego Word.

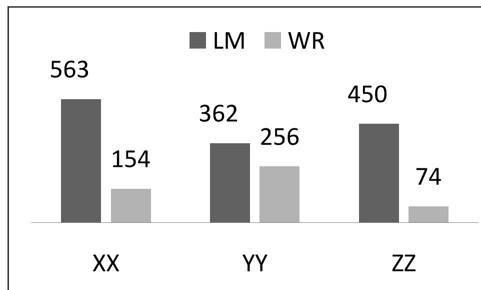
[16] Metodę ilościową w pracach językoznawczych i socjolingwistycznych stosowało wielu badaczy, m.in. Iryda Grek-Pabisowa w pracy *Słownictwo rosyjskiej wyspy gwarowej staroobrzędowców mieszkających w Polsce. Rozwój i stan dzisiejszy* (Grek-Pabisowa, 1983) oraz we współpracy z Ireną Maryniakową w książce *Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich* (Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1999). Halina Kurek wykorzystała metodę ilościową w pracy habilitacyjnej *Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego)* (Kurek, 1990). Elżbieta Smułkowa wykorzystała analizę ilościową, której wyniki przedstawiła w artykule *Frekwencja tekstowa białoruskich typów akcentuacyjnych rzeczowników (Na podstawie próbek tekstów gwarowych z okolicy Witebska i Sokółki)* (Smułkowa, 2002b). Anna Zielińska wykorzystała ilościowe analizy w książce *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne* (Zielińska, 2002). Podobnie Ewa Golachowska wykorzystała tę metodę w książce *Język i kultura mieszkańców wsi włościańskich i szlacheckich dawnej ziemi drohickiej na Podlasiu. Studium socjolingwistyczne* (Golachowska, 2006); zrobił to też Koji Morita w pracy *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (rejon trocki) i na Białorusi (rejon iwieniecki)* (Morita, 2006), a także Mirosław Jankowiak w pracy *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim. Studium socjolingwistyczne* (Jankowiak, 2009).

[WR][17]. Wynik pozwolił mi na stworzenie liczbowego i procentowego podsumowania realizacji danej cechy (zob. tabela 18).

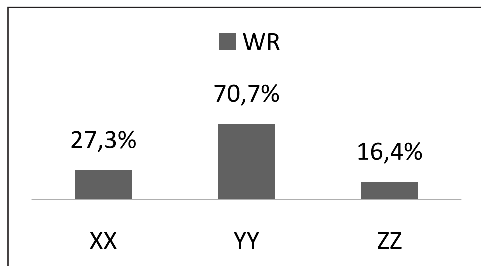
Podsumowaniem analizy cechy fonetycznej każdej kategorii rozmówców jest wykres, który przedstawia występowanie liczbowe (zob. wykres 1) i procentowe cechy (zob. wykres 2)[18].

Tabela 18. Przykładowa analiza liczbowa danej cechy w jednym *idiolekcie*[19]

Rozmówca	**Liczba możliwości wystąpienia cechy (x) [LM]**	**Wystąpienie rzeczywiste cechy (x) [WR]**	**Procentowe wystąpienie rzeczywiste cechy (x)**
XX (YY, ZZ)	200	78	39%



Wykres 1. Cecha x (zestawienie liczbowe)



Wykres 2. Cecha x (zestawienie procentowe)

Analizę cech fleksyjnych traktuję tylko jakościowo. Nie podaję wyliczeń ich występowania.

---

17 Skrótów LM oraz WR używam przy tworzeniu schematów ilościowych i procentowych.

18 Nie są to statystyczne badania lingwistyczne, które operują specjalistycznymi metodami i wyliczeniami wykonanymi przez programy informatyczne.

19 Tabela 18 oraz wykresy 1 i 2 są jedynie poglądową analizą ilościową. Wartości w nich zawarte są przykładowe.

TERMINOLOGIA

W monografii posługuję się wybranymi terminami z zakresu socjolingwistyki i teorii kontaktów językowych. Niżej wymienione pojęcia nie są rozumiane jednakowo przez wszystkich naukowców. Podane definicje uznaję za najbardziej odpowiednie w związku z opisem sytuacji społecznej i językowej w regionie lubuskim.

Idiolekt

Idiolekt rozumiem jako zespół nawyków mownych jednostki (zob. Weinreich, 1968, s. 306; Piotrowski & Ziółkowski, 1976, s. 178), „język, jakim posługuje się (mówi) jednostka" (Martinet, 1961, s. 105). *Idiolekt* jest ciągłą skalą rejestrów, którymi rozmówca może posługiwać się w zależności od sytuacji społecznej. Sytuacja taka dotyczy m.in. świadomego lub nieświadomego wprowadzania języka obcego do wypowiedzi, tzn. przełączania kodu (wybrania innej skali rejestru). Język jednostki ujawnia wewnętrzne zróżnicowanie, które jest spowodowane określonymi wzorami społecznymi (Piotrowski & Ziółkowski, 1976, s. 184). Każda jednostka społeczna posługuje się językiem zgodnie ze zdobytym doświadczeniem komunikacyjnym: „Jednostka, mówiąc, selekcjonuje sposoby wyrażania się zgodnie z wzorami interakcji przewidzianymi dla aktualnie realizowanej roli. Zestaw sposobów selekcji wariantów ma wartość informacyjną w stosunku do cech społecznych mówiącego oraz do jego historii" (Gumperz, 1964, cyt. za: Piotrowski & Ziółkowski, 1976, s. 187).

Język i *mowa*

Według *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego język* jest systemem znaków „prymarnie dźwiękowych, wtórnie pisanych" (Polański, 1999b, ss. 269–270), który służy do porozumiewania się wewnątrz danej społeczności językowej.

Nie ma jednak definicji samej *mowy* (autorzy *Encyklopedii* odsyłają czytelnika do terminu *język*) (Polański, 1999b, s. 382), zatem należy te terminy traktować synonimicznie.

Internetowy Słownik Języka Polskiego PWN wyjaśnia termin *język* jako „system znaków dźwiękowych służących do porozumiewania się przez członków danego narodu, społeczeństwa, […] sposób formułowania wypowiedzi w mowie lub piśmie" („Język", b.d.). Natomiast *mowa* jest to „wypowiadanie słów w celu porozumienia się z innymi ludźmi; sposób mówienia, wymawiania; zasób słów i reguł gramatycznych używanych do porozumiewania się" („Mowa", b.d.).

Według Ferdinanda de Saussure'a w obrębie zjawisk porozumiewania się należy odróżnić *język* (*langue*), traktując go jako abstrakcyjny, społecznie wytworzony system znaków oraz *mowę* (*parole*), które charakteryzuje indywidualność.

W niniejszej monografii terminu *język* i *mowa* używam synonimicznie.

Język prymarny i *język sekundarny*

Definicję *języka prymarnego* i *języka sekundarnego* podaję według Leona Zawadowskiego: „Primary language is that one which individual uses for the basic range of subject (every day talking). It is the language used for home and family intercourse" (Zawadowski, 1961, s. 14). *Język prymarny* funkcjonuje w sferze rodziny i bez pośrednictwa innego języka jest przekazywany kolejnym pokoleniom (Zawadowski, 1961, ss. 9–15). L. Zawadowski w swojej definicji nie wskazuje konkretnej liczby *języków prymarnych*, które może posiadać jednostka. W związku z tym jedna osoba może posiadać dwa *języki prymarne*. Zaprezentowane podejście łączy się z rozumieniem istoty grup pierwotnych Ch. H. Cooley'a (Cooley, 1992, ss. 209–214). Ze względu na to, że *język prymarny* jest przekazywany dzieciom w rodzinach tworzących grupę społeczną, można taką grupę określić, za Ch.H. Cooleyem, grupą pierwotną.

Z zagadnieniem prymarności języka wiąże się sprawność komunikacyjna w każdym z występujących języków. Należy wówczas ustalić „kod podstawowy", czyli „język, w którym dana jednostka myśli, używa go w sytuacjach, w których zależy jej na precyzyjności przekazu i jest w stanie posługiwać się nim we wszystkich lub prawie wszystkich sferach swojej aktywności" (Głuszkowski, 2011a, s. 80). Według A. Zielińskiej „indywidualne relacje między językiem kultury, językiem prymarnym i językiem podstawowym należy rozpatrywać w indywidualnych układach. Każdy mówiący znajduje się w innej sytuacji językowej i korzyść naukową może przynieść tylko analiza poszczególnych biografii językowych i idiolektów" (Zielińska, 2013b, s. 69).

Prymarności i *sekundarności* języka nie należy utożsamiać z kolejnością nabywania języków. Możliwe są sytuacje, gdy przez pewien okres życia

funkcję *języka prymarnego* pełni L_1, a potem w wyniku zmiany społecznej funkcję prymarną pełni L_2.

Heritage language (język przodków)

Terminu *heritage language* zaczęto używać w latach 90. XX wieku (Polinsky & Kagan, 2007; Valdés, 1995, 2000). Wstępnie termin tłumaczono na język polski jako *język odziedziczony* (Lipińska & Seretny, 2012, s. 21), a rozumiany był jako „pierwszy język przyswajany w środowisku domowym imigrantów, który z czasem staje się funkcjonalnie drugi, ponieważ edukacja i praca wymuszają naukę i codzienne posługiwanie się językiem kraju osiedlenia" (Libura, 2014, ss. 303–304). Według Agnieszki Libury takie rozumienie *heritage language* „lepiej oddaje konotacje historyczne, kulturowe, a nawet pewną głębię emocjonalną, jaka się wiąże z językiem kraju pochodzenia" (Libura, 2014, s. 304).

Inną propozycję tłumaczenia przedstawia E. Dzięgiel, która traktuje *heritage language* w znaczeniu *języka przodków* odnoszącego się do osób lub grup, które

> łączy pewien rodzaj więzi z językiem własnej mniejszości narodowej, choć niekoniecznie ten język znają. Pod uwagę bierze się szerokie spektrum przypadków, od ograniczonej czynnej znajomości języka przodków (np. częściowo mówienia) bądź biernej znajomości (np. po części rozumienia), po sam udział w życiu rodzin czy społeczności, w których język ten jest używany (Dzięgiel, 2017, s. 207).

W książce przyjmuję powyższe rozumienie *heritage language* w znaczeniu *języka przodków*.

Kontakt językowy

Pojęcia *kontakt językowy* używam za Urielem Weinreichem, według którego „two or more languages will be said to be IN CONTACT if they are used alternately by the same persons" (Weinreich, 1970, s. 1). Kontakt językowy odnosi się do system (*langue*), ale zachodzi na stopniu jednostki – tym samym dotyczy indywidualnego wymiaru języka (*parole*) (zob. Głuszkowski, 2013, s. 19). *Kontakt językowy* w ujęciu grupowym jest uwarunkowany przez czynniki makrospołeczne. Jednym z nich jest położenie geograficzne, które może ograniczać kontakt językowy między różnojęzycznymi grupami, drugim jest charakter wspólnoty dwujęzycznej – język przesiedleńca jest podatny na innowacje językowe, w przeciwieństwie do społeczności rdzennej (zob. Weinreich, 1970, ss. 89–91).

Bilingwizm (dwujęzyczność) i jego rodzaje

Definicja *dwujęzyczności* jest różna ze względu na zakres opisywanego zjawiska. Jak pisze M. Głuszkowski (Głuszkowski, 2018, s. 41), już Leonard Bloomfield (Bloomfield, 1933) traktował *bilingwizm* jako umiejętność posługiwania się dwoma lub więcej językami na poziomie rodzimych użytkowników każdego z języków (zob. Skutnabb-Kangas, 1981, s. 82; Haugen, 1987, s. 14). To oznacza, że *dwujęzyczną* jest osoba, która porozumiewa się jednym i drugim językiem na poziomie zaawansowanym, a *przełączanie kodu* z L_1 na L_2 jest procesem automatycznym i nie wymaga od mówiącego zastanowienia.

Ewa Lipińska w książce *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności* (Lipińska, 2003) uważa, że *dwujęzyczność* to

> opanowanie dwu języków w takim stopniu, jak społecznie ekwiwalentni ich jednojęzyczni nosiciele, czyli ambilingwizm. Polega na umiejętności posługiwania się wszystkimi sprawnościami w języku ojczystym i drugim oraz na częstym używaniu obydwu języków w różnych sytuacjach i z różnymi uczestnikami aktu komunikacji. Jest to zazwyczaj nietrwały stan, mający związek z emigracją lub pobytem za granicą, co implikuje bliski kontakt z danym językiem i kulturą, umożliwiający osobiste ich doznawanie (Lipińska, 2003, s. 115).

Taka definicja *bilingwizmu* nie może być stosowana do badań prowadzonych na pograniczu językowym, gdzie funkcjonują różne gwary, posiadające tylko formę ustną. W związku z tym użytkownicy języka czy języków nie mogą posiadać „wszystkich sprawności".

Inaczej postrzegał *dwujęzyczność* William Mackey (Mackey, 1962). Według niego *bilingwizm* jest umiejętnością posługiwania się drugim i kolejnym językiem bez wskazywania minimalnej granicy kompetencyjnej użytkownika, co oznacza, że osobą *bilingwalną* można by nazwać każdego, kto choćby rozpoczął naukę języka obcego (Głuszkowski, 2018, s. 41; zob. Haugen, 1987, s. 14; Mackey, 1962, s. 52)[1].

Najbardziej powszechną definicją *bilingwizmu* w literaturze naukowej jest wyjaśnienie Uriela Weinreicha, który uważa, że jest to posługiwanie się dwoma językami lub ich większą liczbą przez jedną osobę lub wspólnotę komunikatywną (Weinreich, 1970, ss. 1–2).

Według U. Weinreicha ostateczny poziom kompetencji językowej jednostki *bilingwalnej* zależy od czynników socjologicznych, a szczególnie od 1) statusu społecznego obu języków, 2) znajomości obu kodów, 3) możliwości władania językiem przez jednostkę (w mowie i piśmie), 4) kolejności poznawania języków, 5) poziomu użyteczności języków w różnych sferach, 6) emocjonalnego podejścia do języka, 7) prestiżu społecznego każdego języka,

---

[1] Na podstawie opracowania terminologii przez M. Głuszkowskiego (zob. Głuszkowski, 2018, s. 41).

8) uwarunkowania aktu komunikacji (Weinreich, 1970, ss. 73–79). *Grupa bilingwalna* nie jest sumą jednostek, ale osobnym bytem, w którym powstają nowe normy, kształtujące się nie za sprawą średniej zachowań jednostek językowych[2]. Bez względu na to, czy badaniu podlega system językowy, czy kulturowy należy uwzględnić aspekt socjologiczny – relacje z otoczeniem – przez analizę czynników pozastrukturalnych. W badaniach nad wprowadzaniem nowego elementu do systemu, zarówno językowego, jak i kulturowego, należy wziąć pod uwagę trzy fazy: 1) akceptacja nowego elementu przez innowatorów, 2) rozprzestrzenienie innowacji w pozostałych grupach społecznych, 3) modyfikacja zapożyczenia do ostatecznego włączenia do danej kultury (Weinreich, 1970, s. 11; Głuszkowski, 2011b, s. 107; por. Linton, 1940, s. 474). *Dwujęzyczność* kształtuje się pod wpływem różnych czynników i jest uzależniona m.in. od zdolności jednostki do poznania języka i jego zmiany czy od statusu obu języków i sytuacji komunikacyjnej (Głuszkowski, 2011b, s. 108). Ogromne znaczenie w przypadku dwujęzycznej jednostki ma *prestiż* danego języka na poziomie społecznym (awans zawodowy) oraz istota danego języka w kulturze i literaturze danego kraju. Na *dwujęzyczność* jednostki wpływ ma także znajomość danego języka – ważne jest to, jakim językiem jednostka posługuje się sprawniej i z którym z nich jest związana emocjonalnie, np. który z nich jest językiem dzieciństwa (to nie oznacza, że język dzieciństwa jest zawsze *językiem prymarnym*) (zob. Weinreich, 1970, ss. 89–91). Czynniki kształtujące *bilingwizm indywidualny* mają wpływ na obraz *dwujęzyczności* grupowej, zwłaszcza jeżeli chodzi o użytkowanie języka dającego awans społeczny.

Wyróżnia się trzy główne rodzaje *bilingwizmu*: *terytorialny* (w sytuacji, gdzie na jednym terenie występują różne języki), *instytucjonalny* (w międzynarodowych instytucjach) i *społeczny* (zwany inaczej *dyglosją*[3]) (por. Lüdi, 1997, s. 234). E. Dzięgiel wyodrębniła podtypy *bilingwizmu społecznego* w zależności od jego natężenia: 1) *początkowy* – „dotyczy pierwszych etapów kontaktu językowego, gdy niewiele osób zna nowy język. Użycie nowego języka ograniczone jest do zestawu gotowych zwrotów na każdą okazję" (Dzięgiel, 2003, s. 70); 2) *progresywny* – to etap, gdy „grupa osób zna nowy język, lecz w różnym stopniu biegłości" (Dzięgiel, 2003, s. 71); 3) *integralny* – „większość społeczeństwa jest w stanie posługiwać się dwoma językami (lub też zakłada, że powinna być w stanie). Od tego momentu znajomość nowego języka postępuje kosztem własnego języka" (Dzięgiel, 2003, s. 71); 4) *regresywny* – „nowy język zyskuje pozycję dominującą w codziennym życiu społeczności" (Dzięgiel, 2003, s. 71); 5) *resztkowy* – „użycie własnego języka ograniczone jest

---

[2] M. Głuszkowski za przykład podaje przenikające do języka polskiego anglicyzmy, np. *dokładnie!*, słowo będące kalką ang. *exactly!* – oznaczający wykrzyknienie oznaczające zgodę. Pojawienie się wykrzyknienia *dokładnie!* w języku polskim pojawiło się za pośrednictwem osób bilingwalnych, które pod wpływem znaczenia i funkcji jednostki języka angielskiego zmieniły znaczenie bliskiego znaczeniowo leksemu *dokładnie* (Głuszkowski, 2011b, s. 105).

[3] Pojęcie *dyglosji* omawiam dalej.

do utartych zwrotów lub formuł. Po tym etapie następuje zmiana języka […], czyli całkowite przejście społeczności na język dominujący" (Dzięgiel, 2003, s. 71).

Opisując dwujęzyczność indywidualną, należy używać terminów *bilingwizm postępujący* i *recesywny* (zob. Dzięgiel, 2020, s. 251). *Bilingwizm postępujący* (*ascendant bilingualism*) występuje wówczas, gdy umiejętność operowania drugim językiem poszerza się wraz z jego użytkowaniem (Baetens Beardsmore, 1986, ss. 21–22; Dzięgiel, 2020, s. 251). *Bilingwizm recesywny* (*recessive bilingualism*) jest opozycją do *dwujęzyczności postępującej*, tzn. w sytuacji, w której jednostka nie użytkuje już danego języka, posiada coraz mniejsze umiejętności rozumienia i mówienia w tymże języku (Baetens Beardsmore, 1986, ss. 21–22; Dzięgiel, 2020, s. 251).

Dwujęzyczność/wielojęzyczność receptywna (*receptive bilingualism/multilingualism*) występuje w sytuacji, w której wymagane jest dostosowanie języka do rozmówcy. Oznacza to, że osoby komunikujące się używają swoich języków (np. przesiedleńcy z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej, których językiem prymarnym był język „ukraiński", rozmawiają z przesiedleńcami, których prymarnym był „polski"), a mimo to rozumieją język w takim stopniu, żeby komunikacja przebiegała swobodnie (tzn. rozumieją język ze słuchu). *Bilingwizm receptywny* nie dotyczy tylko osób, które nie znają drugiego języka, tzn. występuje również w sytuacjach, gdy jednostka potrafi mówić w języku 2, ale wybiera komunikację w języku 1. W 2012 roku Rehbein, ten Thije i Verschik na określenie takiej komunikacji użyli pojęcia *lingua receptiva* (Rehbein, ten Thije & Verschik, 2012). Celem było podkreślenie specyficznych mechanizmów i umiejętności, które pozwalają na porozumienie się stron w takiej sytuacji komunikacyjnej. Twórcy pojęcia „definiują ten termin jako współdziałanie kompetencji językowych, mentalnych, interakcyjnych i międzykulturowych, które są aktywowane w tym sposobie komunikacji" (Dzięgiel, 2020, s. 251). W przypadku badań prowadzonych wśród przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej, tzn. w kontekście dwujęzyczności polsko-ukraińskiej, gdzie oba języki są ze sobą dość blisko spokrewnione, można użyć określenia *słowiańska komunikatywność międzyjęzykowa* (Hofmański, 2012, 2015). Jest to termin, którym można określić wysoki poziom obustronnej zrozumiałości będącej wynikiem powinowactwa (zob. Dzięgiel, 2020, s. 255).

Bilingwizm sukcesywny wstępuje wówczas, gdy na przykład jednostka w sferze domu i kontaktów sąsiedzkich używa języka 1, natomiast w szkole poznaje na niektórych lekcjach język 2. Ma również kontakty z użytkownikami języka 2, ale w edukacji jednostki przeważa język 1 (zob. przykłady omawiane przez E. Dzięgiel w artykule *Dwujęzyczność polsko-ukraińska w Strzelczyskach na Ukrainie (na przykładzie młodzieży i najstarszego pokolenia)*) (Dzięgiel, 2020).

Społeczność bilingwalna

Społeczność bilingwalna jest grupą, gdzie dochodzi do przeplatania się zachowań językowych z dwóch (lub więcej) systemów: „when a group of some size brings two languages into contact, idiosyncrasies in linguistic behavior tend to cancel each other, while socially determined speech habits and processes characteristic of the group as a whole become significant" (Weinreich, 1970, s. 83).

Repertuar językowy[4]

Repertuar językowy to „zbiór wszystkich form językowych używanych przez członków danej społeczności językowej" (Piotrowski & Ziółkowski, 1976, s. 99). Społeczność komunikacyjna porozumiewa się ze sobą za pomocą różnych form językowych, które tworzą *repertuar językowy*. W skład *repertuaru językowego* społeczności może wejść język używany powszechnie, język mniejszości i inny język (np. drugi język nauczany powszechnie w szkole).

B. Busch w artykule *Expanding the Notion of the Linguistic Repertoire: On the Concept of Spracherleben — The Lived Experience* (Busch, 2017) przedstawia koncepcję *repertuaru językowego* z perspektywy doświadczeń językowych rozmówców. Według tej badaczki, aby zrozumieć wielowarstwową i złożoną naturę *repertuaru językowego*, należy odpowiedzieć na trzy zasadnicze pytania:

1) jaki jest *repertuar językowy* rozmówców i co nowego wnosi do przestrzeni językowej?
2) w jaki sposób jednostki wyrażają się na temat języka, sposobów mówienia i jakie są ich *językowe ideologie*?
3) jak doświadczenia językowe wpływają na ich język? (Busch, 2017, s. 341).

Świadomość posiadania *repertuaru językowego* następuje wówczas, gdy osoba mówiąca jest postrzegana jako „mówiąca innym językiem". Wszystkie języki i ich odmiany (gwary, dialekty) charakteryzują życie codzienne jednostki. Decyzję o wykorzystaniu zasobów językowych podejmuje mówiący, ale ten wybór jest podyktowany zasadami społecznymi. W sytuacji, w której jednostka znajduje się z dala od przyzwyczajeń otoczenia społecznego (np. po przesiedleniu) powstaje problem z wyborem języka czy jego odmiany.

Najnowsze rozumienie *repertuaru językowego* przyjmuje perspektywę biograficzną, która wiąże *repertuar* z biografią językową jednostki (zob. Blommaert, 2008; Blommaert & Backus, 2013). „The fact is, however, that

---

[4] W artykule *Biografia językowa. Przykład mowy polskiej w Paltynosie* (Augustyniak-Żmuda, 2019) opisuję termin *repertuaru językowego.*

someone's linguistic repertoire reflects a life, and not just birth, and it is a life that is lived in a real sociocultural, historical and political space" (Blommaert, 2008, s. 17). Wówczas można mówić o *repertuarze przestrzennym*, który „links the repertoires formed through individual life trajectories to the available linguistic resources in particular places" (Pennycook & Otsuji, 2014, s. 166). B. Busch *repertuar językowy* rozumie

> not as something the individual possesses but as formed and deployed in intersubjective processes located on the border between the self and the other. This is precisely why I attach a crucial significance to the concept of the lived experience of language (Busch, 2017, s. 346).

Według niej decydujący wpływ na kształtowanie się *repertuaru językowego* mają *ideologie językowe*, które są związane z przeżywaniem języka. *Repertuar językowy* rozwija się i zmienia się przez całe życie człowieka, od okresu wczesnego dzieciństwa (Busch, 2017, ss. 349–350). *Repertuar językowy* jest strukturą zbudowaną ze śladów wcześniejszych doświadczeń, usytuowanych interakcji i codziennych praktyk językowych, które wywodzą się z biografii językowej (por. Busch, 2017, s. 352). *Repertuar językowy* można rozumieć jako obszar ograniczeń i możliwości, gdzie

> different forms of language use come to the form then return to the background, they observe each other, keep their distance from each other, intervene or interweave into something new, but in one form or another they are always there (Busch, 2017, s. 356).

Atrycja językowa (*attrition*)

Atrycję językową w szerokim rozumieniu należy traktować jako utratę języka spowodowaną zapomnieniem. W wąskiej interpretacji jest to utrata języka pierwszego, nabytego w dzieciństwie, spowodowana pobytem w nowym środowisku językowym (Montrul, 2002; Libura, 2014, ss. 303–312; zob. Polinsky, 1995, s. 88). W takim znaczeniu używam tego terminu.

Prestiż (*moc*) i *status języka*

Języki występujące na terenach, które charakteryzuje różnorodność językowa, mają różny *prestiż*. Jeśli traktujemy język jako *wartość* społeczną, to zmiany postaw użytkowników wobec tej *wartości* są zależne od kontekstu społeczno-kulturowego (Jankowiak, 2009, s. 26; Zielińska, 2002, s. 20). *Wartość* to „implicite lub explicite przyjmowana charakterystyczna dla grupy koncepcja odnosząca się do tego, co godne pożądania, która wywiera wpływ na

wybór spośród możliwych sposobów, środków i celów działania" (Kluckhohn, 1967/1981, s. 197). *Wartość języka* wiąże się z jego funkcją komunikatywną i symboliczną (Rokicki, 1992, ss. 41–57). Z dystrybucją języka wiąże się funkcja komunikatywna, tzn. *prestiż języka* zależy od zakresu funkcjonowania w różnych sferach życia. *Wartość języka* w aspekcie kulturowym dotyczy funkcji symbolicznej.

Władysław Miodunka w artykule *Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych* (Miodunka, 1990/2003) zwrócił uwagę na konkurencyjność dialektów w sytuacji ich kontaktu. *Moc języka* tkwi nie tyle w samym jego systemie, ale przede wszystkim w rzeczywistości pozajęzykowej, warunkowanej czynnikami zewnątrzjęzykowymi. Na *moc języka* ma wpływ społeczność komunikacyjna, liczba użytkowników, poziom życia czy sytuacja społeczna danej grupy na tle całego kraju. „[M]oc języka jest pojęciem zindywidualizowanym zależnym od oceny mówiącego, a więc w konsekwencji względnym […] jest to tylko jeden z aspektów (nazwijmy go indywidualnym) ujawniania się mocy języka" (Hawrysz & Steciąg, 2014, s. 203).

Według Stanisława Gajdy *prestiż języka* to wartość komunikacyjna i składnik kognitywno-aksjologiczny kontekstu zachowań komunikacyjnojęzykowych (zob. Gajda, 2010).

W książce termin *prestiż języka* rozumiem jako „rangę wynikającą z indywidualnych nastawień determinowanych lokalnymi uwarunkowaniami i budowaną na podstawie subiektywnych ocen" (Hawrysz & Steciąg, 2014, s. 204).

Status języka traktuję jako „jego pozycję, o której decydują czynniki ponadindywidualne, zobiektywizowane" (Hawrysz & Steciąg, 2014, s. 204).

Dyglosja

Pojęcie *dyglosji* zostało wprowadzone przez Charlesa A. Fergusona w 1959 roku. O *dyglosji* możemy mówić wówczas, gdy w różnych sferach realizowane są różne warianty tego samego języka (Ferguson, 1959, ss. 325–340):

> Diglossia is a relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a very divergent, highly codified (often gramatically more complex) superposed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any sector of the community for ordinary conversation (Ferguson, 1959, s. 336).

W pojęciu *dyglosji* Ch. Fergusona pod uwagę wzięty został rejestr tego samego języka. Joshua A. Fishman rozszerzył pojęcie *dyglosji* na różne języki,

nawet niespokrewnione (Fishman, 1967). Badacz wziął pod uwagę hierarchiczność relacji języków. *Dyglosja,* według niego, to odmiana *bilingwizmu* charakteryzująca się tym, że systemy językowe funkcjonują w różnych sferach, bez względu na pokrewieństwo.

Interferencja

Pojęcie *interferencji* przyjmuję za U. Weinreichem. Według tego badacza *interferencja* jest odstępstwem od normy:

> Those instances of deviation from the norms of either language which occur in the speech of bilinguals as a result of their familiarity with more than one language, i.e. as a result of language contact, will be referred to as INTERFERENCE phenomena (Weinreich, 1970, s. 1).

Myśli i wypowiedzi osoby *bilingwalnej* są początkiem *interferencji*. M. Głuszkowski za ważny punkt teorii *kontaktów językowych* U. Weinreicha uznał mechanizmy kształtujące i decydujące o ostatecznej postaci *interferencji*. Są to czynniki kształtujące, czyli 1) strukturalne (*structural*) – bezpośrednio związane z systemem drugiego języka (tu przyczyną *interferencji* mogą być różnice i podobieństwa obu systemów) i 2) czynniki pozastrukturalne (*non-structural*) – są to zjawiska społeczne i psychiczne. Oba rodzaje czynników oddziałują zarówno na dwujęzyczną jednostkę, jak i na grupę dwujęzyczną, choć w różny sposób (zob. Głuszkowski, 2011b, s. 103, 2013, ss. 19–22).

Przełączanie kodów (code switching)[5]

Przełączanie kodów (*code switching*) polega na zmianie języka z L_1 na L_2 i jest ściśle związane z *bilingwizmem*. W 1957 roku Einar Haugen przedstawił następującą definicję *przełączania kodów*:

> переключение кодов (code switching) имеет место в тех случаях, когда говорящий переходит с одного языка на другой; в наиболее явных случаях переключение является полным, т.е. в речевом потоке можно указать момент, когда меняются все аспекты высказывания, включая фонологию, морфологию, синтаксис и лексику. Это случается как в конце полного высказывания, так и в середине, причем иногда сводится к включению в высказывание одного отдельного иностранного слова. Однако во многих случаях переходная грань не так ясна: например, говорящий может

[5] O pojęciu *code switching* piszę w artykule *Przełączanie kodów (code switching) w mowie przesiedleńców z województwa tarnopolskiego i stanisławowskiego, mieszkających w regionie lubuskim* (Augustyniak-Żmuda, 2020).

не владеть в полной мере фонологической системой иностранного языка и подставлять фонемы своего родного языка в употребляемые им отдель-ные иностранные слова или целые высказывания на этом языке. В таком случае можно говорить об интерференции постольку, поскольку говорящий в том или ином отношении отклоняется от норм языка, которым он пользуется (Khaugen, 1972, s. 72, cyt. za: Głuszkowski, 2010, ss. 82–83).

Rozpatrywanie definicji formułowanej przez E. Haugena prowadzi do wniosku, że tak naprawdę każda oznaka *interferencji* będzie pewnego rodzaju *przełączeniem kodu*. W związku z takim podejściem uwzględnia się raczej tylko pierwszą część tej definicji, która mówi o tym, że pełne przełączenie kodu występuje wtedy, gdy możemy wskazać moment zmiany języka z L_1 na L_2.

Podobnie zjawisko *przełączania kodów* definiuje Dell Hymes. Według niego *code switching* występuje wtedy, gdy jednostka „używa dwu lub więcej kodów na przemian, pod wpływem okoliczności miejsca i czasu, cech charakterystycznych uczestników sytuacji komunikacyjnej, tematu, kanałów i norm interakcji" (Hymes, 1980, ss. 61–65, cyt. za: Głuszkowski, 2010, s. 83).

Wyróżnia się: 1) *metaforyczne przełączanie kodów* (*metaphorical code-switching*), nazywane konwersacyjnym *przełączaniem kodów* (*conversational code-switching*) – opracowane przez Johna J. Gumperza (Gumperz, 1977); polega na wyeksponowaniu części wypowiedzi w L_1 za pomocą elementów języka L_2; 2) *sytuacyjne przełączanie kodu* (*situational code-switching*) – zmiana języka następuje wraz ze zmianą sytuacji komunikacyjnej, np. miejsca rozmowy, tematu czy rozmówcy. Peter Auer uważa, że zarówno *metaforyczne przełączanie kodu*, jak i *sytuacyjne* są zależne od natężenia czynników językowych i pozajęzykowych, które mogą wpływać na zmianę kodu podczas jednej sytuacji komunikacyjnej (zob. Auer, 1984, s. 90).

P. Auer dokonał podziału na: 1) *przełączanie kodów* (*codeswitching*) – zjawisko świadome, występujące między zdaniami lub frazami; 2) *mieszanie kodów* (*codemixing*) – zjawisko nieświadome, występujące wewnątrz prostych jednostek; 3) *kod mieszany* (*mixed code*) – zjawisko, które powstaje po procesie *przełączania* i *mieszania kodów* (Auer, 1998, ss. 14–16, 1999, s. 309). Według M. Głuszkowskiego „W literaturze przedmiotu mieszanie kodów najczęściej traktowane jest jako szczególny typ przełączania [kodów – G.A-Ż]" (Głuszkowski, 2013, s. 265).

Pieter Muysken (Muysken, 2000, ss. 4–5) wyróżnił trzy typy mieszania kodów, które można (w przypadku języków blisko spokrewnionych) traktować jako typy przełączania kodów:

1) *wtrącający* (*insertional*) – występuje wtedy, gdy jeden element (wyraz lub kilka) został osadzony w ramach głównej wypowiedzi, np. wprowadzenie ukraińskiego słowa (lub słów) podczas wypowiadania całego zdania po polsku, bez zaburzenia jego struktury. Powodem takiego zachowania językowego mogą być m.in. braki leksykalne rozmówcy. M. Głuszkowski, omawiając ten typ *przełączania kodów,*

zwraca uwagę na fakt, że *wtrącające przełączanie kodów* jest zbieżne ze źródłami procesu zapożyczania (Głuszkowski, 2010, s. 86). Najczęściej uważa się, że *przełączanie kodów* to łączenie pewnych fragmentów mowy, przy czym nie zaburza się budowy morfofonologicznej wypowiedzi, natomiast zapożyczenia dostosowują się pod względem fonologii i gramatyki do języka biorcy (zob. Romaine, 1989, ss. 131–147; Thomason, 2001, s. 134);

2) *alternacyjny* (*alternational*) – występuje wtedy, gdy L_1 zmienia się na L_2 i przez to zmianie ulega leksyka i gramatyka całej wypowiedzi. Proces ten przebiega wewnątrz zdania lub między zdaniami. Według M. Głuszkowskiego wewnątrzzdaniowe *przełączanie kodu* sprawia najwięcej problemów analitycznych, ponieważ jest powiązane z przełączaniem międzyzdaniowym. Należy wówczas brać pod uwagę szerszy kontekst wypowiedzi oraz określić moment i kierunek zmiany języka, ponieważ interpretacja takich zjawisk może być inna w przypadku zdań pojedynczych, a inna w przypadku dłuższej wypowiedzi (Głuszkowski, 2010, s. 87);
3) *kongruentna leksykalizacja* (*congruent lexicalization*) – występuje wtedy, gdy L_1 i L_2 są językami blisko spokrewnionymi, gdzie występują całkowite lub częściowe homogeniczne leksemy. Często trudno jest określić, do którego kodu należy dany leksem, ponieważ w obu brzmi tak samo. W takich przypadkach należałoby np. uznawać taką jednostkę za wspólną dla obydwu kodów (Głuszkowski, 2010, ss. 91–93).

Między trzema wymienionymi typami *przełączania kodów* jest możliwość płynnego przejścia:

> Opis wtrącającego typu przełączania kodu obarczony jest wszystkimi niedogodnościami teorii języka-matrycy, związanymi z określeniem ram morfosyntaktycznych, które nie zawsze są łatwe do określenia. Dyskusyjna pozostaje wielkość wstawianego elementu lub elementów, a także kwestia uchwycenia momentu, w którym wtrącenie można będzie uznać za alternację, ponieważ kryterium jednoczesnej zmiany leksyki i gramatyki w przypadku języków pokrewnych jest trudne do zweryfikowania. Trudności interpretacyjne związane są także z kongruentną leksykalizacją. Jeśli dotyczy ona pojedynczego leksemu, w wielu przypadkach jest bliska wtrąceniu, natomiast jeśli wspólny charakter ma większa całość, jest ona zbliżona do alternacyjnej zmiany kodów (Głuszkowski, 2010, ss. 93–94).

Według M. Głuszkowskiego założenia P. Muyskena są najlepszą teorią opisu zjawiska *przełączania kodów*, w szczególności w przypadku języków blisko spokrewnionych.

Kolejną badaczką, która zajęła się problematyką przełączania kodów, była Carol Myers-Scotton – twórczyni teorii języka-matrycy (*matrix language – MLF*). Według niej:

> dwujęzyczna wypowiedź na poziomie powierzchniowym zawiera elementy dwóch lub większej liczby systemów, podczas gdy tylko jeden z uczestniczących w kontakcie języków tworzy morfosyntaktyczny szkielet wypowiedzi. Język będący bazą nosi nazwę języka matrycy (*matrix language*), a pozostałe języki dostarczające elementy danej wypowiedzi to języki zakorzenione (*embedded languages*) (Myers-Scotton, 2004, s. 241, cyt. za: Głuszkowski, 2010, s. 84).

Sama C. Myers-Scotton uważa, że teoria *MLF* nie może być wykorzystana w badaniu kodów blisko ze sobą spokrewnionych (Myers-Scotton, 2004, ss. 243–245; Głuszkowski, 2010, s. 84).

W monografii przyjęłam definicję J. Gumperza, według którego *przełączanie kodów* to „the juxtaposition within the same speech exchange of passages of speech belonging to two different grammatical systems or subsystems" (Gumperz, 1982, s. 59). W rozumieniu J. Gumperza istotna jest funkcja łączenia elementów podczas mowy, które pochodzą z różnych systemów językowych. Przełączanie jest synonimiczne z przechodzeniem z L_1 na L_2, ale na poziomie systemów (*langue*). *Juxtaposition*, jest łączeniem dwóch różnych form, pochodzących z dwóch różnych systemów. Ten proces zachodzi na poziomie *parole*.

Spośród polskich badaczy analizą *code switching* zajmuje się M. Głuszkowski. Na przykładzie języków regionu suwalsko-augustowskiego zaprezentował typy *przełączania kodów* (m.in. Głuszkowski, 2010, 2011, 2013).

Nowym terminem, używanym m.in. podczas analizy zjawiska *przełączania kodów,* jest *translanguaging*. „Podstawą teorii *translanguaging* jest założenie, że rozmówcy dwu/wielojęzyczni dysponują zintegrowanym zasobem językowym, jednym – nie dwoma/kilkoma oddzielnymi" (Dzięgiel, 2020, s. 256)[6]. E. Dzięgiel wskazuje, że „Jednym z zastosowań koncepcji *translanguaging* jest opis praktyki komunikacyjnej w społeczności dwu/wielojęzycznej, gdy rozmówcy wybierają ze swego dwu/wielojęzycznego repertuaru te elementy, które są w danej sytuacji najbardziej adekwatne, bez rozgraniczania języków" (Dzięgiel, 2020).

Bilingwizm wiąże się z bezustannymi negocjacjami językowymi. Osoby dwujęzyczne ciągle stają przed wyborem odpowiedniej formy językowej, zależnej od sytuacji, w której się znajdują. Wybrana przez nie forma ma umożliwić komunikację bez zakłóceń. Negocjacje uruchamiają się podczas mówienia, gdy kod L_1 zbliża się do L_2. Dotyczy to osób, które biegle mówią w języku L_2, ale również tych, które słabo znają ten język. Jeżeli użytkownicy są dwujęzyczni, następuje zbieżność struktur L_1 i L_2. Jeśli nastąpi proces negocjacji, wówczas albo będzie występował język L_1, albo język L_2, albo powstanie język L_3 (Thomason, 2001, s. 142). Osoba *bilingwalna* może łączyć ze sobą elementy języka bez względu na ich długość: mogą to być fragmenty kilkuzdaniowe,

[6] Do teorii *translanguaging* krytycznie odnosi się Peter Auer, który w artykule *'Translanguaging' or 'doing language'? Multilingual practices and the notion of 'codes'* (Auer, 2019) wyraził szereg uwag do samej koncepcji, jak i jej zastosowania w badaniach wielojęzyczności.

krótkie zdania, niewielkie frazy, a nawet morfemy (Romaine, 1989, s. 114). Ze względu na bliskość systemu języka polskiego oraz ukraińskiego *przełączanie kodów* może występować bez zaniku zrozumienia wypowiedzi. *Przełączanie kodu* może być określane jako zestawienie zdań albo ich fragmentów, ale każde/każdy z nich musi być wewnętrznie zgodne/zgodny ze strukturą języka, w którym się mówi (zob. Thomason, 2001, s. 133). Proces *przełączania kodów* jest podobny do tworzenia nowych słów. Jeśli nowe słowo zyska popularność, jest używane przez coraz większe grupy społeczne. Konkuruje ono ze słowami rodzimymi, najczęściej je wypierając (zob. Thomason, 2001, s. 135).

Gwary przejściowe i mieszane (język mieszany)

Problematyką *gwar przejściowych* i *mieszanych* zajmowali się Mieczysław Małecki (Małecki, 1933), Zdzisław Stieber (Stieber, 1934, 1938/1974), Mieczysław Karaś (Karaś, 1958) czy Kwiryna Handke (Handke, 1997).

Według Elżbiety Smułkowej termin *gwary przejściowe* należy stosować w kontekście geograficzno-językowym, czyli ekstralingwistycznym (nie tylko wewnątrzjęzykowym). Badaczka uważa, że

> gwary przejściowe to gwary położone między wyraźnymi masywami dialektalnymi tego samego lub co najmniej dwóch odrębnych języków, których jednoznaczne obiektywne zakwalifikowanie do jednego z sąsiadujących dialektów (języków) napotyka poważne trudności lub zgoła nie jest możliwe ze względu na stopniowe terytorialne narastanie cech charakterystycznych, których współobecność decyduje o przynależności gwary do określonego dialektu lub języka (Smułkowa, 2002e, s. 350).

O przejściowości możemy mówić wtedy, gdy na danym obszarze występują cechy językowe drugiego systemu. Takiemu procesowi mogą ulec tylko gwary tego samego języka lub języków spokrewnionych. Na terenach *gwar przejściowych* dochodzi do powstawania częstych innowacji, które tworzą się przez nawarstwianie się cech różnych systemów (Smułkowa, 2002c, s. 339–340). Najczęściej społeczność posługująca się *gwarą przejściową* nie jest tego świadoma (Smułkowa, 2002e, s. 352). *Gwary przejściowe* charakteryzują się 1) terytorialnością, 2) trwałymi innowacjami, będącymi rezultatem interferencji, oraz 3) bliskim pokrewieństwem dialektów wchodzących w kontakt (Smułkowa, 2002c, s. 343).

E. Smułkowa proponuje użycie terminu *gwara mieszana* dla „wypowiedzi ludności dwujęzycznej w języku wtórnie nauczonym (nie macierzystym)" (Smułkowa, 2002c, s. 341)[7]. Występują dwa typy *gwar mieszanych*: 1) *gwary*

---

[7] E. Smułkowa stawia też pytanie o to, czy stosowne jest używanie terminu *gwara* w kontekście mieszanej polszczyzny ludności bilingwalnej, ponieważ główną cechą definicji *gwary* staje się wówczas jednostkowość, czyli „idiolekty o różnym stopniu zmieszania elementów jed-

mieszane społeczności jednojęzycznej mieszkającej po obu stronach dwóch obszarów językowych, np. ukraińskiego i polskiego, 2) *gwary mieszane* społeczności dwujęzycznej, np. polszczyzna jako system sekundarny społeczności posługującej się na co dzień gwarą obcojęzyczną (np. ukraińską). W *gwarze mieszanej* wymieniają się poszczególne elementy systemów językowych przy naruszeniu struktury gramatycznej i typu prozodycznego, np. polskie gwary na pograniczu gwar białoruskich należy traktować jako *mieszane*, mające polski charakter (Smułkowa, 2002e, s. 352). E. Smułkowa proponuje używać określenia *gwary mieszane* tylko w odniesieniu do gwary *sekundarnej* ludności *bilingwalnej*, mówiącej na co dzień inną gwarą niż rodzimą; wówczas cechami takiej mowy byłaby *dwujęzyczność* i *idiolektalność*[8]. Cechy charakterystyczne *gwary mieszanej* to: 1) dwujęzyczność, 2) zakwalifikowanie do jednego języka, 3) prestiż jednego z sąsiadujących ze sobą systemów językowych, 4) hiperpoprawność i 5) znaczne zróżnicowanie idiolektalne (Smułkowa, 2002c, s. 343).

> Gwary mieszane i gwary przejściowe mają inną genezę i inne mechanizmy tworzenia. Przejściowość jest wynikiem długotrwałego, wspólnego rozwoju gwar na styku języków bliskopokrewnych; idiolekty mieszane powstawać mogą wszędzie tam, gdzie prestiż jednego z języków i utylitaryzm powodują dwujęzyczność lub w jej konsekwencji całkowite przechodzenie na język sekundarny, stopniowo coraz bardziej przyswajalny (Smułkowa, 2002c, s. 344).

Konwergencja (integracja, unifikacja)

Według *Słownika wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* Władysława Kopalińskiego *konwergencja* to „zbieżność; biol. podobieństwo cech u organizmów z różnych grup systematycznych, wynikające nie z pokrewieństwa, lecz z przystosowania się do podobnych warunków życia; podobieństwo wytworów kulturowych, powstałych niezależnie od siebie u różnych ludów” (Kopaliński, 1983, s. 230), natomiast *integracja* jest to „scalanie; proces tworzenia całości z części albo włączanie jakiegoś elementu w całość” (Kopaliński, 1983, s. 192).

W *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* zjawisko *integracji (unifikacji) językowej* zdefiniowane jest jako

> scalanie się → dialektów w jeden jęz. wspólny. Przyczyną takiego scalania jest jednoczenie się rodów w plemiona, plemion w narody. W procesie i. jęz. udział

nojęzycznych” (Smułkowa, 2002c, s. 341). Z tego względu proponuje zachować termin *gwara mieszana* czy *idiolekt mieszany* dla systemu sekundarnego ludności bilingwalnej. Natomiast dla społeczności jednojęzycznej proponuje nie używać terminu *mieszane*, a pokazać, w jakim zakresie wpływają na języki gwary sąsiadujące (Smułkowa, 2002c, s. 341).

[8] Mieszany charakter wypowiedzi byłby spowodowany różnym stopniem opanowania *gwary* drugiej (sekundarnej), czyli różnym natężeniem interferencji.

> poszczególnych dialektów może być różny i zwykle zależy od roli społecznej, gospodarczej, politycznej czy kulturalnej, jaką w procesie unifikacji narodowej odgrywają poszczególne plemiona (Polański, 1999a, s. 259).

E. Smułkowa proponuje termin *konwergencja* w sytuacji omawiania zmian w systemach językowych blisko ze sobą spokrewnionych, które znajdują się ze sobą w kontakcie. *Konwergencja* dotyczy języków lokalnych, jest to tzw. posługiwanie się mieszaniną językową. Do *konwergencji* prowadzą długotrwałe przemiany *interferencji językowej* (Smułkowa, 2011b, ss. 114–119).

Sarah Thomason uważa, że *konwergencja* jest procesem, podczas którego dwa (lub więcej języków) w kontakcie stają się do siebie podobne. *Konwergencja* następuje na skutek równego udziału dwóch języków. Zakłada 1) równorzędność i 2) unifikację językową (prowadzącą do powstania wspólnych cech) oraz 3) rozwój języków:

> Some specialists in language contact have argued for two other types of contact – induced effect on a linguistic system, CONVERGENCE and RELEXIFICATION. Convergence, at its simplest, would be any process through which two or more languages in contact become more like each other; but this very broad definition would make almost every contact induced change a case of convergence, and it's not what people usually mean by the term. In practice, convergence is discussed primarily in two contexts. One is a contact situation in which both (or all) languages change in ways that make them more similar. In this context, the point of talking about convergence is to emphasize the fact that the interference is mutual, not unidirectional, and the fact that the resulting convergent structures have no single source; either they were already present, but less prominent, in both languages, or they resemble both languages in part but do not match either one completely. Talking about convergence in this context is a way of avoiding the inappropriate (for this particular situations) terms 'source language' and 'receiving language' (Thomason, 2001, s. 89).

Transfer

Pojęcie *transferu* jest przejęte z dziedziny psychologii, co *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* W. Kopalińskiego tłumaczy następująco: „*psych.* przenoszenie się wprawy (doświadczenia) z jednego typu sytuacji na inny, zwł. zastosowanie umiejętności albo wiedzy zdobytej w innej dziedzinie studiów albo działania" (Kopaliński, 1983, s. 431).

W *Encyklopedii* językoznawstwa *ogólnego* pojęcie *transferu* tłumaczone jest jako

> przenoszenie wzorów z jęz. ojczystego na jęz. obcy w procesie jego opanowywania. Zjawisko to występuje zarówno w fonetyce, jak i w gramatyce i słownictwie. […] Niektórzy rozróżniają t. pozytywny i t. negatywny. Pierwszy ma miejsce wtedy, kiedy w wyniku przeniesienia wzoru z jęz. ojczystego na obcy powstaje

> w tym jęz. struktura poprawna. Zachodzi to wtedy, gdy obydwa jęz. wykazują w danym zakresie podobieństwo strukturalne. […] T. negatywny bywa też nazywany interferencją językową (Polański, 1999c, s. 606).

Przenoszenie wzorów z kodu L_1 do L_2 jest pozytywne, jeśli wzory są takie same w dwóch językach, a negatywne wówczas, kiedy są różne (zob. Zielińska, 2013b, s. 55). *Transfer* występuje podczas akwizycji drugiego języka (zob. Romaine, 1989, s. 51). Pojęcia *transferu* używa się również w pracach dotyczących problematyki *kontaktów językowych*, właśnie zamiast pojęcia *interferencji* (zob. Riehl, 2009, ss. 32–36).

Ideologia językowa

Według Michaela Silversteina „ideologie o języku lub ideologie językowe są każdym zbiorem wyobrażeń o języku, zbiorem formułowanym przez użytkowników języka jako racjonalizacja bądź uzasadnienie postrzeganej struktury języka i jej użycia" (Silverstein, 1979, s. 193, cyt. za: Chromik, 2014, ss. 67–68). *Ideologia językowa* oddziałuje na strukturę systemu językowego, jest również czynnikiem mającym wpływ na wymarcie, przetrwanie bądź odrodzenie się języka. *Ideologię językową* tworzą nie tylko użytkownicy języka A, ale też użytkownicy języka B i innych, którzy za sprawą zbioru wyobrażeń o języku A mogą wpływać na jego położenie, a nawet na strukturę (Chromik, 2014, s. 68).

Walt Wolfram w 1998 r. stworzył definicję *ideologii językowej*. Jest to:

> powszechnie uznany system przekonań o tym, czym jest i czym powinien być język. W swojej najbardziej rozpowszechnionej formie ideologia języka jest niekwestionowana i wydaje się, że współtworzy „zdrowy rozsądek" tak, że nie potrzeba specjalistycznej wiedzy lub informacji, by zrozumieć podstawowe „fakty" dotyczące języka i jego roli w społeczeństwie. [...] ideologia języka jest najskuteczniejsza wtedy, gdy jej działanie jest najmniej widoczne (Wolfram, 1998, s. 109, cyt. za: Chromik, 2014, s. 69).

Ideologia językowa oznacza postrzeganie siebie jako jednostki przynależącej do określonej kategorii. Różnice językowe są używane jako kryterium włączenia lub wyłączenia z danej kategorii mówiących. Negatywna ocena zasobów językowych przez innych wpływa na własne postrzeganie siebie jako „niedostatecznego" mówiącego (zob. Busch, 2017, s. 346). Jednostki funkcjonujące w danej przestrzeni językowej podporządkowują się opinii na temat danego języka i postrzegają te *idee* jako naturalne i oczywiste. *Ideologie językowe* są używane do konstruowania społecznych, etnicznych, narodowych i innych powiązań i wyłączeń. Mają wpływ na to, czy mówiący odczuwa szacunek do języka, którym mówi, czy jednak próbuje go ukryć lub się go

pozbyć. Osobiste nastawienie do języka jest w dużej mierze zdeterminowane przez wartość przypisaną do odmiany językowej danej przestrzeni społecznej (zob. Busch, 2017, s. 348). Siła kategoryzacji językowej jest najbardziej widoczna, gdy język nie jest dostępny w sposób oczywisty, np. kiedy mówiący nie są uznawani przez innych za przestrzegających reguł używania języka lub sami siebie deprecjonują. Według B. Busch taka sytuacja może mieć miejsce wówczas, gdy: 1) mówiący wchodzą w przestrzeń społeczną, w której obowiązują nieznane im praktyki językowe; 2) regiony, które były znane mówiącym są rekonfigurowane, przez co zmuszeni zostają do zmiany własnych praktyk językowych w krótkim czasie (Busch, 2017, s. 348). Gdy zmieniają się granice państwa, następuje przewartościowanie *ideologii językowych*.

STAN BADAŃ

Poniżej prezentuję przegląd badań naukowych, które dotyczą polszczyzny północno- i południowokresowej. Prace omawiam chronologicznie[1]. Przedstawiam również stan badań językoznawczych nad językiem osób przesiedlonych z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej.

Polszczyzna północnokresowa

Przed II wojną światową ukazały się prace opisujące gwary polskich mieszkańców miasteczek i wsi na Litwie i Białorusi, m.in. *Język Polski w Wileńszczyźnie* (Nitsch, 1925), *Imiesłów przeszły czynny na -szy* (Szwejkowska, 1996/1929a), *Właściwości składniowe dopełniacza przy imiesłowie biernym w polszczyźnie litewskiej* (Szwejkowska, 1929b), *O pomieszaniu rodzaju w czasie przeszłym u litewskich Polaków* (Szwejkowska, 1934).

Halina Turska, zajmująca się językiem Wileńszczyzny, przedstawiła wyniki swoich badań m.in. w pracach *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie* (Turska, 1982) oraz *Język polski na Wileńszczyźnie* (Turska, 1983)[2].

Badania nad polszczyzną północnokresową były związane z powołaniem po II wojnie światowej zespołu badawczego przy Instytucie Językoznawstwa im. Jakuba Kołasa Białoruskiej Akademii Nauk, którego kierownikiem był Wieczesław Werenicz. Głównym celem zespołu było przeprowadzenie badań językoznawczych na terytorium ówczesnego Związku Radzieckiego.

Pierwsze badania dialektologiczne zostały przeprowadzone w 1967 roku i obejmowały tereny obecnej Litwy, Białorusi, Ukrainy, Rosji, Łotwy i Kazachstanu. Zebrana dokumentacja gwar polskich dała możliwość określenia stanu

---

[1] Wśród literatury naukowej dotyczącej szeroko rozumianego terminu „Kresy Wschodnie" jest szereg publikacji, które można by włączyć do niniejszego rozdziału. Wymagałoby to wielostronicowego opisu. W tej części przedstawiam najważniejsze (z punktu widzenia prowadzonych przeze mnie badań) publikacje naukowe.

[2] H. Turska jest także badaczką przedwojenną. Prace badaczki zaginęły. Po odnalezieniu zostały opublikowane dopiero w latach 80.

i ustalenia kierunku kolejnych badań polszczyzny kresowej. W czasie badań od 1967 do 1971 roku zebrano zapisy gwarowe i niewiele nagrań magnetofonowych. Na podstawie zgromadzonego materiału powstały dwa tomy artykułów *Polskije gowory w SSSR* pod redakcją V. Verenicha (Verenich, 1973b). Artykułem otwierającym tę publikację są *Peryferyjne polskie gwary na Wschodzie* (Werenicz, 1973a). Autor zaprezentował historię, stan współczesny i perspektywy badań nad gwarami kresowymi.

Druga wyprawa dialektologiczna odbyła się w latach 1969–1971, ale objęła tylko tereny Białorusi i Litwy – łącznie 150 miejscowości. Badania prowadzono na podstawie czterotomowego *Kwestionariusza do badań słownictwa ludowego* Witolda Doroszewskiego (Doroszewski, 1958). Zebrany materiał stał się podstawą kartoteki *Atlasu polskich gwar kresowych* (Ananiewa, 2000). Analiza *Atlasu* przedstawia niewielką liczbę zapisów gwar polskich z obszaru Ukrainy.

Materiały z pierwszej wyprawy badawczej opublikowano dopiero w roku 1973. Informacja o polszczyźnie na terenie ZSRR i występowaniu polskiego etnosu w tych granicach była zapewne niewygodna dla władzy radzieckiej. Z tego samego powodu prawdopodobnie nie pozwolono na publikację efektów pracy drugiej ekspedycji. W związku z tą sytuacją postanowiono opublikować materiały w Polsce.

Przy Komitecie Językoznawstwa PAN na początku lat 80. XX wieku powołano wydawnictwo *Studia nad polszczyzną kresową*, co stało się szansą dla badań zespołu W. Werenicza. W tamtym okresie sekretarzem Komitetu Językoznawstwa PAN był Janusz Rieger, który tak pisał o problemach z władzami radzieckimi oraz o przyjeździe W. Werenicza do Polski: „w niedługim czasie i sam program badań zostaje zawieszony. Tymczasem na zaproszenie Przewodniczącego Komitetu Językoznawstwa PAN, prof. Mieczysława Szymczaka, W. Werenicz przyjechał do Polski, entuzjastycznie przyjmowany przez polskie środowisko naukowe" (SPK, 1982–2010, t. 6, s. 7). J. Rieger zaproponował wówczas publikowanie prac badaczy z Polski i ZSRR. W 1982 roku powstał pierwszy tom *Studiów nad polszczyzną kresową* pod redakcją W. Werenicza i J. Riegera. Od tego czasu regularnie wydawane są prace językoznawcze polskich i zagranicznych badaczy. Artykuły głównie prezentują obraz gwar polskich na Białorusi, Litwie, Łotwie, Ukrainie, Kazachstanie czy Rosji.

Analizując pierwsze tomy *Studiów nad polszczyzną kresową,* można zaobserwować różnorodny stan gwar na wschodzie. Wiele danych terenowych badacze uzyskali na Białorusi, Litwie i Łotwie.

Szczegółowa bibliografia prac dotyczących polszczyzny północnokresowej przedstawiona jest w artykułach Zofii Sawaniewskiej-Mochowej *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej* (Sawaniewska-Mochowa, 1991) oraz *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989–1993 (z uzupełnieniem do roku 1988)* (Sawaniewska-Mochowa, 1995).

Na uwagę zasługuje również praca *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w.: Na podstawie rękopisów Jana Władysława Paczobuta*

Odlanickiego i Antoniego Kazimierza Sapiechy autorstwa Barbary Smolińskiej (Smolińska, 1983). Jedną z najważniejszych prac omawiających polszczyznę północnokresową jest *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w*. Z. Kurzowej (Kurzowa, 1993). O fonetyce literackiej polszczyzny kresów północno-wschodnich XVII wieku pisała Alicja Pihan-Kijasowa w 1999 roku (Pihan-Kijasowa, 1999). W tym samym roku powstała również praca Urszuli Sokólskiej *Siedemnastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich (słowotwórstwo, słownictwo, frazeologia)* (Sokólska, 1999). Historię polszczyzny kresów północnych omawia Leszek Bednarczuk w dwóch monografiach: *Język Wielkiego Księstwa Litewskiego na tle porównawczym* (Bednarczuk, 1993) oraz *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego* (Bednarczuk, 1999).

W roku 1986 polszczyzną północnokresową zaczął zajmować się Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (wówczas Instytut Słowianoznawstwa PAN), m.in. dzięki podpisaniu współpracy z Instytutem Języka i Literatury im. Janki Kupały i Jakuba Kołasa Narodowej Akademii Nauk Białorusi oraz Instytutem Języka Litewskiego Litewskiej Akademii Nauk. Powstały wówczas dwa tomy prezentujące zebrany materiał gwarowy: *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych kresów północno-wschodnich* (Maryniakowa i in., 1996) i *Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich* (Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1999). Wydano również dwie prace: *Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś* (Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1997) i *Bohatyrowicze sto lat później* (Grek-Pabisowa i in., 1998). W 2002 roku I. Grek-Pabisowa wydała monografię *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka* (Grek-Pabisowa, 2002). Kilka lat później powstały prace *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona* (Grek-Pabisowa i in., 2008a) oraz *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana* (Grek-Pabisowa i in., 2008b). W 2017 roku w iReteslav – internetowym repozytorium tekstów slawistycznych Instytutu Slawistyki PAN w Warszawie – opublikowana została praca Irydy Grek-Pabisowej *Polskie wyspy gwarowe z przełomu XIX i XX wieku na Białorusi. Gwary późnego osadnictwa na Polesiu, Witebszczyźnie i Mohylewszczyźnie: Z wykazem słownictwa przedstawionym leksykograficznie* (Grek-Pabisowa, 2017).

Dotychczas powstało kilka monografii omawiających polszczyznę kowieńską, m.in. *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy językowe, teksty* (Karaś, 2001), *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie* (Karaś, 2002), *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne* (Zielińska, 2002).

Kinga Geben przedstawiła sytuację socjolingwistyczną polskiej społeczności w aspekcie wielojęzyczności na Wileńszczyźnie w monografii *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie* (Geben, 2003). Powstała również praca o słownictwie socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia

w Wilnie (Dawlewicz, 2000) oraz monografia o wariancie kulturalnym polszczyzny wileńskiej (Masojć, 2001). Należy również zwrócić uwagę na prace Anny Żebrowskiej, która wyniki swoich badań przedstawiła w artykułach *Język Wołożyńszczyzny wczoraj i dziś* (Żebrowska, 2012) oraz *Tożsamość czy tożsamości – wstępne refleksje na temat samoidentyfikacji mieszkańców białorusko-litewskiego pogranicza (na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w regionie miadziolskim obwodu mińskiego)* (Żebrowska, 2014).

Polszczyzną północnokresową zajmowali się także Małgorzata Ostrówka, I. Grek-Pabisowa, Beata Biesiadowska i Mirosław Jankowiak. Wydane zostały m.in. takie artykuły jak: *Koncepcja (projekt) Słownika współczesnej mówionej polszczyzny północnokresowej* (Ostrówka i in., 2001)[3], *Język polski w Wielkim Księstwie Litewskim. Aspekt arealny i historyczny* (Ostrówka, 2004), *Osobliwości rodzaju polszczyzny północnokresowej* (Ostrówka i in., 2007), *Język polski na Białorusi Wschodniej. Sytuacja socjolingwistyczna i uwagi o mowie wsi Stajsk i Wesołowo* (Ostrówka & Jankowiak, 2007).

Koji Morita opisał problematykę socjolingwistyczną regionów iwienieckiego Białorusi oraz trockiego Litwy w monografii *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (region trocki) i Białorusi (region iwieniecki). Studium porównawcze* (Morita, 2006) oraz w licznych artykułach, m.in. *Teksty gwary polskiej ze wsi Naliboki na Białorusi z komentarzem językowym* (Morita, 2001), *Sytuacja językowa i pozajęzykowa Polaków w rejonie Trok na Litwie od końca XIX wieku do dziś* (Morita, 2001–2002), *Związek „prostej mowy" na dawnych Kresach Wschodnich z „prostą mową" w Wielkim Księstwie Litewskim. Uwagi terminologiczne* (Morita, 2002), *„Mowa prosta" na Kresach Wschodnich w aspekcie historycznym* (Morita, 2004a), *Sytuacja językowa w polskiej społeczności w Iwieńcu na zachodniej Białorusi* (Morita, 2004b), *Współczesna sytuacja socjolingwistyczna w Trokach, dawnej stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego* (Morita, 2005b), *Czy polszczyzna północnokresowa jest monolitem językowym?* (Morita, 2005a).

W 2017 roku została wydana praca H. Karaś *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych* (Karaś, 2017).

O języku polskich napisów nagrobnych na terenie Litwy i Białorusi możemy przeczytać w pracy Krystyny Syrnickiej *Polska epigrafia nagrobna na Wileńszczyźnie* (Syrnicka, 2001), Jadwigi Kozłowskiej-Dody *Język polski napisów cmentarnych z Białorusi środkowej (rejon dzierżyński)* (Kozłowska-Doda, 2000), Ireny Maryniakowej *O języku inskrypcji nagrobkowych na północnych Kresach* (Maryniakowa, 2001), W. Werenicza *Napisy nagrobkowe z Kojdanowskiego jako świadectwo stosunków etnicznych, społecznych i wyznaniowych na środkowej Białorusi* (Werenicz, 2001) i Anny Stelmaczonek *Język polski napisów cmentarnych w parafii dryświackiej koło Brasławia* (Stelmaczonek, 2002).

---

[3] W 2017 roku w formie preprintu ukazał się *Słownik współczesnej mówionej polszczyzny północnokresowej* autorstwa I. Grek-Pabisowej, M. Ostrówki i M. Jankowiaka. Słownik jest dostępny w repozytorium iReteslaw, https://hdl.handle.net/20.500.12528/128.

Badania na pograniczach Białorusi rozwinęły się w latach 90. XX wieku. E. Smułkowa, badaczka Białorusi i pogranicz, w swoich pracach omawia problematykę socjolingwistyczną tego terenu. Na szczególną uwagę zasługują m.in. *Problematyka badawcza polsko-białorusko-litewskiego pogranicza językowego* (Smułkowa, 1990), *Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: gwary przejściowe – gwary mieszane* (Smułkowa, 1993/2002f), *Kształt współistnienia na polsko-białorusko-litewskim pograniczu językowym* (Smułkowa, 2002c), *Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym* (Smułkowa, 2002e), *O wieloznaczności pojęcia 'polak', 'polski' na Białorusi (Z doświadczeń badacza i dyplomaty)* (Smułkowa, 2002d), *Wokół pojęcia pogranicza. Wschodnie i zachodnie pogranicze Białorusi w ujęciu porównawczym* (Smułkowa, 2007), *Uwagi o słownictwie dwujęzycznych mieszkańców Brasławszczyzny i sposobie jego prezentacji* (Smułkowa, 2009), *Sytuacja socjolingwistyczna i proces konwergencji języków na Brasławszczyźnie w świetle badań terenowych (1997–2007)* (Smułkowa, 2011b). Ukazało się również kilka monografii pod redakcją E. Smułkowej, m.in. *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie* (Smułkowa, 2002a), *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* (Smułkowa & Engelking, 2007).

Funkcjonowanie współistniejących systemów w mowie osób wielojęzycznych E. Smułkowa (wraz z zespołem) przedstawiła w dwóch tomach *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. II: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)* (Budźko i in., 2009) i *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. I: *Historia regionu, Charakterystyka socjolingwistyczna, Świadectwo mieszkańców* (Smułkowa, 2011a). Materiał zebrany podczas badań podzielono na mówienie „po polsku", „po białorusku" i mówienie „mieszane". Nie występuje podział na język polski i białoruski, często z powodu dużej *interferencyjności* i *konwergencji* języków, przez które nie można zakwalifikować danego tekstu do żadnego z nich.

Ksiażka E. Smułkowej pt. *Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach* (Smułkowa, 2016) podzielona jest na trzy części. W pierwszej czytamy o wyzwaniach dla ośrodków naukowo-dydaktycznych wschodniego pogranicza Polski w związku z przynależnością do Unii Europejskiej oraz o spotkaniu badaczy-humanistów w Watykanie w 1990 roku. Część druga dotyczy mowy mieszkańców pogranicza białorusko-polsko-litewskiego. Trzecia część jest poświęcona wspomnieniom osób ważnych dla autorki.

Ewa Golachowska, socjolingwistka, której badania dotyczą m.in. języka religii, zajmuje się przede wszystkim obszarem Grodzieńszczyzny. Wyniki swoich badań opublikowała w wielu artykułach: *Zmiany języka w sferze religii na obszarze dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Aspekty socjolingwistyczne* (Golachowska, 2009), *Język modlitwy na współczesnej Grodzieńszczyźnie* (Golachowska, 2010a), *Socjolingwistyczne problemy opisu współczesnej polszczyzny na Grodzieńszczyźnie* (Golachowska, 2010b), *Język katechezy a tożsamość narodowa katolików na Grodzieńszczyźnie* (Golachowska, 2011a), *Po polsku*

czy białorusku? Narodowościowe i językowe wybory młodego pokolenia katolików na Grodzieńszczyźnie (Golachowska, 2011b)*, Funkcjonowanie polszczyzny w środowisku młodzieży z rodzin katolickich na Białorusi* (Golachowska, 2012a), *Język i identyfikacja narodowa katolików na wschodniej Białorusi* (Golachowska, 2013). W 2012 roku E. Golachowska opublikowała monografię pt. *Jak mówić do Pana Boga? Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*. Praca jest efektem badań na terenie wschodniej i zachodniej Białorusi w latach 2009–2012. Celem było uzyskanie odpowiedzi na pytanie: „Czy coraz powszechniejsze używanie w liturgii Kościoła katolickiego języka białoruskiego zmienia status i zakres funkcjonowania polszczyzny w środowiskach katolickich na Białorusi i, jeśli tak, to jaki ma to wpływ na identyfikację narodową katolików mieszkających w tym kraju?" (Golachowska, 2012b, s. 13). Badania E. Golachowskiej potwierdzają wycofywanie się polszczyzny ze sfery religii katolików na Białorusi. Na taki stan rzeczy wpływa przemiana modelu religijności oraz rozumienia i wyboru własnej identyfikacji religijnej i narodowej młodego pokolenia. Ważnym stwierdzeniem jest to, że obecnie „polskość i białoruskość się nie wykluczają, a nawzajem uzupełniają i wzbogacają, tak jak naprzemienna modlitwa po polsku i białorusku" (Golachowska, 2012b, s. 93).

Zofia Sawaniewska-Mochowa opublikowała efekty swoich badań m.in. w takich artykułach jak: *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo* (Sawaniewska-Mochowa, 1990b), *Działalność Jana Karłowicza na polu kultury języka polskiego* (Sawaniewska-Mochowa, 1990a). Inne prace badaczki to m.in. *Język polski na Litwie. Świadomość, autentyczność, trwanie. Materiał dla wileńskich studentów polonistyki* (Sawaniewska-Mochowa, 1992), *Tradycje zaścianka szlacheckiego w języku i mentalności Polaków na Litwie* (Sawaniewska-Mochowa, 1999), *Świat jeden, ale nie jednolity, czyli o zróżnicowaniu socjalnym polszczyzny kowieńskiej* (Sawaniewska-Mochowa, 2000), *Polscy miłośnicy języka i folkloru litewskiego w XIX wieku* (Sawaniewska-Mochowa, 2003), *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej* (Sawaniewska-Mochowa, 2002), *Miejsca pamięci w mieście na pograniczu (Pińsk w relacjach autobiograficznych)* (Sawaniewska-Mochowa, 2008), *Językowo-kulturowy wizerunek Żmudzi i Żmudzinów w wybranych tekstach pisanych i mówionych* (Sawaniewska-Mochowa, 2010), *Tożsamość narodowa i kulturowa rodzin ziemiańskich na Litwie w świetle narracji biograficznych* (Sawaniewska-Mochowa, 2011), *Język jako sacrum – uwagi o funkcjonowaniu polszczyzny w Kościele katolickim na Kowieńszczyźnie* (Sawaniewska-Mochowa & Zielińska, 2011), *Językowo-kulturowy obraz domu szlachecko-ziemiańskiego w polszczyźnie północnokresowej* (Sawaniewska-Mochowa, 2012), *Językowy obraz ziemian Litwy Kowieńskiej (na podstawie tekstów mówionych i zapisanych)* (Sawaniewska-Mochowa, 2012a).

W 2007 roku Z. Sawaniewska-Mochowa i A. Zielińska opublikowały monografię pt. *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej*. W pracy

przedstawiony został m.in. opis socjolektu szlacheckiego w korespondencji szlachty litewskiej XIX i XX wieku, cechy socjolektu szlacheckiego zachowane w języku mówionym i tekstach folklorystycznych oraz zestawienie cech socjolektalnych kontynuowanych w wariantach szlacheckich w ośrodkach grodzieńskim i żmudzkim (Sawaniewska-Mochowa & Zielińska, 2007).

Prasą polskojęzyczną na terenach północnokresowych zajmowała się Jolanta Mędelska. Wyniki swoich badań przedstawiła m.in. w pracy *Język „Prawdy Wileńskiej". Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny* (Mędelska, 1999), *Język prasy wileńskiej (1945–1979)* (Mędelska, 2000, 2001, 2004).

Polszczyzna południowokresowa

Badania na terenach południowokresowych rozpoczęto przed 1939 rokiem, jeszcze w granicach państwa polskiego. W 1931 roku opublikowano pracę Władysława Harhali *Gwara polska okolic Komarna*, w której przedstawiono gwary wsi Chłopy, Tuligłowy, Buczały, Malinów (Harhala, 1931a, 1931b). Wnioski płynące ze wszystkich prac przedwojennych są jednoznaczne: zbadane gwary południowokresowe są bardzo zróżnicowane, zatem już wówczas wskazywano na konieczność prowadzenia badań interdyscyplinarnych, uwzględniających czynniki społeczne i językowe. Kolejne prace pojawiły się w latach 50. XX wieku, m.in. *O polskiej gwarze wsi Duliby w byłym powiecie buczackim* Stanisława Hrabeca (Hrabec, 1955), *Gwara Milna* Karola Dejny (Dejna, 1956), *System fonetyczny gwary hutniańskiej* (Łesiów, 1957) oraz *Uwagi o fleksji i składni gwary hutniańskiej* Michała Łesiowa (Łesiów, 1959).

Badaniami terenu obecnej Ukrainy po II wojnie światowej zajmował się zespół pod kierownictwem W. Werenicza[4]. Tylko jeden artykuł, zatytułowany *Fonetyczni osobływosti polśkoji howirky seła Biskowiczy sambrośkoho rajona lwiwśkoji obłasti URSR* autorstwa W. Czerniaka i T. Staraka, zamieszczony w tomie *Polskije gowory w SSSR* (Czerniak & Starak, 1973), omawiał sytuację na Ukrainie i opisywał mowę mieszkańców wsi Biskupicze rejonu samborskiego. Po drugiej wyprawie dialektologicznej w latach 1969–1971 zebrano materiał, który umieszczono w *Atlasie polskich gwar kresowych* (Ananiewa, 2000).

Z pierwszych wyjazdów terenowych uzyskano tylko materiał przedstawiający gwarę polską w rejonie samborskim (obwód lwowski). Dopiero badania Natalii Ananiewej z 1980 roku ukazały kolejne miejsca, gdzie występował język polski, a dokładnie wsie Szaróweczka i Maćkowce w rejonie chmielnickim. Wykorzystując ten materiał, N. Ananiewa napisała następujące artykuły: *K voprosu o dialektnoĭ prinadlezhnosti pol'skogo govora dvukh sël na territorii Ukrainskoĭ SSR* (Anan'eva, 1983), *Ob izmenenii k', g' w t', d' v pol'skom*

[4] Dokładny cel badań i zasięg omówiłam w części przedstawiającej stan badań nad polszczyzną północnokresową.

govore dvukh sël khmel'nitskogo raĭona khmel'nitskoĭ oblasti USSR (Anan'eva, 1984), *Teksty iz derevni Mat'kovtsy* (Anan'eva, 1986), *Teksty iz derevni Mat'kovtsy* (Anan'eva, 1991), *Fleksja czasownika w gwarze wsi Maćkowce i Szaróweczka na Podolu* (Ananiewa, 1995).

Z początkiem lat 80. XX wieku Walentyna Czerniak i Michaił Paniw zbadali stan gwar polskich obwodu chmielnickiego w rejonie połońskim, we wsi Nowosielca (SPK, 1982–2010, t. 3, ss. 127–132). We wsiach Marianówka, Dorohań, Ziatyniec, Ożgow Chutor rejonu baranowskiego należącego do obwodu żytomierskiego badania prowadziła Julia Jaworska (SPK, 1982–2010, t. 6, ss. 143–150).

Rok 1989 w Polsce i 1991 na Ukrainie spowodowały przełom w badaniach języka polskiego na terenie Ukrainy. Nowe możliwości badawcze wykorzystali nie tylko badacze ukraińscy, ale także polscy.

W 1992 roku Ewa Wolnicz-Pawłowska, Wanda Szulowska i Elżbieta Rudolf-Ziółkowska zorganizowały w Warszawie konferencję naukową pt. *Współczesne dialekty polskie na Ukrainie. Problemy metodologii badań.* Referaty i dyskusje okazały się po pierwsze punktem wyjścia określającym obecny stan dialektów, a po drugie – szansą na ustalenie dalszych perspektyw badawczych. Wielkim zainteresowaniem cieszył się referat Bogdana Walczaka pt. *Po co i jak badać gwary polskie na Ukrainie* (SPK, 1982–2010, t. 7, ss. 13–21). Językoznawca w swojej pracy postulował konieczność prowadzenia badań gwar języka polskiego oraz zwrócił uwagę na potrzeby polityczne i historyczno-kulturalne. B. Walczak uważał, że dla dobra stosunków polsko-ukraińskich należy mówić i pokazywać Polaków w dawnych wschodnich województwach II Rzeczypospolitej oraz tworzyć analizy ich języka, tzn. „polszczyzny kresowej w odmianie południowej na ziemiach pierwotnie pod względem etnicznym ukraińskich" (SPK, 1982–2010, t. 17, s. 17).

Po 1989 roku badania językowe w Ukrainie rozpoczął J. Rieger. Przez kolejne trzy lata, wraz z zespołem naukowców, badał polskie wsie (okolice Żytomierza, Kamieńca Podolskiego, Tarnopola). Od roku 1993 do 1995 prowadził badania w miejscowościach: Burtyn, Hajdajki, Martynówka, Pierwomajsk, Połonne, Poninka oraz Hreczane, Kaniówka, Nowosielica, Oleszkowce, Szaróweczka-Szarawka, Wojtowce, Zielona, okolice Zasławia (miejsca, gdzie ówcześnie mówiono po polsku). W 1993 roku badano wsie pod Tarnopolem (Stary Skałat, Połupanówka, Nowosiółka, Tarnoruda), Żytomierzem i Krasiłowem. Badano język na terenach, które od czasu drugiego rozbioru należały do Rosji, a w okresie międzywojennym do imperium sowieckiego. Respondentów najczęściej pytano o ich rozważania na temat świadomości i identyfikacji narodowej (także religijnej) oraz o stosunek do języka polskiego i jego rolę w Kościele katolickim (Rieger, 1996b). W czasie badań zespołu J. Riegera pokolenie średnie (osoby mające 50 lub 60 lat) rozumiało język polski, choć nie potrafiło go używać. W małżeństwach mieszanych mówiono tylko w języku ukraińskim. W miastach Polacy i Ukraińcy używali tylko języka rosyjskiego, ponieważ znany był ze służby wojskowej i telewizji, dzięki czemu

miał wysoki prestiż. Występowały jednak rejony, gdzie języka polskiego używały dzieci i młodzież (Zielona, Hreczany, Szaróweczka, Wójtowicze). Istotne znaczenie dla świadomości narodowej, czyli także dla języka, odegrała służba w Ludowym Wojsku Polskim, czego efekty J. Rieger zauważył pod Tarnopolem i w okolicach Żytomierza „szli oni pod polskie sztandary, polską komendę, w wojsku wymagano posługiwania się poprawną polszczyzną […]. Większość żołnierzy powróciła w rodzinne strony, przynosząc ze sobą nowe doświadczenia, obraz Polski, znajomość polskiego" (Rieger, 1996b, s. 135).

Dla respondentów J. Riegera ważniejszym identyfikatorem polskości niż sama narodowość była religia, dzięki której nie stracili świadomości narodowej pomimo ukrainizacji właściwie wszystkich aspektów życia. Wspólnie uczono się pacierza i katechizmu, razem odmawiano modlitwy po polsku. W miejscowościach, gdzie nie było kościoła, modlono się na cmentarzu. Język polski na badanych terenach zawdzięcza wysoki prestiż Kościołowi.

> Przecież po polsku odmawia się pacierz, różaniec, po polsku śpiewa się pieśni religijne. I tak czynią zarówno ci, którzy dobrze znają polski, jak i ci, którzy znają go słabo lub w ogóle go nie znają. […] Od księży najczęściej oczekuje się języka polskiego w modlitwie „prywatnej", w modlitwach i czytaniach mszalnych, w kazaniach. Ba, […] nawet w naukach przygotowujących do sakramentu małżeństwa, choć narzeczeni po polsku nie rozumieją (Rieger, 1996b, s. 142).

Innym identyfikatorem było pochodzenie rodziców, na co składają się wspólne losy i poczucie obcości w stosunku do otoczenia. Język jest wartością afirmowaną, choć niekonieczną w konstruowaniu polskiej tożsamości. Wszystko to łączyło się z kulturą polską, czyli wspomnianymi modlitewnikami oraz z folklorem, ponieważ takie elementy jak „literatura, muzyka, plastyka, kino itd." nie były znane (Rieger, 1996b, s. 138).

J. Riegera interesowała także kwestia postrzegania języka polskiego przez respondentów, ustalenie, czym jest dla nich język polski i jak oceniają swoją gwarę. Według informatorów „prawdziwym Polakiem" jest ten, kto mówi „naprawdę" po polsku, natomiast gwara jest dla respondentów „językiem przemieszanym". Tym samym istotna wydała się znajomość polskiego języka literackiego nauczanego w szkole. Z tego powodu powstawały początkowo kursy, a ostatecznie – polskie szkoły.

Badania zespołu J. Riegera potwierdziły różnice między językiem mieszkańców wsi szlacheckich i chłopskich. „Szlachta mówiła językiem bardziej starannym, unikała wielu ukrainizmów, którymi nasycona była mowa chłopska – tak w odmianie wyrazów, jak i w leksyce" (Rieger, 1996b, s. 141).

Ostatecznie J. Rieger stwierdził, iż język polski na badanym przez niego terenie jest elementem rdzenia kulturowego – „chodzi tu przede wszystkim o stosunek do języka, niezależnie od tego, czy ktoś znał polski język literacki lub gwarę i posługuje się nim na co dzień, czy też nie" (Rieger, 1996b, s. 43).

Bibliografia prac J. Riegera jest bardzo obszerna. Szczególną uwagę należy zwrócić m.in. na takie prace, jak: *Co wiemy o języku polskim na Kresach*

Wschodnich (Rieger, 1996a), *Interferencje ukraińskie w gwarach polskich na Podolu* (Rieger, 1997), *Język polski na Ukrainie (rozpowszechnianie, funkcje, znaczenie, świadomość językowa)* (Rieger, 1996b), *Ukraińskie gwary w Karpatach jako grupa dialektalna* (Rieger, 2002b). Artykuły dotyczące języka polskiego na terenie południowych województw II Rzeczypospolitej znajdują się w tomach pod red. J. Riegera: *Studia nad polszczyzną kresową* (Riegier, 1992, 1995–2001) i *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* (Rieger, 1994–2012).

W latach 80. XX wieku wydano *Polszczyznę Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* autorstwa Zofii Kurzowej (Kurzowa, 2006[5]). Praca jest przedstawieniem polskiego języka południowokresowego pierwszej połowy XX wieku. Autorka opisała płaszczyznę fonetyczną, morfologiczną, składniową i leksykalno-frazeologiczną w dwóch wariantach: społecznym i regionalnym. Materiał do pracy czerpała z *Dialogów Szczepka i Tońka*, z wierszy Witolda Szolgini, ze słowniczków Zofii Kijasowej, Romana Woźniakowskiego i Witolda Szolgini. Zebrany materiał opracowała i porównała z czterema słownikami (*Słownik języka polskiego* pod redakcją Doroszewskiego, *Słownik języka polskiego* A. Kryńskiego, J. Karłowicza, W. Niedźwiedzkiego, *Słownik języka polskiego* S. B. Lindego, *Słownik gwar polskich* pod redakcją M. Karasia). Autorka przedstawiła dialekt kulturalny Lwowa i lwowską gwarę miejską oraz opis języka polskiego na prowincji. Z. Kurzowa stwierdziła, że „polszczyzna południowokresowa stanowi dialekt o wiele mocniej scalony z językiem ogólnopolskim, a przez to, wydaje się, akceptowany przez ogół Polaków" (Kurzowa, 2006, s. 46). Na uwagę zasługują również inne prace Z. Kurzowej, m.in. *O polskich dialektach kresowych* (Kurzowa, 1985), *Dialekt południowokresowy i jego gwary ludowe* (Kurzowa, 1996), *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich* (Kurzowa, 1997).

Badaczką zajmującą się problemami językowymi na terenie dawnych południowych województw II Rzeczypospolitej jest Ewa Dzięgiel, która początkowo należała do zespołu J. Riegera. W swojej pracy *Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich* (Dzięgiel, 2003) przeanalizowała cechy polszczyzny we współczesnej Ukrainie w obwodzie lwowskim, tarnopolskim i chmielnickim. Są to miejscowości, w których język polski występuje obok języka ukraińskiego. Analizowała południowokresową gwarę chłopską i polszczyznę szlachecką, ukazując także różnice i podobieństwa obu kodów językowych. E. Dzięgiel podjęła próbę umiejscowienia polszczyzny południowokresowej wśród innych odmian języka polskiego. W pracy ujęta jest także problematyka typów bilingwizmu polsko-ukraińskiego i czynników wpływających na zanik języka polskiego.

Badaczka gromadziła swój materiał w latach 1990–1996, 2001–2002 za pomocą wywiadu autobiograficznego (lekko sterowanego) i obserwacji uczestniczącej. Prócz bezpośredniego kontaktu z językiem badanych osób

---

[5] W 2006 roku wydano monografię *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 r.* Z. Kurzowej, a podstawą tej edycji było wydanie 2, rozszerzone, z 1985 roku.

analizowała materiały statystyczne z administracji, parafii i organizacji polskich. Respondentami były osoby z najstarszego pokolenia (urodzone w latach 1903–1930). Tuż po II wojnie światowej sytuacja językowa w badanych obwodach zmieniła się. Coraz bardziej powszechny stawał się *bilingwizm* polsko-ukraiński. Na terenach, gdzie E. Dzięgiel prowadziła badania, język polski występował obok języka ukraińskiego, który powoli zaczynał wypierać język Polaków. „W badanych społecznościach nie występuje jeden uniwersalny model: język domowy – polski, język oficjalny – ukraiński, funkcję zaś języka oficjalnego pełnił do 1945 roku język polski" (Dzięgiel, 2003, s. 69).

Bilingwizm występujący na ziemiach objętych badaniami E. Dzięgiel jest spowodowany niejednorodnością językową i narodowościową. Jej wnioski dotyczące *dwujęzyczności* są dwojakie ze względu na badany obszar: polsko-ukraiński *bilingwizm* osiągnął stan równowagi lub język ukraiński stał się dominujący.

Co w takim razie warunkuje istnienie lub zanik języka polskiego? E. Dzięgiel wymienia wiele czynników socjolingwistycznych, takich jak: polityka językowa państwa (gdzie zamieszkuje mniejszość polska), koncentracja mniejszości narodowej w skupisku, znaczny stopień izolacji od społeczeństwa obcojęzycznego, świadomość narodowa, status i prestiż języka mniejszości, funkcja sakralna języka mniejszości (Dzięgiel, 2003, ss. 79–84).

Wyznanie rzymskokatolickie bywało niekiedy jedynym wyznacznikiem polskości, ponieważ „wspólnota wyznania religijnego była i jest traktowana nie tylko jako kwestia religii, lecz także jako wspólnota kulturowo-narodowa" (Dzięgiel, 2003, s. 51). Respondenci wymieniali także pochodzenie rodziny, a raczej narodziny w polskiej rodzinie jako cechę polskości. Rozmówcy jako element identyfikacji narodowej wymieniali także poczucie łączności z polską kulturą. Polakiem był także ten, który mówił po polsku i był do swojej mowy przywiązany. Mimo to język polski w dużej mierze został wyparty przez język ukraiński, który stał się jedynym systemem komunikacji. W obwodzie chmielnickim wystąpił jeszcze jeden element identyfikacji z narodem polskim, a mianowicie kryterium stanowe. „Dla potomków drobnej szlachty polskiej polskość łączy się z przynależnością stanową – Polacy to była szlachta, zaś Ukraińcy to chłopi" (Dzięgiel, 2003, s. 59).

Na terenach objętych badaniami E. Dzięgiel występują chłopsko-szlacheckie odrębności językowe. Powodem takiego stanu rzeczy jest fakt, że na tamtejszy język w żadnym wypadku nie wpływa dzisiejszy język ogólnopolski. Badaczka wyróżniła występowanie

> południowokresowej polszczyzny kulturalnej (mówionej i pisanej) – współcześnie reprezentowanej przez inteligencję (np. we Lwowie i Samborze) i niektórych przedstawicieli dawnej szlachty [...], południowokresowej polszczyzny szlacheckiej – zbliżonej do polszczyzny kulturalnej (w tym wsie „szlacheckie" zamieszkane przez potomków drobnej szlachty), tzw. gwar miejskich, czyli język niewykształconej ludności miejskiej (raczej na podstawie materiału

historycznego, przedwojennego) oraz południowokresowych gwar chłopskich (wsie „chłopskie") (Dzięgiel, 2003, s. 91).

Obecnie badania nad polszczyzną południowokresową prowadzi przede wszystkim Pracownia Polszczyzny Kresowej w Instytucie Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Pracownia powstała w 1997 roku. Twórcami byli J. Rieger, E. Dzięgiel i I. Cechosz. Do zespołu dołączyła w 2002 roku E. Rudolf-Ziółkowska. Dwa lata później kierowniczką Pracowni została E. Dzięgiel, a do zespołu dołączały kolejno Katarzyna Czarnecka, Dorota A. Kowalska oraz Lyudmyla Yanushevska. Pracownia rozwija się dynamicznie, m.in. dzięki współpracy międzynarodowej z Instytutem Ukrainoznawstwa im. I. Krypiakewycza Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie. Pracownia Polszczyzny Kresowej ma bardzo bogaty dorobek publikacyjny. Przede wszystkim publikowane są tam dwie ważne serie wydawnicze 1) *Studia nad polszczyzną kresową* od tomu IX do XII (wcześniejsze tomy wydane w Instytucie Slawistyki PAN); 2) *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* (JPKW, 1994–2012, t. 1–4) (tom 1 wydany w IS PAN). Od 2001 roku powstało w Pracowni wiele ważnych monografii, m.in. *Polska gwara Oleszkowiec na Podolu. Fleksja imienna i werbalna* (Cechosz, 2001), *Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna i werbalna* (Dzięgiel, 2001), *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku*, cz. 1, *Stan i status. Cechy charakterystyczne. Polszczyzna w Lwowskiem, Tarnopolskiem i na Podolu. Teksty* (Rieger i in., 2002), *Język mniejszości w otoczeniu obcym* (Rieger, 2002a), *Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*, (Dzięgiel, 2003), *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku*, cz. 2, *Polszczyzna w Lwowskiem, Żytomierskiem i na Podolu. Teksty* (Rieger i in., 2007), *Słowotwórstwo gwar polskich na Ukrainie. Czasownik* (Czarnecka, 2014). Zespół E. Dzięgiel pracował również nad słownictwem gwarowym, czego efektem stała się monografia *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu* (Cechosz-Felczyk, 2004)[6].

---

[6] Więcej informacji o Pracowni Polszczyzny Kresowej Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie można znaleźć na stronie https://ijp.pan.pl/pracownie/pracownia-polszczyzny-kresowej.

Badania językoznawcze na terenach przyłączonych do Polski w 1945 roku

W 1955 roku Pracownia Dialektologiczna Zakładu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie prowadziła kolejne badania fonetyczne i leksykalne na terenie Mazowsza. Leksykę i słowotwórstwo badano na podstawie kilku działów, tj. rolnictwa, budownictwa, hodowli, przygotowywania pokarmów, obróbki lnu, transportu i komunikacji, astronomii, a także meteorologii ludowej. Zakres ostatnich dwóch działów objął całą Polskę, więc także jej zachodnią część. Prace na temat dialektów wspomnianych ziem wchodziły w zakres ogólnopolskiego badania „słownictwa ludowego". Były to pierwsze badania językowe w zachodniej części kraju, której język nazwano „gwarą przemieszaną" (Basara i in., 1960, s. 451).

W roku 1957 i 1958 powstał *Polski atlas etnograficzny* i *Mały atlas gwar polskich*. Twórcy atlasu etnograficznego chcieli ująć: kulturowe zjawiska, które towarzyszyły osiedlającej się ludności, zjawiska przeniesione przez osoby nowo osiedlone, a także wszelkie procesy adaptacyjne. Było to ogromne wyzwanie dla dialektologów. Należało dokonać wyboru miejscowości i podjąć decyzję, czy badać wsie o dużym, czy małym zróżnicowaniu grup ludnościowych, czy badać wsie zamieszkiwane tylko przez ludność z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej, czy taką miejscowość, gdzie przesiedleńcy tworzą wspólnotę lokalną z osiedleńcami z Polski centralnej. Ostatecznie trzeba było podjąć decyzję co do tego, czy jeden informator może stać się reprezentantem całej grupy. Niełatwy był wybór miejscowości, ponieważ w czasie prowadzenia badań nie było dokładnych danych o ruchach migracyjnych, przez co naukowcy mieli utrudnioną pracę.

W *Małym atlasie gwar polskich* ziemie zachodnie ukazane są w 7 punktach odpowiadających terenom, gdzie badano tylko język osób pochodzenia ukraińskiego, białoruskiego i litewskiego. Nie wzięto pod uwagę mieszkańców Polski centralnej. Pracownia Dialektologiczna Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, uwzględniając w badaniach tereny zachodnie, chciała uchwycić ówczesny stan słownictwa gwarowego w badanych (małych) wsiach. Badacze wyciągnęli pewne wnioski dotyczące gwar na przyłączonych ziemiach zachodnich. Zauważono zanikanie cech charakterystycznych dla gwar kresowych, przede wszystkim na korzyść języka ogólnego. Powodem tego był fakt, iż fonetyka wschodnich dialektów odbiega od cech języka ogólnego. W słownictwie można było zaobserwować podobne zjawiska. Zastępowano nazwy używane przez przesiedleńców wyrazami ogólnopolskimi lub gwarowymi, używanymi przez „współmieszkańców innych terenów polski" (Basara i in., 1960, s. 455). Często także przesiedleńcy przejmowali nazwy przedmiotów i czynności nieznanych lub nienazywanych w tamtejszych stronach. Celem badań było zebranie materiału dialektologicznego. Wnioski jednak są zbyt ogólne, ponieważ nie ma charakterystyki badanych grup rozmówców oraz

informacji o językach, którymi posługiwali się respondenci przed przesiedleniem i po przesiedleniu.

Celem badań prowadzonych przez Alojzego A. Zdaniukiewicza było: 1) „ustalenie zmian, jakie dokonały się w latach 1956–1971" (Zdaniukiewicz, 1972, s. 283) w gwarze Łopatowszczyzny, Boguszów i Hołowaczów, które zostały przeniesione na tereny ziem zachodnich; 2) określenie zmian, jakie zaszły w latach 1945–1971 w gwarach centralnej Polski, które znalazły się na zachodzie Polski; 3) początkowy opis „mechanizmu wzajemnego oddziaływania" (Zdaniukiewicz, 1972, s. 284) i przenikania istniejących wspólnie różnorakich gwar na terenie jednej miejscowości; 4) zaobserwowanie i ukazanie procesów zacierania głównych cech i kierunków rozwoju dialektów i *gwar mieszanych*. Badaniami objęto przesiedleńców z Łopatowszczyzny, Boguszów i Hołowaczów. Pozostali informatorzy byli dobrani ze środowiska, w którym żyli przesiedleńcy. Przy analizie zmian językowych nie podano informacji charakteryzującej informatorów choćby pod względem pochodzenia (nie wiadomo, czy jest to przesiedleniec ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej, czy osiedleniec z centralnej Polski bądź Wielkopolski). W związku z tym wnioski są bardzo ogólne.

Badania nad językiem Pomorza Środkowego prowadził Edward Homa (Homa, 1979). E. Homa jako pierwszy zajął się opracowaniem językoznawczym obszaru koszalińsko-słupskiego w ujęciu socjologicznym i lingwistycznym. Istotą badań było uchwycenie głównych tendencji rozwojowych w języku mieszkańców wsi. W swojej pracy wyjaśnił (powołując się na stanowisko językoznawców i socjologów) takie pojęcia, jak *integracja, interferencja językowa, bilingwizm*, bez ustosunkowania się do nich. Według E. Homy, dzięki badaniom gwarowym zachodni teren Polski stał się miejscem *mieszanych dialektów*, nazwanych *nowymi dialektami mieszanymi* lub *dialektami przemieszanymi*.

E. Homa jasno scharakteryzował cele swojej pracy: 1) przedstawienie dialektalnych zjawisk badanego terenu; 2) określenie powodów i stopnia integracji językowej respondentów; 3) ukazanie potrzeby podejścia socjologicznego w badaniach lingwistycznych. Badania prowadzone były w latach 1972–1977. Materiał uzyskany za pomocą kwestionariusza i nagrań magnetofonowych pochodził z sześciu miejscowości (województwo koszalińskie: Chełmoniewo, Karnieszewice, Zieleniewo; województwo słupskie: Gwiazdowo, Rumsko, Strzeżyno). Respondenci to przedstawiciele trzech grup pokoleniowych. E. Homa uważał, że „badacz języka powinien być zainteresowany nie tylko tym, jakie zmiany zachodzą w języku, ale także i tym, jaki jest stosunek ludzi do tych zmian i jakie są ich poglądy na temat tych zmian" (Homa, 1979, s. 12). Była to niezwykle nowatorska wypowiedź, a więc już w latach 80. XX wieku zauważano braki metodologiczne w dotychczasowych badaniach języka.

Według E. Homy adaptacja i integracja na terenie objętym jego badaniami przebiegły bardzo szybko. Do takiego stanu przyczyniło się poczucie

przynależności do tej samej grupy narodowej, rozwój kultury i oświaty oraz katolicyzm. Język północno-zachodniej Polski to, według badacza, „nowa jakość systemowo językowa, różna od tworzących ją składników. Powstały w ten sposób dialekt jest w swej strukturze bardzo zbliżony do języka literackiego" (Homa, 1979, s. 23). W badanich E. Homy przesiedleńcy z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej zostali ujęci tylko w jednej kategorii – miejsca pochodzenia. Nie wyróżniono przesiedleńców, którzy przybyli z Syberii czy przymusowych robotników w Niemczech. Wszystkich dawnych mieszkańców wschodnich województw potraktowano jako grupę jednorodną pod względem pochodzenia i pod względem języka. Niewiele ponad 25 lat po przesiedleniu język nie mógł stać się „zbliżony do języka literackiego", ponieważ różnorodność językowa jest zauważalna do dziś (zob. Zielińska, 2013b).

Jednym z badaczy przeniesionej polszczyzny południowo-kresowej jest Władysław Paryl. Celem jego prac była rejestracja przedwojennego stanu gwary oraz zmian, które w niej zaszły. Jak pisze J. Rieger, zainteresowania naukowe W. Paryla „koncentrowały się wokół zmian zachodzących w mowie ludności przesiedlonej po wojnie na ziemie zachodnie, wokół integracji językowej" (Rieger, 2004, s. 9). Badania, które prowadził W. Paryl, obejmowały przede wszystkim ziemię śląską: *O obecnej sytuacji językowej na Dolnym Śląsku* (Paryl, 1987a), *Z badań nad integracją językową na Dolnym Śląsku* (Paryl, 1987b), *Losy gwar Kresów południowo-wschodnich na Dolnym Śląsku w latach powojennych* (Paryl, 1996), *Elementy gwarowe w mowie ludności z Tarnawicy Polnej na Pokuciu osiedlonej na Dolnym Śląsku* (Paryl, 2000). Powstał również szereg artykułów, które przedstawiają wymowę samogłosek wśród osiedleńców z Żywiecczyzny (Paryl, 1978b, 1982, 1986). Prace W. Paryla dość obszernie omawiały język przesiedleńców z Tuligłów. Wiązało się to dobrym stanem zachowania przedwojennej mowy. Oprócz artykułów *Zmiany fleksyjne w mowie repatriantów z Tuligłów osiedlonych w Ligocie Pięknej w woj. wrocławskim* (Paryl, 1991a) i *Zmiany fleksyjne w procesie integracji językowej (na przykładzie gwary repatriantów z Tuligłów)* (Paryl, 1991b) W. Paryl opublikował *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna* (Paryl, 2004), który zawiera prawie trzy tysiące wyrazów. Ważną informacją autora jest to, że „pewna ilość wyrazów weszła do języka przesiedleńców już po wojnie" (Paryl, 2004, s. 13). Słownik zawiera wyrazy występujące w gwarach polskich, jak i regionalizmy (tzn. zapożyczenia z języka ukraińskiego). O języku wsi Tuligłowy możemy znaleźć informacje także w publikacjach innych autorów, np. we wspomnianych wcześniej pracach W. Harhali o gwarach okolic Komarna (Harhala, 1931a, 1931b) czy w pracy Heleny Zduńskiej *O zmianach fonetycznych w gwarze dawnej wsi Tuligłowy* (Zduńska, 1971). Pod kierunkiem W. Paryla powstały również dwie prace magisterskie, które dotyczyły mowy Tuligłów: 1) praca Mirosławy Mieszczankowskiej *Słownictwo polskiej gwary kresowej dawnych mieszkańców wsi Tuligłowy (woj. lwowskie), osiedlonych w Bierzycach i Łozinie (woj. wrocławskie)*

(Mieszczankowska, 1998); 2) praca Grażyny Synowskiej *Słownictwo polskiej gwary kresowej dawnych mieszkańców wsi Tuligłowy (woj. lwowskie), osiedlonych w Mysłakowie (woj. dolnośląskie)* (Synowska, 2000).

Badania nad językiem przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej prowadził także Krzysztof Kleszcz. W swojej pracy *Unifikacja języka mieszkańców wsi okolic Brzegu na Śląsku Opolskim. Studium socjolingwistyczne* (Kleszcz, 2001) przedstawił opis zmian językowych zachodzących w języku ludności wysiedlonej po 1945 roku z powiatu Brzeżany, Gródek Jagielloński, Równe na teren Śląska Opolskiego.

K. Kleszcz zbierał materiał do swoich badań przez 3 lata (1992–1995). Ludność kresowa stanowiła wtedy 85% badanego terenu. Były to badania reprezentacyjne, ale nie ma szczegółowych informacji o rozmówcach. Według autora zanik gwary na rzecz języka ogólnopolskiego był spowodowany zmianami społecznymi. Podczas zbierania materiału empirycznego nie postawiono pytania o języki, których respondenci używali w okresie przed przesiedleniem. Z tego powodu wszyscy przesiedleńcy zostali potraktowani przez K. Kleszcza jako grupa jednorodna.

Na terenie dawnego województwa gorzowskiego badania prowadził Zygmunt Zagórski wraz ze swoim zespołem. *Mały atlas językowy województwa gorzowskiego,* który jest efektem tych prac, to zbiór słów należących do różnych dziedzin. Badania prowadzono w latach 1977–1983. W niektórych miejscowościach przeprowadzono dodatkowe badania w latach 1983 i 1984 (Zagórski i in., 1992; Zagórski, 1996). Zebrano materiał językowy w 22 wsiach. Cel działania był jedynie teoretyczny, a także, według autorów, „poznawczy" i „praktyczny". Autorzy atlasu „dążą do uogólnień: starają się […] ukazać dokonujący się w badanych gwarach proces integracji językowej" (Reichan & Woźniak, 2004, s. 58). Badania przeprowadzono na terenie, który (dla ułatwienia orientacji geograficznej) można przedstawić na przykładzie okręgu, umieszczając na nim większe miejscowości. Zaczynając od północy (poruszając się zgodnie z ruchem wskazówek zegara), zobaczymy, że będzie to rejon od Choszczna, Drawna, Dobiegniewa, Drezdenka, Międzychodu, Międzyrzecza, Sulęcina, Słubic, Kostrzyna i Dębna Lubuskiego. Praktycznym celem badań, jak uważają autorzy, było zwalczanie błędów językowych związanych z regionalnym podłożem językowym w szkołach wiejskich i małomiasteczkowych. Wyniki badań miały być wykorzystane w działaniach na rzecz kultury języka, poprawności językowej i polityki językowej, czyli miały prowadzić do zacierania wszelkich śladów różnic językowych, które występowały na badanym terenie. Badania prowadzono w czterech grupach wiekowych: 1) osoby mające ponad 60 lat, 2) od 40 do 60 lat, 3) od 20 do 40 lat i 4) osoby w wieku do 20 lat. Autorzy, biorąc pod uwagę liczbę samych elementów gwarowych i liczbę elementów gwarowych wraz z ogólnopolskimi, obliczyli wskaźnik *integracji językowej* (np. desygnat *rodzice*: słowo *rodzice* reprezentuje cechę ogólnopolską (A), która wystąpiła w pięciu grupach regionalnych (5); *ojcowie* – cecha gwarowa wystąpiła trzy razy (3) – wtenczas badacz

tworzył równanie 5(A) + 3 = 8(B), kolejno obliczał stopień *integracji*, za pomocą następnego równania: W = A/B – czyli 5/8 = 0,625 – jest to wynik obrazujący stopień *integracji* (Zagórski i in., 1992, s. 49). Najprawdopodobniej istotą zawiłego schematu było zmierzenie zbliżania się gwar każdego pokolenia do języka ogólnopolskiego.

W *Małym atlasie językowym województwa gorzowskiego* znajdują się mapy niektórych haseł (przedstawiające wymowę określonego słowa w zależności od generacji). Według Jerzego Reichana i Kazimierza Woźniaka są to nazbyt „skomplikowane mapy” (Reichan & Woźniak, 2004, s. 58). Po haśle przedstawione są obliczenia wskaźnika *integracji językowej*, które nie występują konsekwentnie.

Według twórców atlasu materiał językowy zawarty w obu tomach charakteryzuje się ogromną skalą synonimii. Moim zdaniem wyciągnięto błędne wnioski, ponieważ w badaniach skupiono się tylko na zebraniu materiału, bez uwzględnienia kategorii rozmówcy. Rzeczywistość językowa na tym terenie jest taka, że odnotowane leksemy nie są znane i używane przez wszystkich mieszkańców regionu, którzy przybyli z różnych stron Polski. W takim wypadku nie można mówić o synonimii, ponieważ jest to zbiór słów pochodzących z wielu gwar polskich i być może wschodniosłowiańskich (wskazuje na to chociażby odnotowany leksem *doczka,* który miałby być synonimem rzeczownika *córka*). Jest to raczej zbiór słów występujących na terenie badanego obszaru.

Z. Zagórski i jego zespół uważają, że prowadzone przez nich badania ukazują ogólne zjawisko dynamizmu rozwojowego tych gwar, czyli wzmocnienie lub osłabienie pewnych cech gwarowych. Nie do końca zrozumiałe jest, jaki materiał przedstawiony w atlasie należy do gwary, a jaki do języka ogólnego. Trudno jest dochodzić do takich wniosków na podstawie badań terenowych, gdzie dany obszar zamieszkują osoby, które pochodzą z różnych rejonów przedwojennej Polski.

Właściwościami językowymi osób przybyłych z dawnych południowo-wschodnich województw II Rzeczypospolitej na ziemie Pomorza Zachodniego, a dokładniej polszczyzną potoczną przesiedleńców, zajęła się Mirosława Białoskórska (Białoskórska, 1993). Rezultatem badań jest podsumowanie materiału językowego z lat 1983–1984 (gmina Golczewo) i 1988 roku (Łobez). Badano język najstarszej generacji, celowo pytając o nazwy osobowe i przezwiska, gdyż w nich najdokładniej można dostrzec elementy wschodniosłowiańskie. Według badaczki *bilingwizm* występował u najstarszych osób, a polski język potoczny osób przesiedlonych na Pomorze Zachodnie niewiele różnił się od języka w innych rdzennych regionach Polski. Wyróżnikami systemu językowego przesiedleńców były zapożyczenia fonetyczne, morfologiczne, leksykalne i frazeologiczne, co wynika z *bilingwizmu*.

W końcu lat 80. XX wieku w województwie szczecińskim prowadzono badania nad *integracją językową* (zob. Frankowska-Kozak, 1993). Analizowano słownictwo techniczne i roślinne. Z badań wynikło, że mieszkańcy Pomorza

Zachodniego niebywale szybko przejmowali słownictwo ogólnonarodowe. Pola semantyczne, jak wierzenia, obrzędy, stopnie pokrewieństwa i nazwy roślin, ustępowały językowi ogólnemu o wiele wolniej niż nazwy narzędzi rolniczych. Powodem takiego stanu rzeczy było pojawienie się różnych maszyn i urządzeń, a co za tym idzie – powstanie nowych, niezbędnych do życia w zróżnicowanej społeczności nazw określających sprzęt rolniczy. Przesiedleńcy z dawnych województw wschodnich nie znali nazw sprzętów i narzędzi, z którymi mieli styczność po przesiedleniu. W języku musiały się pojawić nowe określenia, które pozwoliłyby im na aktywne funkcjonowanie w życiu społecznym. Z tego powodu najstarsze pokolenie przyswoiło nowe nazwy narzędzi, ale wciąż używano starych określeń, które funkcjonowały w języku przed przesiedleniem.

Tematem przemian językowych na tzw. ziemiach zachodnich i północnych zajmował się Bogusław Wyderka (Wyderka, 2001). Ważną rolę w jego badaniach odegrał proces *unifikacji* i *integracji językowej*, a także gwary tuziemców. *Unifikacja*, według badacza, jest szybkim procesem pozbywania się cech gwarowych na rzecz języka ogólnego, natomiast *integracja* to wzajemne wyrównania międzygwarowe i proces „scalania się gwar w jedną wspólną odmianę gwarową" (Wyderka, 2001, s. 464). Inny termin – *interferencja* – to zdaniem B. Wyderki, wzajemny wpływ gwarowych systemów językowych i polszczyzny ogólnej na gwary. B. Wyderka użył także terminu – *dwulektalność*, który oznacza umiejętność posługiwania się gwarą lub polszczyzną ogólną, w zależności od typu kontaktu i sytuacji komunikacyjnej. Można było zatem zauważyć, że pomimo unifikacji występuje pewna różnorodność językowa, jednak nie na poziomie jednostki, a na poziomie grupy, którą badał B. Wyderka.

Rozkwit socjolingwistyki w Polsce przypadł na lata 70. XX wieku. Wówczas ujawniły się braki metodologiczne badań integracyjnych. Wstępnie obserwowano zmiany w układzie pokoleniowym i genealogicznym, który decydował o wyniku badań. Z tego powodu wprowadzono parametry wiążące z typami *kontaktów językowych* i sytuacją komunikacyjną oraz nowe sposoby zbierania materiału, ukazujące nowe zjawiska. Ostatecznie zwrócono uwagę na występowanie *kodów mieszanych* w pełni trwałych, na specyficzny przebieg *procesu integracyjnego* wśród rodzimych mieszkańców oraz na *dwudialektalność* i *bilingwizm*.

Źródłem, w którym możemy znaleźć krótką charakterystykę tzw. „nowych dialektów mieszanych", znajdujących się m.in. również na terenie regionu lubuskiego, jest multimedialny przewodnik pod redakcją Haliny Karaś *Dialekty i gwary polskie: Kompendium internetowe* (Karaś, b.d.). Jest to nowoczesne opracowanie polskiej dialektologii służące głównie do dydaktyki uniwersyteckiej. Na platformie można znaleźć szczegółowe opracowanie polskich dialektów: mazowieckiego, wielkopolskiego, małopolskiego, śląskiego. Dla każdego dialektu przygotowany został bogaty wybór tekstów gwarowych w wersji dźwiękowej i zapisanej oraz opis gwary dla poszczególnych nagrań.

Osobno omówiony został język kaszubski z podziałem na Kaszuby północne, południowe i środkowe. Najmniej informacji dotyczy regionu występowania „nowych dialektów mieszanych". Poza mapą, obrazującą ich zasięg, w opracowaniu zamieszczona została informacja o funkcjonujących w tym regionie językach i ich wariantach po 1945 roku.

Podsumowując przedstawione kierunki badań i prace językoznawcze dotyczące regionów przyłączonych w 1945 roku, można zauważyć, że badacze w większości dążyli do przedstawienia i udowodnienia *unifikacji* i *integracji językowej*. Nie podjęto badań, które miałyby przedstawić różnorodność językową przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej (i innych osiedleńców, m.in. z Wielkopolski i Mazowsza), biorąc pod uwagę języki używane przed przesiedleniem. Nie uwzględniano przeszłości językowej mieszkańców nowych regionów Polski, a zwłaszcza nie dopuszczano możliwości, że ich znaczna część w ogóle nie znała języka polskiego lub była dwujęzyczna. We wszystkich badaniach nad językiem przesiedleńców traktowano ich jak jedną grupę mówiącą po polsku, co spowodowało przedstawienie ich mowy jako jednorodnej. Obecna możliwość wykorzystywania różnorodnych metod badawczych pozwala na prowadzenie badań, w których najważniejszym elementem jest jednostka, a nie cała grupa.

W 2013 roku pojawiła się praca, w której zwrócono uwagę na różnorodność językową najstarszej generacji regionu lubuskiego. Anna Zielińska – autorka pracy *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim* – nie dążyła do ukazania i udowodnienia jednorodności czy *unifikacji*, ale do przedstawienia wielości języków, które występują na terenie należącym przed II wojną światową do Niemiec. Badania terenowe prowadzono w latach 2009–2013, a ich celem była analiza narracji oraz sprawdzenie, czy istnieje różnorodność językowa regionu lubuskiego. Pogłębione wywiady autobiograficzne przeprowadzono w 52 miejscowościach ze 137 osobami, należącymi do najstarszej generacji. Autorka prowadziła rozmowy z mieszkańcami: 1) miejscowymi, urodzonymi w państwie niemieckim; 2) przybyłymi na teren regionu lubuskiego z różnych terenów przedwojennej Polski, tzn. obecnej Ukrainy, Litwy, Białorusi; 3) przybyłymi z północnej Rumunii, tzn. z obszaru historycznej Bukowiny. Na podstawie zebranego materiału autorka wyodrębniła *dwujęzyczność* polsko-niemiecką, *dwujęzyczność* Ukraińców i Łemków, *dwujęzyczność* w Białkowie (dotyczącą osób przesiedlonych z Polesia) oraz *dwujęzyczność* Bukowińczyków. Każda z tych części opisuje sytuację socjolingwistyczną danej grupy oraz charakterystykę mówienia z uwzględnieniem występowania charakterystycznych cech językowych oraz procesów wynikających z kontaktów językowych. Znajduje się tam również rozdział dotyczący polszczyzny południowokresowej, w którym czytamy, że „Dla ustalenia wniosków badawczych istotne jest poznanie ich [przesiedleńców – przyp. G.A-Ż.] biografii językowych: określenie, który język był prymarny, ustalenie, czy nastąpiła zmiana języka po przesiedleniu, oraz jakie są źródła ich polszczyzny" (Zielińska, 2013b, s. 229). Wnioski dotyczące sytuacji językowej

w regionie lubuskim są następujące: 1) respondenci urodzeni w państwie niemieckim charakteryzują się indywidualnym *bilingwizmem* polsko-niemieckim; 2) osoby przesiedlone w ramach akcji „Wisła", tj. Łemkowie i Ukraińcy charakteryzują się *dwujęzycznością* społeczną; 3) *bilingwizm* społeczny dotyczy również przesiedleńców z Polesia, którzy mieszkają w okolicach granicy polsko-niemieckiej, w niewielkiej wsi Białków, gdzie mówi się gwarą poleską; 4) górale bukowińscy są *dwujęzyczni*; 5) w mowie przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej obecne są cechy gwar południowokresowych; 6) w miejscowościach znajdujących się przy dawnej granicy polsko-niemieckiej występuje dialekt wielkopolski. Bardzo ważna część pracy dotyczy koncepcji *mowy pogranicza* oraz języka będącego piętnem. Druga część książki to teksty przetranskrybowane półfonetycznie, prezentujące mówienie: 1) po niemiecku, 2) gwarą kramską, 3) po polsku (osób, których *kodem prymarnym* w dzieciństwie był język niemiecki), 4) polszczyzną południowokresową, 5) po polesku, 6) po ukraińsku, 7) po łemkowsku, 8) gwarą polskich górali bukowińskich. A. Zielińska pisze, że „Prowadząc badania w różnych miejscach województwa lubuskiego, zorientowałam się, że różnorodność kultur, języków i identyfikacji wciąż tutaj istnieje" (Zielińska, 2013b, s. 11).

W badaniach nad regionem lubuskim, oprócz monografii *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim* (Zielińska, 2013b), należy uwzględnić inne prace A. Zielińskiej, m.in. *Miejsca niechciane* (Zielińska, 2011b), *Tożsamość mieszkańców pogranicza polsko-niemieckiego* (Zielińska, 2011c), *Badania językoznawcze na zachodnim pograniczu Polski (ze szczególnym uwzględnieniem ziemi lubuskiej)* (Zielińska, 2011a), *Wielojęzyczność w województwie lubuskim. Stan współczesny* (Zielińska, 2012), *Miejsce i przestrzeń w relacjach mieszkańców pogranicza polsko-niemieckiego* (Zielińska, 2013a), a także artykuł we współautorstwie z M. Pokrzyńską *Portret antropologiczny rdzennych mieszkańców pogranicza polsko-niemieckiego urodzonych przed 1945 rokiem* (Pokrzyńska & Zielińska, 2011).

Jedną z najnowszych pozycji omawiających język przesiedleńców z województwa nowogródzkiego zamieszkujących teren ziem zachodnich jest książka Tadeusza Lewaszkiewicza pt. *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy* (Lewaszkiewicz, 2017), którą szczegółowo przedstawiłam przy omówieniu metody biografii językowej.

PROBLEMATYKA MIGRACYJNA TERENU WSCHODNICH WOJEWÓDZTW II RZECZYPOSPOLITEJ I ZACHODNICH ZIEM POLSKI

Tło historyczne i zarys problematyki migracyjnej

Poniższe podrozdziały mają na celu stworzenie zarysu bardzo wąskiego tła historycznego obrazującego problematykę dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej oraz procesów migracyjnych. Nie jest to wyczerpujące ujęcie tematu na podstawie własnych badań, lecz krótkie przedstawienie przede wszystkim prac historyków.

W XVI wieku Galicja ze Lwowem i zachodnia część Podola z Kamieńcem Podolskim wchodziły w skład państwa polskiego. Po 1569 roku – czyli po unii lubelskiej – prawie cała współczesna Ukraina leżała w granicach Rzeczypospolitej. Polscy magnaci otrzymywali królewskie nadania ziem. Z Polski przybywali chłopi i szlachta, których osiedlano niemal całymi wsiami. Podczas najazdów tatarskich (przełom XV i XVI wieku) zmieniło się zaludnienie niektórych terenów. W XVII wieku Polska prowadziła wojnę na wschodzie Ukrainy oraz z Rosją i Turcją. W historii Ukrainy ten okres nazywa się „Ruiną" z powodu wielkich zniszczeń i strat osadniczych (Serczyk, 2009, s. 123). W XVIII wieku odzyskano niektóre ziemie – jest to etap kolonizowania wyludnionych miejsc na Podolu i Wołyniu przez Polaków. Rzeczpospolita upada pod koniec XVIII wieku, a terytorium Ukrainy dostaje się pod panowanie Austrii i Rosji.

Ludność ukraińska była wyznania prawosławnego lub greckokatolickiego. Istotną rolę odegrał Kościół katolicki, ponieważ pełnił różne funkcje: religijną, oświatową (szkolnictwo), „skupiał i organizował lokalne społeczności polskie, pomagając Polakom zachować poczucie własnej tożsamości i przynależności do większej wspólnoty" (Dzięgiel, 2003, s. 22). Wzrastał także kulturalny wpływ polskości: język polski był językiem urzędowym, językiem szkolnictwa i literatury.

Po rozbiorach do Imperium Rosyjskiego należały ziemie Wołynia, Podola i Kijowszczyzny. Polska ludność mieszkająca w Rosji miała zróżnicowaną pozycję majątkową, a także status społeczny: ziemiaństwo – majętna szlachta polska, magnaci – właściciele ogromnych majątków, zubożała szlachta zaściankowa – stanowiąca najliczniejszą grupę Polaków, chłopi – osiedlani na

nowych terenach, często w polskich majątkach. W XIX wieku sprowadzano Polaków z Królestwa Polskiego i Galicji, by zatrudnić ich m.in. jako robotników w fabrykach szkła i porcelany, w leśnictwie oraz w cukrowniach. Taki stan rzeczy był spowodowany zmianami gospodarczymi, a także rozwojem przemysłu. „Pozycja majątkowa i polityczna szlachty polskiej w Rosji obniżyła się na skutek represji carskich po upadku polskich powstań w 1830 i 1863 roku" (Stroński, 1996, ss. 175–200).

W granicach Austro-Węgier ludność była rozmieszczona nierównomiernie. W samym Lwowie Polacy stanowili większość społeczeństwa (Eberhardt, 1994, ss. 44–45). Podobnie jak w zaborze rosyjskim, społeczeństwo polskie było zróżnicowane pod względem przynależności stanowej oraz statusu majątkowego. Przez pewien okres język polski był językiem urzędowym, a we Lwowie działał polski uniwersytet, polskie szkolnictwo podstawowe oraz średnie (Ślusarek, 1994, s. 4). W końcu XIX wieku organizacje patriotyczne docierały do galicyjskich (ale polskich) wsi, gdzie tworzono „polskie czytelnie i stowarzyszenia patriotyczne" (Kubijowicz, (EU) 1993–2000, s. 2223).

Mapa polityczna Europy zmieniła się po I wojnie światowej. Polsce, w przeciwieństwie do Ukrainy, udało się osiągnąć suwerenność. Powstała Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka (USRR[1]) nieobejmująca wszystkich ziem, na których zamieszkiwali Ukraińcy, poza tym USRR nie była niezależna, ponieważ wchodziła w skład Związku Radzieckiego. Ukraińcy walczyli również o ziemie, które zostały podzielone między Rumunię, Czechosłowację i Polskę (zob. Serczyk, 2009, ss. 9, 270, 293, 287, 317).

Zgodnie z postanowieniem traktatu ryskiego z 18 marca 1921 roku wschodnia granica Rzeczypospolitej przebiegała na linii Dzisna–Dokszyce––Słucz–Ostróg–Zbrucz (Roszkowski, 1992, s. 28). Obszar Polski obejmował ponad 100 000 km^2 południowo-wschodnich ziem kresowych. Teren ten zamieszkiwało do 5,5 mln osób narodowości ukraińskiej (Serczyk, 2009, s. 288, 317). Stanowiło to wówczas prawie 16% wszystkich mieszkańców Polski (Roszkowski, 1992, s. 32).

Dane demograficzne województw przedstawia tabela 19.

Dzięki uchwalonej 26 listopada 1922 roku przez Sejm RP ustawie *O zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województw: lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego* ostateczne zatwierdzenie wschodniej granicy Polski, a tym samym uznanie suwerennego prawa do Galicji wschodniej, wówczas nazywanej Małopolską Wschodnią, nastąpiło 15 marca 1923 roku przez Konferencję Ambasadorów (Kulińska, 2008, s. 138; zob. Wróblewska, 2011, ss. 109–124).

Analizując problematykę ruchów migracyjnych, należy wziąć pod uwagę ziemie, które Polska utraciła oraz te, które uzyskała po II wojnie światowej.

[1] USRR – Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka; analogicznie w pracy używam skrótów: BSRR – Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka, LSRR – Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka.

Ziemie polskie rozumiem jako terytorium ustalone między rokiem 1921 (traktat ryski) a 1945 (konferencja poczdamska). W takim ujęciu Polska międzywojenna liczyła w 1939 roku 389 700 km^2. Dodać do tego należy tereny niemieckie, które Polska uzyskała po 1945 roku. Dawny obszar Niemiec – przyłączony do Polski po konferencji poczdamskiej – to terytorium o powierzchni 102 700 km^2. Łącznie należy brać pod uwagę 492 400 km^2. W czasie II wojny światowej prawie pół miliona km^2 było terenem przesiedleń czy deportacji, mających często charakter przymusowy. Granice polityczne i administracyjne powodowały ustalanie nowych stref, a co za tym idzie migracje społeczne.

Tabela 19. Liczba ludności ukraińskiej i polskiej w zależności od województwa[2]

Nazwa województwa	Procentowa liczba Ukraińców	Procentowa liczba Polaków
stanisławowskie	73%	16%
tarnopolskie	54%	37%
lwowskie	42%	47%
wołyńskie	69%	16%
poleskie	19%	11%
lubelskie	5%	81%
krakowskie	2,5%	89%

O granicach Polski decydowały porozumienia sowiecko-niemieckie. Pierwsze porozumienie zostało zawarte 23 sierpnia 1939 roku. Wówczas podzielono Polskę na dwie części. Linia, która miała dzielić Polskę, przebiegała przez rzekę San do Wisły, kolejno nurtem Wisły do Bugo-Narwi i dalej rzeką Narwią do Pisy, aż ostatecznie do granicy Prus Wschodnich. Projekt ten został zmieniony 28 września 1939 roku w Moskwie. Nowy podział Polski przedstawia tabela 20.

[2] Tabela na podstawie danych za Jerzym Tomaszewskim (Tomaszewski, 1973, s. 78). O strukturze demograficznej przedwojennej Polski i trudnościach z dokładnością określenia liczby mieszkańców piszą: Mirosława Papierzyńska-Turek w swojej pracy *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926* (Papierzyńska-Turek, 1979), Janusz Żarnowski w monografii *Społeczeństwo drugiej Rzeczypospolitej* (Żarnowski, 1973) oraz m.in. Ryszard Torzecki w książce *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929* (Torzecki, 1989).

Tabela 20. Podział obszaru Polski między ZSRR i Niemcy w latach 1939–1941

Tereny okupowane. Podział z 1 stycznia 1941 r.	**Powierzchnia**		**Ludność w 1939 r.**	
	w tys. km²	**w%**	**w tys.**	**w%**
Polska	389,7	100,0	35 339	100,0
Tereny okupowane przez Niemcy w podziale na:	188,7	48,4	22 140	62,7
Rzeszę	92,5	23,7	10 568	30,0
Generalną Gubernię	95,5	24,5	11 542	32,6
Słowację	0,7	0,2	30	0,1
Tereny okupowane przez ZSRR w podziale na:	201,0	51,6	13 199	37,3
Litwę	8,3	2,1	537	1,5
Białoruś	103,0	26,5	4733	13,4
Ukrainę	89,7	23	7929	22,4

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny Polski (wrzesień 1939–czerwiec 1941)*, Londyn, s. 5 (*Mały Rocznik Statystyczny Polski*, s. 5).

Jak pokazuje tabela 20, ziemie Ukrainy, Litwy i Białorusi zostały przyłączone do Związku Radzieckiego. 22 października 1939 roku przeprowadzono wybory do Zgromadzeń Ludowych Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy. Wybory poprzedziła kampania propagandowa mająca na celu zastraszenie mieszkańców. 27 i 29 listopada 1939 roku nowe przedstawicielstwa uchwaliły we Lwowie i Białymstoku petycję o „włączeniu do Związku Sowieckiego wyzwolonych przez wojska sowieckie terenów byłego państwa polskiego" (Eberhardt, 2010, s. 29). W związku z tym 1 i 2 listopada 1939 roku Nadzwyczajna Sesja Rady Najwyższej ZSRR włączyła „Zachodnią Ukrainę" do Ukraińskiej SRR i „Zachodnią Białoruś" do Białoruskiej SRR. Ostatecznie 29 listopada 1939 roku Prezydium Rady Najwyższej nadało wszystkim mieszkańcom zawłaszczonych ziem radzieckie obywatelstwo. 4 grudnia 1939 roku ustalono nową granicę Ukrainy i Białorusi, która przebiegała wzdłuż północnej granicy województwa wołyńskiego. Władze Kijowa nie były zadowolone z takiego rozwiązania, ponieważ oczekiwały włączenia całego terytorium Polesia do Ukrainy. „Motywowano to tym, że dialekty miejscowej ludności poleszuckiej są bardziej zbliżone do języka ukraińskiego niż białoruskiego" (Eberhardt, 2010, s. 29).

Polskie województwa zostały zamienione na obwody ukraińskie i białoruskie. Szczegóły przedstawiają tabele 21 i 22.

Tabela 21. Ustanowienie obwodów ukraińskich w miejscu dawnych województw Polski

Zlikwidowane województwo polskie	Obwody Ukraińskiej SRR
lwowskie, wołyńskie, tarnopolskie, stanisławowskie	drohobycki, lwowski, rówieński, stanisławowski, tarnopolski, wołyński

Tabela 22. Ustanowienie obwodów białoruskich w miejscu dawnych województw Polski

Zlikwidowane województwo polskie	Obwody Białoruskiej SRR
białostockie, poleskie, nowogródzkie, wileńskie (częściowo)	baranowicki, białostocki, brzeski, piński i wilejski

Dotychczasowe granice znów przestały istnieć 28 wrzesnia 1939 roku, a władze hitlerowskie wprowadziły nowe podziały administracyjne. 1 sierpnia 1941 roku podjęto decyzję, że do Generalnego Gubernatorstwa przynależy województwo stanisławowskie, tarnopolskie oraz wschodnia część lwowskiego z Lwowem włącznie. Tak powstała Galicja, która miała być dowodem na to, że Niemcy nie zamierzają stworzyć niepodległej Ukrainy. Przedwojenne województwo białostockie wraz z północno-wschodnimi powiatami województwa warszawskiego zostało włączone do III Rzeszy Niemieckiej. Wołyń i Polesie weszły w skład Komisariatu Rzeszy – Ukraina. Do Komisariatu Rzeszy – Wschód (Ostland) weszły Wileńszczyzna i Nowogródczyzna.

Ruchy migracyjne po II wojnie światowej

Kolejne zmiany polityczne i administracyjne wynikały z upadku III Rzeszy oraz wkroczenia Armii Czerwonej do Niemiec. W Teheranie i Jałcie ustanowiono wschodnie i zachodnie granice Polski.

Wschodnia granica Polski dzieliła województwo białostockie: wschodnie powiaty Grodno i Wołkowysk włączono do Białoruskiej SRR, natomiast zachodnia część została przyłączona do Polski razem z trzema powiatami północno-wschodniej części województwa warszawskiego. Wschodnia granica Polski została wytyczona na Bugu. Granica polsko-radziecka została ustanowiona 16 czerwca 1946 roku na konferencji moskiewskiej. Terytoria na wschód od granicy Polski weszły w granice Związku Radzieckiego. Ludność za wschodnią granicą utraciła obywatelstwo polskie. Między Polską a Związkiem Radzieckim podpisano tzw. umowy repatriacyjne mające umożliwić przemieszczenie ludności białoruskiej, polskiej i ukraińskiej.

Rekompensatą za utratę wschodniego pasa dawnych województw II Rzeczypospolitej miały być wschodnie ziemie niemieckie. Rejencje opolska, wrocławska, koszalińska, szczecińska, frankfurcka i legnicka weszły w granice Polski. Do Polski przyłączono również Wolne Miasto Gdańsk oraz Południowe

Prusy Wschodnie. Na konferencji poczdamskiej podjęto decyzję o wysiedleniu ludności niemieckiej, która zamieszkiwała ziemie przyznane Polsce. „Wszyscy oni mieli obywatelstwo III Rzeszy. Było wśród nich około miliona osób o niewątpliwym rodowodzie słowiańskim (polskim). Ich świadomość narodowa była labilna. Byli oni zazwyczaj dwujęzyczni. W życiu domowym używali najczęściej języka polskiego, zaś poza nim niemieckiego" (Eberhardt, 2010, s. 127). Na niemieckich terenach przyłączonych do Polski w czasie II wojny światowej pracowali robotnicy m.in. z Polski i Ukrainy, funkcjonowały różnej wielkości obozy koncentracyjne oraz istniały obozy i oflagi, w których przebywali jeńcy wojenni: Rosjanie, Anglicy czy Francuzi oraz Polacy, wśród których było 6 000 polskich oficerów internowanych w Woldenbergu.

Tak zwana repatriacja ludności polskiej z obszarów położonych po wschodniej stronie linii Curzona wymagała wyjaśnienia kwestii dotyczącej obywatelstwa mieszkańców, którzy w okresie międzywojennym mieli obywatelstwo polskie (zob. Kersten, 1974, s. 96). Według władz Kremla wszyscy mieszkańcy uzyskali obywatelstwo ZSRR, natomiast strona polska uważała ich za obywateli państwa polskiego. Władze radzieckie zrobiły wyjątek wobec osób pochodzenia polskiego i żydowskiego w momencie tworzenia się armii gen. W. Andersa. Później jednak wycofały się z tego i Polacy nie mogli już się przesiedlać. Z tego powodu konieczne było rozpoczęcie rozmów między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego (PKWN) a władzami radzieckimi. Ostatecznie ustalono, że osoby, które przed 17 września 1939 roku zamieszkiwały stale na ziemiach przejętych przez ZSRR i miały polskie obywatelstwo, miały prawo decyzji co do swojej przynależności narodowej oraz do wyboru miejsca zamieszkania w Polsce lub ZSRR.

W 1944 roku dekretem PKWN został powołany Państwowy Urząd Repatriacyjny, który miał sprawować opiekę nad przesiedleńcami. Według porozumień podpisanych między władzami polskimi a radzieckimi przesiedlenia ludności polskiej miały być dobrowolne. Nie było to jednak zawsze przestrzegane. Władzom radzieckim zależało na tym, żeby należące do nich ziemie opuściła polska inteligencja oraz mieszkańcy, którzy przyznawali się do silnych więzów narodowych z państwem polskim. Np. Ukraińcy we Lwowie stanowili tylko 15% ogółu mieszkańców, a w Wilnie było tylko 2% Litwinów. W przypadku takich miast władze radzieckie pozytywnie odnosiły się do wyjazdów polskich obywateli. Miało to na celu depolonizację miast i usunięcia ze struktur ludności osób, które mogą być wrogo nastawione do radzieckiego ustroju. Inna sytuacja była we wsiach. Chłopi polscy byli siłą roboczą potrzebną gospodarce i ze względu na ich pochodzenie stanowe zakładano, że będą lojalni wobec władz.

Polskie władze planowały przesiedlić wszystkich Polaków pozostałych w granicach ZSRR. Antykomunistyczne władze namawiały jednak ludność na pozostanie w swoich rodzinnych stronach. Według Piotra Eberhardta „Liczono, że werdykt graniczny nie jest ostateczny i oczekiwano wybuchu III wojny światowej, która przywróci stan przedwojenny" (Eberhardt, 2010, s. 145).

Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) podjęła decyzję o zbrojnej akcji eksterminacyjnej ludności polskiej. Ukraińska Powstańcza Armia dokonywała morderstw od lutego 1943 roku. Najwięcej Polaków zginęło latem 1943 roku. UPA zamierzała zlikwidować 530 wsi, w których mieszkali Polacy. Prawdopodobnie zamordowano do 60 000 Polaków (zob. Hryciuk, 1999; Siemaszko & Siemaszko, 2008). Morderstwa były powodem ucieczek do Polski. Nie tylko Wołyń był terenem ataków UPA. Polacy byli również atakowani w rejonie województwa tarnopolskiego, stanisławowskiego i w części lwowskiego, ale na mniejszą skalę.

> Po pierwsze, na tym obszarze było więcej ludności polskiej, która była lepiej zorganizowana. Działały na tym terenie oddziały AK, które były przygotowane do obrony i ewentualnego odwetu. W dodatku poziom cywilizacyjno-kulturowy grekokatolickiej ludności ukraińskiej w Galicji był znacznie wyższy niż na prawosławnym Wołyniu. Stare tradycje praworządności austriackiej działały tonująco na skalę ekscesów szowinistycznych. Niemniej i tak setki wsi polskich zostało zniszczonych, a kilkanaście tysięcy Polaków zostało zgładzonych (Eberhardt, 2010, s. 146).

Przesiedlenia z Białoruskiej SRR i Litewskiej SRR objęły ludność miejską oraz osoby, które były zagrożone represjami NKWD. Najmniej ludności opuściło tereny wiejskie Wileńszczyzny. Region ten zamieszkiwała w większości ludność polska, która nie czuła się zagrożona i wciąż myślała, że radziecka okupacja jest tymczasowa.

Pierwsze transporty przesiedleńców na tereny zachodniej Polski przyjechały w okolicach czerwca 1944 roku. Z południowo-wschodnich terenów Ukraińskiej SRR przybyło 117 200 osób. Na ziemiach polskich stał jeszcze front, więc przesiedleńcy znaleźli się w bardzo trudnej sytuacji. Możliwości osiedleńcze otworzyły się dopiero w połowie 1945 roku, kiedy wygnano Niemców.

Liczba osób zgłoszonych do przesiedlenia na teren Polski, a rzeczywista liczba osób przybyłych znacznie się różni. Szczegóły prezentuje tabela 23, opisująca stan z 1 lipca 1946 roku[3].

Tabela 23. Liczba osób zgłoszonych do przesiedlenia z USRR, BSRR i LSRR na dzień 1 lipca 1946 roku, a rzeczywista liczba przybyłych przesiedleńców

Republika	**Liczba zgłoszonych do przesiedlenia**	**Liczba przesiedlonych**
Ukraina	1 mln 736 tys.	1 mln 259 tys.
Białoruś	470 tys.	274,2 tys.
Litwa	445 tys.	197,2 tys.

[3] Tabele 23–27 powstały na podstawie materiału umieszczonego w pracy Jana Czerniakiewicza i Moniki Czerniakiewicz zatytułowanej *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959* (Czerniakiewicz & Czerniakiewicz, 2005, ss. 159, 163, 165, 167).

Łączną liczbę osób przybyłych do Polski z obecnych terenów Ukrainy, Białorusi i Litwy oraz innych republik w latach 1944–1949 prezentuje tabela 24.

Tabela 24. Przesiedlenie ludności polskiej ze Związku Radzieckiego do Polski w latach 1944–1949

Lp.	**Okres przesie-dleń**	**Przesiedleńcy**				
		z terenów Ukrainy	**z terenów Białorusi**	**z terenów Litwy**	**z terenów pozostałych republik**	**Ogółem**
1	1944	177 212	–	–	–	117 212
2	1945	511 877	135 654	73 042	22 058	724 631
3	1946	158 435	136 419	123 443	221 717	640 014
3	1947–1949	150	2 090	674	15 215	18 126
Ogółem		787 674	274 163	197 156	258 990	1 517 983

Na wszystkich terenach wyznaczone były tzw. rejony repatriacyjne. W tabelach 25–27 umieszczam dokładny wykaz rejonów wraz z liczbą przesiedleńców.

Tabela 25. Wykaz rejonów repatriacyjnych Ukraińskiej SRR

Ukraińska SRR	
Rejon repatriacyjny	**Liczba przesiedlonych**
Lwów	124,7 tys.
Czortków	105 tys.
Tarnopol	83 tys.
Stanisławów	75,9 tys.
Drohobycz	48,6 tys.
Sambor	30,1 tys.
Stryj	19 tys.
Złoczów	19 tys.
Kamionka Strumiłowa	17,9 tys.
Rawa Ruska	13,2 tys.
Chodorów	13 tys.
Brody	10,8 tys.
Równe	71,9 tys.
Łuck	59,4 tys.

Ukraińska SRR	
Rejon repatriacyjny	**Liczba przesiedlonych**
Włodzimierz	26,5 tys.
Krzemieniec	22 tys.
Kowel	20,7 tys.
Dubno	16,5 tys.

Według P. Eberhardta przesiedleniem nie byli objęci Polacy, którzy posiadali przedwojenne obywatelstwo radzieckie mieszkający w okolicach Żytomierza, Berdyczowa, Kamieńca Podolskiego i Płoskirowa (Eberhardt, 2010, s. 151).

Kolejne przesiedlenia Polaków ze Związku Radzieckiego odbyły się w latach 1956–1959. Wówczas przybyło do Polski 76 tys. ludności z Ukraińskiej SRR, 101,1 tys. z Białoruskiej SRR i 46 tys. z Litewskiej SRR (zob. Eberhardt, 2010, s. 154).

Tabela 26. Wykaz rejonów repatriacyjnych Białoruskiej SRR

Białoruska SRR	
Rejon repatriacyjny	**Liczba przesiedlonych**
Grodno	51,0 tys.
Mołodeczno	46,4 tys.
Baranowicze	33,8 tys.
Brześć	27,7 tys.
Głębokie	26,7 tys.
Wołkowysk	21,4 tys.
Słonim	19,4 tys.
Pińsk	19,1 tys.
Bereza Kartuska	13,3 tys.
Prużana	8,8 tys.
Nowogródek	6,6 tys.

Tabela 27. Wykaz rejonów repatriacyjnych Litewskiej SRR

Litewska SRR	
Rejon repatriacyjny	**Liczba przesiedlonych**
Rzesza	12 tys.
Wilejka	10,1 tys.
Jaszuny	7,6 tys.
Troki	6,5 tys.
Pobrodzie	6,5 tys.
Niemenczyn	6,3 tys.
Szumsk	6 tys.
Landwarów	5,8 tys.
Rudziszki	5,7 tys.
Dukszty	5,6 tys.
Święciany	5,4 tys.

Osiedlenia na ziemiach zachodnich Polski

Uzyskanie przez Polskę zachodniego terytorium o powierzchni 102,7 tys. km^2 wymagało zasiedlenia. Ziemie zachodnie były terenem atrakcyjnym dla potencjalnych osiedleńców. Między innymi wpływ na to miał wyższy standard zabudowy, bogatsza infrastruktura i możliwość znalezienia pracy.

Przesiedlenia planowe były prowadzone według zasad geograficzno-gospodarczych i społeczno-kulturowych. Każda przybyła grupa była osiedlana analogicznie, by tworzyć ze sobą zwartą więź społeczną. Społeczność ziem zachodnich po II wojnie światowej tworzyli:

1) urodzeni na terenie Niemiec przed II wojną światową,
2) osadnicy z centralnej Polski,
3) przesiedleńcy z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej,
4) reemigranci z Jugosławii, Rumunii, Europy Zachodniej – z zachodu Europy powrócili Polacy, „którzy w dawniejszym okresie wyjechali za granicę (do Francji, Belgii, Holandii i krajów skandynawskich) w poszukiwaniu pracy" (Burszta, 1966, s. 171),
5) członkowie mniejszości narodowych (Cyganie, Tatarzy, Żydzi) (zob. Klatta, 2012, s. 133; Miśkiewicz, 2009; Zielińska, 2012, s. 13, 2013b, s. 10).

Z danych zawartych w pracy Stefana Banasiaka *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–*

1947 wynika, że tylko w roku 1945 osiedliło się tam 1 630 635 osób przybyłych z województw, które pozostały w granicach Polski (Banasiak, 1963, s. 110).

Tabela 28. Napływ osiedleńców na ziemie zachodnie Polski w 1945 roku

Województwo, z którego przybyli osiedleńcy	**Liczba osiedleńców**
warszawskie	369 067
krakowskie	256 192
łódzkie	228 680
kieleckie	212 126
lubelskie	202 226
rzeszowskie	158 480
poznańskie	112 698
białostockie	46 060
pomorskie	45 106

P. Eberhardt zauważa, że nie są to dane, które w pełni oddają stan faktyczny. Nie uwzględniono tutaj osób, które przybyły poza prowadzonym spisem osiedleń oraz tych, którzy wrócili do swoich domów sprzed przyjazdu na zachód Polski, a było ich około 300 000. Zdarzały się również przypadki, w których jedna osoba otrzymała kilkukrotnie skierowanie osadnicze (Eberhardt, 2010, s. 204). Nie można zatem wprost wskazać dokładnej liczby osiedleńców.

W tym samym czasie na teren ziem zachodnich Polski przyjeżdżały transporty z przesiedleńcami z dawnych wschodnich województw odebranych Polsce po 1945 roku. Według danych zamieszczonych w pracy *Przesiedlenia ze Wschodu 1944–1959* (Czerniakiewicz & Czerniakiewicz, 2007, ss. 172–175) łączna liczba przesiedleńców to 1 235 200 osób. Z tego 49,6% pochodziło z terenu dzisiejszej Ukrainy, 20% z Białorusi i 9,9% z Litwy. Reszta ludności, tj. 20,5%, to osoby przesiedlone z głębi Związku Radzieckiego (m.in. Sybiracy).

Podstawą, która umożliwiała osiedlenie się m.in. na terenie regionu lubuskiego, była karta ewakuacyjna oraz spis pozostawionego mienia. Przesiedleńcom miał pomagać Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR), który zmieniał się ze względu na stawiane przed nim zadania. Ostatecznie stanęło na tym, że PUR odpowiadał za administrację, natomiast nowo powstałe punkty etapowe PUR-u odpowiadały za opiekę sanitarną, żywność czy znalezienie pracy. Powstał także Wojewódzki Urząd Osadniczy, który – jako organ lokalny – kierował osadnictwem na danym terytorium. Stworzono też „punkty etapowego przeprowadzania osadnictwa” (Słowiński, 2009, s. 320), których

zadaniem było przejęcie transportu przesiedleńców, zapewnienie im jedzenia i opieki zdrowotnej aż do skierowania ich do miejsca osiedlenia. Z regionalnych instytucji państwowych powstawały coraz mniejsze, odpowiadające za coraz mniejszy teren, będące niejako głównym weryfikatorem możliwości osiedlenia się. Warto nadmienić, że procesy osiedlania były często dobrowolne. Zajmowano ten dom, który był pusty. Dopiero po jakimś czasie interesowano się sprawami meldunkowymi i wszelkimi formalnościami. Osiedleńcy często byli ludźmi niepiśmiennymi, przez co złożenie dokumentów o przyznanie ziemi czy o wydanie aktu urodzenia sprawiało ogromne trudności.

Podsumowując wprowadzenie historyczno-migracyjne, przytaczam cytat z pracy M. Zybury dotyczący postrzegania dziedzictwa niemieckiego na terenie m.in. regionu lubuskiego:

> Oznacza to zatem ni mniej, ni więcej, jak tyle, że Polacy z Kresów i Polski Centralnej przybywający po wojnie na przejęte po Niemcach ziemie […] zajmowali nie propagandowo reklamowaną mityczną ojcowiznę a raczej konkretną „obcowiznę". Obce było wszystko: krajobraz tych ziem, szata estetyczna i warstwa symboliczna ich zabudowy, tkanka kulturowa, formy i stopień ich uprzemysłowienia oraz rolniczego zagospodarowania, ba ich regionalna historia… Wszelako nie o repolonizację w ramach procesów „oswojenia" tych stron się wtedy rozchodziło, lecz o programową degermanizację ziem bynajmniej nie „odzyskanych", lecz w istocie „uzyskanych" i polonizację osadzonego w nich niemieckiego dziedzictwa (Zybura, 2003, s. 161).

Według Andrzeja Brencza proces „adaptacji do zastanego nowego środowiska geograficzno-kulturowego" (Brencz, 1997, s. 194), zwłaszcza w miejscowościach wiejskich, przebiegał dwojako: była to adaptacja świata otaczającego jako bazy gospodarczej (środowisko geograficzno-przyrodnicze) albo adaptacja wszystkich warunków materialnych: domu, sąsiedztwa, okolicy (podłoże kulturowe), stworzonych przez Niemców. Kształtowanie warunków, jakie zastali nowi mieszkańcy ziem zachodnich, wyglądało różnie: poprzez dewastację i próby odbudowania dawnego świata wspomnień (postępowanie dewastacyjne) lub poprzez akceptację i zmianę swoich przyzwyczajeń (postępowanie zachowawcze). Obok tego typu problemów występował także „proces […] adaptacji psychicznej do obcego środowiska geograficznego i kulturowego" (Brencz, 1997, s. 194) nazwany przez A. Brencza „procesem oswajania obcego krajobrazu kulturowego" (Brencz, 1997, s. 194), na który składa się wiele mniejszych działań, takich jak: uznanie za „swoje" tego, co obce kulturowo i akceptacja zastanego dziedzictwa kulturowego. A. Brencz uważa, że dopiero lata po roku 1970 dawały odczucie stabilizacji, kiedy to przestała oddziaływać „obcość" i niemiecki krajobraz (Brencz, 1997, s. 194).

Bydlęce wagony jako symbol doświadczenia granicznego przesiedleńców

Wpływ na moje przemyślenia dotyczące losów przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej w kontekście *doświadczenia granicznego* miała książka Jacka Leociaka *Doświadczenia graniczne. Studia o dwudziestowiecznych formach reprezentacji*, która dotyczy problematyki Holokaustu. Celem autora było „wskazanie, że doświadczenia graniczne nie pozostawiają po sobie wyłącznej pustki, że możliwa jest ich reprezentacja i że badając różne formy docieramy do istoty człowieka i jego uwikłania w świat" (Leociak, 2009, s. 5).

Doświadczenie oznacza powszechnie „ogół wiadomości i umiejętności zdobytych na podstawie obserwacji i własnych przeżyć, wydarzenie, zwłaszcza przykre, które wpłynęło na czyjeś życie […], całokształt procesu postrzegania rzeczywistości lub ogół postrzeżonych faktów" („Doświadczenie", b.d.). Pojęcie *doświadczenia* wydaje się być obecne w języku każdego człowieka. Ze względu na jego popularność i powszechność używania określane jest przez Martina Jaya za „beznadziejnie niejasne" (Jay, 2008, s. 5). R. Nycz uważa, że pojęcie to jest „obciążone […] tak chroniczną wieloznacznością, że żadna, pojedyncza, nawet opasła monografia […] nie jest w stanie jej poskromić" (Nycz, 2007, ss. 11–12).

J. Leociak wyróżnia następujące komponenty znaczeniowe słowa *doświadczenie*[4]:

1) „poddać próbie" – tzn. „narazić na ryzyko, stanąć wobec czegoś groźnego, obcego, niebezpiecznego, co może stanowić tak psychiczne, jak i fizyczne zagrożenie" (Leociak, 2009, s. 9);
2) „zaznać, doznać" – tzn. odczuwać (w zależności od doświadczenia odczuwać ból lub radość);
3) „dowieść" – tzn. za pomocą doświadczenia udowodnić coś za pomocą uczestnictwa;
4) „oświadczyć", „zaświadczyć" – tzn. „dać o czymś świadectwo" (Leociak, 2009, s. 9).

Dwa pierwsze komponenty znaczeniowe *doświadczenia* wskazują, z jednej strony, na grozę, która dotyczy przedmiotu *doświadczenia*, z drugiej – na zmysłowy aspekt. To oznacza, że odnoszą się do materialności i cielesności. Świadectwo jest równorzędne z dwoma ostatnimi komponentami: „dowieść" i „oświadczyć", „zaświadczyć". Oba można znaleźć w wywiadach biograficznych.

Sytuacja graniczna zawsze towarzyszy naszej obecności w świecie. Będzie to samo uwikłanie w sytuację (zawsze jakąś), jak walka, wina, cierpienie i śmierć (Rudziński, 1978, ss. 73–77). *Granicznością* w tym kontekście będzie

[4] J. Leociak przy wyróżnieniu komponentów *doświadczenia granicznego* korzysta z artykułu R. Nycza, *O nowoczesności jako doświadczeniu* (Nycz, 2006).

zdarzenie, które niesie ogromny potencjał przemocy. *Doświadczenie graniczne* to sytuacja, w której „człowiek nie jest już w stanie więcej znosić, ale znosić musi – i znosi" (Leociak, 2009, s. 20)[5]. Pojęcie *doświadczenia granicznego* można sytuować w kręgu doznań indywidualnych i zbiorowych.

Beata Halicka w monografii *Polski Dziki Zachód. Przymusowe migracje i kulturowe oswajanie Nadodrza 1945–1948*[6] pisze, że

> wielu Polaków z Kresów tłumaczy decyzję o opuszczeniu ojczyzny i udaniu się na Zachód patriotycznym obowiązkiem. Stanęli oni przed wyborem: wziąć udział w odbudowie ojczyzny w nowych granicach lub pozostać na miejscu za cenę zrzeczenia się tożsamości narodowej oraz podporządkowania reżimowi komunistycznemu (Halicka, 2015, s. 164).

Wśród 43 osób, z którymi przeprowadziłam wywiady, nikt nie powiedział o „patriotycznym obowiązku", który skłaniałby ich do pozostawienia swoich domów. W większości relacji opuszczenie wschodnich ziem były spowodowane przymusowym wysiedleniem polskiej ludności lub obawą o życie z powodu napadów Ukraińskiej Powstańczej Armii.

W czasie wielogodzinnych spotkań i rozmów z przesiedleńcami z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej pojawiało się pojęcie *bydlęcych wagonów*[7]. Uważam, że jest symbolem zbiorowego *doświadczenia granicznego*, czyli wydarzenia, które dotknęło moich rozmówców mniej lub bardziej nieoczekiwanie, nie dając im czasu na wcześniejsze przygotowanie. Doszłam do wniosku, że pojęcie *bydlęce wagony* stało się ideą, czyli główną prawdą, centralnym elementem, myślą przewodnią (Sławiński, 2008, c. 207), co potwierdza powtarzalność wyrażenia w wielu relacjach.

> *W **bydlęcych wagonach**. I sami jechaliśmy też w takich **bydlęcych wagonach**, tylko były kryte* [LL][8].
>
> *Jak pociąg ruszył, a my* [w][9] *takich **wagonach, że bydło** tylko było i tak my. No bydło w jednych wagonach, my w drugich, ale nie takie osobowe wagony byli jak tego, tylko w takich* [**bydlęcych**]. *Jak pociąg ruszył, jak my płakali. Boże! Cały pociąg płacz, lament, bo jedziemy w nieznane strony. Swoje musimy zostawić i jechać* [MW].

---

[5] J. Leociak w monografii dotyczącej zagłady Żydów używa terminu *doświadczenia granicznego* w kontekście wydarzeń, które niosły w sobie traumę i są związane z makabrą i grozą.

[6] Celem pracy B. Halickiej było sprawdzenie przebiegu wielowarstwowego procesu oswajania regionu Nadodrza przez ludność, która zamieszkała na tym terenie po 1945 roku. Źródłem jej badań były pisemne wspomnienia, które konfrontowała z dokumentami normatywnymi.

[7] Zainteresowanie badaniem pojęcia *bydlęce wagony* powstało podczas analizy językowej rozmów z przymusowymi przesiedleńcami, a rozwijało się wraz z poznawaniem lektur wprowadzanych przez dr hab. G. Szwat-Gyłybową, prof. IS PAN, podczas zajęć w Studium Doktoranckim Instytut Slawistyki PAN.

[8] Symbol respondenta.

[9] W podawanych przykładach w nawiasach kwadratowych niekiedy dopisuję słowa, których należałoby się domyślić z kontekstu.

*W **bydlęcych wagonach** jechalim. My nie jechalim w luksusowych* [wagonach], *tylko normalnie w tych* [w bydlęcych], *alie drzwi otwarte i tako się te to patrzylim* [w czasie drogi] [AS].

Odebrano nam Polskę […]. *Albo się przyjmuje obywatelstwo ukraińsko-rosyjskie i zostaje się wtedy, albo musisz wyjechać – opuścisz swoje strony. I po prostu siłą załadowali nas do **wagonów bydlęcych**, odkrytych, wszystko. I po parę rodzin w jednym takim dużym wagonie. No i przywieźli dalej.* […] *Siódmego maja* […] *wywieźli nas do tego.* […] *Rozpoczęły się przymusowe wysiedlenia Polski* [WI].

*To pamiętam, że, proszę panią, na pewno **wagony** takie, jak to wszyscy opowiadają* […] ***bydlęce**, ale były kryte.* […] *Mnóstwo worków i tam jakiś zapasów, i na tych workach spaliśmy* [PS].

Przesiedlenie, które odbywało się w *bydlęcych wagonach*, w których moi rozmówcy spędzili kilka tygodni w drodze na zachód, stało się dla nich *doświadczeniem granicznym*, symbolem cierpienia, utraty godności i odczłowieczenia.

Kontekst językowy w otoczeniu pojęcia *bydlęcych wagonów* jest specyficzny. O ludziach mówi się tak, jak o przedmiotach lub zwierzętach. Do tych wagonów się nie wsiada, tylko się jest wsadzanym lub załadowanym. Nie jedzie się, tylko jest się wiezionym. Nie wysiada się, tylko jest się zwalanym lub rozładowanym (zob. Zielińska, 2011c).

*Nie pytali się. Przyjechali w nocy i kazali zabrać wszystko, co jak jest tak ubrany. Tak tylko zabrali **do wagonu wsadzili** i tego* [BB].

*Najpierw **załadowali nas*** […] *niekryte były. Później musieli **przeładowywać**, bo to siano, wszystko wieźli dla tych krów, no to by się wszystko mogło zapalić, nie? I tyle było kłopotu, bo to trzeba było wszystko **przeładować*** [LL].

*Olbrzymi transport. Strzelce Krajeńskie, Wschód, to tutej niedaleko nas **wyładowano*** [AK].

*Nas **wieźli** tydzień czasu do Poznania, tydzień czasu, prędko* [AK].

*I po prostu siłą **załadowali** nas do wagonów bydlęcych, odkrytych, wszystko.* […] *Siódmego maja* […] ***wywieźli** nas do tego* [WI].

*I zawieźli nas chyba do Baranowicz, i do wagonów. I tam byli tacy, że po prostu, że wszyscy się zjeżdżali i tego, i **ładowali** te wagony. Wagony byli bydlęce. Chyba, nie pamiętam dokładnie, ale chyba sześć rodzin nas w jeden wagon **załadowali**. W wagonie była ta, jeden piecyk taki.* […] *Repatriacja i wszystkich wy tego, **ładowali** do wagonu* [JG].

My dojechaliśmy do Kołczyna i tam część […] *i tam się właśnie **rozładowali**, i każdy się rozszedł szukać* […], *ojcowie, szukać gospodarstw* [PS].

[N]*as tu **przywieźli*** […]. *Jeden transport. Dużo nas było wtedy tych wagonów.* […] *W Kurowie nas **zwalili** z wagonów i mamy iść sobie szukać. Poszli rodzice tu, tam, tam. Bo po tych kto nie miał konia no to przyjeżdżali tu z tyj wioski, przyjeżdżali i zabierali na, na wozy tam* [KG].

> *I to tylko dzięki temu, że ksiądz zrezygnował z wyjazdu na zachód, na tutejsze tereny. Bo inaczej to by my byli zimowali jeszcze* [w Olchowczyku], *ale on zrezygnował i ten wagon już myśmy do tego wagonu się* ***załadowali*** [AD].

W źródłach, jakimi są relacje respondentów, dotarłam do opisu przeżyć, które zostały osadzone w konkretnych okolicznościach historycznych i biograficznych. Dzięki temu dokonałam interpretacji i odsłonięcia *doświadczenia granicznego* moich rozmówców. Przesiedleńcy z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej doznali *doświadczenia* oddzielenia od rzeczywistości, w której mieszkali, oraz *doświadczenia* przejścia, które według J. Leociaka nie jest rozumiane jako rytuał przejścia, ale poczucie, że znaleźli się na granicy (Leociak, 2009, s. 31). *Doświadczenie graniczne*, jakim był transport *bydlęcym wagonem,* miało ogromny wpływ na tożsamość moich rozmówców.

> Aby móc doświadczać lub zbierać doświadczenia i włączać je w nasze życie, potrzebujemy pojęć. Potrzebujemy ich, aby zatrzymać umykające doświadczenia, aby wiedzieć, co się zdarzyło, i aby zachować przeszłość w naszym języku. Pojęcia są potrzebne po to, aby przeszłe doświadczenia zintegrować zarówno z naszym językiem, jak i z naszym zachowaniem (Koselleck, 2009, s. 59).

Poprzez pojęcie *bydlęcych wagonów* przesiedleńcy na stałe włączyli *doświadczenie* przesiedlenia do swoich narracji.

Na podstawie przeprowadzonych przeze mnie wywiadów można wskazać komponenty *doświadczenia* i udowodnić, że przesiedlenie (wygnanie, wypędzenie) (zob. Zielińska, 2013b, ss. 28–32) było *doświadczeniem granicznym*. Moi rozmówcy zostali:

1) *poddani próbie*, czyli narażeni na ryzyko, postawieni wobec sytuacji groźnych, brutalności wygnania i uprzedmiotowienia. Stan ten wyrażany jest odpowiednimi formami językowymi, czyli czasownikami w stronie biernej, takimi jak: *wsadzeni, załadowani, przeładowywani, wyładowani, rozładowani, zwaleni*, których zwykle używa się w odniesieniu do rzeczy i zwierząt;
2) *zaznali* czy *doznawali* – świadczą o tym opisy dotyczące trudów związanych z pokonywaną drogą ku nieznanemu światu, czyli opisy emocji, lęku o dalsze losy a nawet życie, opisy lamentu i płaczu oraz nieludzkich warunków, w jakich przyszło im żyć przez kilka tygodni (m.in. brud, głód i wszy);
3) udowodnili (*dowieść*) za pomocą *doświadczenia* swojej martyrologii, a dzięki temu podkreślają swoją wyjątkowość i ważność w polskim społeczeństwie;
4) dali świadectwo (*oświadczyć, zaświadczyć*) cierpienia i krzywdy, jakich doznali.

Podróż *bydlęcym wagonem* spełnia cztery kryteria *doświadczenia*: podkreśla zmysłowość doświadczenia, ukazuje grozę i dowodzi martyrologii, dając świadectwo doznanej krzywdy.

Dla osób, które przywieziono *bydlęcymi wagonami*, środek transportu stał się ideą odsyłającą ich do uczucia cierpienia, odczłowieczenia czy ubezwłasnowolnienia. Historia pojęcia *bydlęcych wagonów* będzie różna w zależności od generacji, ale też w zależności od tego, czy przesiedlenie było przymusowe, czy nie, ponieważ „tradycyjne eposy zyskują ładunek emocjonalny” (Koselleck, 2012, s. 31).

Wraz z przybyciem do regionu lubuskiego dla przesiedleńców rozpoczął się nowy etap życia. Podczas transportu w *bydlęcych wagonach*, który często trwał nawet kilka tygodni, przesiedleńcy nie wiedzieli, dokąd zmierzają i gdzie będzie kres ich podróży.

> *Ojca zabrali* [na Syberię] *w czterdziestym piątym w styczniu* […], *a ja z rodziną przyjechał tutaj w czterdziestym piątym w sierpniu. Piętnastego sierpnia, to my do Różanek przyjechali. Wyjechali stamtąd przy końcu, przy końcu lipca, tak że trzy tygodnie jechali w wagonach.* […] *Przyjechali* […] *do Różanek ze stacji. Na stacji tutaj w Gorzowie trzy dni stali jeszcze.* […] *Potem przyjechali te furmanki tam po nas, żeby zabrać to tego, no i* ***wiozą tutaj, nie wiadomo gdzie. Człowiek nie widział, gdzie my jedziem****. Niby do Różanek* [BB].

> *Mężczyźni podziely*^{i}*ly*^{i} *te wagony na rodziny. Bydło tam jeżeli niepotrzebnie czy tam jakieś te wozy swoje zabugowskie to wszystko, te pługi, najlepiej żeby tam zostawili.* ***No, ale kto wiedział gdzie jadą?*** [AK]

Dla przesiedleńca znalezienie się na terenie regionu lubuskiego było zderzeniem z całkiem inną rzeczywistością, klimatem i przyrodą. Ziemie poniemieckie, które miały stać się ich nowym domem, były „miejscem niechcianym” (por. Mach, 1998; Zielińska, 2011b).

Bydlęce wagony są wciąż aksjologicznie nośne (Sawaniewska-Mochowa, 2012a, s. 147). W strukturach pamięci odgrywają niezmiernie znaczącą rolę. Za pomocą pojęcia *bydlęce wagony* moi respondenci starają się odpowiadać na pytanie „kim jestem?”. Odsyłają do ważnych dla nich przeżyć (cierpienia, odczłowieczenia). Opowiadanie o *bydlęcych wagonach* kształtuje ich świadomość, ale też w ten sposób konstruują swoją tożsamość narracyjną.

Celem tego krótkiego rozdziału było ukazanie pojęcia *bydlęcych wagonów*, które wydobyłam z sytuacyjnego kontekstu, starając się ustalić jego znaczenie dla przesiedleńców, tworząc zarys historii pojęcia. Moi rozmówcy znają i pamiętają *bydlęce wagony* jako pojęcie ściśle związane z ich własnymi przeżyciami. W ich wspomnieniach ta fraza nabiera symbolicznego znaczenia. Kiedy słyszymy pojęcie *bydlęce wagony* nasza wyobraźnia jest odsyłana do tematyki związanej z obozami koncentracyjnymi, wywozem na Syberię czy przymusowymi wysiedleniami. *Bydlęce wagony* można nazwać najbardziej

tragicznym symbolem XX wieku, o wiele straszniejszym niż „kibitki", którymi wywożono ludność na Syberię (Jenczelewska-Stolarczyk, 2007).

J. Leociak, podsumowując pracę nad swoją monografią dotyczącą *doświadczenia granicznego*, napisał:

> Trauma […] Do pewnego stopnia dotyka również piszącego o niej. Przenika do świata badacza, który musi się przed nią bronić. Pisanie tej książki było dla mnie bardzo ważnym doświadczeniem poznawczym. Było rodzajem zdobywania samowiedzy, rodzajem wyzwania: podjąć ryzyko rozumienia granicznych doświadczeń człowieka, ryzyko rozumienia samego siebie (Leociak, 2009, s. 363).

Uznałam, że problematyka *doświadczenia granicznego* jest ważna, ponieważ przesiedlenie było kluczowym momentem życia każdego rozmówcy. Początkowe badania terenowe nie odkrywały przede mną wszystkich zagadnień i pojęć. Po zebraniu większej części materiału biograficznego zauważyłam, że po opowieści o okresie dzieciństwa zawsze przychodził moment, który budził wiele emocji. Był to właśnie etap przesiedlenia. Wypowiedzi informatorów były bardzo podobne – skupione na krzywdzie i niesprawiedliwości, jakie ich spotkały.

BIOGRAFIE JĘZYKOWE I IDIOLEKTY OSÓB PRZED PRZESIEDLENIEM JEDNOJĘZYCZNYCH

Wprowadzenie do analizy biografii językowych i idiolektów

Przedstawienie biografii językowej rozmówcy rozpoczynam od przytoczenia fragmentu wywiadu dotyczącego przeszłości językowej przed przesiedleniem.

Budowę biografii językowej przyjmuję za K. Meng (Meng, 2004). Wykorzystując różne style typograficzne, prezentuję, z jakich elementów składa się dana biografia językowa:

1) cytaty z wywiadu – kursywa,
2) terminy naukowe – druk pogrubiony,
3) omówienia i podsumowania etapów życia rozmówcy – druk normalny (Meng, 2004, s. 111).

W budowie biografii językowych wyodrębniam następujące etapy życia człowieka[1]: dzieciństwo – 0–6 lat, młodszy wiek szkolny – 7–12 lat, dorastanie – 13–23 lata, dorosłość – 24–65 lat, starość – od 66 lat. We wskazanych okresach uwzględniłam ważne wydarzenia życiowe, m.in. przesiedlenia.

Cytaty z wywiadów prezentowane są zgodnie z zachowanymi cechami języka informatorów.

Realizację cech fonetycznych przedstawiam w tabelach. Podaję po **6** przykładów występujących w wyborze tekstu każdego *idiolektu* (chyba że liczba przykładów nie przekracza liczby 6 realizacji danej cechy). Zestawienie liczbowe i procentowe przedstawiam za pomocą wykresów, w których umieszczam informację o liczbie możliwych wystąpień [LM] i wystąpienia rzeczywistego [WR] danej cechy.

Cechy fleksyjne przedstawiam w tabelach, w których wymieniam **3** przykłady (lub mniej, jeśli dana cecha nie występuje częściej niż 3 razy) dla każdego z *idiolektów*. W dalszej części omawiam wpływ biografii językowej na

[1] Wyróżniając wskazane etapy życia człowieka, korzystałam z pracy pod red. Janusza Trempały *Psychologia rozwoju człowieka* (Trempała, 2011).

idiolekt każdego z rozmówców, z uwzględnieniem występowania cech fonetycznych i fleksyjnych.

Wybór tekstów znajduje się w aneksie monografii.

Osoby przed przesiedleniem jednojęzyczne, mówiące po „chachłacku"

Omawiam biografie językowe i *idiolekty* osób, które w okresie przed przesiedleniem posługiwały się językiem nazywanym przez nich „chachłackim". Jest to potoczna nazwa języka, która wymaga objaśnienia.

Określenie „język chachłacki" występuje na szerszym terenie. Według Michała Drzazgowskiego *chachłacka mowa* „to potoczne określenie części gwar wschodniosłowiańskich, rozpowszechnione również na obszarze współczesnej Polski wzdłuż wschodniego pogranicza. […] *chachłacka mowa* uchodzi za określenie pogardliwe, nawet obelżywe […], uważa się potocznie tę nazwę za dziwaczną, «byle jaką», bez wartości i tradycji" (Drzazgowski, 1992, s. 29); „jest to nazwa rosyjska, związana z okresem zaborów, przynajmniej jeśli chodzi o terytorialne rozpowszechnienie. Zapewne oznaczała wówczas niepoprawny, zepsuty język rosyjski, czego nie akceptowała ani inteligencja polska, ani ukraiński czy białoruski ruch narodowy" (Drzazgowski, 1992, s. 31). Według informacji, które udostępniła M. Drzazgowskiemu Jadwiga Zieniukowa *chachłacka mowa* jest „znana współczesnej inteligencji rosyjskiej i używana nieoficjalnie jako nieco żartobliwe określenie zespołu gwar ukraińskich oraz południoworosyjskich o zbliżonych cechach wymowy" (Drzazgowski, 1992, s. 31). Na tereny województwa stanisławowskiego i tarnopolskiego nazwa *chachłacka mowa* „przeniknęła z północy i ze wschodu, gdyż jest zapewne organicznie związana z zaborem rosyjskim" (Drzazgowski, 1992, s. 32). *Chachłacka mowa* to „ludowy synonim zespołu gwar ukraińskich (i południoworosyjskich o zbliżonej fonetyce). Rozpowszechniona została jako przezwisko pochodzenia rosyjskiego związane z etnonimem Chachoł 'Ukrainiec, kozak' w funkcji nienarodowościowej" (Drzazgowski, 1992, s. 35).

W rozumieniu przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej mowa „chachłacka" jest *językiem mieszanym*, w którym występują elementy języka polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego. Język „chachłacki" to także często używany potoczny lingwonim określający język ukraiński i jego odmiany. W wywiadach pojawia się także określenie „ruski", które używane jest synonimicznie zarówno do ukraińskiego, rosyjskiego, jak i „chachłackiego". Istotne dla tej kategorii osób jest, że do czasu przesiedlenia nie znały języka polskiego w ogóle lub w bardzo niskim stopniu, a więc nauczyły się go dopiero po zamieszkaniu w zachodniej Polsce.

Biografie językowe

Biografia językowa AS

Kobieta urodzona w Obertynie w 1933 roku. Obertyn należy obecnie do obwodu iwano-frankiwskiego, który przed II wojną światową znajdował się w województwie stanisławowskim. Rozmówczyni mieszkała w Netrybówce – dzielnicy Obertyna. W regionie lubuskim osiedliła się w 1946 roku. Mieszkała w Świętojańsku (powiat sulęciński, gmina Krzeszyce). Zmarła w 2021 roku. Pochowana w Krzeszycach.

Informatorka nazywała swój pierwszy język nabyty przed przesiedleniem „chachłackim”: *to navet muv’il’i* | *że to tak* | *jak my gadal’i* | *to muv’i* | *że to navet ńe byu̯ ukraińsk’i* | *że to jak’iś xaxłack’i jenzyk* | *że tak jak my rozmav’al’i po tego* | *że to ńe ukraińsk’i* | *to xaxłack’i* [AS1][2].

Dzieciństwo (1933–1939)

Dziadkowie: Józef, Piotr i Stanisława pochodzili z Obertyna, *po pôlsku ńe* | *po ukraińsku muv’il’i* [AS5]. Pochowani w Obertynie.

Rodzice: Matka Maria urodzona w 1906 roku – *moja mama navet čytać ńe um’ała* || *była n·alfabetkom* [AS7], ojciec Antoni urodzony w 1901 roku – *um’au̯ čytać* | *p’isać* [AS7]. Rodzice przed zawarciem związku małżeńskiego byli sąsiadami. Po ślubie utrzymywali się z uprawy niewielkiej ilości ziemi. Matka zmarła 21 grudnia 1946 roku. Rodzice pochowani są w Krzeszycach. AS ma dwóch braci: starszy – urodzony w 1929 roku, młodszy – urodzony w 1940 roku.

Miejsce: Większość małżeństw we wsi to małżeństwa mieszane polsko-ukraińskie. AS podaje liczbę 4 rodzin ukraińskich. **Językiem kontaktów sąsiedzkich** był język ukraiński, | *bo fšysko po ukraińsku rozmav’ało* [AS6]. Tylko dwie rodziny w całej wsi *po pôlsku rozmav’al’i* | *al’e v domu* | *tylko v domu* | *a na ul’icy* | *to juš ńe* [AS6]. Zanim we wsi została zorganizowana szkoła, nauczano pisania i czytania po polsku: *jak ńe było p’eršej klaśi* | *to naz vučyl’i polsk’e naučyćely* | *tak’e mau̯żeństvo* || *to učyl’i nas po pôlsku gadać i po pôlsku učyl’i nas čytać* | *p’isać po pôlsku* [AS4].

[2] Szyfr rozmówcy z numerem odpowiadającym fragmentowi transkrypcji. Odpowiedni fragment czytelnik znajdzie w aneksie monografii, gdzie znajdują się wszystkie rozmowy wykorzystane przy tworzeniu biografii językowych.

Religia: **Językami religii** był polski, ukraiński i łacina, w zależności od **mikrosfery** (Golachowska, 2012a): 1) liturgia *po łaćińe*^{i} […], a 2) *kazańe to pu pôlsku*, 3) spowiedź natomiast w ukraińskim i polskim zamiennie. Oba języki były zrozumiałe dla księdza rzymskokatolickiego, jak i greckokatolickiego [AS12].

Komentarz: Z wywiadów wnioskuję, że **językiem przodków,** będącym jednocześnie językiem prymarnym, był *xaxłack'i jenzyk* [AS1], utożsamiany przez rozmówczynię z językiem ukraińskim. W Obertynie obok siebie funkcjonował *xaxłack'i jenzyk* [AS1] i polski. Ze względu na to, że język polski używany był tylko przez dwie rodziny zamieszkujące Obertyn, można stwierdzić, że językiem częściej używanym był język ukraiński.

Młodszy wiek szkolny (1940–1945)

Miejsce: We wsi znajdowała się szkoła, *f pryvatnym m'iškańu była škoła i tylko było čtery klasy* | *bo juš do p'ontyj klasy* | *to čše było iś do m'asta* | *do ubertyna* [AS2].
Edukacja: Po tym, jak nauczyciele w 1941 roku uciekli z obawy przed wywózką na Syberię, *skońčyła śe polska mova* ‖ *i ftedy juš byl'i* | *pu rusku učyl'i nas* [AS4]. Edukacja AS nie trwała długo, *mam dv'e kl'asy rusk'ix* [AS2]. Język nauczania w dwóch klasach określa jako *jenzyk m'išany*, tzn. nie wie, *čy po ukraińsku* | *čy po rusku odbywała się nauka* [AS3].
Czytelnictwo: W domu AS nie było książek kanonu polskiej literatury. Oprócz szkolnych podręczników innych książek nie było w domu, bo […] *kto tam čyta*^{o}*u̯* [AS7].

Przesiedlenie (1946 rok)

Dorastanie (1946–1956)

Nauka języka polskiego: AS, osiedlając się w regionie lubuskim (gmina Krzeszyce) ze swoją rodziną, miała 13 lat. Nie chodziła już do szkoły, *po pôlsku naučyłam śi čytać* | *p'isać sama* ‖ *samonauk jestem* [AS10]. Wzorem językowym rozmówczyni byli rówieśnicy z centralnej Polski i województwa poznańskiego: *my m'el'iźmy* | *tam na dźeržaznyj*[3] | *somśaduf* ‖ *tam varšav'acy* | *poznańacy i my* ‖ *tam byl'i tak'e teš same dźeći* | *tak'e jak i my* ‖ *i my razem tam xo*^{u}*dźil'i* | *tam razem śe tego i tak śe naučyło*

[3] Dzierżązna – nazwa miejscowości w gminie Krzeszyce.

| *ot tyx dźećakuf* | *ot poznańakuf* ‖ *tam varšav'acy* | *poznańacy* ‖ *tak śe naučyło* ‖ [AS8]. Pierwszy kontakt z pisanym wariantem języka polskiego nastąpił w momencie rozpoczęcia nauki w szkole przez młodszego brata: *brat xodźi̯u do škoły i pudźńej xodźi̯u do škoły* | *to ońi śadal'i* | *l'ekcje odrab'al'i* | *to ja tam koło ńix* ‖ *i ja śe učyła p'isać* […] *kołu brata tego ja tak śe naučyła čytać i p'isać* ‖ *a tak to byłabym alfabetkom* ‖ *ńe um'ai̯abym* [AS10].
Miejsce: Po osiedleniu się w powiecie sulęcińskim przesiedleńcy z Obertyna i okolic po polsku *ńe muv'il'i* | *bo ńe um'el'i* || *ktury um'el'i to gadal'i* [AS1]. Nikt nie zmuszał ich do zmiany języka na polski, *kto xćai̯ śe naučyi̯* | *kto ńe xćai̯ śe ńe naučyi̯ i juš* [AS1]. Występowanie języka polskiego w **funkcji wysokiej** spowodowało, że około 1948 roku *te młodźi to juš fšysko gadało po pôlsku* ‖ *śe ponaučało* ‖ *do škoły xodźil'i* | *tego* | *no i śe ponaučal'i* [AS11]. W tej grupie bardzo szybko nastąpił proces przejścia **bilingwizmu początkowego** w **resztkowy**, kończąc na **atrycji językowej**. **Język przodków** (*xaxłack'i jenzyk* [AS1]) był używany przez najstarsze pokolenie, ponieważ *te starė l'udźe to muv'il'i juš tak* ‖ *ješče muv'il'i* [po chachłacku] ‖ *długo muv'il'i* […] *pšyzvyčajeńi byl'i do svojej tej môvy* […] *al'i jag vyšl'i gdźeś s k'imś gadać* | *to gadal'i po pôlsku* | *al'i v domu to ńe* | *al'i v domu to ńe* | *v domu to po svojemu* ‖ *a juš jak na ul'icy gdźeś vyšl'i* | *tego* | *to gadal'i po polsku* [AS11].

Komentarz: Etap dorastania jest kluczowy w kształtowaniu się **idiolektu** AS. Po poznaniu języka polskiego stała się osobą **dwujęzyczną.** Kolejne lata życia w **społeczności bilingwalnej**, gdzie polszczyzna występowała w **funkcji wysokiej**, a *xaxłack'i jenzyk* [AS1] w **funkcji niskiej**, spowodowały procesy zmiany **bilingwizmu (od postępującego do recesywnego**).

Dorosłość (1957–1998)

Rodzina: AS w 1957 roku wyszła za mąż za przesiedleńca ze Słobódki Dolnej (woj. tarnopolskie), którego **językiem przodków** i **językiem prymarnym** był język polski. Ukończył trzy klasy szkoły w Słobódce, a resztę nauki (do siódmej klasy) odbywał już w regionie lubuskim.
Miejsce: W ścisłym otoczeniu rozmówczyni występują różne odmiany języka: 1) język polski przeniesiony z dawnych polskich województw II RP (np. **idiolekt**

męża), 2) *xaxłack'i jenzyk* [AS1] (**język przodków**), 3) dialekty: wielkopolski i mazowiecki (mające wysoki **prestiż społeczny**), 4) polszczyzna ogólna (tylko pośrednio dzięki lekturze książek brata).
<u>Komentarz</u>: Na początku okresu dorosłości AS jest jeszcze osobą bilingwalną. **Dwujęzyczność postępująca** przechodzi w **recesywną,** a na przestrzeni lat następuje **zmiana języka.**

Starość (1999–2017)

W lipcu 2014 roku razem z dr Anną Żebrowską podjęłyśmy próby przeprowadzenia wywiadu w języku ukraińskim, które nie powiodły się – rozmówczyni nie rozumiała zadawanych pytań i nie umiała na nie odpowiadać. Po przeprowadzeniu wywiadów z AS wnioskuję, że nastąpila **atrycja językowa**. AS utraciła **język prymarny** z okresu dzieciństwa, czyli „chachłacki".

Biografia językowa SC

Kobieta urodzona w 1933 roku w Dubszczu (województwo tarnopolskie, powiat Brzeżany). Przyjechała na teren gminy Krzeszyce w 1957 roku. Do 24. roku życia mówiła „po chachłacku". Po polsku uczyła się po przyjeździe do Polski. Obecnie mieszka w Studzionce (gmina Krzeszyce).

Język, którym posługiwała się przed przesiedleniem, określa jako „chachłacki": *ja v'em jaka to* […] *mova* | *ańi pôlska* | *ańi ukraińska* […] *to byu̯ jakyś ańi pôlsky* | *ańi ukrainsky* ‖ *a tak jakyś xaxłacky* [SC10].

Dzieciństwo (1933–1939)

<u>Rodzice:</u> *mama pôlka była* [SC15], ojciec *ańi pôlak* | *ańi ukraińec* ‖ *bo to byl'i austryńskie l'udźi* [SC16]. Rodzice pochowani są w Dubszczu. Nie rozmawiali w domu po polsku, ponieważ *tam po pôlsku ne volno było śe odzyvać* [SC10].
<u>Miejsce</u>: SC wychowywała się na kolonii Dubszcza: *moji rodźice*^{y} *vyprovadźil'i śe na kolońije* | *bo to była kedyś taka* | *że spšedavały kolońiji i tam śe vyprovadźil'i* [SC1]. W Dubszczu *ńe volno było śe po pôlsku cały*^{e} *odzyvać* ‖ *tylko po rusku* […] *to ix mova* | *ańi pôlska* | *ańi ukraińska* […] *to byu̯ jakyś ańi pôlsky* | *ańi ukrainsky* ‖ *a tak jakyś xaxłacky* [SC10].
<u>Religia:</u> W Dubszczu nie było kościoła katolickiego *pôlacy xćel'i ten* | *v tym dupšču našym vybudovać kośćuł* […] *ukraińce ńe pozvol'il'i* [SC19]. Nie ma zatem informacji o **języku religii.**

Komentarz: **Językiem prymarnym** okresu dzieciństwa była mowa „chachłacka”, utożsamiana z **językiem mieszanym** polsko-ukraińskim.

Młodszy wiek szkolny (1940–1945)

Edukacja: SC skończyła *čtery klasy* [SC1]. W szkole uczono *tylko po rusku* [SC9], czyli *po xaxłacku ‖ ałe to ńe było ańi take | ańi śake* [SC10].

Komentarz: SC nie znała języka polskiego. Według rozmówczyni **językiem szkoły** był język „ruski”, utożsamiany z mową „chachłacką”. Nie jest jasne, czy chodzi o język rosyjski, ponieważ lingwonim „ruski” może oznaczać język ukraiński lub dowolną odmianę języków wschodniosłowiańskich.

Dorastanie (1946–1956)

Miejsce: Rodzina rozmówczyni nie wyjechała do Polski wraz z pierwszą falą wysiedleń, *tato był xory i | ałe to fšysk'e muv'il'i | że polačk'e jadom na p'isky*[4] *| na ńem'eck'e p'isk'e ‖ i tato pov'edźau̯ | ja śe tu urodźił i tu umže | a na ńem'eck'e p'isk'e ńe pojade* [S5].

Komentarz: Opowieść o etapie dorastania koncentruje się na przedstawieniu trudów pracy w kołchozie [zob. SC3, SC4, SC6, SC7].

Przesiedlenie (1957 rok)

Dorosłość (1957–1998)

Miejsce: W czerwcu 1957 roku SC z matką przyjeżdża na teren gminy Krzeszyce *ćotka nam zrub'iła vyzyv* […] *ałe mama muv'i | a jak my śe bedźemy wracać ‖ bo to fšysk'e muv'il'i | że to śe bedom vracać | to muv'i | ńe bedźemy m'el'i dźe śe vrućić ‖ tamta śostra została ‖ ja pšyjexała tu z mamou̯* […] [SC8]. Przesiedleńcy ciągle wierzyli w powrót na ziemie dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej. Podobnie było w przypadku rodziny SC. W związku z tym siostra SC została w Dubszczu, aby przesiedlona rodzina miała dokąd wrócić.

Rodzina: SC wyszła za mąż za przesiedleńca z okolic Dubszcza, który w 1945 roku przyjechał na teren gminy Krzeszyce. Mówił *po pôlsku* […] *ałe rozum'au̯ po ukrainsku* [SC18]. Jej synowie (urodzeni już na terenie regionu lubuskiego) mówili *po sfojemu* [SC17].

[4] „Tato był chory, ale wszyscy mówili, że Polacy jadą na piaski, na niemieckie piaski […]”.

Nauka języka polskiego: Po urodzeniu synów, którzy *xudźily do škôły,* rozmówczyni uczyła się języka *z elementu*[5] *ix | tutej s polsk'ego ‖ składałam te lytery i učyłam śe| i p'isałam jak śe kto nazyva | i pačyłam śe čy to dobre ja pov'edźałam ‖ tak'im učyła śe | učyła* [SC11]. Kolejno uczęszczała na kurs krawiecki w Świerkocinie *to ja tak troxu po rusku | troxu po pôlsku | ałe p'isałam ‖ takem łamała to* [SC12], następnie brała udział w kursie kucharskim i *takem kal'ečyła* [SC12], aż ostatecznie swoje doskonalenie językowe zakończyła na kursie rolniczym [SC11, SC12]. W taki sposób poznała język polski, o którym mówi: *ja śe tak naučyła p'isać i čytać ‖ tak bardzo m'e łatfo idźe drukuvane | ałe p'isane ‖ ja to tak teras troxo ładńejše | intelygentńejše | ałe ščep'am ščep'am i načytam śe | ałe ćenško my tak bo ńe mam tej škoły* [SC13].

Ukryta tożsamość: Po ślubie i urodzeniu dzieci do jej pierwszego domu w Boguszyńcu przyszła w gości Ukrainka, która przyjechała z Ukrainy w odwiedziny do swojej rodziny w Witnicy. Ukrainka zadawała rozmówczyni pytania, m.in. czy jej synowie i ona mówią po ukraińsku, czy uczęszczają do ukraińskiej szkoły i jakiego są wyznania, tzn. czy chodzą do cerkwi. Rozmówczyni nie chciała powiedzieć prawdy, ponieważ *tam ješče śostra była ta i tam śe bałam | v'e pańi | vyjenzyčyć* [SC15]. Reakcja SC była spowodowana lękiem o siostrę, która mieszkała w Ukrainie. Rozmówczyni nie przyznała się do tego, że jej dzieci są wyznania rzymskokatolickiego. Zapytana o używanie języka polskiego odpowiedziała: *fšysko po ukrainsku rozmav'am* […]| *ałe ta śostra tam m'eškała | to my śe baly | ô ‖ bal'iźmy śe za ńoṷ* [SC15].

Komentarz: SC przyjeżdża w 1957 roku do regionu lubuskiego z mową „chachłacką" – **językiem przodków**. Prawdopodobnie jest to **język domu**, używany do czasu śmierci matki lub dłużej, w nawiązaniu do kontaktów z pozostającą w Ukrainie siostrą. Sformułowanie dotyczące synów, którzy mówili *po sfojemu* jest równe z określenem „nie mój język" – język „nieznany", ponieważ do momentu posłania dzieci do szkoły nie znała języka polskiego. Podczas rozmowy nie zebrano materiału odpowiadającego na pytanie, w jakim języku SC

[5] Elementarza.

porozumiewała się w regionie lubuskim ze swoją matką. Można tylko przypuszczać, że w mowie „chachłackiej". Wskazuje również na trudności w przyswajaniu polszczyzny i czytaniu w języku polskim, które nazywa „szczepianiem", tj. czytaniem sylabicznym.

Starość (1999–2017)

SC nie chce używać dziś mowy „chachłackiej". O mowie „chachłackiej" mówi: *mńe ta jix ruska mova to juš ćenška jest | ćenška jest ‖ i juš ńe xce śe*^{i} *ix pšypom'inać to* [SC13]. Dystansuje się od tego języka, wskazując, że jest to język Ukraińców – nie jej, pomimo używania go przez 24 lata. Na tym etapie wydaje się osobą **bilingwalną** na poziomie **recesywnym.** Możliwe wydaje się również komunikowanie **receptywne.** W przypadku SC negatywne nastawienie do języka „chachłackiego" jest bardzo silne. W dzieciństwie i młodości używała **języka prymarnego**, od którego dzisiaj wyraźnie się emocjonalnie dystansuje. W wypowiedziach widoczne jest tworzenie opozycji: język swój (polski) i język obcy (chachłacki, ruski). Polszczyzna to według niej mówienie *po sfojemu* [SC17], a mowa „chachłacka" *juš ćenška jest* [SC13].

Wybrane cechy fonetyczne

Przykłady

Realizacje cech fonetycznych w *idiolektach* obu rozmówczyń, które zadeklarowały przed przesiedleniem mówienie po „chachłacku", przedstawiają poniższe tabele. W tabelach 29–36 przedstawiam po kilka wybranych przykładów ilustrujących występowanie danej cechy.

Tabela 29. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku")

Rozmówca	**Przykłady**
AS	*ubertyn* (5[6]) *puznavała* *vymurduval'i* (2) *b'iduval'i* *opuv'adać* *dołužony,*

[6] Liczba przy przykładzie oznacza liczbę wystąpienia tego samego wyrazu w wywiadzie.

Rozmówca	**Przykłady**
SC	*rulńiče* (2) *xudźiłam* (2) *kumuna* *drukuvane* *kuśćółku* *zvulńiła*

Tabela 30. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AS	*s porotym* [powrotem] *jestym* [jestem] *potym* [potem] (2) *zacofany* [zacofane] *jedyn* [jeden] *cybul'i* [cebuli]
SC	*rodźice*^{y} *pšyńica* [pszenica] *zygarka* [zegarka] *gužy* [górze] (2) *prendzyj* *zybrańa* [zebrania]

Tabela 31. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AS	*al'i* [ale] (31) *nav'it* [nawet] *l'ićała* [leciała] *l'ikaža* [lekarza] *dôl'i* [dole] *mebl'i* [meble] (2)
SC	*gožov'e*^{i} *zl'ićało* [zleciało] *v'el'i* [wiele] (2) *pol'ićała* [poleciała] *nav'it* [nawet] (4) *l'udźi* [ludzie] (2)

Tabela 32. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AS	*konop’ji* *śf’ježy*
SC	*mńał* (2) *umńała* *kamńenie* (2)

Tabela 33. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AS	*naučyła* *škoła* *dokładńe* *ćongneło* *końčyła* *začynała*
SC	*xodźiłam* *škoły* *spšedavały* *kołu* *xodźiła* *xo*^{u}*dźiłam*

Tabela 34. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AS	*al’i* *il’e* *l’ekaš* *kl’asy* *tyl’e* *parcel’acyja*
SC	*l’at* *v’el’e* *xl’eba* *skl’ep* *kośćel’e* *kol’ejce*

Tabela 35. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*[7]
(grupa deklarująca mówienie po „chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AS	*γorodenka* (2) *γucuły* (4)
SC	*γektarou̯* *γalenku* *kołγozu* *kołγos* *toγ* *γałupa*

Tabela 36. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(grupa deklarująca mówienie po „chachłacku”)

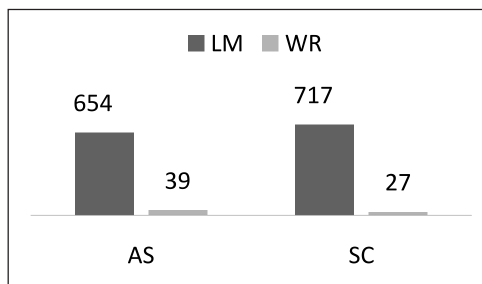
Rozmówca	**Przykłady**
AS	*salk'e* (2)
SC	*jamk'e* *kyrzak'e* *tamk'e* *polačk'e* *p'isk'e* *strypk'e*

Zestawienie liczbowe i procentowe

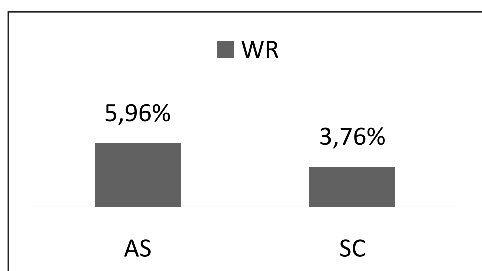
Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej

W *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „chachłacku” występują przykłady zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej. W wywiadach, które obejmują 5069 wyrazów dla każdej z rozmówczyń, liczba możliwych wystąpień cechy mieściła się między 717 a 654 realizacjami. W *idiolekcie* AS odnotowałam 39 przykładów, natomiast u SC – 27.

[7] *γ* jest spirantem krtaniowym, który „powstaje przez zwężenie krtani, przez które przeciska się prąd powietrza i wywołuje specjalne wrażenie słuchowe szmeru tarcia połączonego normalnie z głosem wskutek jednoczesnego drgania wiązadeł głosowych” (Ziłyński, 1932, s.101, cyt. za: Kurzowa, 2006, ss. 65–66).



Wykres 3. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")



Wykres 4. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej (zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

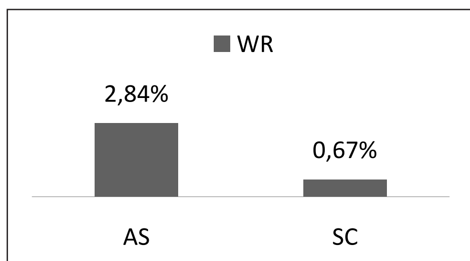
W języku AS zwężenie *o* > *u* występuje w 5,96%. SC realizuje tę cechę w 3,76%.

Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej

W obu wywiadach wystąpiły przykłady zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej. Cecha ta mogła wystąpić w granicach 1193–1091 realizacji. W *idiolekcie* AS odnotowałam 31 przykładów, natomiast w SC jedynie 8.



Wykres 5. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")



Wykres 6. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

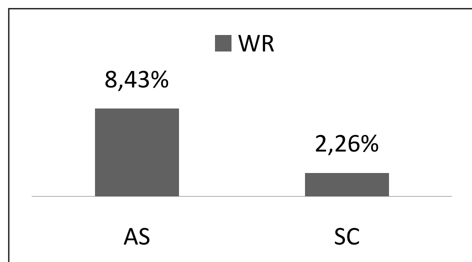
Różnica w liczbie wyekscerpowanych przykładów pozwala stwierdzić, że zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej występuje w *mowie* AS w 2,84%. SC realizuje tę cechę w 0,67%.

Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej

W wywiadzie możliwość wystąpienia zwężeń *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej mieściła się w granicach 1193–1091 wyrazów. Obie rozmówczynie realizują tę cechę. W *idiolekcie* AS znajdują się 92 przykłady. Z wywiadu z SC odnotowałam jedynie 27 realizacji.



Wykres 7. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

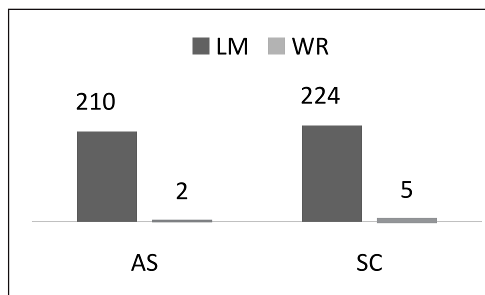


Wykres 8. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

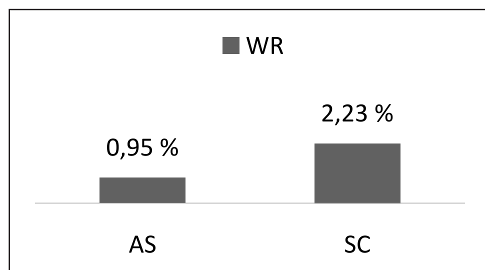
Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej występuje w języku AS w 8,43%. SC realizuje tę cechę jedynie w 2,26%.

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich

Możliwość wystąpienia tej cechy mieściła się w granicach 210–224 wyrazów. W *idiolekcie* AS wystąpiły 2 przykłady, natomiast w języku SC – 5.



Wykres 9. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

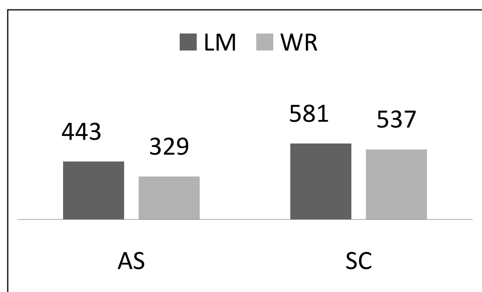


Wykres 10. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

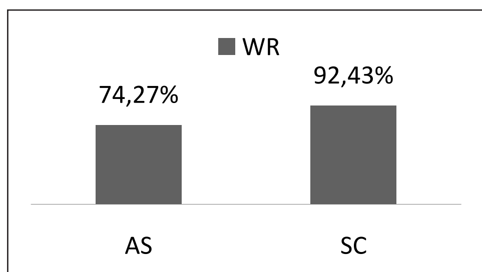
Najczęściej asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich realizuje SC – w 2,23%. W *idiolekcie* AS cechę tę odnotowuję w niecałym 1%.

Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*

W tekście wywiadu możliwość wystąpienia przedniojęzykowo-zębowego *ł* mieściła się w granicach 443–581 wyrazów. W *idiolekcie* AS odnotowałam 329 przykładów, natomiast w SC 537.



Wykres 11. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

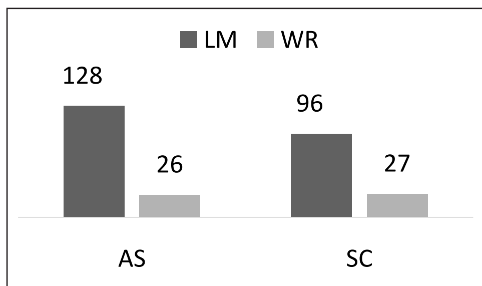


Wykres 12. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

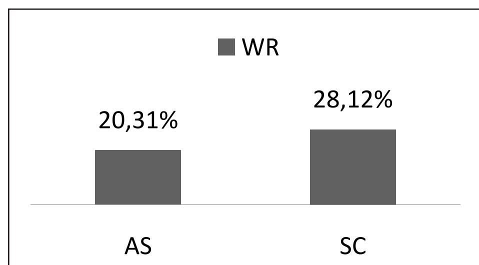
W ponad 92% cecha ta jest realizowana przez SC. W *idiolekcie* SC przedniojęzykowo-zębowe *ł* występuje w ponad 74%.

Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami

Możliwość wystąpienia palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami mieściła się w granicach 96–128 wyrazów. W *idiolekcie* AS odnotowałam 26 przykładów, zaś SC – 27.



Wykres 13. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

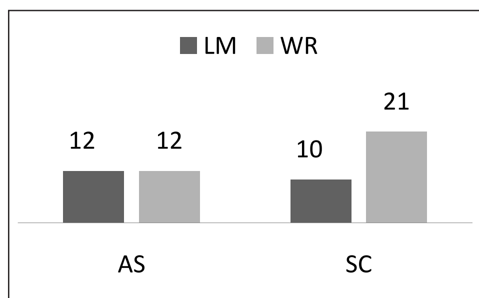


Wykres 14. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

W ponad 28% cecha ta jest realizowana przez SC, natomiast w *idiolekcie* AS w ponad 20%.

Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*

Możliwość wystąpienia dźwięcznej realizacji *γ* mieściła się w granicach 12–21 wyrazów. W *idiolekcie* AS odnotowałam 12 przykładów, w wywiadzie z SC – 21.



Wykres 15. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

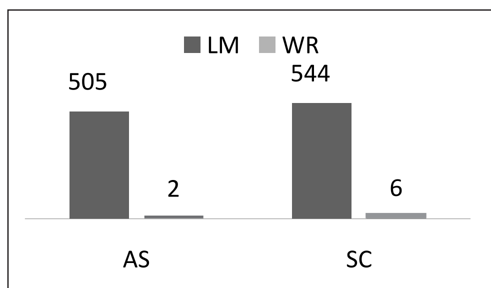


Wykres 16. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

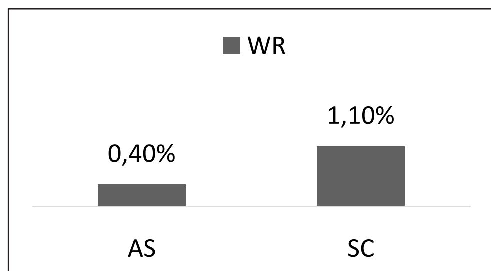
W 210% cecha ta jest realizowana przez SC. W *idiolekcie* AS dźwięczna spółgłoska *γ* występuje w 100%.

Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych

Możliwość wystąpienia miękkiej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych mieściła się w granicach 505–544 realizacji. W *idiolekcie* AS odnotowałam 2 przykłady dla tego samego wyrazu, natomiast w języku SC 6 słów.



Wykres 17. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")



Wykres 18. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych (zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „chachłacku")

W niewielu powyżej 1% możliwości cechę tę można zaobserwować w *idiolekcie* SC. AS nie wykorzystuje tej cechy nawet w 0,5%.

Wybrane cechy fleksyjne

Realizacje cech fleksyjnych w *idiolektach* przesiedleńczyń, które zadeklarowały mówienie po „chachłacku", przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 37. Neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku")

Rozmówca	Przykłady
AS	*te naučyćel'i* *ludźe te* *te staro l'udźe*
SC	*te pavlaky* *te l'udźi* *te ukraińcy*

Tabela 38. Występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku")

Rozmówca	Przykłady
AS	nie występuje
SC	*pšekazyvał mńe*

Tabela 39. Zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku")

Rozmówca	Przykłady
AS	nie występuje
SC	nie występuje

Tabela 40. Analityczny czas przeszły[8] (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku")

Rozmówca	Przykłady
AS	*ja xudźiła* *my rozmav'al'i* *my m'eškal'i*
SC	*ja pšenośiła* *my ńe m'el'i*

[8] Zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej.

Tabela 41. Neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika (grupa deklarująca mówienie po „chachłacku")

Rozmówca	**Przykłady**
AS	*byl'i dźevuxy* *byl'i tak'e teš same dźeći* *kśonšk'i byl'i*
SC	*byl'i obraze stacyji* *byl'i budy* *byl'i kopce*

Wpływ biografii językowych na idiolekty

Podejmując próbę odpowiedzi na pytanie, jaki jest wpływ biografii językowej na *idiolekt* rozmówcy, należy wziąć po uwagę kilka czynników:

1) *język prymarny* rozmówcy – uwzględniając świadomą zmianę języka i możliwość *artycji* językowej;
2) *język przodków* – czy był *językiem prymarnym*, czy był (lub jest) używany przez rozmówcę;
3) język kontaktów sąsiedzkich przed przesiedleniem oraz po przesiedleniu – czy sytuacja społeczna, w której znajdował się rozmówca, miała wpływ np. na świadomą zmianę lub zachowanie języka;
4) wykształcenie rozmówcy – czy rozmówca uczęszczał do szkoły przed przesiedleniem, czy kształcił się po przesiedleniu; ważną kwestią jest też pochodzenie nauczycieli, zwłaszcza w kształceniu na terenie regionu lubuskiego;
5) z kim założono rodzinę i w jakim języku porozumiewano się po zawarciu małżeństwa – czy na język rozmówcy mógł mieć wpływ języka żony/męża, jak rozmawiano z dziećmi i dlaczego.

Są to aspekty związane z przebiegiem życia rozmówcy. Poza tym istotne są kwestie związane z polityką językową krajową i regionalną, mające wpływ na *ideologie językowe*.

Biografia językowa a idiolekt AS

Językiem prymarnym AS była mowa „chachłacka", która równocześnie była *językiem przodków*. W szkole język polski funkcjonował tylko do 1941 roku, później lekcje odbywały się w języku ukraińskim. *Językiem kontaktów sąsiedzkich* w Obertynie był język ukraiński. Natomiast łacina, polski i ukraiński były językami sfery religijnej. AS należy więc traktować do 1946 roku jako osobę *jednojęzyczną*, porozumiewającą się tylko mową „chachłacką". Po przesiedleniu nie chodziła do szkoły w regionie lubuskim, a języka polskiego nauczyła się od braci chodzących do szkoły oraz od osiedleńców z centralnej Polski.

Repertuar językowy AS uległ znaczącej zmianie na terenie regionu lubuskiego. Stała się osobą *bilingwalną*, a proces *dwujęzyczności* następował od *postępującego* do *recesywnego*, aż ostatecznie nastąpiła *zmiana języka* i utrata *języka prymarnego*. Ważnym wydarzeniem mającym wpływ na *idiolekt* AS było założenie rodziny z przesiedleńcem z województwa tarnopolskiego, którego *językiem przodków* był język polski. W związku z tym po zawarciu związku małżeńskiego AS używała tylko języka polskiego.

Systemową cechą fonetyczną, która występuje w *idiolekcie* AS, jest przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*. Podczas rozmowy respondentka podała 329 przykładów realizacji tej cechy na 443 możliwych. Oznacza to, że przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* jest realizowana w mowie AS w 74,27%. Inną z systemowych cech fonetycznych jest występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*. W tym przypadku realizacja wynosi 100%. Respondentka podała 26 przykładów palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami na 128 możliwych. To znaczy, że w *mowie* AS cecha ta jest realizowana w 20,31%. Odnotowałam 92 przykłady zwężenia *e* > *i*, co stanowi 8,43% występowania tej cechy w języku rozmówczyni. AS na 654 możliwe zwężenia *o* > *u* wykorzystała 38 realizacji, co stanowi 5,96% w *mowie* respondentki. W 2,84% realizowane są zwężenia *e* > *y.* Odnotowałam 31 przykładów. W *idiolekcie* AS wystąpiły tylko 2 przykłady asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich. Cecha ta mogła być zrealizowana w 210 przykładach, co stanowi 0,95% występowania tej cechy w *idiolekcie* rozmówczyni. Niewiele mniej, bo w 0,4% realizowana jest palatalna wymowa spółgłosek tynojęzykowych. AS na 505 możliwych przykładów podała tylko 2.

Systemową cechą fleksyjną w *idiolekcie* AS jest występowanie analitycznego czasu przeszłego. W mowie rozmówczyni znalazły się również przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej oraz w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika. W mowie AS nie ma przykładów na występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* oraz zastosowania zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów.

Biografia językowa a idiolekt SC

Językiem prymarnym SC była mowa „chachłacka". SC skończyła tylko cztery klasy szkoły w województwie tarnopolskim. Aż do momentu przyjazdu do regionu lubuskiego nie znała języka polskiego. W ciągu kilku lat nauki w szkole jedynym językiem nauczania była mowa „chachłacka", ale nie jest jasne, jaki to jest język, ponieważ respondentka podaje lingwonim „ruski", który nie musi bezpośrednio wskazywać na język ukraiński. Mogła to być dowolna odmiana języka wschodniosłowiańskiego. *Językiem przodków* SC była mowa „chachłacka". Rozmówczyni przyjechała do regionu lubuskiego w 1957 roku. Można przypuszczać, że jeszcze wiele lat po przesiedleniu używała języka „chachłackiego" ze względu na bliskie kontakty z rodziną pozostającą w Ukrainie i matką, która mieszkała w regionie lubuskim. Należy więc przyjąć, że *językiem*

domu wciąż pozostawała mowa „chachłacka". Między innymi z tego powodu, że rozmówczyni sama przyznała, iż nie znała języka polskiego i zaczęła go poznawać dzięki swoim dzieciom, kiedy zaczęły chodzić do krzeszyckiej szkoły. To może oznaczać, że mowa „chachłacka" była jej *prymarnym językiem* jeszcze wiele lat po przesiedleniu. Brakuje też informacji, w jakim języku porozumiewali się synowie SC przed pójściem do szkoły. Trudno ustalić, jaki był *język domu* po założeniu rodziny SC z przesiedleńcem z okolic Dubszcza. Co prawda rozmówczyni wskazuje na to, że jej synowie w dzieciństwie mówili „po swojemu", ale nie ma szczegółowych informacji. Wiadomo jednak, że mąż SC rozumiał ukraiński. Prawdopodobne jest, że na początku, aż do poznania języka polskiego w stopniu choćby komunikatywnym, *językiem domu* był język „chachłacki". Warunki wywiadu nie pozwoliły na zebranie informacji na temat tego, czy język „chachłacki" uległ procesowi *atrycji językowej*. Na podstawie rozmowy, którą przeprowadziłam z SC, przypuszczam, że respondentka jest osobą *bilingwalną*, a jej *dwujęzyczność* jest na poziomie *recesywnym*.

W *idiolekcie* SC wystąpiły wszystkie analizowane cechy fonetyczne i fleksyjne.

Systemowo w mowie SC występuje dźwięczna spółgłoska *γ*. Rozmówczyni podała 21 przykładów, choć możliwość wystąpienia była prawdopodobna tylko w 10 z nich. To oznacza, że cecha ta została zrealizowana w 210%. Zarówno w języku ukraińskim, jak i w wariancie polszczyzny południowokresowej przeniesionej do regionu lubuskiego spółgłoska *γ* jest spirantem krtaniowym i tynojęzykowym. W 1914 roku na występowanie tej cechy w polskich dialektach południowokresowych zwracał uwagę T. Lehr (Lehr, 1914). Zanik krtaniowości w mowie rozmówców lub jego nadwyżka zależą od różnych czynników. Już w 1932 roku J. Ziłyński zwracał uwagę na tę samą cechę, wskazując, że zanik dźwięczności zależny jest od czynników geograficznych lub indywidualnych (Ziłyński, 1932). O oddziaływaniu języka ukraińskiego, którego skutkiem było występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ* w polszczyźnie południowokresowej odnotowała Z. Kurzowa (Kurzowa, 2006), S. Rudnicki (Rudnicki, 2000), I. Cechosz-Felczyk (Cechosz, 2001) i E. Dzięgiel (Dzięgiel, 2001, 2003).

Przyjrzyjmy się kilku przykładom. E. Dzięgiel odnotowuje wyraz *kołγosp* jako leksykalne zapożyczenie z języka ukraińskiego, podobnie jak niektóre nazwy miejscowości (Dzięgiel, 2003, s. 151). W związku z tym wyraz *kołγos* i *γalenku*, które pochodzą z *idiolektu* SC, można traktować jako leksykalne zapożyczenie. Występujące przykłady użycia tej cechy odnoszą się do konkretnego okresu historycznego, jakim była praca w kołchozie. Powrót do takiego lub innego czasu w życiu człowieka często wyzwala słownictwo wraz z wszelkimi cechami lingwistycznymi charakterystycznymi dla danego okresu. Dźwięczna spółgłoska *γ* wystąpiła również w wyrazie *γałupa*. Nie ma tutaj uzasadnienia historycznego, ponieważ dźwięczne *γ* nie powinno tu wystąpić. Należy zatem doszukiwać się czynników indywidualnych (zob. Ziłyński, 1932), zwłaszcza, że w trakcie wywiadu SC używa również wariantu bezdź-

więcznego *xałupa*. SC nie uczyła się języka polskiego w szkole, zatem nie zna zasad polskiej ortografii. Zastępowanie *x* przez *γ* w przypadku SC odbywa się w sposób naturalny i nieświadomy. Nie prowadzi do zmiany znaczenia i nie jest zauważone przez użytkownika języka.

Systemową cechą fonetyczną jest również przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*. Rozmówczyni na 581 możliwości użycia podała 537 przykładów, co stanowi 92,43% występowania tej cechy w *idiolekcie* respondentki. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami wystąpiła w 27 przykładach na 96 możliwych. Taka realizacja utrzymuje się w *idiolekcie* rozmówczyni w 28,12%. Cechami zanikającymi z zakresu fonetyki są m.in. zwężenia samogłosek. SC na 717 możliwych realizacji podała 27 przykładów zwężeń *o* > *u*, co oznacza, że cecha ta utrzymuje się w mowie rozmówczyni w 3,76%. W *idiolekcie* SC wystąpiły przykłady asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich. Na 224 możliwe realizacje rozmówczyni podała tylko 5, co stanowi 2,23% użycia. Na tym samym poziomie utrzymują się zwężenia *e* > *i*. Odnotowałam 27 przykładów, które stanowią 2,26% użycia tej cechy. Podobnie sprawa dotyczy palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych. Na 544 możliwe użycia respondentka podała tylko 6 przykładów. Oznacza to, że cecha ta realizowana jest jedynie w 1,10%. Najrzadziej realizowaną cechą fonetyczną są zwężenia *e* > *y*. W wywiadzie wystąpiło 8 przykładów, które stanowią jedynie 0,67% funkcjonowania cechy w języku rozmówczyni.

Systemową cechą fleksyjną jest występowanie analitycznego czasu przeszłego. W *idiolekcie* SC występują również przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej i w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika. W języku SC zauważalne jest występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*. Rozmówczyni nie stosuje zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów.

Przełączanie kodów[9]

W grupie deklarującej mówienie po „chachłacku" tylko SC można nazwać wciąż osobą bilingwalną. Dwujęzyczność kobiety wynika z faktu, że do roku 1957 mieszkała w województwie tarnopolskim. Przez 24 lata używała tylko języka „chachłackiego". Wywiad przeprowadzony był w języku polskim. Kiedy zapytałam, czy SC chciałaby porozmawiać w języku ukraińskim, odpowiedziała przecząco. Uważa, że nie chce już mówić ani słyszeć tego języka, więc przeprowadzenie takiej rozmowy nie było możliwe. Rozmówczyni ma bardzo negatywny stosunek do języka ukraińskiego z powodu wspomnień związanych z pracą w kołchozie.

---

[9] W artykule *Przełączanie kodów (code switching) w mowie przesiedleńców z województwa tarnopolskiego i stanisławowskiego, mieszkających w regionie lubuskim,* omawiam sytuację bilingwizmu SC (zob. Augustyniak-Żmuda, 2020).

Poniżej przedstawiam materiał, w którym występuje *przełączanie kodów* z języka polskiego na język ukraiński. Użycie języka ukraińskiego zaznaczam tekstem pogrubionym[10].

> *jak rusk'e założyl'i* ***kołɣos*** *to u nas fšysko pozab'eral'i fšysko ‖ na kolońije nas* ***obvoral'i nau̯koło*** *‖ tylko nam zostało podvurko ‖ że****zmo*** *se mogl'i posadźić v'adro źem'ak****ou̯*** […] *to ta sonśatka muv'i do nas | v'eš co | v'eće co dźefčenta xodźmy‖ a tam byl'i już* ***kołɣozńi*** *te* ***styrte*** *|* ***styrte*** […] *była źima ta* ***styrta*** *jest ^{ł}ubita śńeg'em i zav'eruxu | bo to* ***nabyło u̯ styrty*** […] *pšyńosły****zmo*** *tom słome do dômu | to* ***zmo*** *| śe xoval'i na stryx ‖ tam na* ***tuju vy^{i}ešku*** […] *tam ńe volno było vyjść bo była xałupa* ***obvo^{u}rana*** ‖ (Obworana, to co to znaczy?) *ćongńik'em* ***obvo^{u}ral'i*** *to no i co my zrob'imy* […] *i my tam pšyšl'im pod gołe ńebo ‖ ńic ńe było ‖ tom xałup'ine zaval'il'i bo była snopka****my prykryta*** *to čym było nakryvać* […] *i puźń****ij*** *załadoval'i****zmo*** *to zbože | ńe v'im v'el'i metruf | na vus i‿u̯tenčas pov'eźl'i my do kozovy^{e} ‖ a odb'eral'i ten kontygent f kośćel'e ‖ f polsk'im kośćel'e* […] *pšyjexaly****zmo*** *do kozovy to* ***zmo*** *stały v kol'ejce | bo była* ***deś*** *v'encej jak k'ilometr kolejka ‖ to stal'i****zmo*** *do dźeśontej rano pšez noc ‖ to było źimno ‖ ja tak była zmarzła ‖ co zrob'e ‖ pošłam do kośćoła | bo było po jednej strońe žyto | po drug****'ij*** *strońe pšyńica* […] *i* ***vyparpałam sob'i*** *tam takom dźure | jamke | i zalazłam f tom jamk'e | i nasunełam na śeb'e žyta | žeby my^{i} było ćepło i tam do rana | do dźeśontej spałam‿u̯ tyj dźuże | u̯ žyt'i‖ rano zdal'i****zmo*** *to zbože | bo pomagałam śostry* […] *v jeśeńo tam okładal'i taky^{e}e xałupy tak****'y stram'ak'i*** *‖ tak****'y*** *| v'e pańi | tak****'y drončky^{e}*** *kładl'i koło xałupy i za te* ***drončky^{e}*** *śćel'il'i słome aby było ćepło u̯ tyj* ***bud'i****| u̯ tyj xału | bo to byl'i budy | to ńe były xałupy ‖ i to ja pošła po te* ***stram'ake*** *‖ bo ńe ma do čego słome pšyčep'ić* […] *sonśatka muv'i do m'e | xoć | muv'i pšyńeśem se kałek* ***stram'iakou̯*** *i bedźemy kładl'i* ***zagate*** *‖ to* ***deś*** *było ôśem k'ilometr'****iu̯*** *‖ i ja pšyńosła do dômu* […] *ôśem tyx* ***stram'iakou̯*** *na tym ram'ońi**i** | na tym ram'ońe čšymałam ôśem | a tou̯ rońkou̯ počšymuvałam ješče s tyłu | žeby my ńe zl'ićało* […] *buto^{u}u̯ prošem pańom ńe było ‖ były | jak to ruske nazyvały | taky one nazyvały* ***kyrzak'e*** *|* ***ałe*** *to byl'i ja teras ńe um'e vytłumačyć jak to po pôlsku pov'edźeć* [SC2]

Przełączanie kodu z języka polskiego na język ukraiński następuje wewnątrz zdań. SC używa ukraińskich słów, takich jak:

1) *ałe*, 'ale', ukr. 'але',
2) *kołɣos,* 'kołchoz', ukr. 'колгосп',
3) *obvoral'i,* 'zaorali dookoła', ukr. 'оборали',
4) *styrta*, 'stóg', ukr. '*скирта*',
5) *tuju vy^{i}ešku*, 'na tę wieżę, na górę', ukr. '*на тую вишку*',
6) *prykryta*, 'przykryta' ukr. '*прикрита',*
7) *deś,* 'gdzieś', ukr. 'десь',
8) *vyparpałam*, 'wydłubałam', ukr. '*випорпати',*
9) *stram'ak'i*, 'małe drewniane deseczki', ukr. 'стрем'яки',
10) *drončky*^{e}, 'małe drągi, żerdki', ukr. 'дручки',

[10] Nie wszystkie zaznaczone przykłady mają poświadczenie w literackiej odmianie języka ukraińskiego. Niektóre z nich są charakterystyczne dla odmian gwarowych. Dotyczy to zarówno cech leksykalnych, jak fleksyjnych i fonetycznych.

11) *bud'i* w znaczeniu ‘chałupa', ‘domek', ukr. ‘буда',
12) *zagate,* ‘ścinka', ukr. ‘загата',
13) *kyrzak'e,* ‘buty, zimowe ze skóry, nieocieplane, długie', ukr. ‘*кирзаки*'.

Prezentowany przykład charakteryzuje się przełączaniem kodu wewnątrz zdań. SC wykorzystuje w wypowiedzi ukraińskie słowa, ponieważ nie zna ich odpowiedników w języku polskim. Uważa, że użycie języka ukraińskiego nie zakłóci komunikacji. W przypadku słowa *obvoral'i* nie umie wytłumaczyć znaczenia słowa w języku polskim.

Oprócz wprowadzenia do wypowiedzi ukraińskich słów podczas całej rozmowy wielokrotnie wystąpiły czasowniki w liczbie mnogiej czasu przeszłego zakończone na *-zmo* oraz *-źmo*, np. *žezmo*, *žeźmo*, *posadzil'izmo*, *ńel'izmo*, *pšyńosłyzmo*, *byl'izmo*, *voźil'izmo*, *spšedal'izmo*, *v'onzalyzmo*, *załadoval'izmo*, *pšyjexalyzmo*, *zmo*, *stal'izmo*, *zdal'izmo*, *krenćil'izmo*, *šyl'izmo*, *pšyńeźl'izmo*, *ućekłyzmo*, *pal'il'iźmo*. Przykłady te świadczą o łączeniu tematów fleksyjnych z języka polskiego z końcówkami fleksyjnymi z języka ukraińskiego. Występowanie takiej cechy zaobserwowała E. Dzięgiel w miejscowościach obecnej Ukrainy, m.in. w Połupanówce, Starym Skałacie, Kaniówce, Zielonej czy Łanowicach pod Samborem (Dzięgiel, 2003, s. 164). Użycie morfemu gramatycznego *–śmo* zauważył M. Łesiów w okolicach Przemyśla podczas badań nad gwarami ukraińskimi (Lesiv, 1997, s. 194) oraz A. Zielińska, badając bilingwizm Ukraińców i Łemków zamieszkujących dziś region lubuski (Zielińska, 2013b, s. 167).

M. Głuszkowski w artykule *Idiolektalne zróżnicowanie przełączania kodów w dwujęzyczności starowierców regionu suwalsko-augustowskiego* pisze:

> Peter Auer rozróżniał przełączanie kodów (*codeswitching*) od ich mieszania (*codemixing*) przy pomocy kryteriów pragmatycznych, strukturalnych i świadomości uczestników konwersacji. Zmiany kodów określane jako „przełączanie" są związane ze zmianą tematu i/lub odbiorcy, są zauważane i uświadamiane przez uczestników konwersacji, a także mają znaczenie funkcjonalne – dokonują się pomiędzy zdaniami lub frazami, natomiast mieszanie kodów jest zjawiskiem nieświadomym bez znaczenia funkcjonalnego i zachodzi wewnątrz prostszych jednostek. Trzecim stanem wyróżnionym przez Auera jest kod mieszany (*mixed code*), który stanowi ostatnie stadium procesów przełączania i mieszania kodów (Auer, 1998, ss.14–16, 1999, s. 309). W literaturze przedmiotu mieszanie kodów najczęściej traktowane jest jako szczególny typ przełączania [kodów – G.A.-Ż.] (Głuszkowski, 2013, s. 265).

Przykłady czasowników w l. mnogiej, w czasie przeszłym, zakończone na *-zmo* oraz *-źmo* zakwalifikowałam jako *wtrącający* (*insertional*) typ *przełączenia kodu* (zob. Muysken, 2000), jednak możliwe jest również zakwalifikowanie tych przykładów jako *wtrącający* typ *mieszania kodu*.

Wyrazy pochodzące z języka ukraińskiego są osadzane w ramach głównej wypowiedzi w języku polskim. *Przełączenie kodu*, tj. użycie ukraińskich słów

oraz użycie czasowników w liczbie mnogiej czasu przeszłego zakończonych na -*zmo* oraz -*źmo* nie zaburza struktury wypowiedzi. Wprowadzanie ukraińskich słów przez SC do polskiej wypowiedzi jest spowodowane brakami leksykalnymi. Respondentka korzysta z *repertuaru językowego* dwóch systemów, ponieważ jej celem jest szybkie i łatwe wyrażenie swoich myśli.

O wyraźnym wpływie języka ukraińskiego na mowę respondentki świadczą również przykłady: *puźń**ij**, drug'**ij**.*

W przypadku dokładnej analizy całego wywiadu z SC można wysnuć wniosek, że mowę respondentki charakteryzuje *kongruentna leksykalizacja* (*congruent lexicalization*). Jest to wynikiem kontaktu blisko spokrewnionych systemów języka polskiego i ukraińskiego. W zapisie wywiadu trudno jest wskazać, do którego kodu należy dany wyraz. Przykładem może być wyraz *styrta*, 'stóg', ukr. *скирта*. *Styrta* jest słowem znanym również w polskiej leksyce. Poświadczeniem jest zapis w słowniku W. Doroszewskiego:

> **styrta** ***ż*** *IV*, *CMs.* ~rcie *daw.* p. sterta w zn. 1: Nie ma ta ziemia czego złożyć w styrcie: koń dzwoni w głazy – depce chwast, dziewanny. SŁOW. *Poem. II, 52.* Styrta, a raczej według Lindego sterta (od sterczenia), tym się różni od brogu, iż w tej układa się zboże lub siano w okrąg, coraz zwężając warstwy ku górze tak, że zakończenie sterty jest spiczaste (ostrokrąg). BRODZ. *Synon. 21.* Pasły się w gumnach szczury nieskończenie, a zboże w styrtach butwiało i gniło. KRAS. *Mysz. 23. // L* (Doroszewski, styrta).

Częściowe lub całkowite homogeniczne leksemy języka ukraińskiego i polskiego należy uznać za jednostki wspólne dla obu kodów (zob. Głuszkowski, 2010, ss. 91–93).

Podczas wywiadu z SC nie było sytuacji, w której mogłam zauważyć niepewność w użyciu ukraińskiego słowa. Negocjowanie wyboru kodu nie było uświadamiane przez rozmówczynię.

RÓŻNORODNOŚĆ JĘZYKOWA. PORÓWNANIE IDIOLEKTÓW OSÓB JEDNOJĘZYCZNYCH

Grupę jednojęzyczną, deklarującą mówienie przed przesiedleniem po „chachłacku", reprezentuje kobieta, która została przesiedlona z województwa stanisławowskiego [AS] w roku 1946 i rozmówczyni z województwa tarnopolskiego [SC], przesiedlona w roku 1957.

Tabela 42. Cechy fonetyczne w *idiolektach* grupy deklarującej mówienie po „chachłacku"[1]

Cecha fonetyczna	**Rozmówcy**	
	AS	**SC**
zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej	39	27
zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej	31	8
zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej	92	27
asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich	2	5
przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*	329	537
palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami	26	27
występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*	12	21
palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych	2	6

Zwróćmy uwagę na przedniojęzykowo-zębową realizację *ł*. Wybór tekstów dla obu rozmówczyń był taki sam i wynosił 5069 słów. SC podała 537 przykładów, AS – 329. Jest to cecha systemowa obu *idiolektów*.

Podobnie sytuacja wygląda z palatalną wymową spółgłoski *l* przed samogłoskami. W *idiolekcie* SC wystąpiło 27 przykładów, w AS – 26. Prawie równa liczba przykładów tej cechy jest spowodowana przede wszystkim długością okresu używania języka „chachłackiego" oraz wykształceniem rozmówczyń. AS i SC nie chodziły do szkoły w regionie lubuskim. Należy przypuszczać, że zarówno AS, jak i SC po przesiedleniu miały kontakt z różnymi odmianami

[1] Cyfry w tabeli oznaczają liczbę przykładów danej cechy.

polszczyzny, które funkcjonowały w regionie gminy Krzeszyce. Jeśli chodzi o naukę pisania i czytania, to obie respondentki uczyły się języka polskiego przy okazji nauki brata AS czy synów SC.

W obu *idiolektach* występuje szereg zanikających cech fonetycznych. Występujące w obu wywiadach zwężania samogłosek *o* i *e* w pozycji nieakcentowanej w większej liczbie występują w *mowie* AS. Przykłady zwężeń *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej odnotowałam w języku AS w liczbie 39, natomiast u SC w 27. Inaczej prezentuje się realizacja zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej. W *idiolekcie* AS wystąpiło 31 przykładów, a w SC zaledwie 8. Duża różnica jest również w liczbie przykładów realizacji zwężenia samogłoski *e* > *i* w pozycjach nieakcentowanych. Z wywiadu odnotowałam 92 przykłady AS i 27 SC. Wszystkie omówione 3 cechy wokaliczne występują liczniej w *idiolekcie* AS. Po założeniu rodziny AS używała tylko języka polskiego, natomiast SC prawdopodobnie mówiła po „chachłacku" jeszcze po narodzinach dzieci. Są to cechy zanikające, natomiast świadczą o interferencjach językowych i są zależne od długości używania mowy „chachłackiej". Cechą zanikającą z zakresu konsonantyzmu jest asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich. W *mowie* SC znalazłam 5 przykładów, w AS – 2. Podobnie przedstawia się palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych. W *idiolekcie* SC występuje 6 przykładów, natomiast w AS – 2. Jeśli chodzi o dźwięczną spółgłoskę *γ* – cecha jest realizowana przez AS we wszystkich możliwych wystąpieniach. SC realizuje dźwięczne *γ* w pozycjach, gdzie nie powinno wystąpić. Problem ten wyjaśniłam dokładnie w części pt. *Biografia językowa a* idiolekt *SC*.

Tabela 43. Cechy fleksyjne w *idiolektach* grupy deklarującej mówienie po „chachłacku"[2]

Cecha fleksyjna	**Rozmówcy**	
	AS	**SC**
neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej	+	+
występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*	–	+
zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów	–	–
analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej)	+	+
neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika	+	+

W *idiolekcie* SC występują wszystkie badane cechy fleksyjne. AS realizuje 3 z nich.

Przykłady realizacji wyżej wymienionych cech językowych potwierdzają, że *idiolekty* AS i SC są do siebie bardzo podobne, ale nie są identyczne.

[2] Znak + oznacza występowanie cechy w *idiolekcie* rozmówcy. Znak – oznacza brak cechy.

Analiza ilościowa występowania cech fonetycznych w *idiolektach* przesiedleńców jednojęzycznych pozwala przedstawić wnioski o ich realizacji:

1) zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej występuje częściej w idiolekcie AS (39[3]) niż SC (27); AS realizuje tę cechę w 5,96%, SC w 3,76%;
2) zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej występuje częściej w idiolekcie AS (31) niż SC (8); AS relizuje tę cechę w 2,84%, SC w zaledwie 0,67%;
3) zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej występuje częściej w idiolekcie AS (92) niż SC (27); AS realizuje tę cechę w 8,43%, SC w 2,26%;
4) asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich występuje częściej w idiolekcie SC (5) niż AS (2); SC relizuje tę cechę w 2,23%, AS w zaledwie 0,95%;
5) przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* występuje częściej w idiolekcie SC (537) niż AS (329); SC relizuje tę cechę w 92,43%, AS w 74,27%;
6) palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami występuje częściej w idiolekcie SC (27) niż AS (26); SC relizuje tę cechę w 28,12%, AS w 20,31%;
7) występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ* występuje częściej w idiolekcie SC (21) niż AS (12); SC realizuje tę cechę w 210%, AS w 100%;
8) palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych występuje częściej w idiolekcie SC (6) niż AS (2); SC relizuje tę cechę zaledwie w 1,10%, AS tylko w 0,4%.

W przypadku cech fleksyjnych:

1) neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej występuje w idiolekcie AS i SC;
2) występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* występuje tylko w mowie SC;
3) zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów nie występuje w żadnym idiolekcie;
4) analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej) występuje w idiolekcie AS i SC;
5) neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika występuje w idiolekcie AS i SC.

Obie rozmówczynie nie znały języka polskiego przed przyjazdem do regionu lubuskiego oraz nie chodziły po przesiedleniu do szkoły. W biografiach językowych są jednak znaczące różnice. Po pierwsze obie rozmówczynie różni rok przesiedlenia. SC używała języka „chachłackiego” o 12 lat dłużej niż AS. Po drugie bardzo ważną rolę odegrał język domu po założeniu rodziny w regionie lubuskim. W rodzinie AS wówczas *językiem prymarnym* był polski, natomiast w rodzinie SC „chachłacki”. Rozmówczyni SC przyznaje, że języka

---

[3] Liczba odnotowanych przykładów.

polskiego nauczyła się dopiero od własnych dzieci, więc z mężem musiała porozumiewać się po „chachłacku". To oznacza, że jeszcze wiele lat po przesiedleniu „chachłacki" był *językiem prymarnym* SC.

W przypadku osób, których *językiem prymarnym* był tylko język „chachłacki", **nie można się zgodzić ze stwierdzeniem, że reprezentują przeniesioną polszczyznę południowokresową.** Jeśli takie osoby nie znały wcześniej języka polskiego, nie mogły go przenieść na teren regionu lubuskiego. **Występujące w *idiolektach* analizowane cechy fonetyczne i fleksyjne są wynikiem *interferencji* z języka ukraińskiego**. Odnotowałam także inne cechy pochodzące z *języka prymarnego*. W przypadku mowy AS zauważalne jest występowanie końcówki -*ij*/-*yj* w D. lp. w niektórych częściach mowy, np. liczebnikach, zaimkach, np. *do p'ontyj* klasy, *na našyj v'osce* oraz przysłówkach: *v'encyj było*. Zaobserwować można również występowanie półsamogłoski *u̯* w roli przyimka: *pšyšl'i u̯ nocy.* Występuje również wymowa przysłówka *puźńi*, jak np. *todi* w języku ukraińskim. Równolegle z *późńi* występuje *puźńij*, gdzie końcówka -*ij* wskazuje na kontakty z językiem ukraińskim.

Wśród osób jednojęzycznych deklarujących mówienie po „chachłacku" na obraz języka wpływa przede wszystkim biografia językowa. Na polszczyznę przesiedleńczyń, których *językiem prymarnym* był „chachłacki" znaczący wpływ miały języki pojawiające się w różnych etapach życia rozmówczyń i długość ich używania. Różnice w liczbie odnotowanych przykładów świadczą o tym, że nie można mówić o jednorodności językowej osób, które prezentują w tej monografii grupę deklarującą przed przesiedleniem mówienie po „chachłacku".

BIOGRAFIE JĘZYKOWE I IDIOLEKTY OSÓB PRZED PRZESIEDLENIEM DWUJĘZYCZNYCH

Osoby przed przesiedleniem dwujęzyczne, mówiące po „ukraińsku i polsku”

Do tej kategorii zaliczam osoby, których *językiem prymarnym* w dzieciństwie był język ukraiński. Znali również język polski, który przed przesiedleniem był *językiem sekundarnym*.

Biografie językowe

Biografia językowa AD

Kobieta urodzona w 1936 roku. Pochodzi z Olchowczyka, który przed II wojną światową leżał na terenie województwa tarnopolskiego, w powiecie Kopyczyńce. Ukończyła 7 klas już po przesiedleniu. Obecnie mieszka w Świętojańsku, wsi należącej do gminy Krzeszyce (powiat sulęciński). Do regionu lubuskiego przyjechała 31 grudnia 1945 roku.

Informatorka mówi o tym, że *językiem prymarnym* był ukraiński, natomiast *sekundarnym* polski: *tam po ukraińsku* […] *fšyscy* […] *byl’i vyjontk’i* | *że po polsku rozmav’al’i* […] *my vładal’iźmy po pôlsku teš* | *ale to vyjontkovo* […] *tak* | *żeby ńikt ńe su̯yšau̯* [AD11].

Dzieciństwo (1936–1942)

Rodzice: Matka Karolina (urodzona w 1901 roku) i ojciec Antoni (urodzony w 1899 roku) zajmowali się rolnictwem oraz bartnictwem [AD18, AD1]. Rodzice rozmówczyni mieli siedmioro dzieci [AD2]. Na polu uprawiali *pšyńicė* | *kukurydzė* | *źemńak’i* […] *jenčm’eń* | *ov’es no* […] *zboża* [AD4]. Ojciec zginął w Tarnopolu podczas wojny, natomiast matka jest pochowana w Gorzowie Wielkopolskim [AD18].

Miejsce: Olchowczyk to wieś polsko-ukraińska. Większość ludzi żyła *v lep’ankax i pot ščexom* [AD15]. We wsi mieszkało *na połove* | *a može navet polakuf troxe v’encej* | *ale tak m’ej v’encej na połove* [AD21]. Rodzice rozmówczyni tuż przed wojną wybudowali gliniany dom na obrzeżach wsi [AD3].
Religia: Rozmówczyni pochodzi z bardzo religijnej rodziny rzymskokatolickiej. Matka *ńe dau̯a nam jeść* | *jak my śe ńe pomodl’il’iśmy* [AD6]. We wsi był kościół i cerkiew [AD7]. Ukraińcy *xodźil’i do kośćoła teš* […] *i polacy* […] *cerkv’i teš šl’i* || *ježel’i xćel’i* […] *zal’ičyć mšy šv’enty* | *to* | *to šl’i i to naše kśenža to akceptoval’i* || *ńe muv’il’i* | *že to jest jak’iś pšestempstvo* || *pšećeš* […] *to ńe byu̯o ružńicy* || *aγa pšyv’eźl’i dźecko do xštu* […] *ńe ma kśendza* | *to šl’i do popa i pop oxšćiu̯* | *i* | *i to ńe byłô ružńicy* || *i pop pšekazau̯ do našego kśendza i ńe byu̯o značeńa* [AD25]. **Językiem religii** był język polski: *jak žeźmy pošl’i do kośćoła* | *pošl’iźmy do kśendza* […] *to po polsku śe rozmav’au̯o* [AD24].
Język: W Olchowczyku mówiono *po ukraińsku* [AD11]. Rozmówczyni deklaruje, że *v domu to* […] *račej po ukraińsku* [AD24], ale *my władal’iźmy po pôlsku teš* | *ale to vyjontkovo* […] *tak* | *žeby ńikt ńe su̯yšau̯* [AD11]. Najbliższa rodzina rozmówczyni nie używała języka polskiego, ponieważ bali się napadów UPA. AD wspomina swoją ciotkę: *moja stryjanka u polsku rozmav’au̯a* | *to pšyšl’i bandery i xćel’i ix zamordovać* [AD11].

Komentarz: Z rozmowy wynika, że **językiem prymarnym** rozmówczyni w tym okresie życia był język ukraiński. Wśród **społeczności bilingwalnej** Olchowczyka dominował język ukraiński.

Młodszy wiek szkolny (1943–1946)

Edukacja: Jeśli chodzi o szkołę, *tam ja žadnej klasy* [nie skończyłam – przyp. G.A.-Ż.] [AD26].
Język: AD deklaruje znajomość języka polskiego. Język polski *znałam* || *pšećeš ja k’ilka razy byłam* [w szkole – przyp. G.A.-Ż.] | *ja troške p’isać u* | *naučyłam śem tam* [AD11]; *ja xodźiłam troškė do škoły* | *tak* || *p’isać um’ałam juš* || *tam coś troške čytać čytałam* | *ale tak bardzo słabo* [AD26]; *do škoły ježel’i* | *to po polsku śe rozmav’au̯o* […] *muj tato mńe zap’isyvał do* | *do škoły to s tym panem rozmav’au̯ po polsku* [AD24].

Czytelnictwo: W domu rozmówczyni nie było żadnych książek, jedynie *muj brat staršy | to m'au̯ takom kśonške | co bende muv'ić | bardzo ze zv'ežentam'i ‖ ale taka byu̯a kolorova | že my tylko ješčė | ježel'i byl'iźmy mau̯e dźeći | to my tylko kśonške tom oglondal'iźmy* [AD12]. Nie ma tu jednak informacji o czytaniu, a jedynie o oglądaniu.

Komentarz: W okresie młodszego wieku szkolnego AD poznaje język polski, który stał się **językiem sekundarnym** używanym w kościele i w szkole. Zmienia się wówczas **repertuar językowy** rozmówczyni.

Przesiedlenie (1946 rok)

Młodszy wiek szkolny i dorastanie (1946–1959)

Miejsce: Rozmówczyni wyjechała z Olchowczyka 5 grudnia 1946 roku [AD9] tylko dzięki zwolnionemu przez księdza miejscu w wagonie [czyt. AD14]. AD przyjechała z mamą do Kołczyna (wieś w gminie Krzeszyce) dokładnie w ostatni dzień roku 1946, *zaras nas ćoća zabrała do śeb'e ‖ ona m'eškała | ońi m'eškal'i zaras pšy dvo | pšy stacyji kolejôvej f kołčyńė ‖ naz zabral'i ‖ my tam dva dńi pobyl'i i potem do bžozôvej dojexal'i ‖ zaprovadźil'iśmy śe tam* [AD9]. Z rozmowy wynika, że AD z matką i rodzeństwem świadomie przyjechali do gminy Krzeszyce, ponieważ *juš nam rudźina | juš nam pošukau̯a domu* [AD13], choć wprost mówi, że *za namovom rudźiny to ńe było* [AD13]. Według AD jeszcze przez kilkanaście lat w gminie Krzeszyce przebywali Niemcy [AD22] i Rosjanie [AD23].

Język: Po przesiedleniu do gminy Krzeszyce językiem kontaktów rodzinnych był język ukraiński: *po ukraińsku počontek ‖ ale to tak gdźeś do kv'ećeń | a pôtem mama muvi | ńe | rozmav'ajmy po pôlsku* [AD10]; *tak jakoś nam było vygodńej po ukraińsku rozmav'ać ‖ rozmav'al'iźmy | a potem mama muv'i | v'eće co rozmav'amy po polsku ‖ i začel'iśmy rozmav'ać po polsku | i myźmy rozmav'al'i* [AD26]. Według rozmówczyni język polski *ńe byu̯ tak pšyjenty* […] *ńe byu̯o tak pšyjente | ale jak tu pšyjexal'iźmy* […] *može za čšy m'iśonce* […] *začel'im juš rozmav'ać ‖ my um'el'iźmy ‖ najmu̯otša śostra ńe um'au̯a rozmav'ać po polsku | ale jak my rozmav'al'i | ona śe naučyu̯a* [AD26].

Edukacja: AD w regionie lubuskim *do drug'ej klasy śe zap'isałam* [AD26]. Według rozmówczyni w szkole

fšyscy muv’il’i po polsku [AD26]. Problemem był brak nauczycieli: *ńe m’au̯ kto učyć* || *jak my pšyjexal’i to teš ńe byu̯o naučyćel’i* [AD26]. Jedną z nauczycielek była Rosjanka, *ona była z rosyji* ‖ *ona po rosyjsku v’encyj začongau̯a* | *bo to poznač byu̯o* | *ale m’imo to polsk’e učyła* [AD26]. AD skończyła szkołę w Krzeszycach: *śedem klas skońčyu̯am* [AD5].

Komentarz: Okres dorastania to przede wszystkim świadoma zmiana języka. Język polski, który przed przesiedleniem był **językiem sekundarnym** stał się **językiem prymarnym.**

Dorosłość (1960–2001)

Rodzina: AD wyszła za mąż w 1961 roku [AD17]. Podczas wywiadu nie uzyskano informacji, skąd dokładnie pochodził mąż, wiadomo jednak, że *z mojej v’osk’i ńe poxodźi* | *poxodźi troxe dalej* [AD9]. Rodzina męża wyjechała do gminy Krzeszyce z powodu zagrożenia wyjazdem na Syberię [AD27]. W 1981 roku AD została sołtysem Świętojańska (aż do roku 1999) [AD16].

Komentarz: W okresie dorosłości informatorka skupiona była na rodzinie, a przede wszystkim na wychowaniu trojga dzieci. Ważnym wydarzeniem była plotka o możliwości powrotu do rodzinnych miejsc: *pogłoska była f p’ińdźiśontyx latax* | *że bendom nas pšeśedlać f tamte* [strony (do Olchowczyka) – przyp. G.A.-Ż.] | *ja muv’e* | *ja tak ńe xcem tak jexać* [AD27]. Postawa AD w stosunku do możliwości powrotu do Olchowczyka jest dowodem związków emocjonalnych z regionem lubuskim, który stał się jej małą ojczyzną. Brak informacji o języku świadczy o tym, że sytuacja językowa wśród przesiedleńców z Olchowczyka była stabilna – prawdopodobnie na początku tego etapu nastąpił ostatni etap **bilingwizmu** – przejście z **dwujęzyczności** regresywnej na resztkową, a ostatecznie **zanik języka** ukraińskiego.

Starość (2002–2017)

Od czasu przesiedlenia do regionu lubuskiego AD mieszka w gminie Krzeszyce. Całe życie zajmowała się gospodarką oraz sprawami społecznymi ze względu na wieloletnią funkcję sołtysa wsi. Na pytanie o dzisiejszą możliwość powrotu do Olchowczyka odpowiada: *ńe xce* ‖ *xćau̯abym pojexać popačyć* ‖ *tak* ‖ *to bym bardzo xćau̯a* ‖ *tam vracać ńe xce* [AD19].

Biografia językowa SW

Mężczyzna urodzony w 1921 roku w Dąbrowie (powiat kałuski, województwo stanisławowskie). Od 1942 roku przebywał na przymusowych pracach w Niemczech. W regionie lubuskim osiedlił się w 1945 roku. Dziś mieszka w Łęgowie, leżącym w powiecie strzelecko-drezdeneckim, w gminie Stare Kurowo.

Rozmówca wskazuje, że *językiem prymarnym* był ukraiński, *sekundarnym* polski: *tam ńe muv'ło śe po polsku* ‖ *jak na tyj dombrov'e* […] *to same ukraińcy m'iškal'i* ‖ *i jak* […] *od dźećińgstva po jix tej mov'e tak i tak* [SW9].

Dzieciństwo (1921–1927)

Rodzice: Życie rodziców skupione było na uprawie ziemi. Ojciec i matka SW *m'el'i šeś γektaruṷ źem'i* [SW3].
Miejsce: Dąbrowa to wieś, *jak'eś sto p'eńdźeśont numeruṷ* ‖ […] *i to same ukraińcy m'iškal'i* [SW9].
Język: W Dąbrowie *ńe muv'ło śe po polsku* ‖ […] *i jak to muv'i od dźećińgstva po jix tej mov'e tak i tak* […] *v grońe ružnych pol'acy* | *ukraińcy* | *no to rozmav'al'i v'encyj po ukraińsku* [SW9]. **Językiem kontaktów sąsiedzkich** był język ukraiński. SW deklaruje używanie języka ukraińskiego, ale zaznacza, że rozmawiał *tak i tak* [SW9], tzn. i po ukraińsku, i po polsku. Języka polskiego używano okazjonalnie. SW nazywa język, którym porozumiewał się w dzieciństwie, językiem ukraińskim, ale zdaje sobie sprawę, że była to gwara tego języka używana tylko w jego wsi: *to ńe jest žadna mova ukraińska* […] *a tu tak'e o* | *taka vysepka była* | *no jak naučyl'i* śe *f tyj v'oske tak rozmav'ajom* ‖ […] *i to tak* | *co v'eś to i·na p'eś* [SW9].
Religia: Kościół podlegał pod parafię w Niżniowie, podobnie jak dwie cerkwie. W Dąbrowie był *duży kośćuł* | *ktury vybudovany tyśonc tšysta dźeśontym roku* [SW10]. Obie cerkwie były *grekukatol'ick'e* [SW10]. **Językiem religii** katolików był język polski: *pod kośćołem po polsku rozmav'al'i* [SW9]. SW miał więc kontakt z językiem polskim w sferze religii.

Młodszy wiek szkolny (1928–1933)

Edukacja: W dąbrowskiej szkole *po polsku* ‖ *i po polsku i tak* | *bo naučyćel'e były tak'e z m'ast* | *że on danej movy* ńe *znaṷ* ‖ *rozum'aṷ* | *ale ńe znaṷ tak'ej* ‖ *i un rozmav'aṷ po polsku* [SW9].

Komentarz: W tym okresie życia informator posługiwał się dwoma językami: ukraińskim w odmianie gwarowej w sferze rodzinnej i sąsiedzkiej oraz po polsku w szkole i w kościele.

Dorastanie (1934–1944)

Miejsce: W wieku 21 lat SW został zesłany na przymusowe prace w Niemczech. Początkowo pracował na gospodarstwie w okolicach Katzelsdorfu. Przez tydzień był więziony z powodu porzucenia miejsca pracy. Następnie trafił do fabryki w Wuppertalu, produkującej części do samolotów. Ostatecznie trafił do gospodarstwa w Katzelsdorfie, gdzie został do momentu wyjazdu do Polski [SW5].
Język: Na **idiolekt** SW miały wpływ języki, z którymi miał styczność w Niemczech. Podczas wywiadu deklaruje znajomość języka rosyjskiego (*ja po rusku um'aem* [SW5]), znajomość języka niemieckiego oraz chorwackiego (*był xorvat* | *ktury poxodźił z gospodarstva* [SW5]) z powodu pracy z Jugosławianami (*ńe rozum'im movy* | *al'e šypko ja śe naučyu̯* [SW5]).

Komentarz: Rozmówca w tym czasie rozszerza swój **repertuar językowy** o kolejne języki.

Dorosłość (1945–1986)

Miejsce i rodzina: SW wyjechał z Katzeldorfu do Polski 2 sierpnia 1945 roku. Ze względu na to, że podczas przymusowych prac w Niemczech nie miał żadnych informacji o rodzinie, postanowił pojechać najpierw do kolegi z okolic Tarnowa, który również pracował w Katzelsdorfie. SW trafił do Żukowic Nowych 22 sierpnia (woj. krakowskie). Po zakończonych żniwach otrzymał dokumenty, umożliwiające podróżowanie po kraju celem odszukania rodziny. SW początkowo jeździł po stacjach kolejowych, gdzie zatrzymywały się transporty z różnych stron, m.in. poszukiwał rodziny w Katowicach, Krakowie, Poznaniu. Poznał żołnierzy, którzy również pochodzili z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej i chcieli odnaleźć swoje rodziny. We trzech przyjechali do Świebodzina i udali się do PUR-u. Niestety, w księgach zapisywany był tylko numer transportu, którego SW nie znał. Tego samego dnia wieczorem rozmówca i żołnierze wybrali się do szpitala w poszukiwaniu jedzenia. Jeden z wojskowych w świebodzińskim szpitalu odnalazł bratanicę lub siostrzenicę i zabrał

swojego kolegę. SW został sam. Kolejnego dnia planował powrót do Poznania. Rano przed wyjazdem znów poszedł do PURu w Świebodzinie z nadzieją, że może są informacje o jego rodzinie. Los sprawił, że trafił na swojego sąsiada z Dąbrowy, którego poznał po głosie. Transport z Dąbrowy przyjechał w marcu 1945 roku. Dopiero w okolicach września przesiedleńcy zaczęli rejestrować się w PURze. SW powiedział sąsiadowi, że szuka rodziny, a on odpowiedział: *zara pšyjdźe tvuj ˡojćec* [SW6]. Ojciec nie poznał swego syna, ale *jak* śe *spotkau̯ raz na zafše* [SW6]. I od tego momentu SW przebywał z rodziną (czyt. SW6]. Według SW osiedleńcy regionu lubuskiego pochodzili *ze fšysk’ix stron* ‖ […] *ze sxodu* ‖ *te co za bug’em teš som ze sxodu* ‖ *ale tutej s polsk’i* | *tu vojevuctvo stańisłavovsk’e* | *vojevuctvo tarnopolsk’e i* […] *lvofsk’e* […] *al’e byl’i i z varšafsk’ego tutaj i s poznańsk’ego było* [SW7]. SW ożenił się z kobietą przesiedloną z Polesia: *moja žona* […] *ona była z berezy kartusk’ej* [SW7].

<u>Język:</u> SW opowiadając o językach używanych przez przesiedleńców w regionie lubuskim, wskazuje, *ći* | *ktury z tego* | *vojevuctvo stańisłavou̯sk’e* | *lvofsk’e i tarnopolsk’e* | *te pševažńe po polsku* […] *jak m’endzy sobom* | *to ńe to same* ‖ *a jak już było v grońe no to juš po polsku* [SW8]. **Języki prymarne** inne niż polski były zatem używane tylko w **kontaktach rodzinnych**. Stopniowo język polski stawał się językiem **kontaktów sąsiedzkich**.

Starość (1987–2017)

Od 1987 roku do czasu osiągnięcia emerytury SW zajmował się rolnictwem.

Biografia językowa PŻ

Mężczyzna urodzony w 1927 roku w Kamionce Wielkiej, należącej do powiatu Kołomyja w województwie stanisławowskim. Po przesiedleniu mieszkał bardzo krótko (2 tygodnie) w Radzikowie, potem w Malcie (wraz z rodziną wuja), Dzierżąźnie (zaraz po ślubie) i od ponad pół wieku w Przemysławiu (gmina Krzeszyce).

Rozmówca wskazuje, że *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był ukraiński. Znał też język polski, który był *językiem sekundarnym*: *v domu a to ružńe ftedy muv’il’i* ‖ *v’e pańi tak i tak* | *i tak i po ukraińsku* ‖ *al’e f škol’e to juš po pôlsku* ‖ […] | To rodzice w domu trochę po ukraińsku mówili, trochę po polsku? | *tak* ‖ *bo to było* | *v’e pańi* | *tak to było m’išane* [PŻ4].

Dzieciństwo (1927–1933)

Rodzice: Urodzeni w Kamionce Wielkiej. Oboje mówili po ukraińsku i po polsku [PŻ4], ale *b’iłšy po ukraińsku* [PŻ15]. Ojciec zmarł w 1939 roku. Brak informacji o dokładnej dacie śmierci matki. Wiadomo jednak, że dożyła sędziwej starości. Matka i ojciec pochowani są w Kamionce Wielkiej. **Językiem prymarnym** rodziców był prawdopodobnie język ukraiński, używany częściej od języka polskiego.

Miejsce: Kamionka Wielka to *v’oska duża* [PŻ3] i *było m’išane* [PŻ4], gdzie na *na jedny ul’icy to pare domuf tyx polsk’ix* […] ‖ *a v’enkšość ukraińcuf była* [PŻ4]. We wsi *ružńe ftedy muv’il’i* […] *tak i tak* | *i tak i po ukraińsku* [PŻ4], ale *bilše po ukraińsku* […] *bo ix była b’ilšyś* [PŻ14]. Pomimo życia w **społeczności bilingwalnej dwujęzyczność** Polaków była już na poziomie **regresywnym**, tzn. język ukraiński zyskał pozycję dominującą w życiu społecznym. W Kamionce Wielkiej oprócz Ukraińców i Polaków mieszkali również Żydzi, którzy najczęściej zajmowali się handlem. **Językiem domu** PŻ i językiem komunikacji sąsiedzkiej był język ukraiński. Język polski, będący **językiem przodków** rozmówcy, był **językiem sekundarnym**.

Religia: We wsi był kościół rzymskokatolicki, cerkiew grekokatolicka oraz synagoga.

Młodszy wiek szkolny (1934–1939)

Edukacja: W 1939 roku PŻ *u̯že xodyu̯ do p’atoj^{i} klasy do škoły* [PŻ8] i na tym etapie zakończył swoją edukację [PŻ3].

Miejsce: W jednym końcu wsi *to tam xodźil’i ukraińcy s pol’akam’i* | *a my tutaj* […] *my m’el’i samom polskom škołe* [PŻ3] […] *pol’ak’i sob’e xodyły do polskoji a ukraińcy do svojej* ‖ *a potomu sxodyły* śe *razem i žyły* [PŻ13]. W szkołach *ukraińcy m’el’i śedem kl’as* | *a my pol’acy tylko do p’eńcu kl’asau̯ m’el’i škol’e* [PŻ3]. W szkole, do której uczęszczał PŻ, wszystkie przedmioty odbywały się *po pôlsku* [PŻ4]. W okresie nauki szkolnej w **repertuarze językowym** rozmówcy mogły zajść znaczące zmiany. Przede wszystkim przez pięć lat miał styczność z językiem polskim w literackiej odmianie pisanej.

Czytelnictwo: W domu PŻ były książki szkolne, które przywiózł do regionu lubuskiego (zaginęły po tym, jak pożyczył je sąsiadowi) [PŻ5].

Przesiedlenie (1945 rok)

Dorastanie (1940–1950)

Przed przesiedleniem: W Kamionce Wielkiej *še neńka łyšyłaś tam* [PŻ9], ponieważ wyszła za Ukraińca. Matka także *ne v’ijixała* | *bo ce jak ras nôv’i budynk’i buły* [PŻ10]. PŻ, chcąc uniknąć poboru do wojska, zdecydował się na wyjazd z Kamionki Wielkiej wraz z bratem swojego ojca – stryjem i *pojixau̯ z nym* [PŻ11].
W regionie lubuskim: Kiedy PŻ przyjechał do regionu lubuskiego, a dokładnie do wsi Radzików, *ješče ńemcy byl’i* [PŻ6]. Sołtys wsi poprosił Niemców, żeby *otpuśćil’i tam po jednym čy po dva pokoje* [PŻ6] i przyjęli przesiedleńców do swoich domów. Niemcy byli jeszcze w Radzikowie przez dwa tygodnie, później ich wygnano [PŻ6]. Powstała wówczas specyficzna sytuacja językowa, która nie miała większego wpływu na **repertuar językowy** PŻ, ponieważ trwała krótko. Przesiedleńcy z Kamionki nie znali języka niemieckiego i mówili tylko do Niemców *gut morg’in načy* | *že v’edźel’i* | *že dźeń dobry to jest gut morg’in i ońi otpov’adal’i* [PŻ6]. Kilka dni po wygnaniu Niemców przesiedleńców z Kamionki Wielkiej przewieziono do gminy Krzeszyce. Tam PŻ zamieszkał w Malcie z rodziną stryja.
Język regionu: W regionie lubuskim przesiedleńcy rozmawiali *b’ilšy po pôlsku* ‖ *po pôlsku* | *bo duže bayato pr’ijixało* | *tutaj buły s cyntral’i* ‖ *načy v’incyj pol’ak’iu̯ i tego* ‖ *no tu śi z b’ałor’usii pryjixały* ‖ […] *môžna des sob’e my* | *ze sôbom takojo troje* ‖ *a po b’ilšy takojo to* | *to po polsk’i* [PŻ16]. W związku z tym **językiem domu** zaraz po przesiedleniu był język ukraiński, natomiast język polski służył do **komunikacji sąsiedzkiej**. **Repertuar językowy** PŻ wówczas bardzo się rozwinął. Konieczność porozumiewania się w języku polskim, m.in. z osiedleńcami z centralnej Polski, spowodowała, że język polski miał w regionie lubuskim wysoki **prestiż** wśród przesiedleńców.
Rodzina: W 1948 roku PŻ wziął ślub i *p’išou̯ do ž’ink’i* [PŻ11], tzn. zamieszkał w miejscowości Dzierżązna. Żona pochodziła *tak samo s tej v’osk’i* [PŻ17], czyli z Kamionki Wielkiej. Po przyjściu na świat dzieci rozmawiali w domu *po pôlsku* […] *juš takojo d’ity tego to u̯že* [PŻ17] nie mówili po ukraińsku.

Dorosłość (1951–1992)

PŻ od teściów przeprowadził się do gospodarstwa w Przemysławiu, które kupił razem z żoną. Przez lata

Starość (1993–2017)	hodował dużą liczbę bydła oraz uprawiał wiele hektarów ziemi. Jest bardzo znanym i bardzo szanowanym rolnikiem w regionie. PŻ wciąż jest osobą **bilingwalną**. Do tej pory rozmawia po ukraińsku z siostrą, która mieszka w Kamionce Wielkiej. Dzięki stałym kontaktom z rodziną w Ukrainie w języku PŻ nie nastąpił proces **atrycji językowej**.

Wybrane cechy fonetyczne

Przykłady

Realizacje cech fonetycznych w *idiolektach* przesiedleńców, którzy zadeklarowali mówienie po „ukraińsku i polsku" przedstawiają tabele 44–51.

Tabela 44. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej (grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku")

Rozmówca	Przykłady
AD	*rub'il'i* *rudźina* *rudźiny* *źimuval'i* *urudźiło*
SW	*pšyvuźil'i* *grekukatol'ick'e*
PŻ	*ruboty* *nuśil'i* *kušul'i* *konservuval'i* *luduvek* *sk'eruvały*

Tabela 45. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej (grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku")

Rozmówca	Przykłady
AD	*tyle*^{y} *ješčė* (2) *dalėj* (2) *pšyńicė* [pszenicę] *navėt* (2) *pov'edźėć*

Rozmówca	**Przykłady**
SW	*byłym* (2) *m’au̯ym* [miałem] *gožyj* [gorzej] *s povrotym* [powrotem] (2) *zostałym* [zostałem] šefym [szefem]
PŻ	*ukraińce*[y] *xodźiłym* *cyntral’i* [centrali] *pšyxudźil’i* [przechodzili] *žyńil’i* [żenili] *spycyjalny* [specjalny]

Tabela 46. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej (grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AD	*al’i* (2) *t’ilko* *dźev’ińset* *p’ińdźiśontyx* (3) *p’ińdźiśontym*
SW	*tydźiń* (2) *rozum’im* *m’iśeńčńe* (2) *nav’it* *p’ik’elńe* *v’idźałem* [wiedziałem]
PŻ	*nôv’i* [nowe] *kartofl’i* [kartofle] *v’ičork’i* [wieczorki] *ub’iral’i* [ubierali] *l’ikaže* [lekarze] *nav’it* [nawet]

Tabela 47. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AD	*mńel’i* *mńejša* *mńeškau̯*
SW	nie występuje
PŻ	*konop’je*

Tabela 48. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AD	*ovocovały* *jabłońe* *stańisłaf* *česłava* *połova* *ćepła*
SW	*popadło* *cały* *jexało* *stańisłavofsk’e* *tłumač* *pšešło*
PŻ	*kołomyja* *stańisłavofsk’e* *skońčyłem* *xodźiłym* *v’ezłem* *xłopak*

Tabela 49. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AD	*al’e* (2) *l’udy* *l’udźi*
SW	*l’udźi* *źl’e* *v’el’e* *zal’ežnośći* *kol’ega* *pol’eśe*
PŻ	*kl’asau̯* *pol’ak* *pšeśedl’eńcu̯* *škol’e* *kal’eka* *v’el’e*

Tabela 50. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
AD	*γelena* *zaγarana* *γenryk* *γuśatyna*[1] *γryšd*[2] *γ’itlerov’ec*
SW	*γektaruu̯* *γol’ender*
PŻ	*γovoru* *moγo* *γal’icyi* *ničoγo* *neγo* *pomoγut*

Tabela 51. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku”)

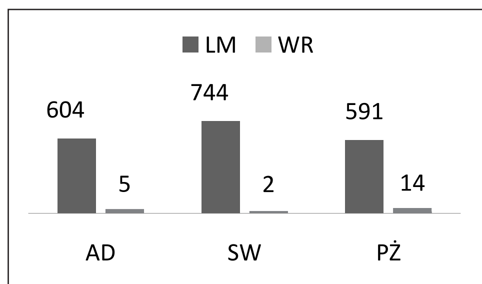
Rozmówca	**Przykłady**
AD	nie występuje
SW	nie występuje
PŻ	*gospodark’e* *v’osk’e*

Zestawienie liczbowe i procentowe

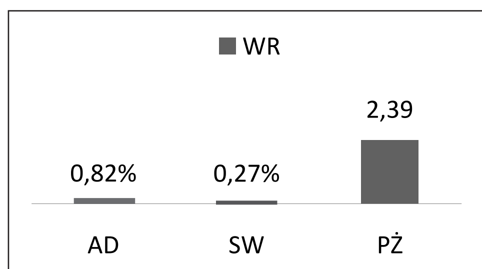
Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej

W wyborze tekstów, który obejmuje 4048 wyrazów dla każdego z informatorów, możliwość wystąpienia zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej mieściła się w granicach 591–744 realizacji. Odnotowałam 14 przykładów w *mowie* PŻ, 5 u AD i 2 u SW.

[1] Husiatyn – nazwa miejscowości.
[2] Hryszt – nazwisko.



Wykres 19. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku")

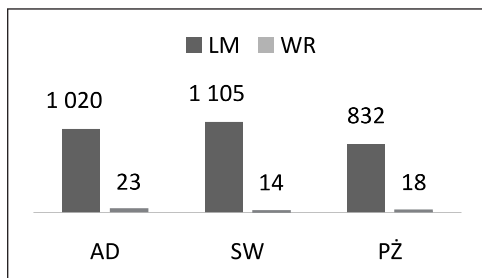


Wykres 20. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku")

Najczęściej cecha ta występuje w *idiolekcie* PŻ – jest realizowana w 2,39%. W *mowie* AD zwężenia *o* > *u* stanowią 0,82%, natomiast w języku SW jedynie 0,27%.

Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej

Możliwość wystąpienia zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej mieściła się w granicach 832–1105 realizacji. Najwięcej przykładów odnotowałam w *mowie* AD – 23. Z rozmowy z PŻ wyekscerpowałam 18, a z SW – 14.



Wykres 21. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku")

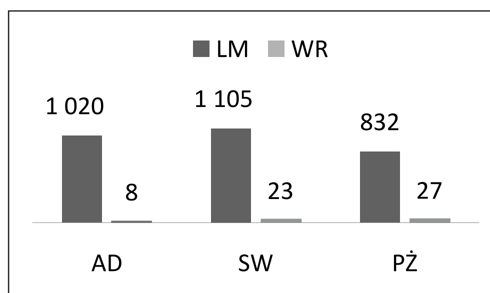


Wykres 22. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej występuje w *idiolekcie* AD w 2,25%, w *mowie* PŻ w 2,16%, a w SW jedynie w 1,27%.

Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej

Inaczej prezentuje się realizacja zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. Odnotowałam 27 przykładów w rozmowie z PŻ, 23 w *idiolekcie* SW i zaledwie 8 w języku AD.



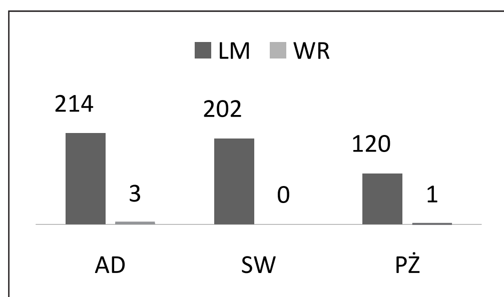
Wykres 23. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku”)



Wykres 24. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej występuje najczęściej w *idiolekcie* PŻ. Wyekscerpowane przykłady świadczą o 3,24% realizacji cechy. W *mowie* SW zwężenie *e* > *i* stanowi 2,08%, a u AD jedynie 0,78%.

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich
Możliwość wystąpienia asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich w *idiolektach* deklarujących mówienie po „ukraińsku i polsku" mieściła się w granicach 120–214 wyrazów. W *idiolekcie* AD odnotowałam 3 przykłady, natomiast w rozmowie z PŻ tylko 1 przykład. SW nie realizuje tej cechy fonetycznej.



Wykres 25. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku")



Wykres 26. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku")

Ze względu na niewielką liczbę przykładów zestawienie procentowe wskazuje, że w *idiolekcie* AD występuje 1,40% asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich, a u PŻ jedynie 0,83%.

Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
Możliwość wystąpienia przedniojęzykowo-zębowego *ł* w *idiolektach* moich rozmówców mieściła się w granicach 339–427 wyrazów. W *idiolekcie* PŻ

odnotowałam 263 przykłady, w wywiadzie z SW – 223, a w rozmowie z AD 112 przykładów.



Wykres 27. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku”)

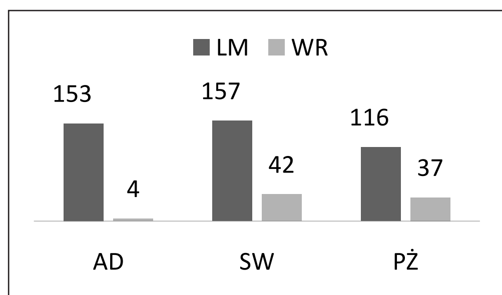


Wykres 28. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku”)

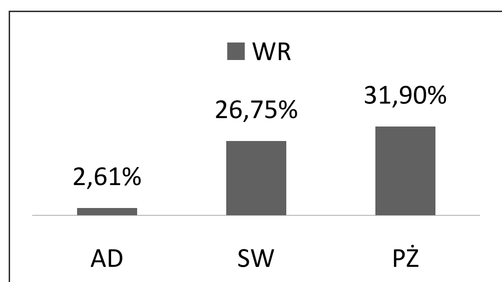
W 71,47% cecha ta jest realizowana przez PŻ. W *idiolekcie* SW przedniojęzykowo-zębowe *ł* występuje w 52,22%, natomiast w prawie 33,04% zachowała się ta cecha w mowie AD.

Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami

W *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „ukraińsku i polsku” występują przykłady palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami. Możliwość wystąpienia tej cechy mieściła się w granicach 116–157 wyrazów. W *idiolekcie* SW odnotowałam 42 przykłady, w wywiadzie z PŻ niewiele mniej, bo 37, natomiast AD zrealizowała tę cechę w 4 przykładach.



Wykres 29. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku")

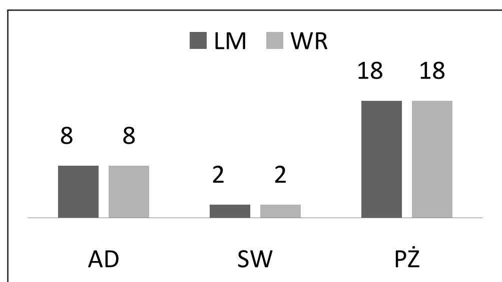


Wykres 30. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku")

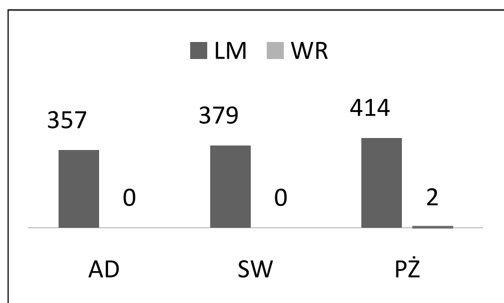
W 31,90% cecha ta jest realizowana przez PŻ, w *idiolekcie* SW w ponad 26,75%, natomiast w 2,61% zachowała się ta cecha w *mowie* AD.

Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*

Dźwięczna spółgłoska *γ* występuje we wszystkich *idiolektach* i jest realizowana w każdym możliwym wystąpieniu (100%).



Wykres 31. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku")



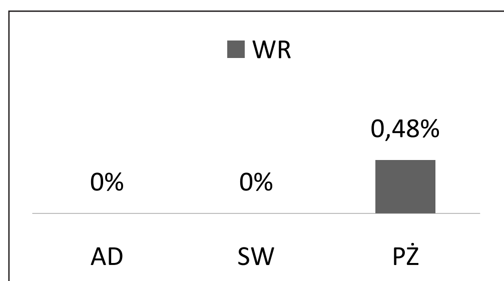
Wykres 32. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych

Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych występuje tylko w jednym *idiolekcie*. Możliwość wystąpienia tej cechy mieściła się w granicach 358–414 realizacji. W *idiolekcie* PŻ odnotowałam zaledwie 2 przykłady zmiękczenia spółgłoski *k* przed samogłoską *e*.



Wykres 33. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku”)



Wykres 34. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Dwa przykłady występujące w *idiolekcie* PŻ stanowią jedynie 0,48% możliwych realizacji.

Wybrane cechy fleksyjne

Realizacje cech fleksyjnych w *idiolektach* przesiedleńców, którzy zadeklarowali mówienie po „ukraińsku i polsku" przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 52. Neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej (grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku")

Rozmówca	Przykłady
AD	*naše l'udźi* *naše kśenža* *rusk'e*
SW	*te co za bug'em* [ci co za Bugiem] *te kture tu pšyjexal'i* [ci, którzy tu przyjechali] *te pševažńe po polsku a te to znovu tak* [ci przeważnie po polsku a ci to znowu tak]
PŻ	*te p'iźńijščy šo jixały* [ci późniejsi, którzy jechali] *znały značy te de jedut* [wiedzieli znaczy ci, gdzie jadą]

Tabela 53. Występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* (grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku")

Rozmówca	Przykłady
AD	nie występuje
SW	*popadło mńe* *tłumačyłem śe* | *že mńe tu źl'e jest*
PŻ	*najšou̯ robotu* | *ale u̯šo odno mńe rôbota žadna ne v'idpov'idała*

Tabela 54. Zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów (grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku")

Rozmówca	Przykłady
AD	nie występuje
SW	nie występuje
PŻ	nie występuje

Tabela 55. Analityczny czas przeszły
(grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Rozmówca	Przykłady
AD	*my śe budoval'i* *my śe ńe pomodl'il'i* *my tam dva dńi pobyl'i*
SW	*ja zrezygnovau̯* *vy pšyjexal'i* *ja ńe pošed*
PŻ	*ja vyrus* *my pšyjexal'i* *my m'eškal'i*

Tabela 56. Neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika (grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku”)

Rozmówca	Przykłady
AD	nie występuje
SW	*žńiva śe skońčyl'i* *dv'e ćotk'i pšyšl'i*
PŻ	*to byl'i magazyny* *te dźeći zostav'il'i śi na tej gospodarcy* *fšystk'e domy byl'i*

Wpływ biografii językowych na idiolekty

Biografia językowa a idiolekt AD

Językiem prymarnym AD był język ukraiński. *Językiem przodków* był jednak język polski. Sama rozmówczyni w pierwszych okresach życia nie znała języka polskiego lub znała go w bardzo niskim stopniu. Prawdopodobnie jedyny kontakt z językiem polskim miała podczas mszy świętej i modlitw. Język polski był pierwotnie *językiem sekundarnym*. Językiem kontaktów sąsiedzkich przed i po przesiedleniu był język ukraiński. Dopiero po kilku latach *językiem domu* został język polski. Wówczas nastąpiła zmiana *prymarności języka*. AD nie skończyła żadnej klasy przed przesiedleniem. W regionie lubuskim uzyskała niepełne wykształcenie. W rozmowie zwraca uwagę na fakt, że w krzeszyckiej szkole uczyła ją początkowo Rosjanka. Rozmówczyni założyła rodzinę z przesiedleńcem, który również pochodził z okolic Olchowczyka. Po ślubie *językiem domu* był język polski. Obecnie AD nie jest osobą *bilingwalną*. Można przypuszczać, że po założeniu rodziny nastąpił etap przejścia *bilingwizmu postępującego* w *recesywny*, a ostatecznie *zanik języka.*

W *idiolekcie* AD jedyną cechą fonetyczną, która jest realizowana w 100% jest wymowa dźwięcznej spółgłoski *γ*. Podczas rozmowy możliwość wystąpienia stanowiło 8 przykładów. Drugą cechą utrzymującą się na znacznym poziomie jest przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*. Na 339 możliwych użyć AD realizuje 112 przykładów, co stanowi 33,04% występowania. W *idiolekcie* AD występują również przykłady użyć, które świadczą o zanikaniu cech fonetycznych. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami wystąpiła w 4 przykładach na 153 możliwe użycia. Oznacza to, że tylko w 2,61% możliwych realizacji jest zauważalne funkcjonowanie takiej wymowy. Na podobnym poziomie realizowane jest zwężenie samogłoski *e* > *y*. W wywiadzie odnotowałam 23 przykłady, które stanowią 2,25% możliwych wystąpień.

Podobnie wygląda sytuacja użycia asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich. W *idiolekcie* AD odnotowałam zaledwie 3 przykłady na 214 możliwych. Jest to 1,10% możliwości wykorzystania tej cechy fonetycznej. Należy zwrócić uwagę, że AD realizuje jedynie asynchroniczną wymowę spółgłoski *m*. Nie ma w jej *idiolekcie* przykładów z udziałem innych spółgłosek wargowych. Najmniej zauważalnymi cechami są: zwężenie *o* > *u*, które jest realizowane w 0,82% możliwości, oraz zwężenie *e* > *i*, występujące jedynie w 0,78%. W *mowie* AD nie występują przykłady palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych.

Z zakresu fleksji w *idiolekcie* rozmówczyni odnotowałam przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej oraz realizację analitycznego czasu przeszłego. Nie odnotowałam przykładów zastosowania zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów, występowania zaimka *mnie* zamiast formy *mi* oraz neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika.

Biografia językowa a idiolekt SW

SW deklaruje używanie języka ukraińskiego przed przesiedleniem, ale przyznaje, że znał język polski, choć nieczęsto się nim posługiwał. Polski był *językiem religii*, ponieważ w kościele msza odbywała się w tym języku. Języka polskiego używano okazjonalnie. Rozmówca nazywa język ukraiński *gwarą mieszaną*. Nauczyciele polscy, którzy uczyli w dąbrowskiej szkole, mówili po polsku, ale był to język niezrozumiały dla uczniów. *Idiolekt* SW był poddany wielu wpływom. Między innymi wpływ na język rozmówcy miało zesłanie na roboty do Niemiec. Podczas rozmowy SW mówił o dobrej znajomości języka rosyjskiego oraz o znajomości języka niemieckiego i chorwackiego na poziomie komunikatywnym. Rozmówca nie uczęszczał do szkoły po przesiedleniu. Język polski wśród przesiedleńców w regionie lubuskim miał wysoki *prestiż*. *Język prymarny* ukraiński był używany tylko w kontaktach rodzinnych. Stopniowo język polski stał się *językiem kontaktów sąsiedzkich*. Choć większość osób deklarowała, że *językiem przodków* jest polski, nie wszyscy się nim posługiwali. Z czasem nastąpiła *zmiana języka* z języka ukraińskiego na język

polski. Żoną SW została kobieta przesiedlona z Polesia, a *językiem domu* stał się język polski.

Dźwięczna spółgłoska *γ* wystąpiła tylko w 2 przykładach, na 2 możliwe realizacje. Cecha ta występuje w *mowie* SW w 100%. Przedniojęzykowo-zębowa realizacja *ł* wystąpiła w *idiolekcie* SW w 223 przykładach na 427 możliwych. To oznacza, że rozmówca realizuje tę cechę w 52,22%. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami występuje w 42 przykładach na 157 możliwych, co stanowi 26,75% realizacji. W *idiolekcie* SW występują śladowe ilości zwężeń samogłosek w miejscach nieakcentowanych. Z rozmowy odnotowałam 23 przykłady zwężenia *e* > *i*, 14 przykładów zwężenia *e* > *y* i tylko 2 przykłady zwężenia *o* > *u*. Wszystkie te trzy cechy są realizowane w granicach 0,27%–2,08%. W języku SW nie ma przykładów asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich oraz palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych.

W *idiolekcie* SW występuje analityczny czas przeszły, który jest cechą systemową. Ponadto rozmówca realizuje prawie wszystkie cechy fleksyjne. Wyekscerpowałam przykłady: 1) neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej, 2) występowania zaimka *mnie* zamiast *mi*, 3) neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika. SM nie stosuje zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów.

Biografia językowa a idiolekt PŻ

Językiem prymarnym PŻ był język ukraiński, który zyskał pozycję dominującą w życiu społecznym Polaków w Kamionce Wielkiej. *Językiem domu* PŻ był język ukraiński, który równocześnie pełnił funkcję *języka komunikacji sąsiedzkiej*. Język polski dla PŻ przed przesiedleniem był *językiem sekundarnym*. *Dwujęzyczność* Polaków w Kamionce Wielkiej była na poziomie *regresywnym*, tzn. język ukraiński zyskał pozycję dominującą w życiu społecznym *bilingwów*. Rozmówca skończył pięć klas szkoły przed przesiedleniem. *Repertuar językowy* PŻ rozwinął się w okresie szkolnym. W tym czasie poznał język polski w formie pisanej i literackiej. *Językiem domu* zaraz po przesiedleniu był język ukraiński, natomiast język polski służył do *komunikacji sąsiedzkiej*. W tym okresie *repertuar językowy* PŻ bardzo się rozwinął. Wpływ na to miała konieczność komunikowania się w języku polskim m.in. z osiedleńcami z centralnej Polski. Żona PŻ również pochodziła z Kamionki Wielkiej. Nie oznacza to jednak, że *językiem domu* po założeniu rodziny był język ukraiński. Ze względu na dzieci zdecydowano, że rodzina będzie porozumiewać się tylko językiem polskim. PŻ wciąż jest osobą *bilingwalną*. Regularnie kontaktuje się z rodziną, która mieszka w Kamionce Wielkiej. Za sprawą kontaktów rodzinnych w *idiolekcie* PŻ nie nastąpił proces *atrycji językowej*.

Z zakresu cech fonetycznych w *idiolekcie* PŻ wystąpiła dźwięczna wymowa spółgłoski γ. Na 18 możliwości realizacji, rozmówca podał 18 przykładów. Jest to jedyna cecha, która występuje w 100%. Inną cechą systemową

jest przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*. Na 368 możliwości wystąpienia PŻ wymówił 263 przykłady, co stanowi 71,47%. W *mowie* respondenta zauważalna jest również palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami. Wyekscerpowałam 37 przykładów na 116 możliwości użycia. Jest to 31,9% realizacji. W rozmowie z PŻ odnotowałam 27 przykładów zwężenia samogłoski *e* > *i*, które stanowią 3,24% możliwych realizacji. W 2,39% realizowane jest zwężenie *o* > *u* (14 przykładów), natomiast w 2,16% zwężenie *e* > *y* (18 przykładów). Kolejną zanikającą cechą fonetyczną jest asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich. Na 120 możliwości wystąpienia PŻ podał tylko 1 przykład, co oznacza, że jest to jedynie 0,83% wystąpień. Podobnie kształtuje się palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych. Jest to zaledwie 0,48% występowania. Na 414 możliwości respondent podał tylko 2 przykłady.

W *idiolekcie* PŻ wystąpiły cztery z analizowanych cech fleksyjnych. W *mowie* rozmówcy można znaleźć wiele przykładów analitycznego czasu przeszłego. Jest to jedyna cecha fleksyjna występująca systemowo. Oprócz tego można zaobserwować występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*, neutralizację kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej oraz neutralizację kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasowników.

Przełączanie kodów[3]

Jedyną osobą, z którą został przeprowadzony wywiad w języku ukraińskim, jest PŻ. Mężczyzna do 1945 roku mieszkał w Kamionce Wielkiej (woj. stanisławowskie). Dwujęzyczność mężczyzny wynika z kontaktów rodzinnych. W Kamionce Wielkiej, która po 1945 roku znalazła się w granicach Związku Radzieckiego, została jego rodzina: matka oraz najmłodsza siostra, która wyszła za Ukraińca. Matka mieszkała w gminie Krzeszyce przez dwa lata, jednak postanowiła wrócić na Ukrainę. Rozmówca nadal odwiedza rodzinę za wschodnią granicą i utrzymuje kontakt telefoniczny. Językiem kontaktów rodzinnych jest język ukraiński.

Wywiady z mężczyzną były przeprowadzone zarówno w języku polskim, jak i w języku ukraińskim. W rozmowach brała udział dr Anna Żebrowska, która podczas wywiadu używała tylko języka ukraińskiego.

Rozmówca w czasie wywiadu chętnie mówił w języku ukraińskim, jak i w języku polskim. Wnioskuję, że nastawienie do języka polskiego i ukraińskiego jest pozytywne.

Poniżej przedstawiam przykłady *przełączenia kodu* z języka ukraińskiego na język polski (tekst pogrubiony).

---

[3] W artykule *Przełączanie kodów (code switching) w mowie przesiedleńców z województwa tarnopolskiego i stanisławowskiego, mieszkających w regionie lubuskim* omawiam sytuację bilingwizmu PŻ (zob. Augustyniak-Żmuda, 2020).

Na pytanie o znajomość języka ukraińskiego rozmówca odpowiedział:

> *no ja načy // ja um'ity // u̯m'iju | bo značy ja tam | ja u̯že pryjixau̯ sudy | jak mau̯ v'is'imnac'it' r'ik // no a my tam žyly | bo načy tam buło | načy my^i s'e^i | no značy ukraińcy s pôlakam'i dobre sob'e žyły^i || buło dobre* ***aš do vôjny // dopuky^i jak ńem'ec ńe*** *pryjixau̯ aš to tody začeło še takoje // a tak to žy^eło ši //* ***a pańi rozum'e*** [PŻ7].

Mężczyzna swobodnie *przełączył kod* z języka ukraińskiego na język polski. Nie miał pewności, czy zrozumiałam jego wypowiedź, ponieważ podczas wywiadu zadawałam pytania tylko po polsku. Odpowiadając po ukraińsku na pytania dr Anny Żebrowskiej, musiał mieć pewność, że również ja wszystko rozumiem. Jest to przykład pokazujący specyfikę badań językoznawczych na terenach pogranicza, gdzie rozmówcy często upewniają się, czy słuchacz rozumie ich mowę, w której łączą elementy dwóch języków.

Podczas opowiadania o dzieciństwie, rozmówca dwa razy dokonał przełączania wewnątrzzdaniowego kodu z języka ukraińskiego na polski.

> *naše | moje detynstvo jak buło || značy* ***tak żyłem*** *dobre do dvana·cet' r'ik | bo | a u̯ dvana·c'it' r'ik tato m'ij zmer || ja łyšyu̯ši z mamou̯ i sestra ||* šis' r'ik mołotša || *še neńka łyšyłaś tam na ukraiń'i je || no i my | tam tato postav'iu̯ mam'e budynk'i | gospodarku novu | tak že my še | tato u̯mer to my | bo mama buła za u̯d'iu̯ća^e p'išła |* ***načy za vdofca i tego*** *i t'i d'ity łyšyłyś'i tam na t'ix || a tato nam postav'yu̯ načy gospodarku tam i se ułasne ceres | to moja mama ne v'ijixała | bo ce jak ras nôv'i budynk'i buły i mama značy || dužo se ž'eło || ta ja še tak narobyła i ja tam maju* […] *jak tak z mamou̯ gazduvau̯ do v'iś'imna·cet' r'ik | a potom jak pryjšłoše sudy jixaty | muś'imy pojixaty i tak | i tak še začeło || pryjixau̯ sude s tata bratom | stryjem značy || tata | moɣo tata brat jixau̯ sudy z rody****nom*** *i ja pojixau̯ z nym* […] *f sorok p'at'im || tak i pryjexa*łym *sude na połove^y čerfca* [PŻ9].

Oprócz *przełączania kodu* wewnątrzzdaniowego mężczyzna łączy polskie morfemy gramatyczne z ukraińskim tematem fleksyjnym (przełączenia wewnątrzwyrazowe):

*rodyn****om*** (ukr. родиною) 'rodyn-oju',

*pryjexa*łym (ukr. приїхав) 'pryjichaw'.

Przełączenie kodu wewnątrz zdania wystąpiło również we fragmencie, w którym rozmówca opowiadał o początkach życia w gminie Krzeszyce:

> *moɣo tata brat jixau̯ sudy z rodynom i ja pojixau̯ z nym i pobuu̯ tutka koło neɣo trox'i i potomu brat pryjšou̯ || brat v'it peršoj tat'iu̯ | načy r'idny po tatov'i m'ij || pryjšou̯ z vojska z arm'iji i vźou̯ mene skazau̯ | by ja načy pryjšou̯ do neɣo || i ja tam uže u̯ neɣo pobuu̯ try rok'i i u̯ sorok ôśm'im roć'i užyń'iu̯ś'i i p'išou̯ do ž'ink'i || tam bułym za źeńć troxu | načy pobułym | a potomu* ***značy tak starałem še*** | […] ***aby*** *kupyu̯ sob'i svoju gospodarku* [PŻ11].

W rozmowie z PŻ nie ma przykładów zewnątrzzdaniowego *przełączania kodu*. *Wtrącający* (*insertional*) typ *przełaczania kodu* języka ukraińskiego na język polski nie zaburza struktury wypowiedzi. Być może wynika to z braków leksykalnych rozmówcy. Ze względu na to, że język ukraiński i język polski są językami blisko spokrewnionymi *przełączanie kodów* charakteryzuje również *kongruentna leksykalizacja* (*congruent lexicalization*). Trudno jest określić, które homogeniczne leksemy należą do języka ukraińskiego, a które do języka polskiego.

PŻ w wywiadzie prowadzonym w języku ukraińskim stosuje wzory i reguły języka polskiego. Często adaptuje leksemy polskie. *Przełączanie kodów* nie sprawia mu trudności, jest naturalne. Rozmówca nie ma świadomości granic systemów. Najważniejszy jest sprawny przekaz komunikatu.

Przypadek osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku"

W tej części omawiam przypadek osoby, której *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był białoruski, natomiast *sekundarnym* język polski.

Biografia językowa OA

Kobieta urodzona w 1926 roku we wsi Jamiczno, w województwie nowogródzkim. W 1940 roku wywieziona z całą rodziną na Syberię. Do regionu lubuskiego przyjechała w 1946 roku. Dziś mieszka we wsi Wojcieszyce, w gminie Kłodawa.

Rozmówczyni deklaruje używanie przed przesiedleniem obu języków: *po polsku* […] *i po b’e*^{i}*łorusku* […] ‖ *tak że dva te jenzyk’i znal’iśmy* ‖ *tam ńe było ružńicy* | *że tam jak’iś b’e*^{i}*łorus čy polak* | *čy co* ‖ *razem f škole* [OA3].

Dzieciństwo (1926–1932)

Rodzice: Ojciec był gajowym [OA5]. Nie ma informacji o matce.
Miejsce: Jamiczno tworzyła **społeczność bilingwalna**, gdzie porozumiewano się *po polsku* […] *i po b’e*^{i}*łorusku* […] ‖ *tak że dva te jenzyk’i znal’iśmy* ‖ *tam ńe było ružńicy* | *że tam jak’iś b’e*^{i}*łorus čy polak* […] [OA3].
Religia: OA zapytana o religię odpowiada: *pšyježdžał pop* | *tak’i był vyznačony i pšyježdžał kśonc* [OA6]. We wsi nie było kościoła ani cerkwi. Najbliższa świątynia znajdowała się w miejscowości oddalonej o 3 km. Ksiądz i pop przyjeżdżali stamtąd, aby nauczać religii [OA6]. Z powodu dużej liczby mieszanych małżeństw

święta odbywały się podwójnie*: jak pšyxodźiło polsk’e | no to j byl’i polsk’e šv’entoval’i | pšyxodźil’i te same znuf* [OA6]. Życie religijne w Jamicznie toczyło się bezkonfliktowo: *ńe było tam jak’egoś oporu | tak jak tutaj jakoś tak dživačńe* [OA6].

Komentarz: Informatorka nie wyjaśnia, jakiego języka używano w domu, lecz koncentruje się na przedstawieniu sytuacji językowej w całej wsi.

Młodszy wiek szkolny (1933–1938)

Miejsce: OA rozpoczęła swoją edukację w polskiej szkole w Jamicznie, natomiast później uczęszczała do szkoły do Miłowidów [OA2].
Edukacja: Lekcje w szkole odbywały się *pševažńe po polsku* ‖ [lekcje] *byl’i po polsku* ‖ *b’e*^{i}*łorusk’ego my f tym čaśe ńe m’el’i* [OA4].

Komentarz: Ten etap wskazuje, że prawdopodobnie **językiem kontaktów sąsiedzkich** (w tym kontaktów z rówieśnikami) mógł być język polski. W tym okresie życia dominuje język polski.

Wywózka na Syberię (1940 rok) oraz przyjazd do regionu lubuskiego (1946 rok)

Dorastanie (1939–1949)

Dorosłość (1950–1991)

Edukacja: OA jeszcze na początku 1940 roku chodziła do szkoły w swojej rodzinnej miejscowości. Wówczas *juš tak polski zańikał* [OA4]. Na tym etapie kończy się edukacja informatorki.
Miejsce (Syberia): W 1940 roku rozmówczyni i jej rodzina zostali wywiezieni na Syberię. OA miała wówczas 14 lat, jej brat 9 i siostra 12. Rozmówczyni na Syberii pomagała ojcu w pracy przy wyrębie lasu. Po trzech latach miała już obowiązek wypracowywać swoją normę. W 1943 roku ojciec został wysłany z obozu na front.
Miejsce (Połtawa): W 1944 roku ze względu na wysoką śmiertelność ludności zostali przeniesieni do Połtawy, gdzie pracowali do czasu wyjazdu do Polski, do Żagania [OA5, OA6, OA7].
Miejsce (Żagań): W 1946 roku *do* žagańa *byl’i pšyv’eźeńi* [OA7]. Początek był bardzo trudny, bo *dužo tam ·za buga l’udźi pšyjexal’i | že svoje krovy m’el’i | svoje końe m’el’i | całe | ńe ‖ to tym było letko ‖ a jak my byl’i no s syberyji | to ńic ńe m’el’i ‖ tylko jak stuj ‖ byl’e jak | fufajka*

i te val'onk'i [OA8]. Ojciec odnalazł żonę i dzieci za pomocą Czerwonego Krzyża.
Miejsce (Kłodawa, Wojcieszyce): Ludność pochodząca z Jamiczna została osiedlona w Wojcieszycach *potem odnaleźl'i śe* | *no i końečńe mama xćała juš tu* ‖ *końečńe do rodźiny* | *do sfoix tutej* | [OA7]. Rodzina OA z Żagania przeniosła się najpierw do Kłodawy, a następnie do Wojcieszyc *ve vžeśńiu my tu śćongl'i* ‖ *no ojćec m'ał pravo* | *m'ał i tak pap'ery* | *že m'el'i gospodarstvo* ‖ *tym bardźej* | *že ješče s frontu był po fšysk'im* ‖ *i tak to ośedl'il'i śe* [OA7].
Rodzina: OA w 1948 roku wyszła za mąż za mężczyznę także przesiedlonego z Jamiczna [OA8].

Komentarz: W latach 1940–1946 język polski traci pozycję dominującą. Ostatni etap edukacji informatorka odbyła w języku rosyjskim. W czasie zesłania na Syberię także miała kontakt z tym językiem. Polszczyzna nabiera wagi po przesiedleniu do regionu lubuskiego. Od zamieszkania w Wojcieszycach znowu dominuje język polski.

Wybrane cechy fonetyczne

Przykłady

Realizacje cech fonetycznych w *idiolekcie* osoby, która zadeklarowała mówienie po „białorusku i polsku", przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 57. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku")

Rozmówca	**Przykłady**
OA	nie występuje

Tabela 58. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku")

Rozmówca	**Przykłady**
OA	*m'eśoncy* [miesiące] *potym* [potem] (3) *bl'ižyj* [bliżej] *inačyj* [inaczej]

Tabela 59. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
OA	*jak’iś* [jakieś] *dźeśińć*

Tabela 60. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
OA	*ob’jel’i*

Tabela 61. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
OA	*xodźiłam* *władza* *ńecałe* *pomagała* *orgańizovało* *rozłončyu̯*

Tabela 62. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
OA	*l’ata* *l’esie* (2) *pšeśedl’eńcy* *ośedl’ona* *tyl’e* *byl’e*

Tabela 63. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku”)

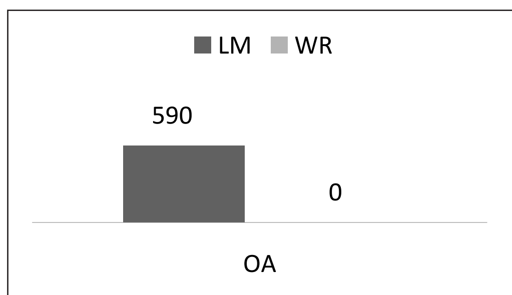
Rozmówca	**Przykłady**
OA	*γektary*

Tabela 64. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
OA	nie występuje

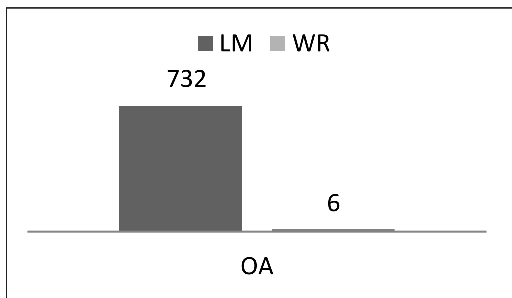
Zestawienie liczbowe i procentowe

Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
Wybór tekstu dla OA obejmuje 2775 wyrazów. Możliwość wystąpienia zwężenia *o* > *u* liczy 590 realizacji. W całej rozmowie nie odnotowałam żadnego przykładu zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej. Cecha ta nie występuje w *mowie* przesiedleńczyni.

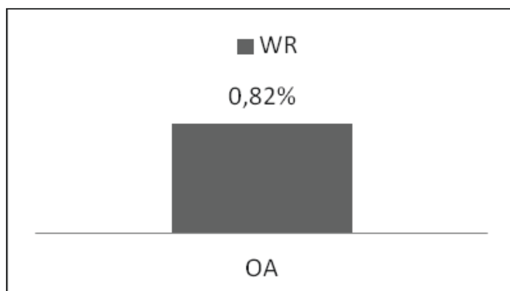


Wykres 35. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku”)

Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
Na 732 możliwe realizacje zwężenia *e* > *y* rozmówczyni podała jedynie 6 przykładów.



Wykres 36. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku”)

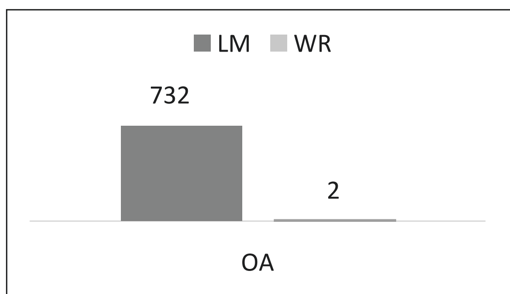


Wykres 37. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku”)

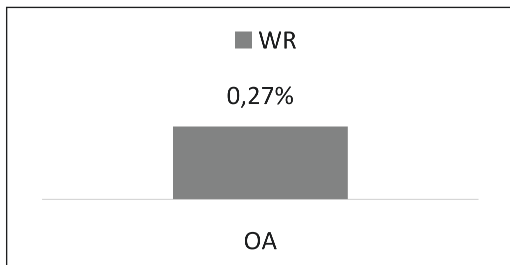
Bardzo mała liczba wyekscerpowanych słów, w których zauważone zostało zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej, świadczy o zaniku tej cechy. W momencie przeprowadzania wywiadu wąska wymowa *e* > *y* wystąpiła jedynie w 0,82% możliwych realizacji.

Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej

Możliwość wystąpienia zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej wynosi 732 realizacje. Podczas rozmowy OA podała tylko 2 przykłady.



Wykres 38. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku”)

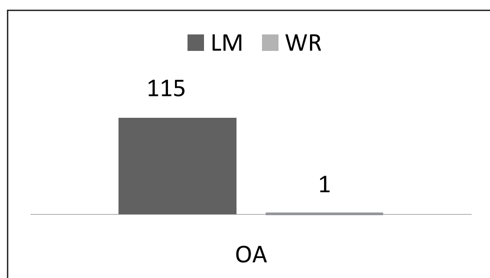


Wykres 39. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku”)

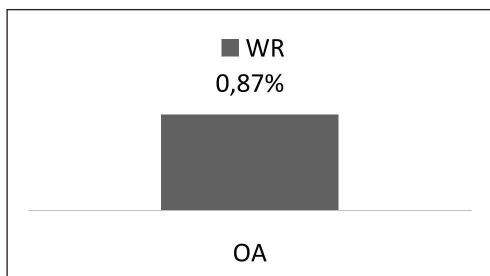
Przykłady, w których występuje zwężenie samogłoski *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej świadczą o tym, że w *mowie* rozmówczyni cecha ta utrzymuje się zaledwie w 0,27%.

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich

Możliwość wystąpienia asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich u rozmówczyni, która deklaruje mówienie przed przesiedleniem po „białorusku i polsku", mieściła się w granicach 151 wyrazów. Odnotowałam tylko jeden przykład w *idiolekcie* OA.



Wykres 40. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

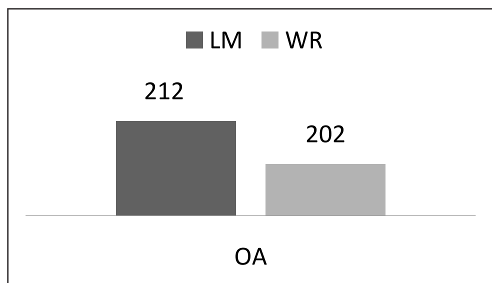


Wykres 41. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

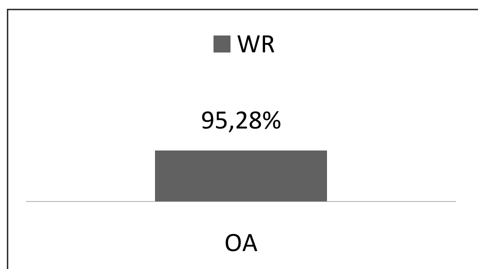
Ze względu na tylko jeden przykład powyższej cechy, zestawienie procentowe wskazuje, że w *idiolekcie* AD występuje 0,87% asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich.

Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*

Możliwość wystąpienia przedniojęzykowo-zębowego *ł* w *idiolekcie* OA mieściła się w granicach 212 wyrazów. W *idiolekcie* OA odnotowałam 202 przykłady.



Wykres 42. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

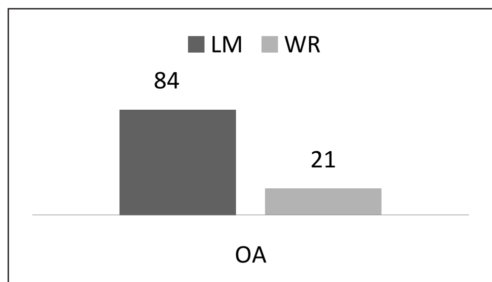


Wykres 43. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

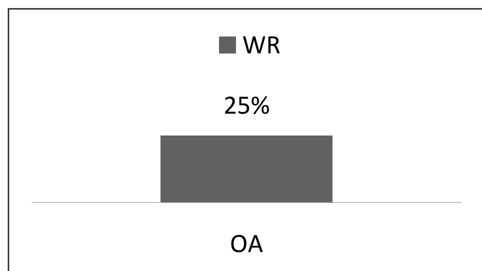
Realizacja przedniojęzykowo-zębowego *ł* występuje w *idiolekcie* OA w 95,28%.

Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami

W *mowie* OA występują przykłady palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami. Możliwość wystąpienia tej cechy mieściła się w granicach 84 wyrazów. W *idiolekcie* OA odnotowałam 21 realizacji.



Wykres 44. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

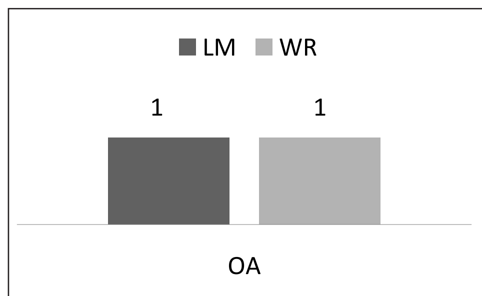


Wykres 45. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

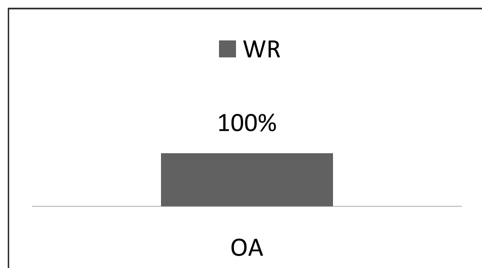
W *idiolekcie* OA miękka wymowa *l* przed samogłoskami stanowi 25% możliwych realizacji.

Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*

Dźwięczna spółgłoska γ jest realizowana w każdym możliwym wystąpieniu, stanowiąc przy tym 100%. Należy jednak zaznaczyć, że w całym wywiadzie odnotowałam zaledwie 1 przykład w *mowie* OA.



Wykres 46. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

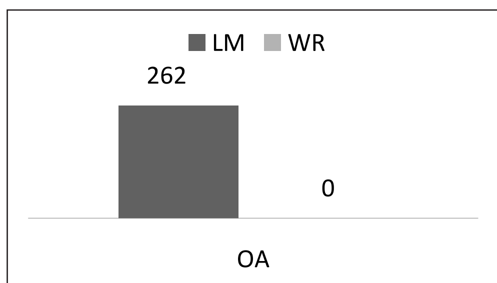


Wykres 47. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

Dźwięczna spółgłoska *γ* jest realizowana w *idiolekcie* OA w 100%.

Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych

W rozmowie z OA możliwość realizacji palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych jest możliwa w 262 wyrazach. Pomimo dużej liczby możliwej realizacji nie odnotowałam ani jednego przykładu. Rozmówczyni nie realizuje tej cechy fonetycznej.



Wykres 48. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych (zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku")

Wybrane cechy fleksyjne

Realizacje cech fleksyjnych w *idiolektach* przesiedleńców, którzy zadeklarowali mówienie po „białorusku i polsku", przedstawiają tabele 65–69.

Tabela 65. Neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej (osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku")

Rozmówca	**Przykłady**
OA	*byl'i rusk'e*

Tabela 66. Występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* (osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku")

Rozmówca	**Przykłady**
OA	nie występuje

Tabela 67. Zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów (osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku")

Rozmówca	**Przykłady**
OA	nie występuje

Tabela 68. Analityczny czas przeszły
(osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku")

Rozmówca	**Przykłady**
OA	*my tu śćongl'i* *my tu juš pšyjexal'i, my byl'i*

Tabela 69. Neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika (osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku")

Rozmówca	**Przykłady**
OA	[lekcje] *byl'i po polsku* *tak'e byl'i vagony,* *byl'i punkty rozmaiće*

Wpływ biografii językowej na idiolekt

Biografia językowa a idiolekt OA

Jamiczno tworzyła *społeczność bilingwalna*. Nie wiadomo, jaka była dystrybucja funkcjonalna języków polskiego i białoruskiego. W początkowym etapie nauki szkolnej lekcje były prowadzone w języku polskim, a potem, w związku z wybuchem II wojny światowej i zajęcia tych terenów przez Rosjan – po rosyjsku. W okresie od 1940 do 1946 roku, w czasie zesłania na Syberię, na *idiolekt* rozmówczyni mógł mieć wpływ język rosyjski. W 1944 roku, ze względu na wysoką umieralność ludności na Syberii, rozmówczynię wraz z rodziną przeniesiono do Połtawy, gdzie pracowali do czasu przesiedlenia do regionu lubuskiego. Po przyjeździe do regionu lubuskiego OA znała język rosyjski, białoruski i polski. Wyszła za mąż za osiedleńca z Jamiczna.

Systemową cechą fonetyczną w mowie OA jest przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*. Podczas wywiadu rozmówczyni mogła wypowiedzieć *ł* w 212 przykładach. W wywiadzie występują 202 przykłady, co stanowi aż 95,28% poświadczenia tej cechy w *idiolekcie* OA. Dźwięczna spółgłoska *γ* wystąpiła tylko w jednym przykładzie, w którym prawdopodobne było użycie tego wariantu. Nie było więcej możliwości w języku informatorki, dlatego trudno jest stwierdzić, czy jest to cecha systemowa. Palatalną wymowę spółgłoski *l* przed samogłoskami odnotowałam w 21 przykładach na 84 możliwych. To oznacza, że cecha ta jest realizowana w 25%. Zanikającą cechą fonetyczną jest asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich. Rozmówczyni, mając 115 możliwości użycia cechy, wykorzystała tylko jedną, co stanowi jedynie 0,87% wystąpień. Cechami fonetycznymi, które występują najrzadziej w *mowie* OA, są zwężenia samogłosek. Rozmówczyni podała jedynie 6 przykładów na 732 możliwe, w których wystąpiło zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej. Taka realizacja stanowi 0,82% występowania danej cechy w *idiolekcie*

respondentki. Odnotowałam tylko 2 przykłady zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. Ta cecha występuje w *mowie* OA jedynie w 0,27%. W *idiolekcie* OA nie ma przykładów redukcji *o* > *u* i palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych.

Systemową cechą fleksyjną w mowie respondentki jest analityczny czas przeszły. W języku przesiedleńczyni występują przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej oraz neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika. OA nie wymawia zaimka *mnie* zamiast formy *mi* i nie stosuje zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów.

Przypadek osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”

W tej części omawiam przypadek osoby, której *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był język polski, natomiast *sekundarnym* język białoruski.

Biografia językowa MB

Mężczyzna urodzony w 1932 roku w Rudni (powiat Iwacewicze, województwo poleskie). Do regionu lubuskiego przyjechał w 1946 roku. Skończył sześć klas przed przesiedleniem. Obecnie mieszka w Lipnie (powiat strzelecko-drezdenecki, gmina Drezdenko).

Rozmówca deklaruje, że *językiem prymarnym* był polski, a *sekundarnym* białoruski: *tak i tak śe muv'iło* ‖ *jak* śe *spotkało s tym'i xłopakam'i* | *to se normalńe muv'iłem po b'ałorusku* | *a v domu po polsku* [MB3].

Dzieciństwo (1932–1938)	<u>Rodzice</u>: Ojciec i matka utrzymywali się z uprawy ziemi: *čšy ɣektary* ‖ *čšy ɣektary źem'i m'el'i* [MB4]. **Językiem prymarnym** był język polski: *v domu po polsku* [MB3]. <u>Miejsce</u>: MB urodził się w Rudni, we wsi polsko-białoruskiej *češć pol'akuf m'eškała v'ekšość* | *a češć m'eškała b'ałorusuf* | *bo to tak'e ludność vym'ešana taka* [MB2]. <u>Język</u>: Społeczność Rudni była **bilingwalna**, w zależności od sytuacji używano zamiennie języka polskiego i białoruskiego: *tak i tak śe muv'iło* ‖ *jak śe spotkało s tym'i xłopakam'i* | *to se normalńe muv'iłem po b'ałorusku* | *a v domu po polsku* [MB3]. <u>Religia</u>: W Rudni był kościół oraz cerkiew: *była cerk'ef* ‖ *b'ałoruśińi xodź'il'i do cerkv'i a pol'acy xodźil'i do kośćoła* ‖ *obok zaras kośćuł był drevńany* [MB5].

Komentarz: MB od dzieciństwa posługiwał się dwoma językami. **Językiem prymarnym** był język polski, traktowany jako **język przodków,** który służył do **kontaktów rodzinnych**. Język białoruski, będący **językiem sekundarnym** MB, służył do **kontaktów sąsiedzkich**.

Młodszy wiek szkolny (1939–1944)

Edukacja: MB skończył sześć klas w Rudni [MB9]. Początkowo *škoła była polska normalńe* ǁ *škoła była polska* ǁ *po polsku śe učyl'i* ǁ *puźńej jak juš rusk'e* […] *fkročyl'i tam do nas* | *no to już jenzyk polsk'i zag'inou̯* | *a byu̯ rusk'i v'encej byu̯* ǁ *a puźńej znovu s koleji jak ńemcy fkročyl'i do nas tam* | *tam było puu̯ na puu̯* | *puu̯ b'ałorusk'i* | *puu̯ ńem'eck'i byu̯ jenzyk* ǁ *i lekcyje śe otprav'al'i puu̯ ńem'eck'e* | *puu̯* [białoruskie] [MB3].

Komentarz: W czasie wojny w szkole zaprzestano prowadzić zajęcia w języku polskim, na rzecz języka rosyjskiego, a później niemieckiego. W związku z tym w okresie młodszego wieku szkolnego wpływ na kształtowanie się **idiolektu** mogło mieć aż kilka systemów językowych.

Przesiedlenie (1945 rok)

Dorastanie (1945–1955)

Miejsce: Pod koniec roku 1945 MB wyjeżdża z Rudni do regionu lubuskiego: *źimom v vagonax tovarovyx* ǁ *v vagonax tovarovyx jexal'iśmy* [MB6]. Rodzina MB najpierw osiedliła się w Zwierzyniu, gdzie *m'eškańa pońem'eck'e stal'i* [MB6]. Później zamieszkali w Drezdenku, gdzie rozmówca uczęszczał na kursy szewskie. Kolejno MB przystąpił do junackiego hufca pracy i wyjechał do Krakowa, a następnie do pracy w Nowej Hucie [MB9].
Język: Według MB w regionie lubuskim przesiedleńcy z województwa poleskiego mówili po polsku, ale *seńkato* | *seńkato* | *al'e muv'il'i normalńe* [MB8]. Osiedleńcy z województwa wielkopolskiego nazywali ich *repatryjańći ·za buga* […] *zabugov'ec* [MB7].

Dorosłość (1956–1997)

Starość (1998–2017)

Miejsce: MB w wieku 24 lat wraca do Drezdenka po skończeniu służby wojskowej [MB9] i zajmuje się gospodarstwem do czasu osiągnięcia wieku emerytalnego.
Rodzina: MB żeni się z osadniczką z województwa wielkopolskiego. Według żony rzadko zdarzały się takie małżeństwa mieszane poznanianki i przesiedleńca: […]

ludzie na przykład uważali, że na przykład: „O co! […] *Zabugola sobie bierzesz?!”, czy coś.* […] *Mieli do nich uraz. Ja nie wiem dlaczego. A przecież to tacy sami ludzie jak i my* (fragment rozmowy z żoną MB).

Komentarz: MB po przesiedleniu używa tylko języka polskiego. Na kształtowanie się jego *idiolektu* ma wpływ kontakt z odmianą ogólnopolską w czasie pobytu w Krakowie.

Wybrane cechy fonetyczne

Przykłady

Realizacje cech fonetycznych w *idiolekcie* rozmówcy, który zadeklarował mówienie przed przesiedleniem po „polsku i białorusku”, przedstawiają poniższe tabele 70–77.

Tabela 70. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

Rozmówca	**Przykłady**
MB	nie występuje

Tabela 71. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

Rozmówca	**Przykłady**
MB	*cybula* [cebula] *povyžyj* [powyżej] (2) *povrotym* [powrotem] *račyj* [raczej] (2) *červony* [czerwone] *kšyžy* [krzyże]

Tabela 72. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

Rozmówca	**Przykłady**
MB	*puńnij* [później] (7) *ub’iral’i* *lep’ij* [lepiej]

Tabela 73. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

Rozmówca	**Przykłady**
MB	nie występuje

Tabela74. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

Rozmówca	**Przykłady**
MB	*m’eškała* *muv’iło* *spotkało* *xłopakam’i* *załatv’au̯* *zaośedl’iło*

Tabela 75. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

Rozmówca	**Przykłady**
MB	*pol’akuv* (2) *kl’asy* *l’ata* (2) *dal’ej* *tel’ev’izože* *ńedal’eko*

Tabela 76. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ* (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

Rozmówca	**Przykłady**
MB	*γektary* (2) *γeja* [heja][4]

Tabela 77. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

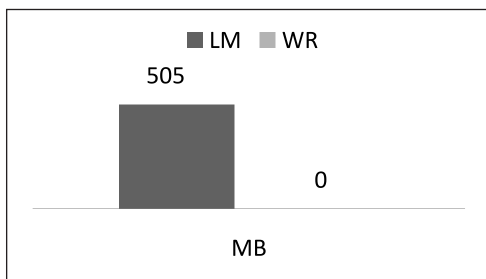
Rozmówca	**Przykłady**
MB	nie występuje

[4] Od wyrazu *hej* – wykrzyknik używany dla zwrócenia czyjejś uwagi.

Zestawienie liczbowe i procentowe

Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej

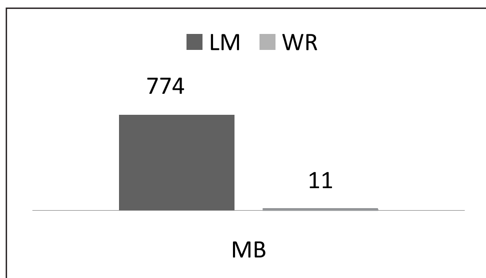
Wybór tekstu dla rozmówcy, który zadeklarował przed przesiedleniem mówienie po „polsku i białorusku”, wynosi 2775 wyrazów. Możliwość wystąpienia zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej mieściła się w granicy 505 realizacji. W *idiolekcie* MB nie odnotowałam przykładów. Rozmówca nie realizuje tej cechy.



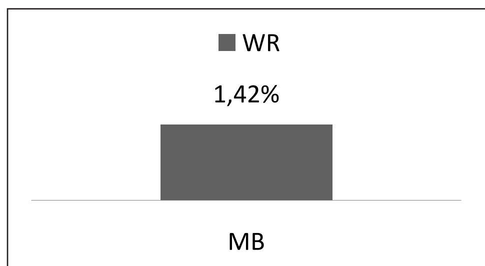
Wykres 49. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”)

Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej

Wąska wymowa samogłoski *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej w *idiolekcie* MB mogła wystąpić w 774 przykładach. Odnotowałam 11 realizacji.



Wykres 50. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”)

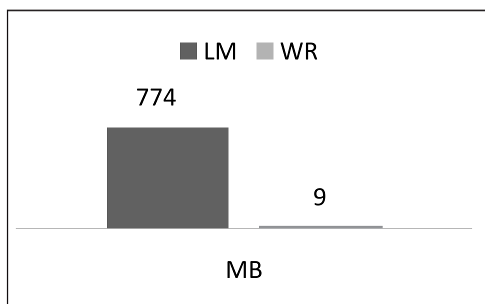


Wykres 51. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku")

Przykłady realizacji zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej są realizowane w *idiolekcie* MB jedynie w 1,42%.

Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej

W *idiolekcie* MB wystąpiło tylko 9 przykładów realizacji zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej.



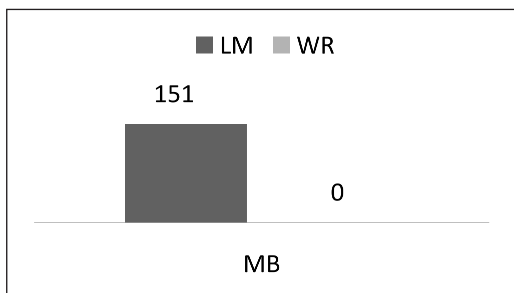
Wykres 52. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku")



Wykres 53. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku")

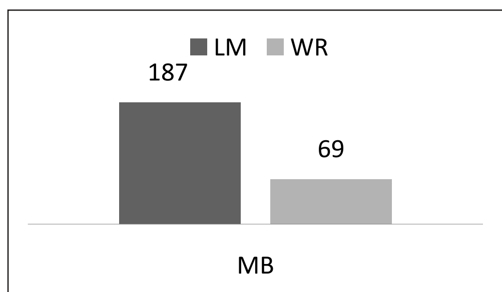
Odnotowane przykłady świadczą o realizacji zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej jedynie w 1,16%.

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich
Możliwość wystąpienia asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich mieściła się w granicach 151 wyrazów. Nie odnotowałam przykładów na realizację tej cechy w *idiolekcie* MB.



Wykres 54. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”)

Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
Możliwość wystąpienia przedniojęzykowo-zębowego *ł* mieściła się w granicach 187 wyrazów. W *idiolekcie* MB odnotowałam 69 przykładów.



Wykres 55. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* (zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”)

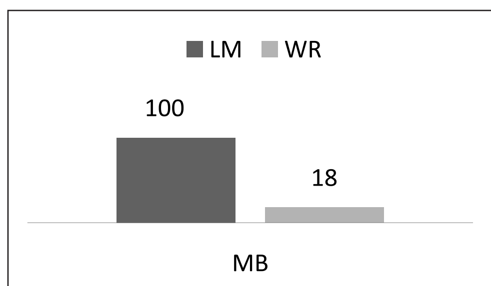


Wykres 56. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku")

Realizacja przedniojęzykowo-zębowego *ł* występuje w *idiolekcie* MB w 36,9%.

Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami

W *idiolekcie* rozmówcy deklarującego mówienie po „polsku i białorusku" występują przykłady palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami. Możliwość wystąpienia tej cechy mieściła się w granicach 100 wyrazów. W *mowie* MB odnotowałam 18 przykładów.



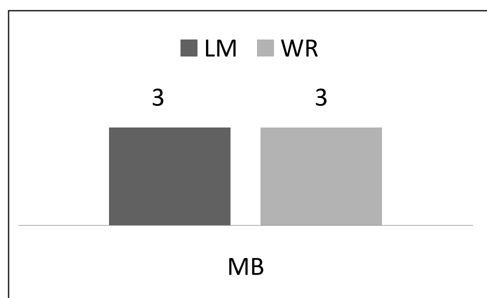
Wykres 57. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku")



Wykres 58. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku")

W *idiolekcie* MB miękka wymowa *l* przed samogłoskami stanowi 18% możliwych realizacji.

Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
Dźwięczna spółgłoska *γ* występuje w *idiolekcie* MB i jest realizowana w każdym możliwym wystąpieniu, stanowiąc przy tym 100%. Odnotowałam 3 przykłady.



Wykres 59. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”)



Wykres 60. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”)

Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
W rozmowie z MB realizacja palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych jest możliwa w 319 wyrazach. Pomimo dużej liczby możliwej realizacji nie odnotowałam ani jednego przykładu. Rozmówca nie realizuje tej cechy.



Wykres 61. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku")

Wybrane cechy fleksyjne

Realizacje cech fleksyjnych w *idiolekcie* przesiedleńca, który zadeklarował mówienie po „białorusku i polsku / polsku i białorusku", przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 78. Neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku")

Rozmówca	**Przykłady**
MB	*rusk'e* [Rosjanie]

Tabela 79. Występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku")

Rozmówca	**Przykłady**
MB	nie występuje

Tabela 80. Zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku")

Rozmówca	**Przykłady**
MB	nie występuje

Tabela 81. Analityczny czas przeszły
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku")

Rozmówca	**Przykłady**
MB	*my tu pšyjexal'i, ośedlal'i my śe, pšeprovdźil'i my*

Tabela 82. Neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika (osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku”)

Rozmówca	**Przykłady**
MB	*lekcyje śe otprav’al’i* *m’eškańa pońem’eck’e stal’i, byl’i v’ečorove ješče kursa*

Wpływ biografii językowej na idiolekt

Biografia językowa a idiolekt MB

MB od dzieciństwa posługiwał się dwoma językami. Wychowywał się w *społeczności bilingwalnej*. W zależności od sytuacji, w Rudni używano zamiennie języka polskiego i białoruskiego. Językiem prymarnym rozmówcy był język polski, będąc przy tym zarazem *językiem przodków*. *Językiem sekundarnym* był język białoruski, który służył do kontaktów sąsiedzkich. MB skończył sześć klas szkoły w województwie poleskim. Lekcje w zależności od okresu historycznego odbywały się po polsku, rosyjsku, niemiecku i białorusku. MB nie miał styczności z językiem ukraińskim. Po przesiedleniu rozmówca uczęszczał na kursy szewskie, pracował w Krakowie i w Nowej Hucie, gdzie miał kontakt z różnymi odmianami polszczyzny, które mogły wpłynąć na jego *repertuar językowy*. Respondent wrócił do regionu lubuskiego w wieku 24 lat. Założył rodzinę z osadniczką z Wielkopolski, więc po ślubie w domu używano tylko języka polskiego.

Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ* odnotowałam w *idiolekcie* MB 3 razy na 3 możliwe realizacje. Jest to jedyna cecha fonetyczna, którą można zaobserwować w *mowie* MB w 100%. Poza tym w języku rozmówcy nie występuje żadna fonetyczna cecha systemowa. Przedniojęzykowo-zębową realizację *ł* zaobserwowałam w 69 przykładach na 187 możliwych. To oznacza, że w języku MB cecha ta jest realizowana w 36,9%. Jedynie w 18% występują przykłady palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami. Na 100 możliwych wystąpień w *mowie* respondenta można znaleźć zaledwie 18 przykładów. Zwężenia samogłoski *e* w pozycji nieakcentowanej występują w niewielkim zakresie. Odnotowałam 11 przykładów wąskiej wymowy *e* > *y*, co stanowi 1,42% realizacji cechy. W rozmowie z MB odnalazłam również 9 przykładów zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. Cecha ta zachowała się w mowie rozmówcy w 1,16%. W *idiolekcie* MB nie ma przykładów redukcji *o* > *u* i asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich oraz palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych.

Systemową cechą fleksyjną MB jest występowanie analitycznego czasu przeszłego. W mowie rozmówcy występują przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej oraz neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika. MB nie wymawia zaimka *mnie* zamiast formy *mi* i nie stosuje zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów.

Osoby przed przesiedleniem dwujęzyczne, mówiące po „polsku i ukraińsku”

Do tej kategorii przyporządkowałam osoby, które przed przesiedleniem mówiły w domach tylko po polsku. Język polski był ich *językiem prymarnym*, ukraiński (i jego odmiany) *sekundarnym*.

Biografie językowe

Biografia językowa ZS[5]

Mężczyzna urodzony w 1935 roku w Berezówce. Mieszkał w województwie tarnopolskim w powiecie Buczacz, w miejscowościach Berezówka i Słobódka Dolna leżących na południowy wschód od Lwowa i na północny wschód od Stanisławowa (obecnie Iwano-Frankiwsk). Po przesiedleniu zamieszkał w Świętojańsku, wsi należącej do gminy Krzeszyce (powiat sulęciński) w województwie lubuskim. Pracował jako listonosz oraz był trenerem piłki nożnej w lokalnym klubie sportowym. Zmarł w 2016 roku, jest pochowany na cmentarzu w Krzeszycach.

Rozmówca zadeklarował, że *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był język polski: *ja po pôlsku* ‖ *u nas śe* | *fšysko muv’iu̯o po pôlsku* [ZS4].

Dzieciństwo (1935–1941)

Rodzice: Matka ZS pracowała w fabryce *tam rob’il’i pap’erosy* [ZS6]. Ojciec *byu̯ šefcem* [ZS6]. Oboje *po pôlsku gadal’i* [ZS9]. Pochowani w Krzeszycach.

Miejsce: **Językiem przodków** był język polski: *u nas v domu po pôlsku* [ZS4]. W Słobódce Dolnej *fšysko muv’iu̯o po pôlsku* ‖ *ta u nas byu̯o tylko čtery* | *čy to p’eńć rodźin ukraińsk’ix byu̯o* | *a to* | *a to same pôlacy* [ZS4]. Językiem kontaktów ze społecznością ukraińską był język ukraiński i polski: *jak śe spotkau̯ z ukraińcem* | *to troxu tak* | *troxu tak* / *rozum’iš* ‖ *tak śe muv’iu̯o* | *al’i* […] *navet i ten ukraińec i to muv’iu̯ po pôlsku navet* ‖ *tyko* | *że k ońi zešl’i* | *o tego* | *zešl’i śė* | *to f ten čas* [po ukraińsku] [ZS4].

Religia: W Słobódce Dolnej *tak na końec v’osk’i byu̯ pôlsk’i kośću̯* ‖ *o i tam xodźil’i do kośćou̯a ludźe* [ZS4].

---

[5] Przykłady biografii językowej ZS oraz jej wpływu na idiolekt jednostki przedstawiam w artykule *Wpływ biografii* językowej na idiolekt. Porównanie mowy przesiedleńców z Tarnopolszczyzny, mieszkających w regionie lubuskim (zob. Augustyniak-Żmuda, 2021b).

Komentarz: **Językiem przodków** i **językiem prymarnym** ZS był język polski [ZS4]. Polacy w Słobódce Dolnej posługiwali się tylko językiem polskim. Język ukraiński służył do kontaktów z Ukraińcami, którzy stanowili znikomą część społeczności. Znajomość języka ukraińskiego wśród Polaków była na poziomie **bilingwizmu początkowego** lub **progresywnego** – prawdopodobnie znali w języku ukraińskim gotowe zwroty lub znali język w różnym stopniu biegłości.

Przesiedlenie (1945 rok)

Młodszy wiek szkolny (1942–1947)

Edukacja przed przesiedleniem: ZS w Słobódce Dolnej *čy klasy ukońčyu̯em* [ZS3]. W Słobódce Dolnej *začel’i ukraińcy juš | te | šum’ić | rozum’ić | tag že škou̯a rozv’onzau̯a fšysko ‖ tak že juš ńe byu̯o nauk’i v’ency* [ZS3].
Czytelnictwo: W domu ZS *kśonžek ńe byu̯o žadnyx* [ZS5].
Edukacja w regionie lubuskim: Po przesiedleniu ZS poszedł do szkoły i *ja tutej mam śedem ‖ tutej* […] *ja pšyjexou̯ tu | pošed do čfartej klasy tu* [ZS3].
Miejsce: Rodzina ZS została przesiedlona *musovo | pšymusovo* [ZS7]. Ze Słobódki Dolnej przesiedlono *pôlaku̯ | fšysko na stacje | do vagonu̯ po tok dv’e | čy rodźiny vagońe i jexało* [ZS7]. Rodzina ZS przyjechała od razu do Krzeszyc *i to na śv’entojańsk pšyjexal’i* [ZS7]. Sołtys wówczas zapewniał, że *najv’encej* […] *na rok času | na rok času ‖ śe | śedźimy rok | ńikt ńe zab’era | śedźimy drug’i rok | ńikt ńe zab’era* [ZS7]. W wywiadzie często poruszany był temat tęsknoty za rodzinnymi stronami. W 1946 roku, kiedy już całe Świętojańsko zostało zasiedlone, *to fšysko po pôlsku* […] *tutaj po polsku my muv’il’i* [ZS8].

Dorastanie (1948–1958)

Miejsce: ZS deklaruje, że *po to ukrajińsku ja rozum’au̯em troxu* [ZS8]. Kiedy ZS pracował jako listonosz (prawdopodobnie około roku 1950) i *pošet* […] *na krasnou̯eng | jak tak baby začel’i po tym svojim* [ZS8] mówić. ZS nie rozumiał języka kobiet, nie wiedział co to jest *červo* [ZS8] i *xuba* [ZS8]. Kobiety mówiły w języku wschodniosłowiańskim, prawdopodobnie po ukraińsku. ZS ze słabą znajomością języka ukraińskiego nie mógł zrozumieć mowy przesiedleńczyń.
Rodzina: ZS wziął ślub w 1956 roku. Jego żoną została kobieta przesiedlona z województwa stanisławowskiego

[ZS11], której **językiem prymarnym** była mowa „chachłacka". W rodzinie zawsze używano języka polskiego. Żona ZS nauczyła się języka polskiego od swoich braci, którzy chodzili do szkoły już w regionie lubuskim. Być może z powodu nieznajomości języka ukraińskiego ani mowy chachłackiej przez ZS w stopniu komunikatywnym, żona nie miała wyboru i musiała porozumiewać się z mężem tylko po polsku. Nie można jednak wykluczyć tego, że oba języki: język męża i język żony, mogły mieć na siebie znaczący wpływ.

Komentarz: Okres dorastania był kluczowym etapem w kształtowaniu się **idiolektu** ZS. Wpływ na to miały **kontakty językowe** z przesiedleńcami z różnych wschodnich województw. Praca listonosza przyczyniła się do zwiększenia **repertuaru językowego** ZS. Bardzo ważnym wydarzeniem był ślub z kobietą, której **językiem prymarnym** była „mowa chachłacka". Prawdopodobnie podczas trwania małżeństwa zachodził stały proces **transferu** wzorów z języka męża do języka żony i odwrotnie.

Dorosłość (1959–2000) Starość (2001–2016)

Po rezygnacji z pracy listonosza zajął się pracą w gospodarstwie. Według ZS *ta jak o tera muv'i* | *tak śe u̯ domu muv'iu̯o u nas* [ZS4].

Biografia językowa MW

Kobieta MW urodzona w 1926 roku w Kochawinie leżącej obok Stryja i Rudy w powiecie Drohobycz. Obecnie jest to wyludniona miejscowość, położona w obwodzie lwowskim, na północny wschód od Stryja. MW mieszkała w Krasnołęgu, wsi należącej do gminy Krzeszyce (powiat sulęciński), w województwie lubuskim. Ukończyła sześć klas w Kochawinie. Nie kontynuowała nauki w regionie lubuskim. Zmarła w styczniu 2019 roku. Pochowana na cmentarzu w Krzeszycach.

Rozmówczyni zadeklarowała, że *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był język polski: *fšysko pu pôlsku muv'iło* ‖ *fšysk'e po pôlsku śmy muv'il'i* [MW11].

Dzieciństwo (1926–1932)

Rodzice: Ojciec był tkaczem, *ludźi pšynośil'i płutno rôb'ić* […] ‖ *pšynośil'i z drug'ix v'osek* [MW4]. Matka *pšendła* ‖ *tato rob'iu̯ płutno* | *no a latym fšysko f pôlu* [MW7]. Pochowani w Krzeszycach [MW24].

Miejsce: Kochawina to *v’oska pôlakuf* […] *bardzo mau̯o ukraińcuf byu̯o* | *tam prav’e same polak’i* [MW10]. We wsi mieszkało kilka rodzin żydowskich *a za tym lasėm* | *za v’oskou̯ našou̯ pšyje^{i}xal’i jak’e^{i}ś mazury* || *z mazur pšyje^{i}xal’i* […] *rusk’i jag byl’i* | *v nôcy pšyšl’i* | *pozab’eral’i* | *bo to kurkul’i* | *kurkul’i* | *że bogače* | *ńe* || *i zabral’i ix na syb’ir* [MW10].
Język: **Językiem przodków** był język polski: *rodźice muv’il’i po pôlsku* || *dźatkôv’e* | *rodźice* | *bo poxodźil’i pôlak’i* | *s tego* | *z pôlakuf* || *xoćaž dźatkuv žadnyx ńe pam’entam* | *ale rozmav’al’i po pôlsku* [MW20]. W Kochawinie *ukraińcy teš po pôlsku rozmav’al’i* […] *jak ôńi* | *ukraińcy śe zešl’i* | *to tak sob’e* | *a tak to fšysko po pôlsku u nas rozmav’al’i* [MW21].
Religia: W Kochawinie była cerkiew, kościół katolicki i synagoga żydowska [MW13].

Komentarz: Społeczność Kochawiny składała się prawie w całości z Polaków, w związku z tym językiem **kontaktów sąsiedzkich** był język polski. Język ukraiński posiadał niski **prestiż**. Być może Polacy byli **jednojęzyczni**. W przypadku **dwujęzyczności** polsko-ukraińskiej wśród Polaków **bilingwizm** mógł być na poziomie **początkowym** lub **progresywnym**. Inaczej było wśród społeczności ukraińskiej, wśród której język polski prawdopodobnie zyskał pozycję dominującą w **kontaktach sąsiedzkich.**

Młodszy wiek szkolny (1933–1938)

Miejsce: Rozmówczyni skończyła sześć klas. Szkoła w Kochawinie była *čteroklasova* [MW8], natomiast w Rudzie (wiosce nieopodal) *šeśćoklasova* | *šeść klas* [MW8].
Edukacja: W szkole uczono *po pôlsku i pu rusku* [MW8] […] *śmy śe učyl’i po rusku* | *bo byl’i l’ekcyji* [MW12]. Nauka odbywała się *po pôlsku teš* | *tak škoła była* | *po polsku naučyćel’i i kśenža pšyxodźil’i na rel’ig’ii* || *furmankom pšyvoźil’i kśenžy z kuxav’iny do nas do rudy* […] *pu rusku teš učyl’i nas f škole^{i}* || *pu rusku i po pôlsku* [MW6].
Czytelnictwo: W domu MW były książki *pôlsk’e* […] *no i* […] *rusk’e byl’i* || *bo teš po ukraińsku* || *teš tak samo i teras teš te dźeći śe učom* | *tak samo i tam u nas učyl’i śe* [MW14].

Komentarz: W szkole MW poznaje język, który nazywa „ruskim”, co może oznaczać rosyjski i ukraiński.

Przesiedlenie (1946 rok)

Dorastanie (1939–1949)

Miejsce: MW w wieku 14 lat (tj. w roku 1940) pracowała u niemieckiego gospodarza w Kochawinie: *juš na pšymusove roboty vźel'i* […] *pšyjexał ńem'ec* […] *ten sołtys nas vyp'isał do roboty* […] *ńem'ec juš stau̯* […] *i do mńe vžeščy* | *zexs ur*[6] | *že juš šusta gôdźina rano* | *že ja do roboty ide* [MW1]. Później *zrob'il'i kułyos i do kułyozu nas vyp'isal'i* ‖ *teš do roboty xodźiłam do kułxozu* [MW1]. MW pracowała również w Stryju: *vyp'isal'i nas do m'jasta* | *do stryja* […] *i tam z vagonu śmy cegły na vus podaval'i* ‖ *ôńi odbudovyval'i m'asto stryj* | *bo bardzo zbombardovane był* [MW1].

Czas przesiedlenia: MW z rodziną przyjechała do regionu lubuskiego w 1946 roku [MW16]. Ze względu na to, że ojciec nie chciał jechać, zostali wywiezieni dopiero trzecim transportem: *juš by vyježdžać polakam čeba na* | *tutaj na zaxut* | *na odzyskane źem'i* […] *pšyšl'i du domu rusk'i i muv'jom* | *o vešće se dôbre špadle*^{i} | *muv'i* | *bo bendźeće mušel'i źe*^{i}*m'ank'i kôpać* | *tam fšysko zrujnovane jest* [MW3], *bo rusk'i muv'il'i* | *že to ńe jest pšymusovo vam tu vyježdžać* | *tylko obov'onskovo* | *bo jesteśće pol'acy* | *mušiće jexać na svoje odzyskane źem'i* [MW5]. Po przyjeździe do regionu lubuskiego nowi mieszkańcy *rozmav'al'i po pôlsku* [MW18].

Komentarz: Podczas pracy u Niemca w Kochawinie MW miała styczność z językiem niemieckim. W pracy w kołchozie dominujący był prawdopodobnie język ukraiński, utożsamiany przez MW z językiem rosyjskim. Za sprawą tych doświadczeń zmieniał się **repertuar językowy** rozmówczyni.

Dorosłość (1950–1991)
Starość (1992–2017)

Rodzina: MW wyszła za mąż za mężczyznę starszego o kilka lat. Nie ma informacji, skąd pochodził mąż rozmówczyni. Całe dalsze życie było związane z pracą na gospodarstwie: *monš m'au̯ kôńa* […] *my m'el'i z unry kôńa* | *bo možna byu̯o z unry vźońś* | *ale ča byu̯o puźńi pu̯aćić na raty* [MW19].

---

[6] Sechs Uhr – szósta godzina.

Biografia językowa DS[7]

Kobieta urodzona w 1929 roku w województwie tarnopolskim. Mieszkała w miejscowości Rasztowce znajdującej się w powiecie Skałat (obwód tarnopolski). Rasztowce leżą koło Miadoborów nad rzeką Gniłą, dopływem Zbrucza. Jej rodzina po 1945 roku osiedliła się w Krasnołęgu, wsi należącej do gminy Krzeszyce (powiat sulęciński). W Rasztowcach ukończyła trzy klasy, resztę nauki kontynuowała w regionie lubuskim. Ukończyła liceum pedagogiczne. Była nauczycielką. Zmarła w 2014 roku. Pochowana na cmentarzu w Krzeszycach.

Rozmówczyni zadeklarowała, że *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był język polski, *sekundarnym* ukraiński: *v domu po polsku* ‖ [na ulicy] *po rusku* ‖ […] *bo my byl’iśmy pôlakamy* [DS12], *jak udau̯o śe muv’iu̯o po polsku* ‖ *pšyšło na v’oske* | *to fšysko po rosyjsku* | *po ukraińsku* [DS10].

Dzieciństwo (1929–1935)

Dziadkowie: Jeden z dziadków był kowalem, drugi pracował na kolei (był maszynistą lub konduktorem) [DS13].

Rodzice: Rodzina matki pochodziła z Czortkowa, natomiast rodzina ojca ze Skałatu. Matka i ojciec *byl’i naučyćel’i* | *naučyćel’am’i* [DS6]. Poznali się podczas pracy w szkole [DS13]. Rodzice pochodzili *ze šlaxetnej* klasy [DS6]. Oprócz pracy nauczycielskiej prowadzili gospodarstwo: *my m’el’iśmy dužo* ‖ *dvadźeśća morguf pola* [DS7]. Według DS to było powodem przeniesienia rodziny do wsi Kaczanówka *śe pšeńeśl’i do kecedufk’i našyx rodźicuf* | *bo za dužo pola m’ał ojćec* | *to pšyjex inspektor* | *pšeńus jego do kačadufk’i* | *do drug’i v’osk’i* [DS7].

Język: Rodzina DS *v domu po polsku* [DS12] rozmawiała, natomiast poza domem *po rusku* [DS12] […] *tam ńe možna byu̯o na tym* | *na v’esce po polsku rozmav’ać* | *bo byl’iby pomordoval’i* [DS12]. W samych Rasztowcach *po polsku ńe muv’il’i* [DS10]. We wsi *byu̯o dv’eśće p’ėńdźeśont polaku̯* [DS10], gdzie *čšex tylko po polsku muv’iu̯o* [DS10], w tym rodzina DS. O język polski *rodźice dbal’i* [DS10]. Na wsi *jak udau̯o śe muv’iu̯o po polsku* ‖ *pšyšło na v’oske* | *to fšysko po rosyjsku* | *po ukraińsku* [DS10].

---

[7] Przykłady biografii językowej DS oraz jej wpływu na idiolekt jednostki przedstawiam w artykule *Wpływ biografii językowej na idiolekt. Porównanie mowy przesiedleńców z Tarnopolszczyzny, mieszkających w regionie lubuskim* (zob. Augustyniak-Żmuda, 2021b).

Komentarz: **Językiem przodków** DS był język polski. Był to także **język prymarny** rozmówczyni. **Językiem kontaktów sąsiedzkich** był język ukraiński.

Młodszy wiek szkolny (1936–1941)

Edukacja: W szkole w Rasztowcach nie było lekcji w języku polskim. /Jak chodziła pani do szkoły w Rasztowcach, to lekcje były po polsku?/ *ńe* || *ukraińcy byl'i to značy rusk'e* || [a Polaków było mało] *mau̯o* | *al'e rano była rel'ig'ija f škôle* | *to po pôlsku muv'iło śe paćeš* | *a po pou̯udńu* | *jak śe šło* | *vyxodźiu̯o ze škou̯y* | *po rusku teš paćeš był* [DS14]. DS w Rasztowcach ukończyła kształcenie na etapie *čećej klasy* [DS1].
Czytelnictwo: W domu rodzinnym były książki *polsk'e* | *rusk'e* [DS14]. W czasie napadów UPA *matka fšysk'e kśonšk'i z domu povynośiła do šopy* […] *i tam te kśonšk'i polsk'e* | *ukraińsk'e* […] *banderofce jak napadl'i* […] *to fšysk'e te kśonšk'i pudarl'i* | *pudarl'i* | *pudarl'i i pužucal'i* [DS14].

Przesiedlenie (1945 rok)

Dorastanie (1942–1952)

Miejsce: Kiedy rodzina DS osiedlała się w Krasnołęgu *ńikogo ńe było ješče* […] *my śe tu sprovadźil'i* || *akurat vojsko byu̯ô* | *m'eškau̯o* || *ješče flaga ix zostau̯a f kuxńi* | *ješče p'ivo było* | *fšysko* [DS18]. We wsi nie było osiedleńców z Rasztowców, *tu byu̯y tak'e cau̯k'em opce* […] *to ńe fšyscy jednakove pšećeš* [DS9]. W Krasnołęgu w szkole *muj ojćec učył* | *był k'erovńik'em* [DS11].
Język: Tuż po przesiedleniu nowi mieszkańcy Krasnołęgu *to od razu po polsku začel'i* [rozmawiać] […] *kalečyl'i* | *tak śe śm'jal'i* [DS17]. Dzieci przesiedleńców, które rozpoczęły naukę w szkole w Krasnołęgu, *ńe bardzo dôbže* [DS17] mówiły po polsku, *bo skont* | *jak sam'i rudźice*^{y} *ńe um'el'i* [DS17].
Edukacja: Po osiedleniu w Krasnołęgu DS rozpoczęła naukę w liceum w Sulechowie. Najpierw poszła *do tak'ej fstempnej klasy* | *to značy fstempna klasa jedna* […] *al'e jak ja nap'isau̯am ogulńak tak'i* | *žeby tak'e dyktando* | *to pełno błenduf* || *aš m'i śe ńe xćau̯o v'ežyć* | *po prostu krasa s tego červonego* || *no i ńe dostau̯am śe* [DS19]. Nauczyciel skomentował to następująco: *tu p'eršy tak'i ten* | *spotkańe z nam'i* | *značy tam była rosyja* | *ukraina* | *a tu polska i spotkańe s tym to bardzo trudny okres* [DS1].

Kiedy w Ośnie Lubuskim zaczęło funkcjonować liceum pedagogiczne, DS rozpoczęła tam naukę. Skończyła trzy klasy liceum pedagogicznego [DS1]. W ostatniej klasie poznała swojego przyszłego męża [DS19].
Praca: Po ukończeniu liceum pedagogicznego w Ośnie Lubuskim napisała do jednej ze szkół w Łodzi, *że mam jenzyka ros* || *a rusk’i bardzo* | *jenzyk rosyjsk’i* | *mam zafše p’ontk’i* || *no i* [...] *po tygodńu dostaje otpov’edź* | *že pšyjmom mńe* [DS19]. Niedługo po rozpoczęciu pracy jako nauczycielka rosyjskiego w Łodzi otrzymała pracę w Żubrowie [DS19] (natomiast jej przyszły mąż rozpoczął w tym samym czasie pracę nauczyciela w Długoszynie [DS19]). Szkoła w Żubrowie *byu̯a jednoklasufka* | *to fšysk’ego* [DS4] uczyła. Później pracowała w Krępinach [DS2], gdzie *było dv’e* [DS4] klasy. Tam także *fšysk’ego učyu̯am po troxe* [DS4]. Pracowała również w szkole w Krasnołęgu *i ojćec zafše muv’iu̯* | *a ty veźm’eš rosyjsk’i byu̯o* | *rosyjsk’i veźm’eš* | *jenzyk rosyjsk’i i matematyk’i* | *bo tu juš byu̯a šusta klasa* | *to ješče matematyk’i učyu̯am* [DS11].
Rodzina: W 1952 roku DS wyszła za mąż. W domu używano tylko języka polskiego.

Komentarz: Po przesiedleniu informatorka kształciła się w języku polskim. Dzięki nauce w liceum pedagogicznym pogłębiła znajomość polszczyzny ogólnej.

Dorosłość (1953–1994)
Starość (1995–2014)

Rodzina: Po urodzeniu dzieci zrezygnowała z pracy nauczyciela [DS3]. Do końca życia pracowała na gospodarstwie. Od przyjazdu z Rasztowiec do śmierci używała tylko języka polskiego.

Wybrane cechy fonetyczne

Przykłady

Realizacje cech fonetycznych w *idiolektach* przesiedleńców, którzy zadeklarowali przed przesiedleniem mówienie po „polsku i ukraińsku” przedstawiają tabele 83–90.

Tabela 83. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku")

Rozmówca	Przykłady
ZS	*nuśil'i*
MW	*kułγos* *poxuvane* *kuxav'iny* *pujexau̯* *dup'ero* *pobuduval'i*
DS	*pudarl'i* (3) *pužucal'i* *rudźice*^{y} *rub'iu̯am* *pobuduvana* *pukšyvy*

Tabela 84. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku")

Rozmówca	Przykłady
ZS	*pustė* (4) *tyu̯ėk* *ludźė* *provadźiu̯ėm* (3) *porotym* (2) *jedyn*
MW	*lasėm* *snopėk* *latym* [latem] *rodźicy* [rodzice] *povrotym* *cybul'i*
DS	*jedėn* (5) *kovalėm* *dėrektor* *pšėńice* *p'eršy* [pierwsze] *bratym* [bratem]

Tabela 85. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	*al’i* (8) *pšyje*^{i}*xal’i* *v’el’i* [wiele] (2) *košul’i* [koszule] *kartofl’i* [kartofle] (2) *p’ičontke* [pieczątkę]
MW	*tygodńe*^{i} (2) *ńe*^{i}*znane*^{y} *śp’e*^{i}*val’i* *al’i* (4) *kartofl’i* [kartofle] (6) *b’igal’i* [biegali]
DS	*vyje*^{i}*xal’i* *al’i* *naučyćel’i* [nauczyciele] *bu̯ońi* [błonie] *smakuji* [smakuje] *konop’i* [konopie]

Tabela 86. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich
(grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	*mńau̯* *mńel’i*
MW	*γrab’ja* *muv’jom* *v’josna* *m’jasta* *mńel’i* (5) *mńau̯a*
DS	*śem’je*

Tabela 87. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	*xodźiła* *jexało* *słonko* *zasło* *był* *ćała*

Rozmówca	Przykłady
MW	*natxodźiła* *sołtys* *šła* *rub'iło* *sadźiło* *pług'em*
DS	*nastrašyła* *skońčyłam* *zostav'iła* *słyšy* *m'iłośći* *člov'ek*

Tabela 88. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami (grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku")

Rozmówca	Przykłady
ZS	*al'e* (13) *v'el'e* (3) *tyl'e* *pol'e* *xl'eba* *dal'eko*
MW	*al'e* (3) *dal'ej* *l'atka* (2) *krongl'utka* *pl'ebańija* *pol'ak'i*
DS	*kl'asy* *mal'utk'i* *dal'eko* *kaval'eže* *l'ep'ej* *źl'e*

Tabela 89. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ* (grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku")

Rozmówca	Przykłady
ZS	*γektar* *γop*
MW	*γrab'a* (14) *kułγos* *kułγozu* *γektaruf* (2) *γasło*

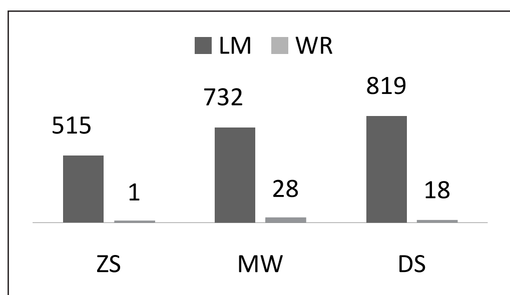
Rozmówca	**Przykłady**
DS	*γorodysk'ego*[8] *aγa* *γołova*

Tabela 90. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	nie występuje
MW	*majufk'e*
DS	*trox'e* *vutk'e*

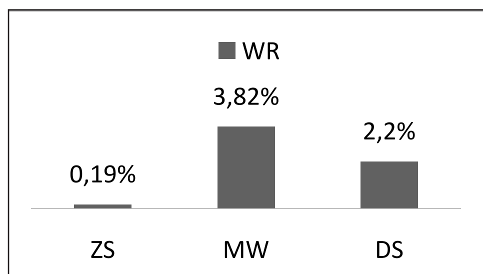
Zestawienie liczbowe i procentowe

Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
W wyborze tekstów, który obejmuje 5110 wyrazów dla każdego z rozmówców, możliwość wystąpienia zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej w *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „polsku i ukraińsku” mieściła się w granicach 515–819 wyrazów. W *idiolekcie* MW odnotowałam 28 przykładów, w DS – 18, a w ZS – zaledwie 1.



Wykres 62. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku”)

[8] Horodyski – nazwisko.

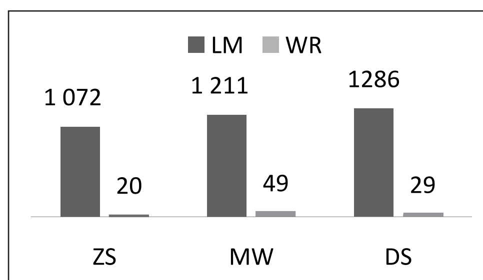


Wykres 63. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

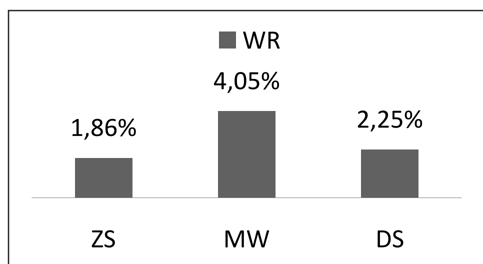
Najczęściej cecha ta występuje w *mowie* MW – 3,82%. DS realizuje cechę w 2,2%. Zwężenie *o* > *u* najrzadziej występuje w *idiolekcie* ZS. Rozmówca realizuje tę cechę jedynie w 0,19%.

Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej

Możliwość wystąpienia zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej mieściła się w granicach 1072–1286 przykładów. W *idiolekcie* MW wystąpiło 49 przykładów, w *mowie* DS – 29, a w ZS – 20.



Wykres 64. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

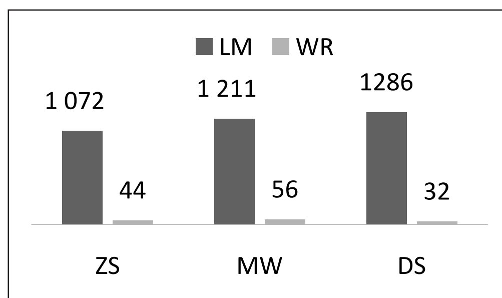


Wykres 65. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

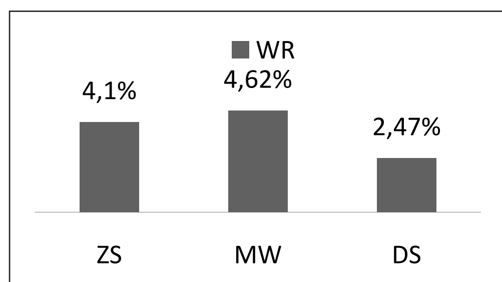
Wąska wymowa *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej jest realizowana przez MW w 4,05%. W *idiolekcie* DS cecha ta występuje w 2,25%, natomiast w ZS zaledwie w 1,89%.

Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej

W wywiadzie wystąpiły przykłady zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. W *idiolekcie* MW odnotowałam 56 przykładów, w rozmowie z ZS – 44, a w DS – 32.



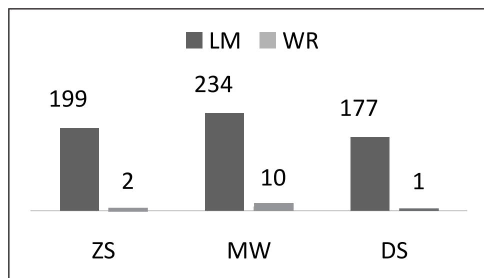
Wykres 66. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku”)



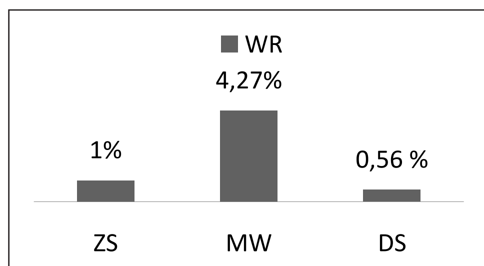
Wykres 67. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich

Możliwość wystąpienia asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich w *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „polsku i ukraińsku” mieściła się w granicach 177–234 wyrazów. Najwięcej przykładów odnotowałam w *idiolekcie* MW – 10; ZS – 2; DS – 1 przykład.



Wykres 68. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

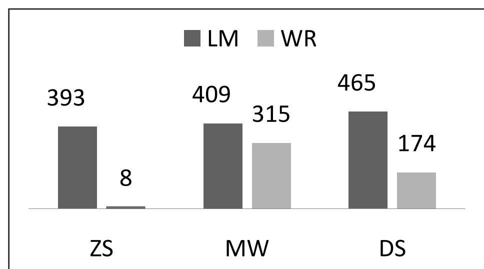


Wykres 69. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

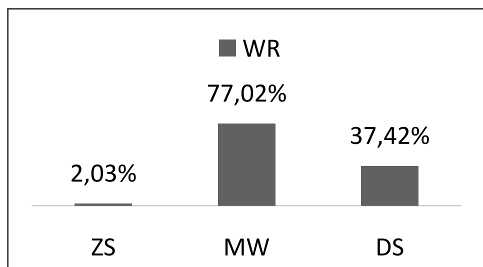
Wartość procentowa realizowanej cechy prezentuje się następująco: w *idiolekcie* MW możemy zauważyć 4,27% występowania asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich, w mowie ZS tylko 1%, a w tekstach DS niewiele powyżej 0,5%.

Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*

Możliwość wystąpienia przedniojęzykowo-zębowego *ł* mieściła się w granicach 393–465 wyrazów. W *idiolekcie* MW wyekscerpowałam 315 przykładów, DS – 174, natomiast w tekstach ZS – jedynie 8 wyrazów.



Wykres 70. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

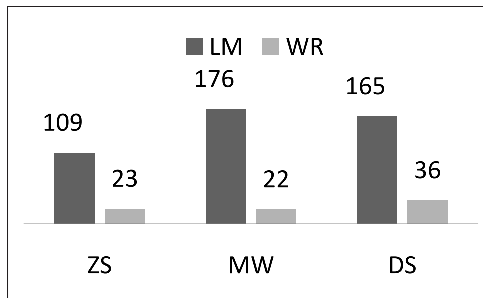


Wykres 71. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

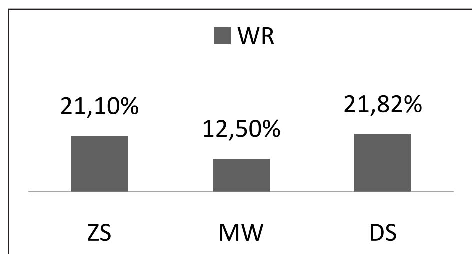
Realizacja przedniojęzykowo-zębowego *ł* występuje w *idiolekcie* MW w 77,02%. DS realizuje tę cechę w 37,42%, ZS tylko w 2,03%.

Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami

W *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „polsku i ukraińsku" występują przykłady palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami. Możliwość wystąpienia tej cechy mieściła się w granicach 109–176 wyrazów. W *idiolekcie* DS odnotowałam 36 przykładów, w wywiadzie z ZS – 23 realizacje i 22 przykłady w języku MW.



Wykres 72. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

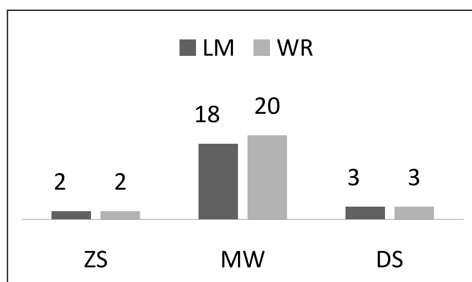


Wykres 73. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

W *idiolekcie* DS miękka wymowa *l* przed samogłoskami stanowi 21,82% możliwych realizacji. W języku ZS jest to wartość 21,10%. W wywiadzie z MW możemy odnaleźć 12,5% wystąpień tej cechy.

Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*

Dźwięczna spółgłoska *γ* występuje we wszystkich *idiolektach* i przez ZS i DS jest realizowana w każdym możliwym wystąpieniu, stanowiąc przy tym 100%. MW na możliwość wystąpienia 18 przykładów realizuje cechę 20 razy, co stanowi 111% wykorzystania dźwięcznego *γ* w *mowie*.



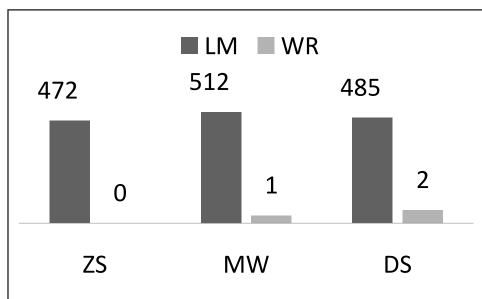
Wykres 74. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")



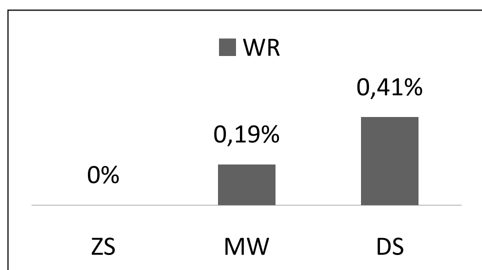
Wykres 75. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych

Możliwość realizacji palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych w *mowie* DS występuje w 485 wyrazach, w *idiolekcie* MW jest to 512 możliwych przykładów, natomiast w języku ZS – 472. Pomimo dużej liczby możliwych realizacji odnotowałam tylko 2 przykłady w rozmowie z DS i 1 przykład, który wystąpił w *idiolekcie* MW. Cechy tej nie realizuje ZS.



Wykres 76. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")



Wykres 77. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych (zestawienie procentowe grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku")

W *idiolekcie* DS występuje 0,41%, a w języku MW jedynie 0,19% form z miękką wymową spółgłosek tylnojęzykowych.

Wybrane cechy fleksyjne

Realizacje cech fleksyjnych w *idiolektach* przesiedleńców, którzy zadeklarowali przed przesiedleniem mówienie po „polsku i po ukraińsku", przedstawiają tabele 91–95.

Tabela 91. Neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej (grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	nie występuje
MW	*ańi te kśeža* *fšysk’e ludźe* *ôńi juš śedźel’i fšysk’e* [Żydzi]
DS	nie występuje

Tabela 92. Występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* (grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	nie występuje
MW	nie występuje
DS	*v ośńe bardzo dobže mńe šło*

Tabela 93. Zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów (grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	*ôńi rozmav’ajo* [kobiety rozmawiają]
MW	nie występuje
DS	nie występuje

Tabela 94. Analityczny czas przeszły (grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	*ja pšyjexau̯* *my m’eškal’i* *my pšyje^{i}xal’i*
MW	*my pšyjexal’i* *my vou̯al’i* *ja jemu podavała*
DS	*my śe tu sprovadźil’i* *ja pošu̯a*

Tabela 95. Neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika (grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”)

Rozmówca	**Przykłady**
ZS	*kśonšk'i byl'i* *baby začel'i* [baby zaczęły]
MW	*dźeći xodźil'i* *byl'i l'ekcyji* *kśonšk'i byl'i*
DS	nie występuje

Wpływ biografii językowych na idiolekty

Biografia językowa a idiolekt ZS

Językiem przodków i *językiem prymarnym* ZS był język polski. Polska *społeczność* Słobódki Dolnej była *bilingwalna*. Językiem kontaktów między Ukraińcami był język ukraiński. Według rozmówcy we wsi mieszkało niewielu przedstawicieli narodu ukraińskiego. *Bilingwizm* wśród Polaków był na poziomie *dwujęzyczności początkowej* lub *progresywnej*. Grupa ludności ukraińskiej stanowiła *społeczność bilingwalną*, gdzie język polski był na poziomie *bilingwizmu regresywnego* – zyskał pozycję dominującą wśród całej społeczności wsi. ZS skończył trzy klasy szkoły przed przesiedleniem. *Językiem szkoły* był polski. Po przesiedleniu rozmówca został zapisany do czwartej klasy szkoły podstawowej. Edukację w regionie lubuskim zakończył na siódmej klasie. Życie w *społeczności dwujęzycznej* przed przesiedleniem zapewne wymagało od rozmówcy znajomości języka ukraińskiego. ZS deklaruje „rozumienie” po ukraińsku, więc można przypuszczać, że *repertuar językowy* obejmował więcej systemów niż tylko polski. Nie ma jednak pewności, jaki to był wariant języka ukraińskiego. Rozmówca przez wiele lat był listonoszem. Podczas wywiadów kilkukrotnie wspominał sytuację, kiedy dostarczając pocztę kobietom 3 kilometry od jego miejsca zamieszkania, nie rozumiał ich języka. Kobiety prawdopodobnie mówiły językiem ukraińskim (lub jego wariantem). To oznacza, że znajomość języka ukraińskiego była znikoma, ograniczona do utartych formuł i zwrotów.

Sytuacja językowa regionu lubuskiego, w którym zamieszkał ZS po przesiedleniu, znacząco wpłynęła na *idiolekt* rozmówcy. Chodzi tu przede wszystkim o kontakty z różnymi grupami osiedleńców. Jako listonosz miał styczność z różnymi językami, co przyczyniło się do rozbudowania *repertuaru językowego* respondenta. W 1956 roku ZS założył rodzinę z kobietą przesiedloną z województwa stanisławowskiego. *Językiem domu* żony była mowa „chachłacka”. Po ślubie *językiem domu* ZS wciąż był język polski. Postać żony może pełnić w biografii językowej rozmówcy ważną rolę. Prawdopodobne jest, że

ZS nie znał na tyle języka ukraińskiego, aby móc swobodnie komunikować się z własną żoną. To mogło stać się powodem wyboru języka polskiego jako *języka domu*. Można przypuszczać, że języki męża i żony znacząco na siebie oddziaływały, m.in. mógł zachodzić proces *transferu* wzorów z języka żony do języka męża i odwrotnie.

Cechą fonetyczną, którą ZS realizuje w 100%, jest dźwięczna wymowa spółgłoski *γ*. Wszystkie inne cechy fonetyczne realizowane są w bardzo małym stopniu. Jedynie palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami wystąpiła 23 razy na 109 możliwych przykładów. Wynik ten stanowi 21,1% istnienia danej cechy w *idiolekcie* ZS. Zwężenie samogłoski *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej wystąpiło w 44 przykładach. To oznacza, że cecha ta realizowana jest w *idiolekcie* rozmówcy w 4,1%. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* wystąpiła jedynie w 8 przykładach na 393 możliwych. Jest to 2,03%, co oznacza zanikanie cechy. W 1,86% jest realizowane zwężenie samogłoski *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej. Odnotowałam 20 przykładów realizacji. Inną cechą, która zanika, jest asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich. ZS podał jedynie 2 przykłady realizacji na 199 możliwych. Jest to tylko 1%. Najrzadziej w *mowie* rozmówcy występują zwężenia *o* > *u*. Odnotowałam tylko 1 przykład, który stanowi 0,19% realizacji tej cechy. W rozmowie nie było przykładów palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych.

Cechą fleksyjną, która występuje systemowo w *idiolekcie* ZS, jest analityczny czas przeszły. Rozmówca stosuje zaimek *oni* dla wszystkich rodzajów. Wyekscerpowałam również przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika. W *mowie* ZS nie ma przykładów występowania zaimka *mnie* zamiast formy *mi* oraz neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej.

Biografia językowa a idiolekt MW

Językiem przodków MW był język polski, który był także *językiem prymarnym* rozmówczyni. W Kochawinie zdecydowaną większość społeczności tworzyli Polacy. *Językiem kontaktów sąsiedzkich* był język polski. Prawdopodobnie Polacy stanowili *jednojęzyczną* grupę. Jeśli jednak byli *dwujęzyczni*, wówczas ich *bilingwizm* mógł być na poziomie *początkowym* lub *progresywnym*. MW skończyła sześć klas szkoły przed przesiedleniem. W ciągu sześciu lat *językami szkoły* były polski i rosyjski – utożsamiany przez MW z językiem ukraińskim. Oba języki (polski i ukraiński) mogły znacząco wpłynąć na *idiolekt* rozmówczyni. *Repertuar językowy* MW rozbudował się w 1940 roku, kiedy chodziła do przymusowej pracy do niemieckiego gospodarza. Poznała wówczas język niemiecki, ale w bardzo niskim stopniu. Kolejno została skierowana do pracy w kołchozie, gdzie językiem komunikacji był w większości język ukraiński. MW nie chodziła do szkoły po przesiedleniu do regionu lubuskiego. Nie ma informacji o pochodzeniu i języku męża respondentki. Wiadomo jednak, że *językiem domu* po założeniu przez nią rodziny był język polski.

Systemową cechą fonetyczną w *idiolekcie* MW jest występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*. Podczas całej rozmowy odnotowałam 20 takich przykładów na 18 możliwych. Wartość 111% realizacji dźwięcznego *γ* w *idiolekcie* MW jest spowodowana wpływem języka ukraińskiego. Przedstawiona realizacja tej cechy wystąpiła we fragmencie wywiadu, w którym rozmówczyni powróciła pamięcią do czasu trudu życia i pracy w kołchozie. Również przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* jest fonetyczną cechą systemową rozmówczyni. Na 409 możliwych przykładów MW podała 315, co stanowi 77,02% funkcjonowania tej cechy w *mowie* respondentki. Z rozmowy wyekscerpowałam również przykłady palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami. Na 176 możliwych wystąpień miękkiego *l*, MW podała 22 przykłady. Świadczy to o 12,5% realizacji tej cechy. Tendencję zanikającą mają zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. Odnotowałam 56 przykładów, które stanowią 4,62% możliwych realizacji. Cechą zanikającą jest również asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich, ponieważ na 234 przykłady odnotowałam jedynie 10, co stanowi tylko 4,27%. W 4,05% realizowana jest zwężona wymowa samogłoski *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej. Na 1211 możliwych realizacji odnotowałam 49 przykładów. W *idiolekcie* MW wystąpiły również przykłady zwężeń *o* > *u:* 28 przykładów na 732 możliwe, co stanowi 3,82% realizacji. W jednym przykładzie wystąpiła palatalna wymowa spółgłoski tylnojęzykowej. Zaledwie jedno wystąpienie na 512 możliwych stanowi 0,19%, co świadczy o zanikaniu takiej realizacji.

Systemową cechą fleksyjną *idiolektu* MW jest analityczny czas przeszły. W *mowie* respondentki wystąpiły również przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika oraz neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej. W *idiolekcie* MW nie ma przykładów występowania zaimka *mnie* zamiast formy *mi* i stosowania zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów.

Biografia językowa a idiolekt DS

Językiem prymarnym i *językiem przodków* DS był język polski. W Rasztowcach *językiem kontaktów sąsiedzkich* był język ukraiński. Rodzice rozmówczyni byli nauczycielami, ale nie ma bezpośredniej informacji o języku, w jakim prowadzili lekcje. Rozmówczyni skończyła trzy klasy szkoły przed przesiedleniem. Zajęcia odbywały się w języku ukraińskim, jedynie lekcja religii odbywała się po polsku. Po osiedleniu się w regionie lubuskim nowi mieszkańcy, według DS, od razu próbowali rozmawiać po polsku, ale często z różnym skutkiem. Kiedy w Krasnołęgu została uruchomiona szkoła, dzieci przesiedleńców często nie mówiły dobrze po polsku. Ważną rolę w kwestii kształtowania się idiolektów uczniów odgrywali rodzice DS, którzy nauczali w wiejskiej szkole. Nauczyciele byli wzorami językowymi i pod wpływem ich mowy mógł następować transfer cech kresowych do idiolektów uczniów. DS po przesiedleniu rozpoczęła naukę w liceum – najpierw w Sulechowie, a ostatecznie w Ośnie

Lubuskim. Ukończyła liceum pedagogiczne i została nauczycielką. Lekcje prowadziła w języku polskim, nauczała także języka rosyjskiego. *Idiolekt* DS kształtował się jeszcze przez wiele lat po przesiedleniu. Miały na to wpływ kontakty z różnymi przesiedleńcami i ich dziećmi.

Podczas rozmowy dźwięczna spółgłoska *γ* wystąpiła 3 razy na 3 możliwości. DS realizuje tę cechę w 100%. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* została odnotowana w 174 przykładach na 465 możliwych. Świadczy to o funkcjonowaniu tej cechy w *mowie* rozmówczyni w 37,42%. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami wystąpiła w 36 przykładach na 165 możliwych, co oznacza 21,82% realizacji. Mniej więcej na równym, ale zanikającym poziomie utrzymują się zwężenia samogłosek w pozycjach nieakcentowanych. Na 1286 możliwych realizacji zwężenia *e* > *i* odnotowałam 32 przykłady. To oznacza, że cecha utrzymała się w języku DS w 2,47%. W przypadku zwężenia *e* > *y* wyekscerpowałam 29 przykładów, które stanowią 2,25% realizacji. W *mowie* rozmówczyni występują również zwężenia *o* > *u.* Na 819 możliwych wystąpień odnotowałam 18 przykładów. To oznacza, że cecha ta jest realizowana w 2,2%. Kolejną zanikającą cechą jest asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich, ponieważ na 177 możliwych odnotowano tylko 1 przykład. To znaczy, że ta cecha występuje w *mowie* DS tylko w 0,56%. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych wystąpiła w 2 przykładach na 485 możliwych. Oznacza to 0,41% występowania miękkiej wymowy *k, g, x* w *idiolekcie* DS.

Systemową cechą fleksyjną w *mowie* rozmówczyni jest występowanie analitycznego czasu przeszłego. Odnotowałam również przykłady stosowania zaimka *mnie* zamiast formy *mi*. W mowie DS nie ma przykładów wykorzystania zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów ani neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej. DS nie realizuje również neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika.

* * *

Wszyscy rozmówcy z grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku" zmarli. Przedstawione wyżej rozważania na temat fonetycznej i fleksyjnej płaszczyzny ich *idiolektów* przedstawiają obraz zanikającej odmiany polszczyzny.

Przypadek osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku”

W tym miejscu omawiam przypadek przesiedleńczyni, której *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był język polski, *sekundarnym* – „chachłacki”.

Biografia językowa SM

Kobieta urodzona w 1936 roku we wsi Kamionka Wielka leżącej w obrębie województwa stanisławowskiego, w rejonie kołomyjskim (obecnie obwód iwano-frankiwski; Kamionka Wielka była siedzibą gminy wiejskiej Kamionki Wielkie). Obecnie mieszka w Krzeszycach, należących do powiatu sulęcińskiego województwa lubuskiego.

Rozmówczyni deklaruje, że *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był polski, *sekundarnym* „chachłacki”. Mówienie w rodzinnej wsi przed wysiedleniem rozmówczyni nazywa „chachłaczeniem”: *jak ja byu̯am mau̯a to rozmav’al’i v domu po polsku* […] *vyšu̯am na ul’ice* | *ńestety m’endzy dźećm’i śe šybko muśau̯am pše te* | *naučyć* […] [SM4]; *fšystko po ukraińsku muv’iu̯o* || *fšystko xaxu̯ačyu̯o*[9] [SM7].

Dzieciństwo (1936–1942)

<u>Dziadkowie:</u> Podczas wywiadu SM wskazuje jednoznacznie, że babcia bardzo lubiła czytać.

<u>Rodzice:</u> Matka została wdową w wieku 37 lat. Nie ma informacji, czym się zajmowała.

<u>Miejsce:</u> Kamionka Wielka była to *v’elka v’eś* | *bo to byu̯y tak’e* […] *kol’ońije* || *muv’il’i kolońiści* [SM1]. SM mieszkała w ukraińskiej wsi, *kou̯o nas byu̯o tylko dv’e rodźiny tak’e polsk’e* [SM4]. Używa nazwy *pravdźiv’i polacy* [SM4]. W Kamionce Wielkiej *fšystko byu̯o oddźelńe* [SM10]. Ukraińcy i Polacy mieli oddzielne szkoły, kościół katolicki i cerkiew grekokatolicką, ale mimo to zostało zawartych wiele mieszanych małżeństw. We wsi *fšystko po ukraińsku muv’iu̯o* || *fšystko xaxu̯ačyu̯o* || […] *tak’i byu̯ ten* [język] *m’ešany* [SM7]. **Językiem przodków** oraz językiem **prymarnym** SM był język polski: *jak ja byu̯am mau̯a to rozmav’al’i v domu po polsku* [SM4], **językiem sekundarnym** (w tym kontaktów z rówieśnikami) był język ukraiński*: vyšu̯am na ul’ice* | *ńestety m’endzy dźećm’i śe šybko muśau̯am pše te* | *naučyć* [ukraińskiego] *žeby z ńim’i rozmav’ać* | *by śe porozum’eć* | *bo inačej ńe byu̯o* [SM4].

---

[9] *xaxu̯ačyu̯o* – tzn. mówiło się po „chachłacku”.

Religia: Ze względu na bardzo dużą liczbę mieszanych małżeństw często w rodzinach obchodzono podwójnie święta. Jeśli ojcem dzieci był *polak to synov'e xodźil'i do kośćou̯a* [SM4], jeśli *matka ukrainka to curk'i byu̯y xščone f cerkf'i i xodźiu̯y do cerkf'i* [SM4].

Komentarz: Kamionkę Wielką zamieszkiwała **społeczność bilingwalna.** Można przypuszczać, że ze względu na mieszane małżeństwa oba języki (polski i ukraiński) były **językami komunikacji domowej** w wielu rodzinach. **Repertuar językowy** SM w okresie dzieciństwa rozwijał się w dwóch kierunkach – w domu używała tylko języka polskiego, poza domem **języka mieszanego**, mówienie w którym nazwała „chachłaczeniem".

Przesiedlenie (1945 rok)

Młodszy wiek szkolny (1943–1948)

Edukacja w Kamionce: W polskiej szkole w Kamionce były *u̯ončone klasy* [SM3]. SM tylko *pare tygodni* [SM3] chodziła do szkoły, ponieważ nauczycielka uciekła do Kołomyi. Wówczas *škou̯a śe rozpadu̯a | juš ńe byu̯o škou̯y* [SM3]. Przez ten krótki okres nauki SM wskazuje, że jedynym **językiem w szkole** był język polski [SM3].
Przesiedlenie: SM przyjechała do regionu lubuskiego z matką, babcią i siostrami. Nie zdążyły na pierwszy transport, z którego przesiedleńcy zostali osiedleni w Witnicy [SM5]. Rodzina SM zabrana drugim transportem nie trafiła od razu do Krzeszyc – *nas vyžućil'i v žep'ińe*[10] [SM5]. Po niedługim czasie *nas m'el'i pšev'eś do fši radźikovo*[11] [SM5], gdzie *cekal'iśmy aš tyx ńemcuf stamtond vyv'ozom | bo tam ješče f tej fši ńemcy byl'i* [SM5]. Ostatecznie 24 grudnia 1945 roku przyjechali do Krzeszyc, ale *fšystko byu̯o tymčasovość ‖ każdy myślau̯ | że vrući do svojej strony* [SM8].
Edukacja w Krzeszycach: SM po przyjeździe do Krzeszyc została zapisana do pierwszej klasy. Na początku stycznia 1946 roku *začeu̯a śe jakaś tam škou̯a ‖ no učyu̯ kto um'au̯ co v ogóle čytać i p'isać* [SM6]. W 1947 roku nauczycielką była *varšav'anka* [SM6].
Język: Przesiedleńcy, którzy zamieszkali w Krzeszycach, *staral'i śe* [mówić po polsku] ‖ *rużńe to byvau̯o* ‖ *ale jak gdźeś tak juš na vyšl'i to kalečyl'i* | *ale po polsku* [SM9].

[10] W Rzepinie.
[11] Do wsi Radzikowo.

<u>Komentarz:</u> Kilka tygodni chodzenia do szkoły w Kamionce Wielkiej nie mogły znacząco wpłynąć na kształtowanie się **idiolektu** SM. **Repertuar językowy** rozmówczyni znacznie się rozwinął i ostatecznie ukształtował po nauce w krzeszyckiej szkole. Poznała tam język polski, który nie zawierał cech południowokresowych.

Dorastanie (1949–1959)

SM w okresie dorastania kończy szkołę w Krzeszycach. Regularna nauka języka w szkole, ale także znajomość języka polskiego, którego używała w domu z rodziną, przyczyniły się do **atrycji językowej** języka ukraińskiego.

Dorosłość (1960–2001)

Starość (2002–2017)

W 1959 roku bierze ślub cywilny, a następnie w 1960 roku ślub kościelny. Mężem SM został mężczyzna przesiedlony z Huty Różnieckiej, mieszczącej się wówczas w powiecie Lubaczów (woj. rzeszowskie). Resztę życia poświęciła pracy w gospodarstwie.

Wybrane cechy fonetyczne

Przykłady

Realizacje cech fonetycznych w *idiolekcie* przesiedleńczyni, która zadeklarowała mówienie przed przesiedleniem po „polsku i chachłacku”, przedstawiają tabele 96–103.

Tabela 96. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej (osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
SM	*vyrub'il'i*

Tabela 97. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej (osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
SM	nie występuje

Tabela 98. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
SM	*ńim’ecku* *lep’ij* (lepiej] *pomudlći* (pomódlcie]

Tabela 99. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
SM	*v’jexal’i* *konop’je* (2)

Tabela 100. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
SM	*naokoło* *lub’ał* *zrob’iła* *śedźało* *pšyjexał* *vstavał*

Tabela 101. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”)

Rozmówca	**Przykłady**
SM	*kol’ońije* *rozl’egu̯e* *dal’eko* *l’udźe* *l’udźmi* *kl’asy*

Tabela 102. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”)

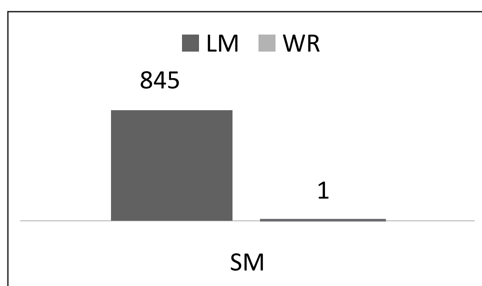
Rozmówca	**Przykłady**
SM	*γydrant* *vyγodovano* *γandlem*

Tabela 103. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku”)

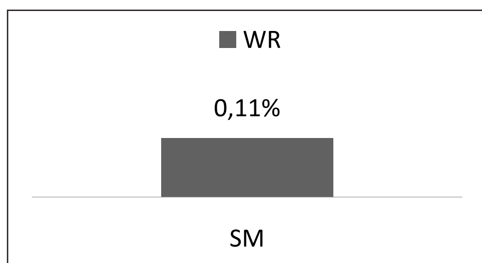
Rozmówca	**Przykłady**
SM	nie występuje

Zestawienie liczbowe i procentowe

Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
W wyborze tekstu, który liczy 5069 wyrazów, tylko w jednym przykładzie wystąpiła realizacja zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej. Możliwość wystąpienia cechy liczyła 845 wyrazów.



Wykres 78. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku”)

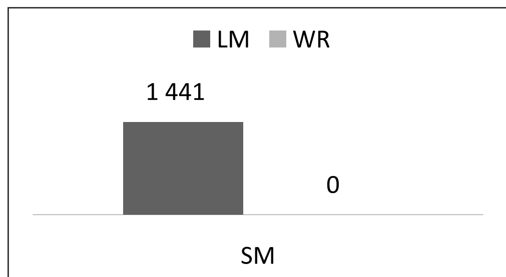


Wykres 79. Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku”)

Zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej wystąpiło w 0,11% możliwych realizacji.

Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej

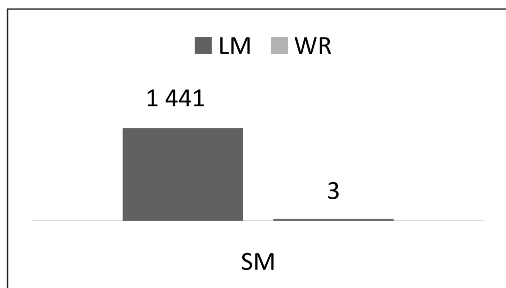
Możliwość wystąpienia zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej liczyła 1441 przykładów. Podczas rozmowy w *mowie* SM nie odnotowałam ani jednej realizacji. Cecha ta nie występuje w *idiolekcie* rozmówczyni.



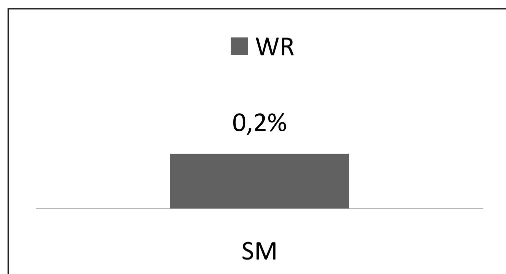
Wykres 80. Zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej

Wystąpiły 3 przykłady zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej.



Wykres 81. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie liczbowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

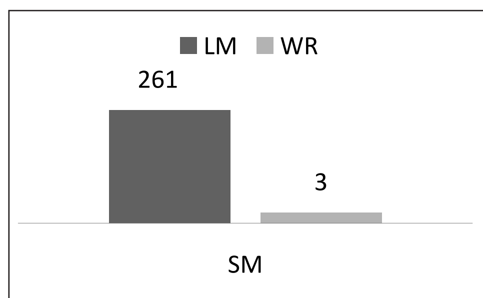


Wykres 82. Zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej
(zestawienie procentowe osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

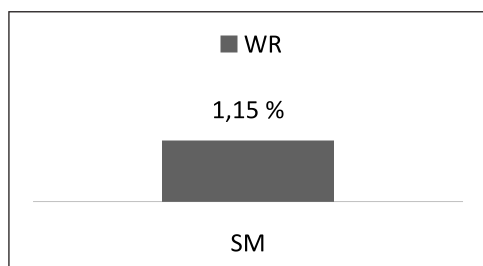
Niewielka liczba przykładów jest świadectwem zanikania tej cechy. Wąska wymowa *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej jest realizowana przez rozmówczynię jedynie w 0,2%.

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich mogła wystąpić w 261 wyrazach. W *mowie* SM wystąpiły 3 przykłady.



Wykres 83. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie liczbowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

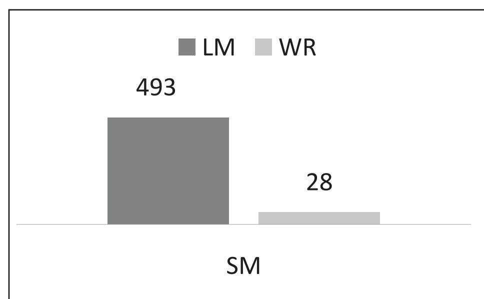


Wykres 84. Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (zestawienie procentowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

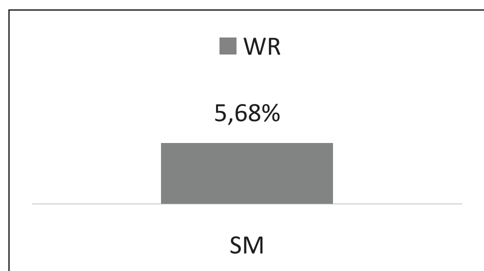
Asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich SM realizuje w 1,5%.

Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*

Możliwość wystąpienia przedniojęzykowo-zębowego *ł* mieściła się w 493 wyrazach. W *mowie* rozmówczyni odnotowałam 28 przykładów.



Wykres 85. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie liczbowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

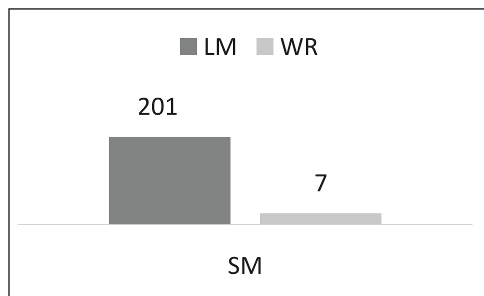


Wykres 86. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*
(zestawienie procentowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

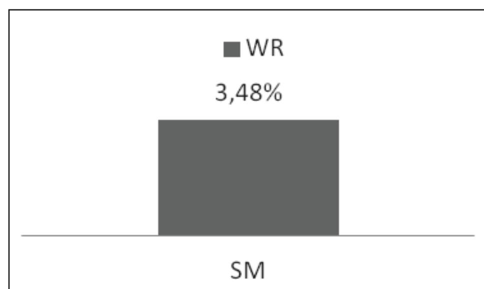
Cecha ta zachowała się w *idiolekcie* SM w 5,68%.

Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami

Możliwość wystąpienia palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami w mowie SM wyniosła 201 wyrazów. Odnotowałam 7 przykładów realizacji tej cechy.



Wykres 87. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie liczbowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

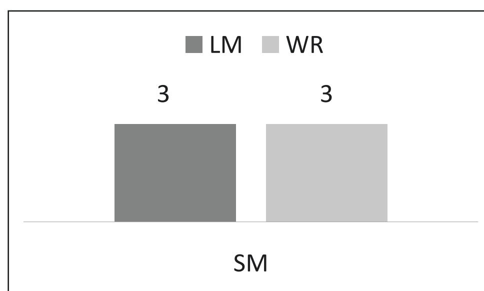


Wykres 88. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami
(zestawienie procentowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku”)

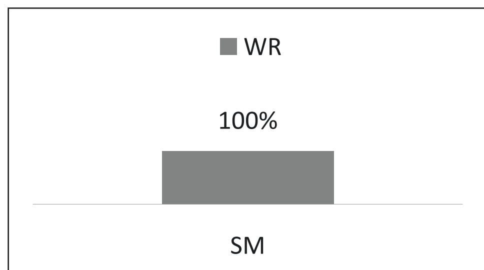
Cecha ta zachowała się w mowie SM w 3,48%.

Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*

Możliwość wystąpienia dźwięcznej spółgłoski *γ* mieściła się w 3 wyrazach. W *mowie* SM odnotowałam 3 przykłady.



Wykres 89. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie liczbowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku”)

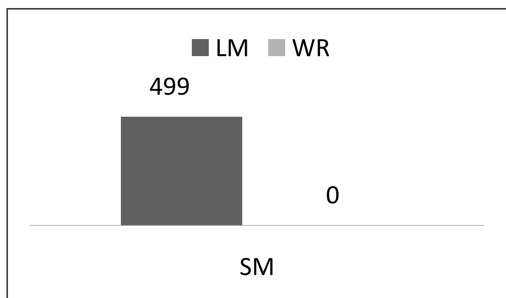


Wykres 90. Występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*
(zestawienie procentowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku”)

Cecha ta jest realizowana przez SM w 100%.

Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych

Możliwość wystąpienia miękkiej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych w *idiolekcie* SM wynosiła 499 realizacji. Nie odnotowałam żadnego przykładu. Cecha ta nie jest realizowana przez przesiedleńczynię.



Wykres 91. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych
(zestawienie liczbowe u osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku")

Wybrane cechy fleksyjne

W wywiadzie z SM nie ma ani jednego przykładu na realizację wybranych cech fleksyjnych.

Wpływ biografii językowej na idiolekt

Biografia językowa a idiolekt SM

Językiem przodków oraz *językiem prymarnym* SM był język polski. *Językiem sekundarnym* był język ukraiński, którym rozmówczyni porozumiewała się z rówieśnikami. Kamionkę Wielką – miejsce zamieszkania SM przed przesiedleniem – zamieszkiwała *społeczność bilingwalna*. Ze względu na dużą liczbę mieszanych małżeństw językami komunikacji domowej w wielu rodzinach (a w tym również w rodzinie SM) był język „chachłacki" i polski. SM wskazuje, że w domu używała tylko języka polskiego, poza domem *języka mieszanego*, co nazwała „chachłaczeniem". SM podczas wywiadu mówiła o tym, że jej babcia bardzo lubiła czytać. Można przypuszczać, że w domu były książki i prasa, jednak nie ma informacji o języku publikacji. SM przed przesiedleniem chodziła do szkoły tylko kilka tygodni, gdzie uczyła się języka polskiego. *Repertuar językowy* rozmówczyni rozwinął się i ukształtował dopiero po przesiedleniu. W Krzeszycach ukończyła pełny etap kształcenia w szkole podstawowej (od pierwszej do ósmej klasy). Podczas nauki szkolnej nauczycielką była osiedleńczyni z okolic Warszawy. SM miała bezpośredni kontakt z mówioną formą polszczyzny, pochodzącą od nauczycielki, która była wzorem językowym

rozmówczyni przez osiem lat. Regularna nauka języka w szkole, ale także znajomość języka polskiego, którego używała w domu z rodziną, przyczyniły się do zaniku wielu cech kresowych. Wpływ na to miało również założenie rodziny z mieszkańcem dawnego województwa rzeszowskiego.

Z 3 osób, które reprezentują kategorię osób deklarujących mówienie po „chachłacku”, najmniej cech językowych realizuje SM. Jedynie 3 przykłady występowania dźwięcznej spółgłoski *γ* na 3 możliwe zostały zrealizowane w 100%. Wszystkie inne cechy językowe są w zaniku. Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* wystąpiła jedynie w 28 przykładach na 493 możliwe użycia, co stanowi 5,68% realizacji tej cechy w *idiolekcie* rozmówczyni. W *mowie* SM zauważalna jest palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami. Jest to cecha, którą odnotowałam w 7 przykładach na 201 możliwych. Wynik ten stanowi jedynie 3,48% występowania. Wyekscerpowałam 3 przykłady asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich. Realizacja ta mogła zostać wykorzystana w 261 przykładach. Wynik stanowi jedynie 1,15% możliwości użycia, co oznacza całkowity zanik cechy w nieodległej przyszłości. Na etapie zaniku znajdują się również zwężenia samogłosek. W mowie SM wystąpiły jedynie 3 przykłady zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. Jest to jedynie 0,2% możliwej realizacji. Na 845 możliwych wystąpień odnotowałam zaledwie 1 przykład zwężenia *o* > *u,* co stanowi tylko 0,11% realizacji. W języku SM nie znalazłam przykładów palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych, zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej oraz żadnych przykładów analizowanych w niniejszej książce cech fleksyjnych.

RÓŻNORODNOŚĆ JĘZYKOWA. PORÓWNANIE IDIOLEKTÓW OSÓB DWUJĘZYCZNYCH

Grupa deklarująca mówienie po „ukraińsku i polsku"

Grupę przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej deklarujących mówienie po „ukraińsku i polsku" reprezentują trzy osoby: 1) kobieta AD, urodzona na terenie województwa tarnopolskiego, przesiedlona na przełomie 1945 i 1946 roku do regionu lubuskiego; 2) mężczyzna SW, urodzony w województwie stanisławowskim, przesiedlony w 1945 roku, oraz 3) mężczyzna PŻ, urodzony na obszarze województwa stanisławowskiego, przesiedlony także w 1945 roku.

Tabela 104. Cechy fonetyczne w *idiolektach* grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku"

Cecha fonetyczna	**Rozmówcy**		
	AD	**SW**	**PŻ**
zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej	5	2	14
zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej	23	14	18
zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej	8	23	27
asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich	3	–	1
przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*	112	223	263
palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami	4	42	37
występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*	8	2	18
palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych	–	–	2

Systemową cechą fonetyczną we wszystkich *idiolektach* jest przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*. W wyborze tekstów, który obejmuje 4048 wyrazów dla każdego rozmówcy, największą liczbę przykładów można znaleźć w mowie PŻ – 263 realizacje. W języku SW występują 223 przykłady,

natomiast w mowie AD – 112. Prawie 40% różnicy w użyciu przedniojęzykowo-zębowego *ł* między AD i PŻ jest spowodowana przede wszystkim wykształceniem. AD nie skończyła ani jednej klasy przed przesiedleniem, w przeciwieństwie do mężczyzn PŻ i SW, którzy w początkowych latach nauki na terenie województwa stanisławowskiego uczyli się języka polskiego. Taka sama zależność dotyczy palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami: PŻ 37 przykładów, SW 45, natomiast AD jedynie 4. Przyczyną prawie całkowitego wyeliminowania palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami w *idiolekcie* AD była znikoma znajomość języka polskiego przed przesiedleniem. Rozpoczęcie nauki w szkole w regionie lubuskim miało wpływ na *idiolekt* rozmówczyni. SW język polski znał przed przesiedleniem, ale nie był to jego *język prymarny*. W przypadku PŻ język polski przed przesiedleniem był traktowany jako *język sekundarny*. Mimo tych różnic mężczyźni znali język polski i prawdopodobnie używali go po przesiedleniu z regularną wymową palatalnego *l* przed samogłoskami.

Cechy z zakresu wokalizmu również realizowane są różnie, w zależności od biografii językowych rozmówców. Zwężenia *o* > *u* w pozycjach nieakcentowanych ze znaczną przewagą występują w *mowie* PŻ. Jest to związane przede wszystkim z *bilingwizmem* rozmówcy. PŻ wciąż mówi w języku ukraińskim. W przypadku AD i SW zwężeń *o* > *u* jest bardzo niewiele. Ma to związek z sytuacją po przesiedleniu. W rodzinie AD świadomie zmieniona została *prymarność* języków. Po zamieszkaniu w regionie lubuskim matka narzuciła dzieciom używanie języka polskiego. Poza tym AD skończyła szkołę w Krzeszycach, więc miała styczność z literacką odmianą języka polskiego. W przypadku SW zanik zwężeń *o* > *u* jest spowodowany różnymi czynnikami, m.in. licznymi kontaktami z odmianami języka polskiego nie tylko w regionie lubuskim, ale też w całym kraju. Najlepiej, choć również w stopniu zanikającym, zachowują się w *mowie* rozmówców zwężenia samogłoski *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej. Najwięcej przykładów realizuje AD – 23, zaś PŻ – 18 i SW – 14. Znaczna różnica między AD i innymi przedstawicielami grupy „ukraińskiej i polskiej" dotyczy realizacji zwężenia samogłoski *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. Odnotowałam 8 przykładów w *mowie* AD, 23 w SW i 18 w PŻ. Jest to związane z tym, że obaj mężczyźni uzyskali wykształcenie przed przesiedleniem, natomiast AD skończyła szkołę w regionie lubuskim.

Jeśli chodzi o cechy z zakresu konsonantyzmu, to w *idiolekcie* AD występują 3 przykłady asynchronicznej wymowy spółgłoski wargowej *m*. W języku PŻ znajduję tylko 1 przykład z asynchroniczną wymową spółgłoski *p*. Prawdopodobnie znów na występowanie tej cechy w *idiolekcie* AD ma wpływ wykształcenie. Kobieta po przyjeździe do regionu lubuskiego kontynuowała tam naukę w szkole, w której nauczycielką była Rosjanka. Obaj mężczyźni PŻ i SW chodzili do szkół w dawnych wschodnich województwach II Rzeczypospolitej. Na wystąpienie jednego przykładu w języku PŻ miała wpływ zapewne ciągłość posługiwania się językiem ukraińskim, który był jego *językiem prymarnym*. Przewiduję, że cecha ta zaniknie w kolejnych latach.

Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych występuje tylko w jednym *idiolekcie*. W *mowie* PŻ odnotowałam zaledwie 2 przykłady zmiękczenia spółgłoski *k* przed samogłoską *e*. Jedynie 2 przykłady wyekscerpowane z całego wywiadu z PŻ świadczą o tym, że niedługo w mowie przesiedleńców, których *językiem prymarnym* był język ukraiński, nie będzie można odnaleźć żadnych przykładów, które mogłyby świadczyć o miękkiej wymowie spółgłosek tylnojęzykowych.

Jedyną cechą fonetyczną, która jest realizowana w 100% we wszystkich *idiolektach* jest występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*.

Tabela 105. Cechy fleksyjne w *idiolektach* grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku"

Cecha fleksyjna	**Rozmówcy**		
	AD	**SW**	**PŻ**
neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej	+	+	+
występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*	–	+	+
zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów	–	–	–
analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej)	+	+	+
neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika	–	+	+

Z zakresu fleksji we wszystkich trzech *idiolektach* występuje neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej, jednak tylko 2 przykłady odnotowałam w *mowie* PŻ. Analityczny czas przeszły jest cechą systemową każdego rozmówcy. Mężczyźni SW i PŻ stosują zaimek *mnie* zamiast formy *mi*, ale PŻ tylko w 1 przykładzie. W żadnym z *idiolektów* nie odnotowałam zastosowania zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów. W *mowie* SW i PŻ wystąpiły przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika.

Zarówno dla AD, jak i PŻ językiem domu zaraz po przesiedleniu był język ukraiński, natomiast język polski służył do *komunikacji sąsiedzkiej*. SW zadeklarował używanie języka ukraińskiego przed przesiedleniem, ale zaznaczył, że mówiono „tak i tak", tzn. po ukraińsku i polsku. Każdy z rozmówców skończył kilka lat szkoły. SW i PŻ uczęszczali do szkół przed przesiedleniem. Tylko AD kontynuowała naukę w regionie lubuskim. Analizując język SW, należy uwzględnić fakt, że na *idiolekt* rozmówcy miało wpływ zesłanie na roboty do Niemiec.

AD po przesiedleniu całe życie spędziła w jednym miejscu, skupiając się na rodzinie. SW został zesłany do Niemiec, natomiast PŻ wciąż utrzymuje kontakt z rodziną w Ukrainie. Biografie językowe rozmówców, których *językiem*

prymarnym był język ukraiński, znacznie wpłynęły na *idiolekty* rozmówców. Różnice w liczbie podawanych przykładów cech fonetycznych i zróżnicowane występowanie fleksyjnych cech kresowych w *mowie* AD, SW i PŻ pozwalają na stwierdzenie, że język wszystkich osób jest różny. Nie ma podstaw do stwierdzenia jednorodności językowej.

Przypadek osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku"

Osobą deklarującą mówienie po „białorusku i polsku" jest OA – kobieta urodzona w województwie nowogródzkim, przybyła do regionu lubuskiego w 1946 roku.

Tabela 106. Cechy fonetyczne w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku"

Cecha fonetyczna	**Rozmówczyni**
	OA
zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej	–
zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej	6
zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej	2
asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich	1
przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*	202
palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami	21
występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*	1
palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych	–

W *idiolekcie* OA nie występują zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej. W niewielkich ilościach są realizowane zwężenia *e* > *y*, i w pozycjach nieakcentowanych. Jest to spowodowane długim okresem *prymarności języka* białoruskiego.

W tekście, który wynosi 2775 wyrazów, przedniojęzykowo-zębowe *ł* występuje bardzo często – 202 przykłady. W przypadku OA jest to wymowa regularna – tylnojęzykowe *u̯* występuje niezmiernie rzadko. Realizacja *ł* w *mowie* OA jest prawdopodobnie spowodowana tym, że 1) przed przesiedleniem OA miała styczność z różnymi językami, 2) jej mężem był przesiedleniec, którego *językiem prymarnym* był język białoruski. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami wystąpiła w mowie OA 21 razy. Rozmówczyni nie uczęszczała do szkoły w regionie lubuskim. Nie miała zatem kontaktu z nauczycielami, którzy nauczaliby wymowy bez palatalnego *l*.

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich jest cechą zanikającą w *idiolekcie* OA i był to być może ostatni moment na zarejestrowanie takiej wymowy. Wymowa dźwięcznej spółgłoski *γ* została odnotowana w jednym możliwym przykładzie.

Tabela 107. Cechy fleksyjne w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku”

Cecha fleksyjna	**Rozmówczyni**
	OA
neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej	+
występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*	–
zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów	–
analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej)	+
neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika	+

W *idiolekcie* OA możemy znaleźć: 1) formy analitycznego czasu przeszłego, który jest cechą systemową; 2) przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika; 3) jeden przykład neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej, co oznacza, że ta cecha fleksyjna niedługo prawdopodobnie zaniknie.

Przypadek osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”

Osobą deklarującą mówienie po „polsku i białorusku” jest MB – mężczyzna urodzony w województwie poleskim, który do regionu lubuskiego przyjechał w 1946 roku.

Tabela 108. Cechy fonetyczne w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”

Cecha fonetyczna	**Rozmówca**
	MB
zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej	–
zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej	11
zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej	9
asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich	–

Cecha fonetyczna	**Rozmówca**
	MB
przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*	69
palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami	18
występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*	3
palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych	–

W zakresie wokalizmu należy zauważyć, że MB nie realizuje zwężeń *o* > *u*. W jego języku występują zanikające zwężenia samogłoski *e* > *y,* i w pozycji nieakcentowanej.

W zakresie konsonantyzmu przedniojęzykowo-zębowe *ł* odnotowałam w liczbie 69 przykładów. Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami wystąpiła w mowie MB 18 razy. Jedyną cechą systemową jest realizacja dźwięcznej spółgłoski *γ*. W idiolekcie rozmówcy nie ma śladów występowania asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich ani palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych.

Tabela 109. Cechy fleksyjne w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku"

Cecha fleksyjna	**Rozmówca**
	MB
neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej	+
występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*	–
zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów	–
analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej)	+
neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika	+

W *mowie* MB występują: 1) formy analitycznego czasu przeszłego, co jest cechą systemową, 2) przykłady neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika, 3) jeden przykład neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej.

Językiem przodków i *językiem prymarnym* przed przesiedleniem MB był język polski i to między innymi wpływa na obraz polszczyzny rozmówcy. Znaczące były również kontakty z językiem rosyjskim i niemieckim. Jednym z najważniejszych czynników, który ukształtował *idiolekt* rozmówcy miała sytuacja po założeniu rodziny. Małżeństwo z poznanianką, której językiem była prawdopodobnie jedna z odmian gwar wielkopolskich, mogło mieć wpływ na *idiolekt* mężczyzny.

Grupa deklarująca mówienie po „polsku i ukraińsku”

Grupa przesiedleńców reprezentująca mówienie po „polsku i ukraińsku” to trzy osoby: 1) ZS – mężczyzna, urodzony w województwie tarnopolskim, przesiedlony w 1945 roku, 2) MW – kobieta, urodzona w województwie lwowskim, przesiedlona w 1946 roku, 3) DS – kobieta, urodzona w województwie tarnopolskim, przesiedlona w 1945 roku.

Tabela 110. Cechy fonetyczne w *idiolektach* grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku”

Cecha fonetyczna	**Rozmówcy**		
	ZS	**MW**	**DS**
zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej	1	28	18
zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej	20	49	29
zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej	44	56	32
asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich	2	10	1
przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*	8	315	174
palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami	23	22	36
występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*	2	20	3
palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych	–	1	2

Tekst dla każdego rozmówcy obejmował 5110 wyrazów. Największą liczbę przykładów cech wokalicznych, występujących w pozycji nieakcentowanej, odnotowałam w *idiolekcie* MW. Rozmówczyni podała 28 przykładów zwężenia samogłoski *o* > *u*, 49 przykładów zwężenia samogłoski *e* > *y* i 56 przykładów zwężenia *e* > *i*. Drugą osobą, która realizuje najliczniej w grupie zwężenia samogłosek jest DS – 18 przykładów zwężenia *o* > *u*, 29 przykładów zwężenia *e* > *y* i 32 przykłady zwężenia *e* > *i.* Cechy te najmniej licznie występują w mowie ZS. Tu odnajdujemy tylko 1 przykład zwężenia *o* > *u*, 20 przykładów zwężenia *e* > *y* i 44 zwężenia *e* > *i*.

Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* jest cechą systemową dla MW – wyekscerpowałam 315 przykładów. W *mowie* DS występuje 174 realizacji tej cechy. W języku ZS odnotowałam zaledwie 8 przykładów. Na regularność występowania zarówno cech wokalicznych, jak i realizacji *ł* w *idiolekcie* MW miało wpływ zapewne wykształcenie. Rozmówczyni przyjechała do regionu lubuskiego z ukształtowanym *idiolektem*. Nie chodziła do szkoły w regionie lubuskim, w przeciwieństwie do dwojga innych informatorów. DS pomimo najwyższego wykształcenia wśród prezentowanej grupy (była nauczycielką) całe życie związana była z rodzicami, których *idiolekty* były kształtowane w Rasztowcach. Znaczna różnica w liczbie przykładów między MW a ZS jest

związana z pracą zawodową mężczyzny ZS. Jego życie w regionie lubuskim skupione było nie tylko na pracy w gospodarstwie, tak jak w przypadku MW. Przez wiele lat ZS miał styczność z różnymi językami regionu lubuskiego, ponieważ pracował jako listonosz. Praca zawodowa zdecydowanie wpłynęła na *idiolekt* rozmówcy.

We wszystkich trzech *idiolektach* występują przykłady palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami. W *mowie* DS odnotowałam 34 realizacje, natomiast w ZS – 23 i w MW – 22. Przypomnę, że MW pochodzi z regionu dawnego województwa lwowskiego, natomiast ZS i DS mieszkali na terenie województwa tarnopolskiego. Zestawienie procentowe występowania palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami wskazuje, że osoby, które zamieszkiwały ten sam region, mają w swoich *idiolektach* podobną intensywność występowania tej cechy (między 21,1% a 21,82%).

Pomimo niewielu przykładów wymowy dźwięcznej spółgłoski *γ*, cecha ta jest systemowa u DS i ZS, a w przypadku MW występuje także w pozycjach niesystemowych. Bez wątpienia jest to skutek oddziaływania języka ukraińskiego na *mowę* rozmówczyni.

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich najczęściej występuje w *idiolekcie* MW – 10 przykładów. Choć we wszystkich językach jest to cecha zanikająca, w *mowie* ZS można znaleźć 2 przykłady, natomiast w języku DS 1 taką realizację. Trzeba zauważyć jednak, że ZS i DS wymawiają asynchronicznie jedynie spółgłoskę wargową *m*. Palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych występuje w *mowie* DS (2 przykłady) i MW (1 przykład). Cechy tej nie realizuje ZS.

Największy wpływ na występowanie wyżej wymienionych cech fonetycznych miał prawdopodobnie język nauczania w szkole w okresie przed przesiedleniem. MW ukończyła sześć klas w języku polskim, ZS trzy klasy w języku polskim, natomiast DS trzy klasy w języku ukraińskim. Ze względu na to, że MW nie chodziła do szkoły po przesiedleniu można przypuszczać, że jej *idiolekt* jest najbardziej zbliżony do *mowy*, którą porozumiewała się zaraz po przesiedleniu. Pomimo tego, że DS jest osobą najbardziej wykształconą, przejawia więcej fonetycznych cech kresowych od ZS, który ukończył swoją edukację na siódmej klasie szkoły podstawowej. *Język szkoły* pierwszych etapów nauki wywarł znaczący wpływ na współczesny kształt *idiolektów* przesiedleńców.

Tabela 111. Cechy fleksyjne w *idiolektach* grupy deklarującej mówienie po „polsku”

Cecha fleksyjna	**Rozmówcy**		
	ZS	**MW**	**DS**
neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej	–	+	–
występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*	–	–	+

Cecha fleksyjna	**Rozmówcy**		
	ZS	**MW**	**DS**
zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów	+	–	–
analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej)	+	+	+
neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika	+	+	–

Wspólną cechą fleksyjną, która występuje systemowo w każdym *idiolekcie*, jest realizacja analitycznego czasu przeszłego. Neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika charakteryzuje *mowę* ZS i MW. Cechy tej nie odnalazłam w *idiolekcie* DS. Powodem takiej realizacji jest wykształcenie. DS skończyła liceum pedagogiczne i była nauczycielką. ZS chodził do krzeszyckiej szkoły tylko trzy lata. Na mowę ZS miał również wpływ *idiolekt* jego żony – przesiedleńczyni, której *językiem prymarnym* był język „chachłacki”. W języku żony ZS cecha ta występuje systemowo, więc możliwe, że następował *transfer* cech fleksyjnych z języka żony do języka męża. Trzy inne cechy fleksyjne występują w pojedynczych *idiolektach*. W języku MW zauważalna jest neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej, co jest cechą systemową. Występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* zauważalne jest w *mowie* DS. Jest to jednak cecha zanikająca, ponieważ z całego wywiadu wyekscerpowałam zaledwie 2 przykłady użycia. Podobnie wygląda zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów. Jeden przykład takiego użycia znalazłam w *mowie* ZS.

Różnice w występowaniu cech fonetycznych i fleksyjnych w przedstawionych *idiolektach* są spowodowane elementami biografii językowych. W przypadku grupy, która zadeklarowała mówienie po „polsku i ukraińsku” przed przesiedleniem, istotną rolę odegrał m.in. język pierwszego etapu nauczania w szkole. Nie można w przypadku tej grupy mówić o jednorodności językowej.

Przypadek osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku”

Osobą deklarującą mówienie po „polsku i chachłacku” jest SM – kobieta przesiedlona z województwa stanisławowskiego w 1945 roku.

Tabela 112. Cechy fonetyczne w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku”

Cecha fonetyczna	**Rozmówca**
	SM
zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej	1
zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej	–
zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej	3
asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich	3
przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*	28
palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami	7
występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*	3
palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych	–

Wywiad z rozmówczynią składa się z 5069 wyrazów. Oprócz występowania dźwięcznej spółgłoski *γ*, która pojawia się w *idiolekcie* SM systemowo, wszystkie inne realizowane cechy fonetyczne są zanikające. Odnotowałam tylko 1 przykład zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej i 3 przykłady zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. Wyekscerpowałam zaledwie 3 przykłady asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich i 7 przykładów palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami. Najlepiej z cech zanikających w mowie rozmówcy utrzymuje się przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*. Nie odnalazłam przykładów zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej oraz palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych.

Z cech fleksyjnych analizowanych w monografii SM nie realizuje żadnej.

Język polski zawsze dla rozmówczyni był *językiem prymarnym*. Język „chachłacki” pełnił rolę języka kontaktów rówieśniczych. SM nie skończyła żadnej klasy przed przesiedleniem. Chodziła do szkoły tylko kilka tygodni. W związku z tym po osiedleniu się w regionie lubuskim rozpoczęła kształcenie w krzeszyckiej szkole. Bardzo ważną rolę w kształtowaniu *idiolektu* SM odegrała nauczycielka, która pochodziła z Warszawy lub okolic. Kobieta była wzorem językowym respondentki. Po przesiedleniu SM nie używała już języka „chachłackiego”, więc pod wpływem kształcenia nastąpił szybki proces *atrycji językowej*.

Porównanie lingwistyczne badanych grup i przypadków jednostkowych

Dokonałam podziału respondentów ze względu na deklarowany *język prymarny*, przyjmując, że jest to czynnik, który wpływa na aktualną realizację języka. W tej części przedstawiam ogólny obraz zróżnicowania języka bilingwalnych przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej. Wybór tekstów grup i przypadków indywidualnych różni się liczbą wyrazów, więc zestawienie liczbowe występowania danej cechy fonetycznej na tle wszystkich grup, byłoby wynikiem nieprawidłowym. W celu przedstawienia intensywności występowania cech fonetycznych dla całej grupy dodałam łączną liczbę wystąpień rzeczywistych [WR] danej cechy w *idiolektach* rozmówców przypisanych do konkretnej grupy. Kolejno konieczne było dodanie liczby możliwych wystąpień [LM] danej cechy we wszystkich *idiolektach* każdej z grup. Skoro łączna liczba możliwych wystąpień cechy stanowi 100% realizacji, należało określić, jaki procent stanowią wystąpienia rzeczywiste [WR]. W przypadku omówień jednostek, jak np. osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku", „polsku i białorusku", „polsku i chachłacku", wartości procentowe stanowią wartości wykresów, które znajdują się we wcześniejszym rozdziale.

W celu dokładnego zobrazowania poniżej przedstawiam przykład obliczeń dla grup.

Wróćmy do wykresu 27: Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* (zestawienie liczbowe grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku"). Wystąpienia rzeczywiste cechy [WR] przedstawiają się następująco: AD – 112, SW – 223, PŻ – 263. Łącznie jest to **598** wystąpień rzeczywistych [WR], tzn. przykładów, które wystąpiły we wszystkich *idiolektach* danej grupy.

Kolejno należy policzyć możliwe wystąpienia [LM] przedniojęzykowo-zębowego *ł*: AD – 339, SW – 427, PŻ – 368. Łącznie w grupie „ukraińskiej i polskiej" *ł* mogło wystąpić **1134** razy we wszystkich *idiolektach*. Wartość możliwości wystąpień [LM] – 1134 jest równe 100%. Należy zatem obliczyć, jaką wartość procentową stanowią wystąpienia rzeczywiste [WR] wśród wszystkich możliwości wystąpień [LM].

W tym przypadku równanie wygląda następująco.

598 – x%
1134 – 100%

598 · 100 = 59800
59800 : 1134 = **52,73%**

Wynik oznacza, że w języku całej grupy „ukraińskiej i polskiej" przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* jest realizowana w 52,73%. W celu porównania liczby realizacji cech fonetycznych wszystkich grup bilingwalnych, wynik procentowy przekładam na wynik liczbowy (tzn. 52,73% = 52,73). Tylko

w taki sposób można porównać wszystkie grupy dwujęzyczne. Szczegóły przedstawione są poniżej w tabeli 113 (Cechy fonetyczne – zestawienie *idiolektów*). Suma wartości wszystkich badanych cech oznacza liczbę występowania fonetycznych cech językowych dla danej grupy.

W celu przedstawienia łącznego porównania cech fleksyjnych stworzyłam tabelę, w której za pomocą cyfr od 1 do 3 oznaczyłam występowanie danej cechy. Znak „–" oznacza brak cechy. Jeżeli grupa składa się z trzech osób i wszystkie trzy osoby realizują daną cechę fleksyjną przypisuję grupie liczbę 3, analogicznie jeśli cecha występuje u dwóch osób – 2, jeśli u jednej osoby – 1. Jeżeli grupa składa się z dwóch osób i dana cecha fleksyjna występuje w obu *idiolektach*, przypisuję grupie liczbę 3, jeśli cecha występuje tylko w jednym *idiolekcie* przypisuję 1,5. W przypadku rozmówców indywidualnych (tzn. osób deklarujących mówienie po „białorusku i polsku", „polsku i białorusku", „polsku i chachłacku") jeśli cecha występuje w *idiolekcie*, przypisuję cyfrę 3, jeśli nie występuje, wpisuję znak –. Taki zapis jest konieczny w celu uzyskania porównania występowania cech fleksyjnych. Przypisane cyfry nie są liczbą przykładów, ale informacją o częstotliwości występowania cechy w danej grupie. Liczba występowania cech fleksyjnych jest sumą cyfr przypisanych dla każdej z grup rozmówców. Szczegóły przedstawione są w tabeli 115 (Cechy fleksyjne – zestawienie *idiolektów*).

W tabelach 113–117 grupy rozmówców, którzy byli bilingwalni przed przesiedleniem, oznaczam symbolami:

1) UP – kategoria osób deklarujących mówienie po „ukraińsku i polsku",
2) BP – osoba deklarująca mówienie po „białorusku i polsku",
3) PB – osoba deklarująca mówienie po „polsku i białorusku"
4) PU – kategoria osób deklarujących mówienie po „polsku i ukraińsku",
5) PCH – osoba deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku"[1].

Wybrane cechy fonetyczne

Wyliczenie występowania fonetycznych cech językowych, we wszystkich grupach rozmówców wykonane według omówionej powyżej metody, przedstawia tabela 113. Według niej częstotliwość występowania analizowanych cech fonetycznych wygląda następująco:

I. przypadek osoby, która zadeklarowała mówienie po **„białorusku i polsku" – 222,24**;
II. grupa deklarująca mówienie po **„ukraińsku i polsku" – 178,55**;
III. grupa deklarująca mówienie po **„polsku i ukraińsku" – 177,27**;
IV. przypadek osoby, która zadeklarowała mówienie po **„polsku i białorusku" – 157,48**;

[1] Do wymienionych skrótów nazw grup lub jednostek stosuję określenia: „ukraińska i polska", „białoruska i polska", „polska i białoruska", „polska i ukraińska", „polska i chachłacka".

V. przypadek osoby, która zadeklarowała mówienie po **„polsku i chachłacku” – 110,62**.

Tabela 113. Cechy fonetyczne – zestawienie *idiolektów*

Cecha fonetyczna	Grupy				
	UP	**BP**	**PB**	**PU**	**PCH**
zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej	1,08	–	–	2,27	0,11
zwężenie *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej	1,86	0,82	1,42	2,74	–
zwężenie *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej	1,96	0,27	1,16	3,7	0,2
asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich	0,75	0,87	–	2,13	1,15
przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł*	52,73	95,28	36,9	39,23	5,68
palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami	19,48	25	18	18	3,48
występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ*	100	100	100	109	100
palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych	0,69	–	–	0,2	–
Liczba występowania cech fonetycznych	178,55	222,24	157,48	177,27	110,62

W *idiolektach* wszystkich grup odnotowałam bardzo mało przykładów zwężenia samogłosek *o* > *u*, *e* > *y* i *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej. We wszystkich przeanalizowanych tekstach rozmówców bilingwalnych najwięcej przykładów zwężeń *o* > *u* odnotowałam w grupie osób deklarujących przed przesiedleniem mówienie po „polsku i ukraińsku”. Najmniej odnotowałam w grupie „ukraińskiej i polskiej”. Znikome występowanie pojawiło się również w przypadku osoby, której *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był „polski”, *sekundarnym* „chachłacki”. Ważnym zjawiskiem jest brak występowania cechy w przypadku osób, które miały *kontakt językowy* z językiem białoruskim. Zarówno w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku”, jak i w *mowie* przesiedleńca, którego *językiem prymarnym* był „polski”, *sekundarnym* – „białoruski”, nie wystąpiły przykłady zwężenia *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej. Różnice między *idiolektami* mają więc nie tylko ilościowy charakter. Są także różnice jakościowe, uzależnione od języków z okresu sprzed przesiedlenia.

Inaczej przedstawia się realizacja zwężenia *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej. Największe nasilenie tej cechy wystąpiło w grupie „polskiej i ukraińskiej". O wiele mniej przykładów odnotowałam w grupie „ukraińskiej i polskiej". Najrzadziej cecha ta występuje w przypadku osób, które miały kontakt z językiem białoruskim. W tym przypadku częstotliwość zwężeń *e* > *y* jest nieznacznie wyższa w *idiolekcie* osoby, której *językiem prymarnym* był język „polski", *sekundarnym* „białoruski". Najmniej przykładów wystąpiło w *mowie* osoby, która przed przesiedleniem mówiła po „białorusku i polsku". Nie odnotowałam realizacji cechy w języku przesiedleńczyni deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku".

W przypadku zwężenia *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej najbardziej cecha ta utrzymuje się w grupie przesiedleńców, których *językiem prymarnym* był „polski", *sekundarnym* – „ukraiński". Kolejno plasuje się grupa „ukraińska i polska". Zwężenia *e* > *i* wystąpiły również w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku". Najmniejsza częstotliwość cechy wystąpiła w *mowie* przesiedleńczyń, które zadeklarowały mówienie po „białorusku i polsku" i „polsku i chachłacku".

Asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich najtrwalej utrzymuje się w języku grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku", kolejno w *idiolekcie* przesiedleńczyni deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku". Cecha wystąpiła również w *mowie* kobiety, która przed przesiedleniem mówiła po „białorusku i polsku". Najniższą wartość występowania cechy posiada grupa „ukraińska i polska". Nie odnotowałam ani jednego przykładu realizacji asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich w przypadku *mowy* mężczyzny, którego *językiem prymarnym* był „polski", *sekundarnym* – „białoruski".

Przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł* jest w wielu *idiolektach* cechą systemową. W porównaniu wszystkich grup rozmówców, najczęściej występuje w *idiolekcie* kobiety, która zadeklarowała mówienie po „białorusku i polsku". Kolejną grupą jest „ukraińska i polska". Odnotowałam również znaczącą liczbę przykładów w *mowie* osób, których *językiem prymarnym* był „polski", *sekundarnym* „ukraiński". Najmniej realizacji cechy znajduje się w *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „polsku i białorusku" oraz „polsku i chachłacku".

Palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami najczęściej jest realizowana przez grupę „białoruską i polską". Drugą grupą, w *mowie* której można znaleźć tę cechę, jest „ukraińska i polska". W *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „polsku i białorusku" oraz „polsku i ukraińsku" palatalna wymowa spółgłoski *l* jest realizowana na takim samym poziomie. Najmniej realizacji występuje w *mowie* przesiedleńczyni, której *językiem prymarnym* był „polski", *sekundarnym* – „chachłacki".

Dźwięczna spółgłoska *γ* najczęściej występuje w grupie „polskiej i ukraińskiej". We wszystkich innych przypadkach dźwięczne *γ* jest realizowane z taką samą intensywnością. Jest to cecha systemowa wszystkich grup.

Z wywiadów wyekscerpowałam bardzo mało przykładów palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych. Największy odsetek przykładów stanowią te, które wystąpiły w grupie „ukraińskiej i polskiej". Najrzadziej cecha ta wystąpiła u przedstawicieli grupy „polskiej i ukraińskiej". Osoby, które miały kontakt językowy z językiem białoruskim, nie realizują tej cechy, podobnie jak rozmówczyni deklarująca mówienie po „polsku i chachłacku".

Z powyższego posumowania wynika, że w każdej grupie występowanie danej cechy było inne. W celu zobrazowania tego zjawiska poniżej przedstawiam tabelę w formie kolorystycznej wizualizacji oraz 5 zestawień udowadniających fonetyczną różnorodność językową bilingwalnych przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej.

Tabela 114. Realizacja cech fonetycznych w *idiolektach*

<table>
<tr><th>Cecha fonetyczna</th><th>I Największa częstotliwość cechy</th><th colspan="4">II Duża częstotliwość cechy</th><th colspan="2">III Średnia częstotliwość cechy</th><th>IV Mała częstotliwość cechy</th><th>V Najmniejsza częstotliwość cechy</th></tr>
<tr><td>zwężenie o > u w pozycji nieakcentowanej</td><td>PU</td><td colspan="4">UP</td><td colspan="2">PCH</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>zwężenie e > y w pozycji nieakcentowanej</td><td>PU</td><td colspan="4">UP</td><td colspan="2">PB</td><td>BP</td><td>-</td></tr>
<tr><td>zwężenie e > i w pozycji nieakcentowanej</td><td>PU</td><td colspan="4">UP</td><td colspan="2">PB</td><td>BP</td><td>PCH</td></tr>
<tr><td>asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich</td><td>PU</td><td colspan="4">PCH</td><td colspan="2">BP</td><td>UP</td><td>-</td></tr>
<tr><td>przedniojęzykowo-zębowa artykulacja ł</td><td>BP</td><td colspan="4">UP</td><td colspan="2">PU</td><td>PB</td><td>PCH</td></tr>
<tr><td>palatalna wymowa spółgłoski l przed samogłoskami</td><td>BP</td><td colspan="4">UP</td><td>PB</td><td>PU</td><td>PCH</td><td>-</td></tr>
<tr><td>występowanie dźwięcznej spółgłoski γ</td><td>PU</td><td>UP</td><td>BP</td><td>PB</td><td>PCH</td><td colspan="2">-</td><td colspan="2">-</td></tr>
<tr><td>palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych</td><td>UP</td><td colspan="4">PU</td><td colspan="2">-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
</table>

Zestawienie I. Największa częstotliwość realizacji cech fonetycznych

Grupę „polską i ukraińską” charakteryzuje największa częstotliwość realizacji:

1) zwężeń *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej,
2) zwężeń *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej,
3) zwężeń *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej,
4) asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich,
5) dźwięcznej spółgłoski *γ*.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku” charakteryzuje największa częstotliwość realizacji:

1) przedniojęzykowo-zębowej artykulacji *ł*,
2) palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami.

Zestawienie II. Duża częstotliwość realizacji cech fonetycznych

Grupę „ukraińską i polską” charakteryzuje duża częstotliwość realizacji:

1) zwężeń *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej,
2) zwężeń *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej,
3) zwężeń *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej,
4) przedniojęzykowo-zębowej artykulacji *ł*,
5) dźwięcznej spółgłoski *γ*.

Grupę „polską i ukraińską” charakteryzuje duża częstotliwość realizacji palatalnej wymowy spółgłosek tylnojęzykowych.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku” charakteryzuje duża częstotliwość realizacji:

1) asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich,
2) dźwięcznej spółgłoski *γ*.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku” charakteryzuje duża częstotliwość realizacji dźwięcznej spółgłoski *γ*.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku” charakteryzuje duża częstotliwość realizacji dźwięcznej spółgłoski *γ*.

Zestawienie III. Średnia częstotliwość realizacji cech fonetycznych

Grupę „polską i ukraińską” charakteryzuje średnia częstotliwość realizacji:

1) przedniojęzykowo-zębowej artykulacji *ł*,
2) palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku” charakteryzuje średnia częstotliwość realizacji zwężeń *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku" charakteryzuje średnia częstotliwość realizacji asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku" charakteryzuje średnia częstotliwość realizacji:

1) zwężeń *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej,
2) zwężeń *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej,
3) palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami.

Zestawienie IV. Mała częstotliwość realizacji cech fonetycznych

Grupę „ukraińską i polską" charakteryzuje mała częstotliwość realizacji asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku" charakteryzuje mała częstotliwość realizacji palatalnej wymowy spółgłoski *l* przed samogłoskami.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku" charakteryzuje mała częstotliwość realizacji przedniojęzykowo-zębowej artykulacji *ł*.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku" charakteryzuje mała częstotliwość realizacji:

1) zwężeń *e* > *y* w pozycji nieakcentowanej,
2) zwężeń *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej.

Zestawienie V. Najmniejsza częstotliwość realizacji cech fonetycznych

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku" charakteryzuje najmniejsza częstotliwość realizacji:

1) zwężeń *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej,
2) przedniojęzykowo-zębowej artykulacji *ł*.

Wybrane cechy fleksyjne

Występowanie analizowanych cech fleksyjnych we wszystkich *idiolektach* osób, które były bilingwalne przed przesiedleniem, przedstawia tabela 115. Według niej częstotliwość występowania analizowanych cech fleksyjnych wygląda następująco:

I. grupa deklarująca mówienie po **„ukraińsku i polsku" – 10**;
II. osoby deklarujące mówienie po **„białorusku i polsku"** i **„polsku i białorusku" – 9**;
III. grupa deklarująca mówienie po **„polsku i ukraińsku" – 8**;
IV. przypadek osoby deklarującej mówienie po **„polsku i chachłacku" – 0**.

Tabela 115. Cechy fleksyjne – zestawienie *idiolektów*

Cecha fleksyjna	**Grupy**				
	UP	**BP**	**PB**	**PU**	**PCH**
neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej	3	3	3	1	–
występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*	2	–	–	1	–
zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów	–	–	–	1	–
analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej)	3	3	3	3	–
neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika	2	3	3	2	–
Liczba występowania fleksyjnych cech kresowych	**10**	**9**	**9**	**8**	**–**

W *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „polsku i chachłacku" nie odnotowałam przykładów realizacji cech fleksyjnych.

Neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej wystąpiła w takim samym stopniu w grupie „ukraińskiej i polskiej" oraz w *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „białorusku i polsku" i „polsku i białorusku". Najrzadziej cecha ta realizowana jest w grupie „polskiej i ukraińskiej".

Występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi* charakteryzuje języki dwóch grup. Najwięcej przykładów odnotowałam w *mowie* osób, których *językiem prymarnym* był „ukraiński", *sekundarnym* – „polski". Najrzadziej zaimek *mnie* jest realizowany w grupie „polskiej i ukraińskiej". Osoby, których *idiolekty* miały kontakt z językiem białoruskim, nie realizują tej cechy.

Analityczny czas przeszły, który jest cechą systemową wielu *idiolektów,* jest realizowany przez wszystkie grupy na takim samym poziomie.

Neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika najliczniej wystąpiła w *idiolektach* osób deklarujących mówienie po „białorusku i polsku" i „polsku i białorusku". Mniejsza częstotliwość realizacji charakteryzuje język grupy „polskiej i ukraińskiej" i „ukraińskiej i polskiej".

Z powyższego posumowania wynika, że żadna grupa nie realizuje wszystkich cech w największej liczbie. W celu zobrazowania tego zjawiska poniżej przedstawiam tabelę w formie kolorystycznej wizualizacji oraz 2 zestawienia udowadniające fleksyjną różnorodność językową bilingwalnych przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej.

Tabela 116. Realizacja cech fleksyjnych w *idiolektach*

Cecha fleksyjna	**I Duża częstotliwość cechy**	**II Mała częstotliwość cechy**
neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej	UP, BP, PB	PU
występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi*	UP	PU
zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów	UP, PU	-
analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej)	UP, BP, PB, PU	-
neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika	BP, PB	PU, UP

Zestawienie I. Duża częstotliwość realizacji cech fleksyjnych

Grupę „ukraińską i polską" charakteryzuje duża częstotliwość realizacji:

1) neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej,
2) zaimka *mnie* zamiast formy *mi*,
3) zastosowania zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów,
4) analitycznego czasu przeszłego.

Grupę „polską i ukraińską" charakteryzuje duża częstotliwość realizacji:

1) zastosowania zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów,
2) analitycznego czasu przeszłego.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku" charakteryzuje duża częstotliwość realizacji:

1) neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej,
2) analitycznego czasu przeszłego,
3) neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika.

Idiolekt osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku" charakteryzuje duża częstotliwość realizacji:

1) neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej,
2) analitycznego czasu przeszłego,
3) neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika.

Zestawienie II. Mała częstotliwość realizacji cech fleksyjnych

Grupę „polską i ukraińską” charakteryzuje mała częstotliwość realizacji:

1) neutralizacji kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej,
2) zastosowania zaimka *mnie* zamiast formy *mi*,
3) neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego.

Grupę „ukraińską i polską” charakteryzuje mała częstotliwość realizacji neutralizacji kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego.

* * *

Analiza występowania cech fonetycznych i fleksyjnych w *idiolektach* bilingwalnych przesiedleńców pozwala przedstawić wnioski o częstotliwości analizowanych cech językowych:

1) W *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie **po „białorusku i polsku” występuje 231,24** realizacji analizowanych cech fonetycznych i fleksyjnych.
2) W grupie osób deklarujących mówienie **po „ukraińsku i polsku” występuje 188,55** realizacji analizowanych cech fonetycznych i fleksyjnych.
3) W grupie osób deklarujących mówienie **po „polsku i ukraińsku” występuje 185,27** realizacji analizowanych cech fonetycznych i fleksyjnych.
4) W *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie **po „polsku i białorusku” występuje 166,48** realizacji analizowanych cech fonetycznych i fleksyjnych.
5) W *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie **po „polsku i chachłacku” występuje 110,62** realizacji analizowanych cech fonetycznych i fleksyjnych.

Dokładne zestawienie prezentuje poniższa tabela.

Tabela 117. Cechy fonetyczne i fleksyjne – zestawienie *idiolektów*

Rodzaj cech kresowych	**Grupy**				
	UP	**BP**	**PB**	**PU**	**PCH**
Cechy fonetyczne	178,55	222,24	157,48	177,27	110,62
Cechy fleksyjne	10	9	9	8	–
Liczba występowania cech kresowych	**188,55**	**231,24**	**166,48**	**185,27**	**110,62**

Cechy językowe wynikające z kontaktów z językiem ukraińskim i białoruskim

W *idiolektach* osób, które przed przesiedleniem były dwujęzyczne, występują cechy językowe, wynikające z *kontaktów językowych* z ukraińskim i białoruskim. Szczegóły przedstawiają tabele 118–121.

Tabela 118. Cechy językowe będące rezultatem *kontaktów językowych* grupy „ukraińskiej i polskiej”

AD	SW	PŻ
- końcówka -*yja*/-*ija* w wyrazach typu *rosyja*, która zostaje zachowana również przy odmianie: z *rosyji*	- forma Msc. lp. rzeczowników r. m. na -*i: u̯ krakov'i* - forma przysłówków na -*ij*/-*yj*: *najlep'ij*, *dalij*, *puźńij*, *v'encyj* oraz zaimka *tyj* - występowanie półsamogłoski *u̯* w roli przyimka: *to u̯ škol'e*, *u̯ katov'icax*, *u̯ tarnov'e*, *u̯ poznańu* - końcówka -*yja*/ *ija* w wyrazach typu *rosyja*, która zostaje zachowana również przy odmianie *z rosyji*	- forma przysłówków i zaimków na -*ij*/-*yj*: *svojij*, *puźńij* - występowanie półsamogłoski *u̯* w roli przyimka: *u̯ kam'onkax v'elk'ix*; *topil'i u̯ gark'i* - forma N. lm. rzeczowników l. mn. z końcówką -*am'i*: *ryńkam'i* - końcówka -*yja*/-*ija*: *rosyja*; *austryja*, która zostaje zachowana również przy odmianie: *na b'ałorusyji*

Tabela 119. Rezultaty *kontaktów językowych* w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „białorusku i polsku”

OA
- forma przysłówków i zaimków na -*ij*/-*yj*: *bl'iżyj*, *inačyj* - pełna końcówka -*yja*/-*ija*, która zostaje zachowana także przy odmianie: *s syberyji* **Uwaga**: OA pochodzi z okolic Baranowicz, więc cech językowych ukraińskich nie wykazuje.

Tabela 120. Rezultaty *kontaktów językowych* w *idiolekcie* osoby deklarującej mówienie po „polsku i białorusku”

MB
- końcówka *-yja/-ija*: *lekcyje*, *pacyf'ikacyja*, *akcyja*, która zostaje zachowana również przy odmianie *f tel'ev'izyji* - występowanie półsamogłoski *u̯* w roli przyimka: *pracoval'i u̯ ńemca*; (w błr. języku literackim przyimek *u̯* występuje po samogłoskach, w gwarach pojawia się niezależnie od samogłoski, co znaczy, że występuje również po spółgłoskach: *у нас магільнік ў парадку)* - forma przysłówków i zaimków na *-ij/-yj*: *puźnij*, *račyj*, *lep'ij* **Uwaga**: MB pochodzi z województwa poleskiego, z terenu przejściowych dialektów białorusko-ukraińskich.

Tabela 121. Cechy językowe będące rezultatem *kontaktów językowych* grupy „polskiej i ukraińskiej”

ZS	**MW**	**DS**
- forma D. lm. rzeczowników r.m. na *-uu̯: vagonuu̯*, *pôlakuu̯* - forma 1 os. lp. czasu teraźniejszego z końcówką *-i*: *muv'i*, *pov'i* - forma 2 os. lp. czasu teraźniejszego z końcówką *-isz*: *rozum'iš* - forma czasowników 3 os. l. mn. na *-ić*: *šum'ić*, *rozum'ić* - forma przysłówków na *-ij/-yj*: *puźńij,v'encyj*	- miękka wymowa spółgłosek t': *t'ilko* - forma D. lp. rzeczowników r. ż. z końcówką *-y*: (zabrał] *żony* - forma N. lp. rzeczowników r. m. i r. n. z końcówką *-ym: transportym, latym* - forma przymiotników oraz liczebników i przysłówków z końcówką *-yj/-ij*: *po jednyj*, *po drug'ij*, *koxav'ińsk'ij*, *dal'ij*, *lep'ij*, *inačyj*	- forma D. lm. rzeczowników r. m. na *-uu̯*: *Polakuu̯*, *do rodźicuu̯* - forma N. lm. rzeczowników z końcówką *-amy*: *pôlakamy* - forma przysłówków na *-ij/-yj: puźńij*, *lep'ij*, zamiennie z *puźńi*, *trox'i* - pełna końcówka *-yja/-ija*: *rosyja*

WNIOSKI

W monografii potwierdzone zostały tezy postawione w pierwszej części książki.

Teza 1. Szczegółowe analizy ilościowe dokonane na wyborze tekstów grup *idiolektów* i przypadków jednostkowych wykazały, że polszczyzna osób przesiedlonych po 1945 roku do regionu lubuskiego jest zróżnicowana zarówno po względem ilościowym, jak i jakościowym.

Teza 2. Badania biografii językowych wykazały, że szczególnie duży wpływ na kształtowanie się *idiolektów* języka polskiego rozmówców mają języki używane w okresie przed przesiedleniem. Najwięcej analizowanych cech fonetycznych i fleksyjnych mają *idiolekty* osób, które były jednojęzyczne i posługiwały się językiem „chachłackim". Te osoby osiedliły się w zachodniej Polsce, nie znając języka polskiego. Uczyły się polszczyzny od podstaw: od sąsiadów, młodszego rodzeństwa czy własnych dzieci. Nieco inny jest obraz polszczyzny przesiedleńców, którzy przed 1945 rokiem byli *dwujęzyczni*. Znaczenie ma, który język był w ich dzieciństwie i młodości *prymarny*, a który *sekundarny*. Są też różnice jakościowe między *idiolektami* rozmówców *dwujęzycznych* polsko-białoruskich i polsko-ukraińskich. W polszczyźnie przesiedleńców obecne są do dzisiaj cechy będące rezultatem *kontaktów językowych*, pochodzące z języków ukraińskiego lub białoruskiego. Można zaobserwować także *przełączanie kodów*. Niektórzy z przesiedleńców są wciąż aktywnie *dwujęzyczni*. Polszczyzna badanych osób jest tak zróżnicowana, że nawet trudno było podzielić ich na jednorodne grupy. Monografia przedstawia w sposób szczegółowy aktualny stan ich polszczyzny.

Teza 3. Badacze polszczyzny kresowej przeniesionej na zachód Polski nie uwzględniali przeszłości językowej przesiedleńców i widzieli w nich w miarę jednorodne grupy. Tymczasem odkrycie ich sytuacji językowej z okresu wcześniejszego i analiza źródeł polszczyzny pozwala poznać specyfikę ich języka. Badania językoznawcze (zwłaszcza do 2013 roku) były ukierunkowane na ukazanie jednorodności i integracji różnych odmian polszczyzny z wariantem ogólnym. Pogląd ten w świetle przeprowadzonych przeze mnie analiz wymaga rewizji.

Przed przesiedleniem często obok siebie funkcjonowały różne języki: polski i ukraiński, polski i białoruski (czego dowodem są biografie językowe respondentów). Języki te nie kolidowały ze sobą i funkcjonowały w jednej przestrzeni. Po przesiedleniu moi rozmówcy uświadomili sobie, że ich *repertuar językowy* nie jest „dopasowany" do powstających wymagań, które często dyktowali osiedleńcy z Wielkopolski i Mazowsza. Język służył do tworzenia różnicy lub przynależności do danej przestrzeni językowej. Doświadczenie języka związane jest z rożnymi uczuciami, np. z dumą, radością, gniewem, strachem czy wstydem (zob. Busch, 2017; Zielińska, 2013b). Po przesiedleniu do regionu lubuskiego moim rozmówcom towarzyszyło jedynie uczucie wstydu i strachu. W wielu wywiadach powtarza się wątek wyśmiewania przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej przez osadników z Wielkopolski. Często moich rozmówców nazywano „zabugowcami", ze względu na wyraźne różnice językowe. Przesiedleńców nazywano również „ukraińcami", co bardzo źle się kojarzyło, ze względu na żywą pamięć o zbrodniach UPA. Uczucia wstydu i strachu towarzyszyły moim rozmówcom długi czas. W przypadku osób przyjeżdżających do regionu lubuskiego z językiem ukraińskim czy „chachłackim", które miały niski prestiż, uczucia te spowodowały zaprzestanie używania *języka prymarnego*.

Materiał językowy, który uzyskałam 74 lata po przesiedleniu z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospoliotej, ukazuje wciąż ślady przeszłości przesiedleńców. W ciągu tych lat zmieniła się ich sytuacja językowa. Polszczyzna stała się językiem dominującym, a niesprzyjające *ideologie językowe*[2] spowodowały *atrycję* innych języków. Utrwalona przeze mnie polszczyzna należy do ginącego dziedzictwa narodowego. Wielką wartość ma też treść wywiadów. Można je wykorzystywać do prac naukowych z zakresu innych dyscyplin humanistycznych.

Badania nad biografiami językowymi w Polsce są nowatorskie, nie powstała jak dotąd żadna praca, zajmująca się kompleksowo ukazaniem wpływu biografii na *idiolekty*. Nie miałam więc wzorca metodologicznego. Mogą zatem w niniejszej książce znaleźć się metodologiczne uchybienia. Mam jednak nadzieję, że udało mi się wykazać potrzebę prowadzenia takich badań.

---

[2] Na ten temat pisze A. Zielińska w rozdziale „Język jako piętno" (Zielińska, 2013, ss. 238–255).

WYBÓR TEKSTÓW

Wywiady z przesiedleńcami jednojęzycznymi

Rozmowy z osobami deklarującymi mówienie po „chachłacku”

Rozmowa z AS

Krasnołęg – miejsce istnienia dwóch języków [AS1]

Tu ludzie na zachodzie mówili po polsku?
ńe muv’il’i | bo ńe um’el’i ‖ ńe muv’il’i | bo ńe um’el’i ‖ ktury um’el’i to gadal’i | a ktury um’el’i ‖ o tem | te som poznańacy | tam ot poznańsk’ego | čy s tamtego | čy z varšafsk’ego ‖ tam | to tam ôńi gadal’i | no al’i te | co pšyjexal’i stamtont | za buga | to ńe um’el’i | ńe gadal’i ‖ tam jedna | jedna pov’edźau̯a | a by jix šlak traf’iu̯ | jak ja im śe nauče po pôlsku muv’ić | i umaru̯a | i śe ńe naučyu̯a ‖ a [nazwisko] *stara | m’ixau̯a* [nazwisko] *mama | to co myśl’iš ‖ ôna gadau̯a po pôlsku ‖ ńe naučyła śe | umaru̯a i śe ńe ‖ kto xćau̯ śe naučyu̯ | kto ńe xćau̯ śe ńe naučyu̯ i juš ‖ to navet muv’il’i | že to tak | jak my gadal’i | to muv’i | že to navet ńe byu̯ ukraińsk’i | že to jak’iś xaxłack’i jenzyk | že tak jak my rozmav’al’i po tego | že to ńe ukraińsk’i | to xaxłack’i ‖*

Szkoła i opis Obertyna [AS2]

Szkoła była w jakimś prywatnym budynku czy tak jak teraz?
ta ‖ škoła to była f pryvatnym m’iš ‖ u nas była | na našyj v’osce była škoła i była škoła u̯ pryvatnym m’iškańu ‖ f pryvatnym m’iškańu była škoła i tylko było čtery klasy | bo juš do p’ontyj klasy | to čše było iś do m’asta | do ubertyna | to było od nas | tam dva | čy čy k’ilometry | dokładńe ja ńe pov’im | al’i ńex be | ńex bedźe čšy k’ilometry ‖ v’encej ńe byu̯o jak čšy k’ilometry do m’asta | do škoły ‖

to było juš u m’eśće | a my m’eškal’i f | tego | na v’osce | al’i taka była ul’ica jedna | že śe ćongneło razem do m’asta | bo naša śe końčyła | druga śe začynała i juš śe začynało zaras | tego | m’asto || tak že my do m’asta ńe m’el’i || było maly m’asto | al’i | al’i m’asto było | ńe było | ja na v’osce | dajmy na to | na ul’icy | ńe || ul’ica nazyvała śe naša nėtrybufka | tam | gdźe | skont tego vźel’i | a m’asto nazyvało śe obertyn || m’asto obertyn | a ul’ica była netrybufka || to | to muv’e z netrybufk’i do ubertyna | to było tam dva | čšy čšy k’ilometry || doku̯adńe teš ńe v’im | bo ńe v’im il’e doku̯adńe było | ńe || al’i v’encej ńe byu̯o jak čšy k’ilometry || no ta jagby do kšešyc teras | može troške[i] | bo jak na karkošuf | to na pevno ńe || ta jag do kšešyc || tak samo | ô | jak śf’entojańsk prav’e s kšešycam’i | tak samo my z m’astem obertyne[y]m || tam była paraf’ija naša | obertyn | pul’icyja | l’ekaš | oxronka || muv’il’i | že śostry zako·ne | muv’il’i | že oxronka || to zafše | tego | to tam fšysko śe m’iśćiu̯o || a tego | a pov’at byu̯ γorodenka || vovuctfo było stańisłavofsk’e | a tera zrob’il’i ivanofrank’ifska i vułyća ždanova | rusk’i zrob’il’i || o | to tera pšeinačyl’i | a m’asto zrob’il’i ubertyn || dal’i jag byu̯ ubertyn | tak jest i tera || vrućil’i stary pov’at | že za mojej pam’ećći | to byu̯o γorodenko i teraz vrućil’i | s povrotym jest γorodenko | a ubertyn | to jest m’asto || było m’asto | p’iše m’asto || bo p’isal’i l’isty | bo ja p’isałam ješče jak byl’i dźevuxy | luśa jak była v domu | to ja v’encej p’isałam || luśa m’i p’isała | a ryśa || ja p’isałam | al’i ja dužo błenduf popełńałam || gabryśka jak ja mam dv’e kl’asy rusk’ix || potčas vojny ja xudźiła do škoły || na papkunkovym pap’eže šarym my p’isal’i atramentėm || zańim coś nap’isała | to ten pap’er jak b’ibuła roz | rozćongneło || no al’i p’isal’im || xodźil’im do škoły | učyl’im śe || do tata na vojne l’ist nap’isała červonou̯ kretkou̯ na gazeće || na gazeće || słovo daje | že na gazeće červonou̯ kretkou̯ nap’isała l’ist || tak’im’i dužym’i l’iteramy i tak o | tak’e trujkont śe składało i tu śe nap’isało adres | pulova počta | numer tak’i i tak’i | i pašou̯ || myśl’iš | že ńe dostał tato na vojńe l’ist || dostał || dostał ten l’ist || to muv’iu̯ | že xćał tego svego […] dovutce | tu myślau̯ muv’i | že go zab’il’i | a on muv’i | bo rusk’i duvutca byu̯ | vugońiu̯ ix | muv’i te | al’i ńe bede opuv’adać co tam za vojny | tego ||

Przedmioty [AS3] **Jakie przedmioty miała pani w szkole?**

no to byl’i jak’e[i] || ja v’em | že to byl’i rusk’e | čy to byl’i

ukraińsk'e ‖ tera inačyj | bo tera ja v'idze | że tera jest dużo te | jak'iś m'eńk'ix znakuf do tego rusk'ego dołużonyx | tego ‖ a ftedy tego ńe było ‖ ja | tak o | l'itery to ješče | jak coś pomału | to ja pšečytam | bo znam każdom jednom l'itere | al'i tera tyl'i tyx v'encej znakuf tym dodatne | to ja juš tera | tego ‖ bo tero učom tvardo po rusku | a my śe učyl'i | ja v'em čy po ukraińsku | čy po rusku ‖ to byu̯ tak'i jenzyk m'išany ‖ o tak ći pov'im ‖ […]

Nauczyciele [AS4]

W szkole byli ukraińscy nauczyciele?
ńe ‖ jak m'el'iźmy na počontku | jak ńe było p'eršej klaśi | to naz vučyl'i polsk'e naučyćely | tak'e mau̯żeństvo ‖ to učyl'i nas po pôlsku gadać i po pôlsku učyl'i nas čytać | p'isać po pôlsku ‖ jak rusk'i pšyšl'i | jak zab'eral'i od nas | bo od naz zabral'i cało kolońije na syb'ir ‖ jak ôńi śe dov'idźel'i | te naučyćel'i | że majom ix też zabrać na tego | na syb'ir | dźeś nocom śe vyprovadźil'i ‖ do dźiśaj ńe v'adomo gdźe ońi śe podźel'i ‖ i skońčyła śe polska kśonška | skońčyła śe polska mova ‖ i ftedy juš byl'i | pu rusku učyl'i nas | bo juš ruska naučyćelka ‖ my do ńej pańi | pańi | bo naučy | nas naučyl'i pan | pańi byu̯a | ńe ‖ a ôna muv'i | ńe mufće do mńe pańi | bo ja ńe jestym pańi ‖ to ja pam'entam | ja | vołajće mńe mar'ija kucenko | to pam'entam do dźiśaj jej nazv'isko i im'e ‖ vołajće mńe mar'ija kucenko | ja ńe jestem pańi ‖ no a potym juš tego | do čećej klasy jak tego | to zaras vyjexal'im tu i tyl'e ja do škoły xudźiła ‖

Pochodzenie i język dziadków [AS5]

A skąd pochodzili dziadkowie?
stamtont ‖ to z ńikont ńe[i] zajexal'i | ńe ‖ to ńe byl'i pšyjezdne ‖
A dziadkowie mówili po polsku czy po ukraińsku?
po pôlsku ńe | po ukraińsku muv'il'i ‖

Język w Oberynie [AS6]

u nas ći pov'im | że było tak'e dva | dv'e rodźiny na našyj v'osce | że rozmav'al'i po pôlsku ‖ tylko v domu rozmav'al'i | ź dźećm'i v domu | al'e jak vyšl'i na ul'ice m'endzy ludźm'i | to juš ńe rozmav'al'i po pôlsku ‖ muj kšesny | to cała rodźina była | no to po pôlsku | bo ôńi | ix navet mazury nazyval'i | bo ońi gdźeś stont z mazur zajixal'i do nas | jak u nas ve vśi była parcel'acyja ‖ jag dźedźic majontek parcelovau̯ | to do nas dużo pšyjexau̯o tyx mazuruf | gdźeś stont s pôlsk'i ‖ i tam stała kolońija | to muv'il'i | że to mazury u nas | tego ‖ to | to tam | to ten kšesny muj | to rudźina jix po pôlsku rozmav'al'i ‖ i tam ješče

były te | jedna teš tak’i | al’i zapom’ałam nazv’iska | navet jak ońi m’el’i nazv’isko || to teš po pôlsku rozmav’al’i | al’e v domu | tylko v domu | a na ul’icy | to juš ńe || na ul’icy to juš rozmav’al’i po ukraińsku | bo fšysko po ukraińsku rozmav’ało i ôńi teš ||

Książki na wschodzie – problem analfabetyzmu [AS7]

A czytaliście z rodzicami książki?
kto tam čyta^{o}u̯ || gabryśa | k’edyś byl’i ludźe te | v’encyj było n·alfabetuf | že navet čytać ńe um’el’i || moja mama navet čytać ńe um’ała || była n·alfabetkom || tato | to tam teš | muv’iu̯ | že ja ńe v’im | al’e muv’iu̯ | že um’au̯ čytać | p’isać | tak || čytau̯ i p’isau̯ | al’i ile on klas skońčyu̯ | to ja ńe v’im ile on do škoły xodźiu̯ | al’i čytać | p’isać um’au̯ || a mama alfabetka była || tata jedna śostra śe tam naučyła była | coś tam čytać i tam p’isać | a druga śostra n·alfabetka | nav’it śe^{i} potp’isać ńe um’ała || tu | tu k’edyś tak ńe było jak tera^{o}s || k’edyś tu v’encyj byu̯o tyx nalfabetuf || du škoły ńe xudźil’i | bo ńe m’el’i | bo jak byl’i b’edńi ludźe | no to ńe było za co do škoły posyłać | kśonšk’i kupyvać | žeby do škoły ||

Wzór językowy [AS8]

my m’el’iźmy | tam na dźeržaznyj | somśaduf || tam varšav’acy | poznańacy i my || tam byl’i tak’e teš same dźeći | tak’e jak i my || i my razem tam xo^{u}dźil’i | tam razem śe tego i tak śe naučyło | ot tyx dźećakuf | ot poznańakuf || tam varšav’acy | poznańacy || tak śe naučyło ||

Książki w nowym domu [AS9]

A tu, na zachodzie, mieliście jakieś książki?
ńe tam kśonšk’i || kto tam u nas kśonšk’i kupovau̯ | na tego || muv’e | to co | co do škoły || xodźiu̯ ten m’ixał | ješče do škoły xodźiu̯ | to te školne kśonšk’i byl’i | a i·nyx tam ńe byu̯o || i tera on tam ńe ma žadnyx kśonžek | ńe || co ma | b’ibl’iji xyba i čšyma tom ješče | na pam’ontke sob’e^{i} kśonšk’i orlenta lvofsk’e^{i} | to juš taka stara kśonška jak ńe v’im ńeduža taka | o tak’ej grubośći i on čyma || on muv’i | on by spšeda^{o}u̯ jom | žeby kto mu dobže zapu̯aćiu̯ za tom kśonške^{i} ||

Jestem samoukiem [AS10]

To jak pani nauczyła się języka polskiego?
muv’e | po pôlsku naučyłam śi čytać | p’isać sama || samonauk jestem | bo brat xodźiu̯ do škoły i pudźńej xodźiu̯ do škoły | to ońi śadal’i | l’ekcje odrab’al’i | to ja tam koło ńix || i ja śe učyła p’isać || bo juš ukraińsk’e^{i} | čy te rusk’e^{i} l’itery ńekture^{y} podobne do polsk’ix | to tak ja juš l’itere^{y} ftedy

juš puznavała | bo dv’e klasy juš m’ałam | ńe ‖ no i tak koło ńix ‖ kołu brata tego ja tak śe naučyła čytać i p’isać ‖ a tak to byłabym alfabetkom ‖ ńe um’au̯abym ‖ no | al’i kou̯o brata śe naučyłam | on xodźiu̯ do školy ‖

Język regionu lubuskiego [AS11]

Tu na zachodzie dobrze ludzie mówili po polsku?
jak pšyjexal’iźmy tu | f čterdźestym šustym roku i dop’ero śe to fšysko | ten ‖ no te starė l’udźe to muv’il’i juš tak ‖ ješče muv’il’i ‖ długo muv’il’i ‖ o v’idźiš | ješče muv’il’i ‖ no tyj gośk’i [nazwisko] *bapća | to napravde | že do śm’erći muv’iła | tego ‖ ona gadała v’encej po ukraińsku | jak pu pôlsku | a te młodźi to juš fšysko gadało po pôlsku ‖ śe ponaučało ‖ do školy xodźil’i | tego | no i śe ponaučal’i i | tak že juš ot tej pôry ‖ ješče f čterdźestym šustym | to tak | to ješče | al’e juš u śudmy | usmy to juš napravde | již gadal’i po pôlsku ‖ tyko te stare ńe xćel’i ńektury ‖ narmalńe stare te ‖ no | pšyzvyčajeńi byl’i do svojej tej môvy ‖ ńe | al’i jag vyšl’i gdźeś s k’imś gadać | to gadal’i po pôlsku | al’i v domu to ńe | al’i v domu to ńe | v domu to po svojemu ‖ a juš jak na ul’icy gdźeś vyšl’i | tego | to gadal’i po polsku ‖*

Msza po łacinie [AS12]

Na wschodzie msza była po łacinie?
no to byu̯a cały čas ‖ tutaj teš pšećež była po łaćińe^{i} *| al’i kazańe to pu pôlsku ‖ kture um’au̯o po pôlsku | to po pôlsku | kture ńe um’au̯o po pôlsku to | to svojim jak’im | jak’im m’au̯ | tak’im śe spov’adau̯o ‖ kśonc um’a*^{o}*u̯ po ukraińsku ‖ ukraińsk’i kśonc um’a*^{o}*u̯ po pôlsku tež rozmav’ać | a pôlsk’i um’au̯ po ukraińsku ‖*

Uprawa ziemi [AS13]

čym uprav’al’i ‖ motykam’i^{y} *| pług’em | końm’i ural’i | bo potym kartofl’i sadźil’i ‖ mutykam’i rob’il’i dołk’i i za motykam’i sadźil’i | motykam’i zagartyval’i ‖ puźńi na jeśeńi | to kopal’i kartofl’i albo v’idłam’i | albo špadlam’i | to juš zal’ižało | jak kto kopał ‖ tak'e było nažeńdźi ‖ ńe było tak’ego | jak teras nažeńdźa jest ‖ tu ludźe byl’i ješče zacofane v’eš ‖ to zacofane | to stare | to zacofany ‖ to ječe tutaj | to co rob’il’i na pučontku ‖ teš tak’e same byl’i | že to ńe bo | ja pov’im | ńe | dal’eko ńe pov’im ‖ jego mama ‖ posa | źou̯ ten i porob’ił dołk’i dołuvńik’im na kartofl’i ‖ my sadźimy kartofl’i ‖ my posadźil’i my kartofl’e | a mama do fartuxa tyx kartof’i i ješče nasadza ‖ ja muv’i | to po co mama kartofl’i te nasadza | a bo jak posadźi žatko | muv’i | to śe može urodźić d’jabeł* […] *a ješče tak ôna po ukraińsku muv’iła* […] *‖ ja muv’e | to jak ludźi tyle*

sadzoṷ | jek tym dołuvńik'im i ńikumu žatko śe ńe rodźił kartofel | a tego | a vam žatko śe urodźi ‖ no al'i v'idźiš | tak'e byl'i zacofane | bo v'eš | že ta było do | ko | dołka tak było | no to ona ješče muśała tu fsadźić kartofl'i ‖

Święta [AS14]

A jak spędzaliście święta?
bože narodzeńe tak'e samo było jak i tu ‖ u naz gotoval'i kuk'je | muv'i | pšeńice | gžyby | p'erog'i z gžybam'i | s tym | ńe z gžybam'i | bo u nôz gžybuf ńe było | al'i s kapustom p'erog'i | źemńakam'i p'erog'i ‖ bo u naz gžybuf ńe było ‖ do nas pšyjiždžal'i | my muv'il'i te | že γucuły do nas tak pšyjiždžal'i | tak my nazyval'i ‖ ôńi pšed božym narodzeńem | to pšyvuźil'i gžyby sušonyje | že m'eńal'i za zbože ‖ no to dałaś m'iskė zboža | to ôńi ći dal'i m'isk'i tyx gžybuf ‖ jagôdy pšyvuźil'i teš do nas | bo u nas lasuf ńe było ‖ do nas do lasu to dal'eko če było jexać ‖ to fšystko tek γucuły stamtont | ńe v'im skont ońi pšyvuźil'i do nas ‖ tak juž o ta pora | to ôńi juž japka pšyvuźil'i i šušone | i śf'ježy | i grušk'i | i śl'ifk'i | fšystko ôńi do nas pšyvuźil'i ‖ to fšystko za zbože ‖ xćałaś japko | jak to dźećak'i | po kačan kukurydzy polećałaś do γucuła | to on ći daṷ jedno japko za jedyn kačan kukurydzy | i tak to było ‖ [...] *no to juš teras po vojńe | to začel'i xoink'i rob'ić | al'i do vojny to je ńe pam'entam | žeby była dźeś xuinka ‖ tero juš po vojńe | jak juš tego | to juš tam začel'i rob'ić xuink'i ‖* [...] *no na v'elkanoc teš tak | jak te ‖ nośil'i śv'inconk'i | al'e ješče ńe nośil'i jak | f tak'im jak tero | tak'e košyček i łužono sv'inconk'i ‖ košyk dužy ‖ taka blaxa ‖ muv'il'i | pask'i p'ekl'i | to taka blaxa | jak to blaxy | ńe ‖ takoṷ blaxy | tej pot paxy i śi ńosło | bo každyn xćał śe pôkazać co ôn ńeśe śv'eńćić ‖ bogaty to muśoṷ | no a b'edny | to tam teš śv'eńćiṷ jak'iś kavaleček m'ensa | jajka | čy tam k'ełbase ružne | do to tego ‖* […] *ńe było | ńe pam'entam tak'ix p'isanek ‖ farboval'i jajka f cybul'i | tô v'em ‖ albo jak to juž byṷo tak'e žeto | to tego žyta źelonego narval'i i gôtoval'i to žeto | i te jajka f to žeto | i na źelono tam były ta | al'i tak'ix p'isanek to ńe | ńe było | ńe pam'entam ‖*

Trudne wspomnienia [AS15]

Jak to było z bandami UPA?
te bandery muv'il'i | že pôlakuf morduval'i | ńe ‖ to mego ôjca dva razy | ras na ul'icy spotkal'i z bratym | a drug'i raz z ṷuška vźel'i ‖ rano ô p'ontyj z ṷuška vźel'i ôjca i ôjćec pojexaṷ ź ńim'i | i muv'i | puźńi | muv'i gada | i muv'i do ńix | že ôńi majoṷ ćenško prace takom | a ôńi

muv’om tak | pytajou̯ ôjca co ôjćec jest | čy pôlak | čy ukraińic | a ôjćec muv’i ukraińic ‖ bo śe bał | bo jakby był pov’edźał | że pôlak | by był od razu zab’il’i ‖ i ôn muv’i | no to ćenška praca vaša | a ôńi muv’on tak | to my | muv’i | spal’im v ośemnastym roku i pšespal’im ukrainė i bėdźemy teraz spal’i | muv’i | i znovu nas nam’i bendom žondźić tak’i | muv’i | pulacy zasrane ‖ tak f ten sposup pov’edźel’i do ôjca ‖ no al’i puźńi xćel’i dal’i go zabrać | bo xćel’i | bo tam tak’i śńatyn był i ôńi xćel’i žeby tom drog’i pokazau̯ | al’i pšes pôla | bo v m’eśće u nas | f tym ôbertyńi | to vojsko stało ‖ no a tato muv’i tak | no a čemu tam pšeš ôbertyn | muv’i | jes ruvna droga do śńatyna | a on | tam | muv’i | pełno vojska | to by nas złapal’i ‖ no i tato ź ńim’i pošet ‖ ja v’em jak tam za dal’eko było može | može ze dvadźeśća k’ilometry navet ‖ no i puźńi muv’i | žeby dal’i ź ńim’i | tego | šet | a tato muv’i | no al’i vy puv’edźel’i žońe | žeby žona | muv’i | śńadańe šykuvała | a jak ja pujde žôna | z·alarmuje fšysko vojsko i zaras | muv’i | nas złap’om ‖ no to muv’i tak | to b’eśće sob’i tego kôńa i ten vus | bo on dal’eko z gur | muv’i | za ńim ńikt ńe pšyjdźe^{i} ‖ a drug’i tak’i dźadek jexau̯ z ńim’i | bo vźel’i jemu tu s tyx kôńa | no al’e s tyx kam’onek ‖ tag že śedem k’ilometry było od nas ‖ no i muv’i | tato muv’i | a na co m’i tego kôńa ‖ i pšyjexau̯ s tym dźatk’im na | tego | na pudvurko | a ten dźadek | do domu juš vrućil’i | bo dźadek był pov’edźuu̯ | že vojsko z·alarmuje žôna i zara | tego | on du domu | a pot xałupom juš cała v’oska ludźi | bo mama zaras po v’oscy jeden drug’emu | jeden drug’emu | i tego | i již źl’ićel’i śe ‖ no pšyšet ten dźadek ješče | mama zrob’iła śńadańe | ten dźadek zjat i muv’i do tata | to b’eśće sob’e tego kôńa i ‖ dźatku b’eš ten vus | tego kôńa | jedź gdźeś tam za takou̯ v’oska | jak bufka była | vypuś tego kôńa na pôl’i | ńex on sob’e idźe kturendy xce ten kôń | ja ńe počebuje žadnego kôńa | ańi ńic ‖ a ôńi potem śe vrućil’i | bo tam na kôlońiji | tam była kôlońija | i tam na tej kôlońii | tež již m’iškal’i ukrajińcy ‖ ɣucuły ‖ al’i tam jednego byu̯ syn | ôbe xyba | čy onkovede | ja juš ńe pam’entam jak | jak tego | al’i že byu̯ jak’iś ‖ ńe to ôbov’ic był xyba ‖ vrućil’i i całou̯ rodźiny vymurduval’i | ukraińcy ukraińcuf ‖ to tak było | bo jak my byl’i vakovane | teš tam pot rumuńskou̯ grańicu | ôńi zb’eral’i | xudźil’i i zb’eral’i bandery na podźemne vojsko | ońi tak muv’il’i ‖ i ona muv’i | tam jedna muv’i | monš pošet na vojne i na vojńe | muv’e | a vy xodźiće | muv’i | i ješče na vas | muv’i | tego ‖ pšyšl’i u̯ nocy vymurduval’i |

za jednom noc dv’e rodźiny vymurduval’i ‖ tam | gdźe my byl’i vakovane | f tej v’osce | dźe nas zav’eźl’i ‖ dv’e rudźiny vymurduval’i ‖ jak tyko coś pov’edźałaś na banderuf | to końec byu̯o | to juš do rana ćeb’e ńe było | te bandery tak ôńi murduval’i ‖

Pole [AS16]

Mieliście ogród, pole?

m’el’im ‖ m’el’im pôla ‖ m’el’im ńe v’em ile tyx γe | tyx morguf było | al’e było koło domu ‖ był tak’i ogrut | jagby tu i zaras tak na dôl’i žeka płyneła | końec ogrodu ‖ to zafše tam v domu ‖ koło domu | to śe zafše rob’iło tam gžontk’i ‖ kartofl’i śe posadźiło | žeby było na l’ato ‖ a to co na źime | to na pôl’i | to na pôlu sadźil’i ‖ zbože śal’i ‖ było ‖ m’el’im ‖ my m’el’im čy | čy čtery morg’i ‖ było tego pôla ‖ ńe było dužo | al’i było ‖ […] jak tato se pšyńus z m’asta | dźeś ot kogoś dostał te ščepy | veng’erk’i śl’ifk’i ‖ pšyšet posadźiu̯ ‖ v nocy vźel’i pšyšl’i vy | vyrval’i ‖ tego ‖ zostało | to xyba ze čtery | co było pšet oknam’i | a to co za oknam’i fšysko ‖ sady ‖ ńe było u nas | ńe ‖ na v’osce ńe było ‖ maju | mojej mamy brat m’ał ‖ vujek | to był sob’e juš założył tak’e ńeduže sade^{y}k i pščoły tam sob’e | tego | čymał ‖ teš ńe dužo | xyba s p’eńć ul’i tyko m’au̯ i sadek tak’i założyu̯ | al’i fšysk’ix tyx m’au̯ ovocuf po jednym | co po dv’e tam tyx | al’i m’au̯ tam jabłonk’i i v’iśńi | i čereśńi | i grušk’i tam | tag že m’au̯ ‖ a do nas pšyježdžal’i | muv’il’i | γucuły z gur ‖ i pšyvuźil’i | tak pšyd božym narodzeńem | to pšyvuźil’i gžyby sušony | jak to już jagôdy byl’i | jagôdy pšyvuźil’i | japka | tego ‖ to jedyn kačan kukurydzy | to γucuł ći dau̯ jedno japko ‖ bu dźećak’i | jak już γucul’i pšyjixal’i | to kradl’i kukurydzy | tego | bo japko jedno od γucuła vezmom ‖ ńe było u nas saduf ńe ‖ ańi lasu | ańi sadu ‖ bo u nas do lasu | to było | ja v’em | ź dźeśeńć k’ilometry ‖ jak śe jexało po dževo już na źime^{y} | jak śe jexało po dževo | to jexałaś rano u p’ontyj | to dop’ero v’ičorem pšyjexałaś ‖ juš ćemno | jag do dômu pšyjixałaś ‖ pšyv’ozłeś tam vuz dževa ‖ ńe było bl’isko ‖ ôńi nas nazyval’i pôlany | bo u nas ńe było lasu bl’isko | u nas tyko pôl’i było | v’encej ńic ‖ muv’il’i | že my | to pôlany | bo u nas lasu ńe ma ‖

Meble [AS17]

Jakie mieliście meble w domu?

było łuško ‖ byu̯ stuł ‖ była taka o ława duža | tak pot ścanou̯ stała ‖ kredens tak’i na načyńi kuxe·ne ‖ jak’e tam mebl’i k’edyś ‖ kto tam k’edyś tak’e mebl’i m’au̯ ‖ kufr byu̯ na ćuxy | že śe do kufra ćuxy ‖ šaf ńe było | žeby na ćuxy

| żeby tego ‖ m'el'i kufry tak'e ‖ łuška | to o tak o | a tyx pudušek | to kładl'i o ta | jak ja teras tu i te | o tak jedno na drugou̯ i ješče na v'ešx jaśek | tak te o | i tak u̯uška śćel'il'i ‖ tak'i mebl'i byl'i ‖ ńe było tak mebl'i ‖ puźńi juš ‖ o juš | to pam'entam | bo muv'il'i | tak'e kanapy byl'i dryvńa·ne | to nazyval'i bambek'i ‖ to bambek'i ‖ tak'e byu̯ ro·suvany | o jagby versalka | taka była fuflada | vysuvała śe | al'e tam f tom šuflade napxałaś słomy | bo kto tam k'edyś v'edźau̯ o śe·ńiku | že tam ča do śe·ńika vźońść słomy ‖ nałožyła słomy do tego i zaśćel'iła tam tak'im'i tym'i płaxtam'i | že to same rôb'il'i te | na tyx krosnax | bo tak'i byl'i | ja v'em jak to | ja ńe v'em jak to nazvać | bo to rub'il'i ‖ pšećeš śal'i konop'ji | śadły tego i to močyl'i | potym to tarl'i na tyx tak'ix | puźńi to pšedl'i | ńići daval'i do tex | do tex | že tam rub'il'i | to płutno tak'i | tego ‖ to teš to nazyval'i tak'i ‖ ô kôcy | to były gruby | bo to było s tyx pakułuf | tak'e jak tera te pakuły | že to som ‖ to | to śe fšysko i fšysko śi s tego rub'iło ‖ a s tak'ego ‖ dług'i | to byl'i juš pšeśćeradła | tak'i jak l'ja·ne | ńe ‖ to šysko | no to | to tak'i te nazyval'i verety | bo to pośćel'iłaś na tou̯ słome tom verete i tak spała ‖

Budynki i gotowanie [AS18]

Z czego budowano domy?

normalńe z drevna ‖ o tak'e lep'ank'i byl'i jak te ‖ bo do vojny juš | zańim vojna vybuxła | to już buduval'i nove domy | to już rub'il'i pokoji byl'i | juš kuxńi byl'i | p'ecy juš kaflovy | kuxńi juš kaflovy ‖ juš byl'i ‖ navyt | navyt moja ćotka | tata śostra | juš m'ała buduvany novy dom ‖ to m'ała | drug'i tak'i byu̯ duży pokuj | to navet ńevykońčony jak vyjixal'i do polsk'i | bo to zara vojna i ńe było | tego | čym dokońčyć | ńe było p'ińendzy | to navet co ‖ zro | m'ała tak o | jedyn pokuj | razym kuxńa | pokuj ‖ fšysko v jednym | bo drug'ego ńe zdonžyłaby tego ‖ […] *p'ecuf kaflovyx ńe było ‖ muv'i | že jak juš te co nove do vojny | to już rub'il'i novy p'ecy | tak'e kaflovy i tego | a my na normalnyx kuxńax gotoval'i | gazu pšećeš ńe było ‖* […] *‖ co gotoval'i ‖ v'eš co gotoval'i ‖ gabryśka ‖ kapusta | fasola | baršč i do baršču fasola | no kartofl'i | jakaś tam zupa ‖ zafše jakomś zupe gotoval'i | čy kartofl'i | čy tego | p'erog'i ‖ no gotoval'i ‖ to jagby tera | tyko z i·nyx produktuf to było ‖* […] *no to było v'encej ‖ navyt kaša kukurydźa·na | kaša ta | muv'il'i kul'eša | z monk'i kukurydźa·nyj gotoval'i ‖ do tego ml'eko kvaśne | čy ml'eko słotk'e było | jak ‖ zal'ižało jak kto lub'ał sob'e jeś š čym | ńe ‖ ja i tera ńeras kup'e kaše f tej kukurydźa·nej gotuje ‖* […]

Buty, bieda, leczenie i robótki ręczne [AS19]

Mieliście buty?

ja jak xudźiłam po·čas vojny | to v’eš co | to ja | mama | tak’i byu̯ dźadek u nas | rob’ił tak’e buty | słom’ank’i | tak śe nazyvały || podešvy byl’i ž dževa | a varkôče naplut zy śana albo ze słomy i ftedy tu | fšysko było słomom takom | opšy dratvou̯ i tak’i słom’ank’i || i ja jak do škoły šła źimovom porom | to pošła do škoły | pšyšła ze škoły | to muśała zdjońć i na tego | i pšy kuxńi vysušyć | aby to ńe zdrentf’ało | bo do škoły ńe bede m’ała f čym pušć || na salk’e | to mama navet ńe puzvul’iła | pujdźeš na salk’e | muv’i | i porv’iš | a do škoły f čym pujdźiš || tak było po·čas vojny || jak’im xodźiła do škoły to tak było || jak xćałam pušć do dźeći še pobav’ić tam do stryja | to ta ja do našego muntka | to na bôso || dvadźeśća p’eńć stopńi mrozu | a ja na bôso l’ićała tam do stryja do dźećakuf || tam pośidźała | pobav’iła śe i s povrotem do dômu vracałam na bôso | bo słom’ank’i ńe dała navet | bo | a f čym pujdźiš do škoły jak | jak tego | to porv’iš || b’ida była || po·čas vojny była b’ida i kôńic i bu || do vojny | to ješče ńe f tak’i bojny | vojny | muv’i vojny | tak’ij b’idy | al’e po vojńi || po·čas vojny | to napravde | že była b’ida || ludźi b’iduval’i | že jeś ńe m’el’i co i głodny rok byu̯ | bo ńemcy || od nas ńemcy zabral’i ôstatńom krôve po·čas vojny || m’el’im jednom krove i co ńemcy nam zabral’i || kôńa ukradl’i || v nocy pšyšl’i kôńa ukradl’i | a krovy ńemcy zabral’i i taka była | že navet mleka ńe m’el’im || […] *bo u nas to tak ješče | tak’ego głodu były | mojej mamy vujek | to m’au̯ dźeśińć morguf pôla | byu̯ spux jak balon z głodu | bo ńe byu̯o co jeś | bo fšysko | jak pšyšl’i ńemcy fšysko od naz zab’eral’i ||*

A jak się leczyliście?

a kto tam tak śe lečyu̯ jak | jak tego | było co […] *ja tego | to ja juž ńe pam’entam jak || bańk’i pšyvažńe stav’al’i | v’eš || v’eš co to bańk’i značy || my tu pšyvažńe bańk’i stav’al’i || jak zaxorovały | a to pšeźemb’iło śi | to tego | to bańk’i pšyvažńe || to tylko to || tylko tyle l’ičyl’i | bo co || do l’ekaža ńe pošet | bo lekaš byu̯ | ofšem był v m’eśće lekaš | ale kogo było stać | to pošet | a ńe fšysk’ix || ńe było stać žeby do l’ikaža iść ||*

A pani mama robiła robótki ręczne?

ńe || ńe um’ała rob’ić | ńe || ja śe naučyła po·čas | na drutax rob’ić | jak nas vyv’eźl’i ot frontu | bo u nas čy la | čy m’iśoncy front stau̯ | to naz vyv’eźl’i aš pod rumuńsku grańice i ja śe tam naučyła na drutax rob’ić || na šydełku teš im śe była naučyła | al’i zapomńała || v’encyj śe

rub'iło na drutax | a na šydełku mało i ńe um'e ńic | navet łańcuška ńe um'i zrob'ić na sadełku || a na drutax | to ja ile sfetruf narob'iła || ja ile sfetruf narob'iła i muntkov'i | i dźivuxom | i sob'e | a tera juš ńe daje rady ||

Rozmowa z SC

Wykształcenie i rodzice [SC1]

W Dubszczu chodziła pani do szkoły?

xodźiłam do škoły do i·nej škoły | bo moji rodźice^{y} vyprovadźil'i śe na kolońije | bo [...] || że spšedavały kolońiji i tam śe vyprovadźil'i bo tam m'eli šeś morg | šeś ɣektaroṷ kołu domu a tam tak było vonźutko to ony śe vyprovadźil'i || to ja xodźiła do škoły na ɣalenku || taka druga v'oska była || na ɣalenku xo^{u}dźiłam do tej škoły || tak || i mam čtery klasy tylko bo tak | take były varunky || i puźńij my tam m'eškały dokont rusky ńe założyl'i kołɣozu ||

Życie w kołchozie [SC2]

jak rusk'e założyl'i kołɣos to u nas fšysko pozab'eral'i fšysko || na kolońije nas obvoral'i na ṷkoło || tylko nam zostało podvurko || żezmo se mogl'i posadźić v'adro źem'akoṷ || no i my se posadzil'i zy śostroṷ || o tu mam śostry || čekaj | ček pańi | čekaj || dźe ja jej podźała || aɣa tu | tu o | s toṷ śostroṷ | s toṷ || posadzil'izmo sob'e v'adro źem'akoṷ | bo ńe było dźe | ałe pšyjexał traktożysta | ałe on byṷ ukrajińec i nam to podvurko zaorał i my źem'akoṷ ńe m'eli || kôńec skôńčyło śe || ńe ma ńic || ftenčas mama ješče tam čymała krovy^{e} || puźńe ńe było varunkuṷ || čšymała krovy^{e} i my ńe m'el'i čym karm'ić | bo ańi dźe paść | ańi co dać jeść ||

No tak.

i my^{i} ṷ nôcy s toṷ śostroṷ właśńe i sonśatka || to ta sonśatka muv'i do nas | v'eš co | v'eće co dźefčenta xodźmy || a tam byl'i już kołɣozńi te styrte | styrte || do ty^{e}j styrty čše było iść | tak sobi teras pšestav'am | bo pšetem to ja byłam młôda dźefčyna | ôśem l'at m'ała |no tak ze čy k'ilometra^{e} || była źima ta styrta jest ^{ł}ubita śńeg'em i zav'eruxu | bo to nabyło ṷ styrty || tymy rončkamy targałam | ałe dźenka bogu pańe | ješče tak ńe povykšyv'ane mam || no ńel'izmo take płaxte || ona starša to nab'erała v'ency | a ja mała to v'el'e mogłam || pšyńosłyzmo tom słome do dômu | to zmo | śe xoval'i na stryx || tam na tuju vy^{i}ešku bo tam v'e pańi co to taka vy^{i}ška ||

Tak.

no ‖ to xoval’izmy na tom vy^{i}ške | žeby nam ńe pšešl’i rusaky i ńe odebral’i tej słomy ‖ a ješče byzmy byl’i karane | bo to ńe vôlno było ‖ no tak my śe menčyl’i z tou̯ słomou̯ ‖ puźńe pov’edźel’i | že čeba kuleńisty vy | vyvakovać | bo ko^{u}leńiśći rob’om škode ‖ krôve ‖ tam dužo ńe čšymała mama | bo ja tam no krôve paśći čy kačka | čy kurka ‖ tam ńe volno było vyjść bo była xałupa obvo^{u}rana ‖

Obworana, to co to znaczy?

ćongńik’em obvo^{u}ral’i to no i co my zrob’imy ‖ już mama śe muśi vyprovadźić albo | bo grožom | že vyv’ozom na sybyr jak śe ńe vyprovadzom ‖ mama | ja i ôna ‖ ôjćec umar prendzyj jakoś ‖ ńe v’im tu śostra py^{i}sała v jak’im ‖ to tamta py^{i}sała ‖ ńe v’im dokładne ‖ tato umar | ńe było juš ‖ tylko my vy čex ‖ no to co ‖ ja była mała ‖ ona z mama zy śostrou̯ tom xałupe rozb’eraly i zab’eraly do v’osky do dupšča | bo tam mama s tego | s tej v’osky tam śe uro^{u}dźiła i tam bapća i fšyska cała ro^{u}dźina ‖ i my tam pšyšl’im pod gołe ńebo ‖ ńic ńe było ‖ tom xałup’ine zaval’il’i bo była snopkamy prykryta to čym było nakryvać ‖ ałe jak ješče byl’izmo tam na tyj kolońiji | prošem pańom | to mama jak spšedała tom krôve na tom na tom budove^{y} | bo już ńe było varunkuo^{u}u̯ | to my zy śostrou̯ xo^{u}dź’il’i ješče ćel’izmy śečke | šče tej słômy co my nakradl’i^{e} i voźil’izmo do kozove ‖ to ješče ta moskal’ixa kupo^{u}vała od nas co | co krovy^{e} kup’iła | ałe to spšedal’izmo to i na sankax žezmo vo^{u}žil’i ‖ tak jak dźeći·nyx ‖ čšy vorky v’onzalyzmo a renkamy žezmo krenćil’i ‖ i jedźemy juš s tej kozovy ju žezmo tom śečke spšedały ‖ ałe co to było groš ‖ ałe ńe ma xl’eba ‖ ješče stańemy ‖ tam była taka pykarńa v kozov’i | a to był tam takyj skl’ep o^{u}ny zro^{u}b’il’i | že čše było po sxodax ‖ i po sxodax to jedno drugemu stavało na ram’ona | žeby ten kavałek xl’eba dostać | take te vonske ‖ ten xl’ep ńe był zy zboža ‖ on był na połove s trok’em | ałe jak ńe było co | to śe to jadło | ńe ‖ ješče jak m’e i akurat ješče troxu pše tym koł·ôzem | to ješče trošku | mama ješče trošku čymała | bo ješče były ńe | ńe odebral’i ńi końe | ńi vozu | ńi ńic ‖ to muv’iły rusaky žeby my | žeby to ludźe davały kontygent ‖ ja młućiła ze śostrou̯ cały dźeń cepem | ta jak pavlaky^{e} ‖ to jezd | to jezd muj f’ilm | to jest pravda ‖ cały dźeń cepem mama na v’etšy^{e} v’etšyła | bo tata ńe była ‖ i puźńij załadoval’izmo to zbože | ńe v’im v’el’i metruf | na vus i̯ u̯tenčas pov’eźl’i my do kozovy^{e} ‖ a odb’eral’i ten kontygent f kośćel’e ‖ f polsk’im kośćel’e ‖ kośćuł był taky

šeroky jak katedra v gožov'i | tak'i duży ‖ i nav'it'i ješče byl'i obraze stacyji ‖ no ałe my^{i} już jak załadovały to zbože to dźeś tak koło p'onty^{e}j žezmo vyjexal'i z domu ‖ pšyjexałyzmo do kozovy to zmo stały v kol'ejce | bo była deś v'encej jak k'ilometr kolejka ‖ to stal'izmo do dźeśontej rano pšez noc ‖ to było źimno ‖ ja tak była zmarzła ‖ co zrob'e ‖ pošłam do kośćoła | bo było po jednej strońe žyto | po drug'ij strońe pšyńica ‖ a tam dalej ɣen do ołtaža to ja ńe v'em jak'e ôńi tam sypal'i zbôže ‖ i vyparpałam sob'i tam takom dźure | jamke | i zalazłam f tom jamk'e | i nasunełam na śeb'e žyta | žeby my^{i} było ćepło i tam do rana | do dźeśontej spałam‿u̯‿tyj dźuže | u̯ žyt'i ‖ rano zdal'izmo to zbože | bo pomagałam śostry ‖ i pojexały do domu ‖ ańi p'ińendzy | ańi zboža ‖ ńe mamy | ńe mamy ńic ‖ jedźemy do dômu ‖ no tak žezmo pšyjexały do tego dômu | ńe ma śe do čego čep'ić ‖ mama juš puźnij tylko kôze čšymała ‖ tam zupa jakaś zgotovała na koźencym ml'eku i to było u̯šystko ‖ v dômu | rusk'e ńe m'el'i prava | my ńe m'el'i prava | l'udź'i | pušć sob'e | vźońć do lasu dževa ‖ nav'it'i kup'ić ńe volno było ‖ v jeśeńo tam okładal'i taky^{e} xałupy tak'y stram'ak'i ‖ tak'y | v'e pańi | tak'y drončky^{e} kładl'i koło xałupy i za te drončky^{e} śćel'il'i słome aby było ćepło u̯ tyj bud'i | u̯ tyj xału | bo to byl'i budy | to ńe były xałupy ‖ i to ja pošła po te stram'ake ‖ bo ńe ma do čego słome pšyčep'ić ‖ to było dźeś koło ôśem k'ilometr'iu̯ do tego zagajńika ‖ sonśatka muv'i do m'e | xoć | muv'i pšyńeśem se kałek stram'akou̯ i bedźemy kładl'i zagate ‖ to deś było ôśem k'ilometr'iu̯ ‖ i ja pšyńosła do dômu ‖ śńeg | zav'eruxa ‖ tam pańi źima to tak'i były po kolana śńeg'e ‖ ôśem tyx stram'iakou̯ na tym ram'ońi | na tym ram'ońe čšymałam ôśem | a tou̯ rońkou̯ počšymuvałam ješče s tyłu | žeby my ńe zl'ićało ‖ to ja cały tydźeń l'ežała | byłam xora ‖ no dźež ôśem k'ilometrou̯ ‖ to ne volno było ńic z lasu rušyć ‖ v dômu to dževa kavałka ńe było ‖ pal'il'iźmo | v'e pańe | kartoflankou̯ ‖ [...] *buto^{u}u̯ prošem pańom ńe było ‖ były | jak to ruske nazyvały | taky one nazyvały kyrzak'e | ałe to byl'i ja teras ńe um'e vytłumačyć jak to po pôlsku pov'edźeć | to byl'i taky jakby to taka štyu̯na jakaś | taky gu | to ńe guma tylko taky^{e} jakby | to no ńe v'im co to było | u̯šysko take | iść ańi oćepl'eńe ńe było | no taky guma štyu̯na ‖ i sput też był štyu̯ny takyj z gumy ‖ ńe było čym śe | f co śe uzuć ‖ to v'e pańi co ‖ ja pšenośiła do domu taky | v'e pańe | słome | ałe ńe p'id mašyne ‖ ja tam mašyne na očy ńe v'idźała | ańi zygarka ańi ‖ a radyja ‖ o to pańe to*

| to że ńe ma co gadać ‖ tom słome to taka jak te pavlaky młucom | to już może pańi v'idźeć ‖

Tak.

taka pod śerp'a ‖ pod śerpa krenćil'izmo tak'e^{y} *varkoče i puźńij s tyx varkočyu̯ šyl'izmo taky buty*^{e} *‖ taky buty ‖ sput śe potšyvało właśńe tym bryzentem co ońi ‖ tam deś śe ukradło čy coś ‖ ja v'em ‖ bo to ńitke*^{y} *| to by śe šypko vytarło ‖ to ja f tak'ix butax | my f tak'ix butax xodźil'i f słom'anyx | bo butuf ńe było ‖ dal'ij | čekaj pańi bom śe zmenčyła ‖*

Życie w Dubszczu i dalszy opis prac w kołchozie [SC3]

do śečke na źime čše było iść | bo čšymaly bydło ‖ śečky^{e} *ćel'i motorem ‖ čše było słome podavać ‖ źimno | bžytko ‖ no skończyły my te buraky | że skończyl'i śe te burake ‖ f kozov'e*^{i} *założyl'i ‖ ńe ‖ pobudoval'i ruske takom cukrovńe dużom i ješče v'enkše jak ta stara kozova była ‖ i tam zvuźil'i s całego pov'atu burake ‖ taky*^{e} *byl'i kopce | jak te vysok'e | jak ta moja mała stajńa ‖ i puźńij źimovom porou̯ čše było iść ‖ ńe | ńe było co jeś | ńe było xl'eba ‖ i tam l'udźe z v'osk'i jeźdźil'i na zarobek | xłopy | no j było paru nav'it' i pańenek ‖ i xłopy m'el'i k'ilofe ‖ k'ilufuvały*^{e} *‖ a my tam na tyj gužy | ja tam na tyj gužy | bo ńe no ja sama tam była v'ency | tam jest ‖ my rozprav'ały | bo tam byl'i i bryły i to ‖ nô poxudźiła ja s tydźiń času ‖ ńe vytšymała ‖ co jeś ńe ma co ‖ člov'ek spodńi ńe mńał | gołyj f tyx k'irzakax | jak ońi to nazyval'i ‖ i kavałek jak'iś mama placka na kuxńi up'ekła ‖ ńe ma rady ‖ ja ńe pujde ‖ i śe zvulńiła s tego | bo ńe dałam rade | ałe jak uńi daly zav'adom'eńe żeby jexać do pracy tam do kołyo | tam do tej cukrou̯ńi to ońi potsav'aly mašyny ‖ samoxut ‖ i to było tak za v'oskom | na pšystanku au̯tobusovym i to daly tej samoxut ćenžarovy bez | bez nakryća ‖ śńek | zav'eruxa i to fšysko s tyx kołuf | fšysko na ludźi | fšysko na mńe | fšysko na l'udźi ‖ člov'ek pšyjexou̯ | bo to paruje | cały mokry ‖ no teras čšeba tam iść na tuju guru ‖ ńe vyčšymałam ‖ zostav'iłam to fšytko i pošłam ‖*

Trudy życia [SC4]

jednego razu ńe ma čym pal'ić ‖ pšyxodźi sonśatka | muv'i | v'eće co dźefčenta | bo ja zafše s tou̯ śostrou̯ była ‖ dźe ta śostra ‖ a | a no tak ‖ xôdźmy | muv'i | tam do tego zagajńika i tam ten | pšyńeśem se troxe xaščyny na | na ôpał ‖ no dôbra ‖ zebral'i my śe ze śostro ‖ pošly ‖ ja se v'źeła jakomś płaxte ona też ‖ idźemy do tej | tego zagajńika ‖ a do tego zagajńika to było teš dźeś ze | no tak ze čy k'ilometry

teš było | bo to było daleko ‖ no | tak idźemy ‖ a mrus | a śńek | a pod nogamy aš skšyp'i ‖ i ja muv'u | ja słyše^{y} | my idźemy a xtoś za namy idźe ‖ i ja muv'u do śostry i do tej | do tej pańi | ja muv'u | słuxajće to xtoś idźe za namy ‖ aj a tob'e tam śe pšesłyšało | to ńepravda ‖ ałe muv'u | idźe ‖ i čem ras bl'ižej | čem ras bl'ižej i ^{u}ońi juš słyšom ‖ to my ućekl'i | že ńe pšyńeźl'izmo ńic tylko ućekłyzmo tak z gury na duł | až do drug'ij v'osky ‖ i ńice zmo ńe pšyńeśl'i [...] ‖ *i kôńec ‖ na drug'i ras pšyxôdźi sonśat ‖ ôn meščyzna tak'i fajny | zbudovany ‖ ałe dobry my se žyl'i ‖ my se ńigdy | ôńi ńe byl'i pol'itykanty | ôńi byl'i zvykl'i take l'udźe ‖ muv'i | to było pšed bôžym narodzyńem | i v'e pańi | že ja pob'il'iła xałupe | no była v'enkša toɣe ta ɣałupa moja | toɣe v'enša była ta ô moja ‖ i un pšyšet | i muv'i | v'eš co | xôć | muv'i | pšyńeśem se xaščyny f kryveck'e ‖ to już był duży las | tože był duży las ‖ ałe to był tak on | był tam | był tak'i ruf | v'e pańe | że tak było | tu duł | a na ten gury było | ta jak na moje stodołe vyv'eść ‖ to tam śe ńe šło prosto tylko tak vykrentamy | bo śe prosto ńe vyjšło ‖ a tu dol'i był | no taka jakaś vyrva | tak długo było ‖ no my pošl'i ôboje ‖ ja pošła s tym panem i nazb'erałam tej xaščyny ‖ ôn teš ‖ i ńeśem ‖ a s tego lasu | pańe | jak pot tou̯ guru jakyś vyskočyu̯ | jak začył ščelać za namy ‖ v'e pańi | ja to žućiła i pšyl'ećałam do | tu tam był rega | a tu był rega | tu był jego brat tamk'e ‖ ja pšyl'ećała tam do ńix | to v'e pańe co | ałe ôn też umar i ôna umarła | to ja myślała | że m'e tu kto šuflu vengla žućiu̯ | bo na račke l'ećałam i b'eg'em ućekałam | i to fšẏsko dostałam ‖ to v'idźi pańe ‖ tak'e m'ałam | tak'e m'ałam za młodu | za młodu žyće f tym kołɣoźe ‖ pańe ‖ puźńe ukrajincy byl'i banderofce | a później śe popšežucal'i na ruske ‖ ôńi byl'i magazyńery | ôńi byl'i rub'il'i zybrańa ‖ ja tam ńe v'em jak to ôńi tam po sfojemu nazyvaly | tak'e u̯a | jak ja to fšysko vołały tam na zebrańe | do rôboty roskazuvały jim ‖ i ja tak całe to i buraky | i źem'aky tak fšysko było renčńe ‖ ta jak ja muv'e ‖ i to daval'i po dva | no bo naše pôle było dług e i ruu̯ne | to tak'e po dva k'ilometer ta była taka dźałka ‖ i ja tam źemńaky kopała i o·davałam jim do tego ‖ čekej pańi | bo coś tu zapom'ałam jedno słovo | muše se pšypomnońć ‖ aɣa ‖ i v'idźi pańi ‖ za tom robote | że tak całe rok rub'iłam f tym kołɣoźi | to było ve v'oscy v dypšču ‖ juš v dupščy | troxe poprav'e | bo to v'e pańe | co śe pšežyje to śe ńe zapom'ina ‖ i ôńi vypłacal'i zbôžem ‖ vypłacal'i zbôžem ‖ p'isal'i trudodńi ‖ to ja ńe v'em co*

to jest te trudodńi | ałe m'e śe vydaje | że to jest ta jakby teras | jak to pov'edźeć | no ńe v'em || i no już muv'u że dźiśaj bedom vydavać zbôže | bedom płaćić | bedom płaćić za […] || *i | i v'e pańi co | muv'om | juš bedom płaćić za cały rok zbôžem || i co || no ja pšyšła do tego magazynu | dźe tam było zbôže | było zbôže s ten | magazynowane || one juš vydajom l'udźam || nu ponab'eral'i po čtery metry | po p'eńć metruf || a v'e pańi co m'i dał || puu̯ metra pośladu || ukraińec || on žondźił || bandyta był || tak || mojo mame traktovały jako polke i mama ńe m'ała | ańi my | žadnego | muv'i | žadnyx varunkuf do žyća | žadnyx varunkuu̯ do žyća | bo dołuvały ukraincy polakuu̯ || tak || i ješče pov'em coś | čemu mama ńe vyjexała ||*

Dlaczego rodzice nie wyjechali w 1945 roku? [SC5]

A mama została tam?

mama była została s tatem | a my razem z mamou̯ | ja i ta śostra || i čemu || tato był xory i | ałe to fšysk'e muv'il'i | że polačk'e jadom na p'isky | na ńem'eck'e p'isk'e || i tato pov'edźau̯ | ja śe tu urodźił i tu umže | a na ńem'eck'e p'isk'e ńe pojade || a ja m'ała ftenčas ośem l'at | to co mama m'ała ze mnom rob'ić || tu ańi do pracy vysłać | ańi na gospodarke puść || i tak została || i puźńij my tak'e p'ekło pšežyl'i | pšežyl'izmy tak'e p'ekło || no | ałe jak ja była młoda dźefčem | dźecko || no to ńe dźefčyna tylko było dźecko || to co ja mogła v'edźeć || tak || take žyće pańi | jak ja pov'edźała || to takego | muv'i | ńixt tu xto prendzej vyjexał | ńixt ńe pšežyu̯ | bo | ałe ja | to my tam zostal'i || to było strašne žečy || okropne || tak || tak'e m'ała | tak'e k'ilometry za słomo xodźiłam pańi | a puźńij | muv'i | co za dževem | ańi razu ńe pšyńosłam | ańi razu || jak tamta śostra ješče žyła to ja jeźdźiła do ńej || jeźdźiłam s tou̯ śostrou̯ || ona też ńe žyje || i pšyšła ta sonśatka | co my z ńom xudźil'i po te xaščyny || tam žeźmo ućekal'i na drugo v'oske || a ja muv'u do ńej | ona pšyšła do mńe na odv'edźiny do domu | tam do śostry | ja muv'u | vujno | a ješče pujdźemy po tom xaščyne || ona muv'i | stefću a ty ješče ńe zapom'ała || a ja muv'e | ała || dop'ero zapomne ||

Po ziemniaki [SC6]

nu muv'i pańi | że f tak'im śńegu i to | aɣa te kartofl'i ješče zapom'ałam pov'edźeć || jak my m'eškal'i ješče na tyj kolońiji | fšysko pozab'eral'i | ńe ma ńic || ńi źem'akuf ńe mamy || a taka žeka była | žečka jak tu ô u nas | jak u nas była || a za tou̯ žečkou̯ były | tam jeden pan takyj

jakyś kupyu̯ folvarek kedyś | kedyś kupyu̯ folvarek i tam m'ał čydźeśći murg źem'i | ałe uny to zabraly ‖ tego pana vźel'i za głove | do końa pšyčep'il'i i do kozovy | to deś było koło ôśem k'ilometruu̯ | ćongneło ‖ uny go dźeś tam zab'ili | bo to | to ńe było ‖ i te źem'e zabral'i ‖ i | i tam byl'i kartofle ‖ a my | a my m'eškały po drug'ej strońe i ta sonśatka muv'i do nas | tyš somśatka | xoćmy | muv'i | nab'ežemy se troxe tyx źem'akuu̯ | po trôxu xoćaš ‖ no to v'el'i možna vźońść ‖ no to śostra se vźeła jeden tak'i vôreček v'enkšy | bo ona była starša | a ja taky mały na v'adro ‖ nu pošły my | a ješče čše było pšes kanał skakać i pšyšet no do tyj kupy | bo kołyoźńi źem'ak'i były fšysk'e vy | ten vykopane | na kupax składane juš ‖ no i ja v'el'i vźeła tam ‖ no nav't žeby v'adro ‖ ja tak sob'e teras | no bo v'el'i ja mogła dońeść ‖ śostra to ja ńe v'em | też tam dużo ńe brała ‖ i co ‖ no zmo te źemńak'i pšyńeśl'i | a ta pul'icja polova | uny muv'il'i strypk'e | juš u nas i juš te źemńak'i v'idzom ‖ ftenčas jeden | ten to były ukraińce | banderofce | vyščel'ił v suf'it ‖ śostra upadła f xałup'e | a ja | v'e pańi co | pšez okno vyskočyła i pol'ićała v zbôže ‖ to ješče jim śostra dała puł l'itra jak'ijś samogony | žeby ôńi ńe pšestav'il'i ruskym | bo to ruske ńe były | to były ukraińce | žeby ńe pšestav'il'i ‖ v'idźi pańi | jake žyće było | jake žyće | co ja pšežyła f sfoim žyću ‖ tu xto vyjexau̯ tak prendzy | to ńixt takego ńe zaznał | takego žyća jak ja tam m'ała ‖ i jakoś dźeńka bogu | tyko žeby xoroba mńe ńe menčyła ‖ strašńe m'e krengosłup bôl'i i nadćiśńeńe mam ‖ jak krengosłup bôl'i to nadćiśńeńe mam ‖ i tak śe menče teras ‖ a tak to by my było dobže ‖ mam rente rolńičom ja ‖ ałe ja ńem'eckego ńic ńe mam ‖ tu ja fšysko | muv'u | budovała ‖ tu fšysko ‖ pšyjexałam | ałe ćotka nam zrub'iła vyzyv ‖ a tu ćotky | tu ńe mam ‖ była pokazała na zdjeńću ‖ regova ‖ tu fšysko to kšešyce ‖ fšysk'e ńe ‖ i nas | i mamy | i mńe | ja poje na mamy i tamta śostra tyž | ałe mama muv'i | a jak my śe bedźemy wracać ‖ bo to fšysk'e muv'il'i | že to śe bedom vracać | to muv'i | ńe bedźemy m'el'i dźe śe vrućić ‖ tamta śostra została ‖ ja pšyjexała tu z mamou̯ do śostry | do ćotky ‖ pšyjexałam f čerfcu pińdźiśontym śudmym roku ‖ to ješče dobže pam'entam ‖ pobyłam dźeś do l'istopada | ałe ćotka muv'i | tak jej syny śe porosxodźil'i | jeden v bydgoščy | drug'i v gožov'e[i] | i muv'i do mńe tak | v'eš co | idź do pracy | co bedźeš u m'e służyć | ńe bedźeš u mńe służyć | bo tob'e śe ješče należy i'na robôta ‖ i pojexała ja ‖ mama pojexała do v'itńicy ‖

Policja polowa i ucieczka [SC7]

Po przyjeździe do gminy Krzeszyce. Przesiedlenie [SC8]

Szkoła na wschodzie [SC9]

Proszę pani, a opowie mi pani trochę o szkole, jak pani chodziła tam do tych czterech klas?
tak pov'im pańi ‖ xudźiłam do tej škoły | to było też deś | no tak muše zm'ežyć | tak koło čtery k'ilometry ‖ ja nav'it' mam śf'adectfo s tej škoły ‖

Język [SC10]

Ale to już w czasie wojny pani chodziła do szkoły?
tak ‖ f čterdźestym tym ‖ no juš tak dokładńe ńe pam'entam ‖ ja ńe v'im dźe | dźe to śf'adestfo ‖ to v'e pańi co f tej škôle učyly ‖ to ońi tylko po rusku učyly ‖ ja po polsku ńic ńe um'e | ńe um'ałam do tej pory ‖ tam tylko o syto | myło | ryšeto ‖ rozum'i pańi co to je ‖
Nie.
syto to tak'e | že śe monke śeje | a ryšeto to take | že śe zbôže potśevało | tag ô renkamy | bo młynkuu̯ ńe było ‖ to take ono ‖
A w domu jak u pani mówili? Po polsku?
pańi tam po pôlsku ne volno było śe odzyvać ‖
To pani nie znała w ogóle polskiego?
ńe | ńe ‖ tam ńe volno było śe po pôlsku całyᵉ odzyvać ‖ tylko po rusku ‖ nav'it' jak'em tam była do śostry jeźdźiłam | pańi | to ńe volno ‖ ja śe bała po pôlsku rozmav'ać ‖ tylko muśałam tak jak ja tam | ta jak uńi muv'om ‖
To po ukraińsku czy po rusku?
pańe | ja v'em jaka to ix mova | ańi pôlska | ańi ukraińska ‖ tyko pov'im pańi to | že ońi teras to ońi juš pšeprovadźil'i na pravdźivy ukrainske jezyk | a pšetem to byu̯ jakyś ańi pôlsky | ańi ukrainsky ‖ a tak jakyś xaxłacky ‖
A, po chachłacku.
po tegu | po xaxłacku ‖ ałe to ńe było ańi take | ańi śake ‖ to ja do tyj škoły pańe xodźiła ‖ tam m'i daly taky voreček na pl'ecy | to ja tak'im śńeg'em ze čtery k'ilometry xodźiła do tej škôły i tam čtery klaśi skończyła | ałe ja tu pšyjexała ‖ jakby ja była umńała po pôlsku | to jak mńe do v'itńicy sk'erovaly do tego baru | to ja by była | v'e pańe | obsługuvała l'udźi ‖ jak to śe nazyva ta pańi ‖

Nauka języka polskiego [SC11]

To pani w ogóle do 1957 roku nie mówiła po polsku?
ńe muv'iłam ‖ a xto mńe m'ał naučyć ‖ dźe ‖ jax to ńe volno było ‖ broń bože ‖ to ja tu ‖ ja juš pšyjexałam i puźńij xłopaky tu juš tu xudźily do škôły | to ja śe učyła z elementu ix | tutej s polsk'ego ‖ składałam te lytery i učyłam

Kurs krawiectwa i kulinariów [SC12]

śe | i p'isałam jak śe kto nazyva | i pačyłam śe čy to dobre ja pov'edźałam || tak'im učyła śe | učyła || puźńij były u śf'erkućińe krav'eck'e kursa || ja xodźiła na te kursa | bo krav'eck'e to ja troxu potraf'iła tak z urodzeńem || to było u mńe urodzone || to ja tak troxu po rusku | troxu po pôlsku | ałe p'isałam || takem łamała to || puźńe były kursa kuxarsk'e ||

Język [SC13]

ja teš xodźiła na te kursa i takem kal'ečyła || puźńe byl'i pańe kursa rulńiče | ałe ja juš była tu || no rulńiče xudźiłam na te kursa | bo jagby rus | tu już była | ja v'em čy to pôlska | čy to kumuna | xto to tu u vos tak za | zažondźiu̯ | że muśi być xto xce kup'ić źem'e čy coś załatv'ić | čy u̯ banku | to čšeba m'eć kśonžecke rulńičom || a xto ńe mńał to ńic ńe dostau̯ || no | ałe ja muše m'eć | bo ja dužo mam interesu || i ja pošła na te kursa || kursa odbywały śe v nov'inax | f škôl'i || [...] *i ja śe tak naučyła p'isać i čytać || tak bardzo m'e łatfo idźe drukuvane | ałe p'isane || ja to tak teras troxo ładńejše | intelygentńejše | ałe ščep'am ščep'am i načytam śe | ałe ćenško my tak bo ńe mam tej škoły || no bo co ja zrob'e || ńe ma škoły ||*

Odwiedziny kobiety z Dubszcza [SC14]

A na co dzień z synem pani po polsku rozmawia?

tak | no | no pevno || pańe | mńe ta jix ruska mova to juš ćenška jest | ćenška jest || i juš ńe xce śe^{i} ix pšypom'inać to || a po co ja tam mam | bo v'e pańe ońi | tak'e te ukraińcy to one tak'e zacofane były troxe || pov'em troxe || tak tu pšyjexała z našej v'osk'i z dupšča ||

W odwiedziny?

na odv'edźiny pšyjexała || tu do v'itńicy | bo tam v v'itńicy teš jest rudźina ješče tylko jedna [...] || i pšyšła do mńe | ałe ja ješče na bogušyńcu m'eškała | tam de teras m'eška płatfa || може pańe zna take || ńe || on śe pšeprovadźił do jeɣovyx || on myśl'i | že to jeɣova pańi pšyšła ||

No ma prawo do tego, żeby myśleć tak.

tak i ten ||

To dobrze, bo to znaczy, że się troszczy o panią.

tak || i tego | i pšyšła do mńe | i muv'i do mńe tak | stefća

Zatajanie swojej tożsamości [SC15]

| muv'i | a xłopaky tfoje xodzom do cerkvy || ja muv'e | no peu̯no || co banderofka pšyjexała | ona čy banderofka | čy | no ałe bedźe tam plotła | a tam ješče śostra była ta i tam śe bałam | v'e pańi | vyjenzyčyć || xovałam tamtom śostre || a xodzom do škoły ukrainsk'ej || ja muv'u | no peu̯no | no peu̯no || muv'u | a dźe to ja bym posyłała do polskej škôły || kryłam tom śostre | bo by una była xodźiła i była tam plotła coś || to | a ty | muv'i | rozmav'aš po pôlsku čy

po ukrainsku ‖ ja muv’e | fšysko po ukrainsku rozmav’am | bo co m’ałam | bo śe ba | bo jakby teras tak | to ja by jej pov’edźała | ałe ta śostra tam m’eškała | to my śe bały | ô ‖ bal’iźmy śe za ńou̯ ‖ uńi dokučały strašńe | pańi | temu | że mama pôlka była ‖

Ojciec mieszanego pochodzenia [SC16]

A tata też Polak był?
tato był tak’i ô | m’išańec ‖ ańi pôlak | ańi ukraińec ‖ bo to byl’i austryńskie l’udźi | pańe ‖ tu było taka cała v’oska ‖ cała malta tak’ix l’udźi | że to było ‖
Oni z mieszanych małżeństw porodzili się.
tak ‖ tu nav’it’ pańe byly | coś m’ałam pov’edźeć | v’idźi pań | zapomńałam ‖ tam dużo zostało ješče takyx m’ešańcuf ‖ aɣa ‖ co m’ałam pov’edźeć ‖ tato jak’i byu̯ ‖ ańi ukraińec ‖ ańi pôlak ‖ nav’it’ potp’isać śe ńe ᵘ̯um’ał ‖ muše tak pov’edźeć | jak jest ‖ ańi p’isać ńe ᵘ̯um’au̯ ‖ to co to było ‖ ńijak’e było | ô ‖ tak ô ‖ to była austryjska vojna | xłopy pub’il’i | a jake tam śe pozostav’ało to tam śe ščep’ały s tym | bo ńe było i·nego ‖ i tak tu | pańi ‖ i f studzonce byl’i | i tu s tej strony byl’i take ‖ fšysko take ô było | ô i kôńec ‖

Język [SC17]

A pani dzieci w jakim języku mówiły w dzieciństwie?
pańi ‖ po sfojemu ‖ po pôlsku ‖ do škoły xodźil’i ‖
A zanim poszli do szkoły? Jak mieli cztery, trzy latka?
po pôlsku było ‖ ńe| ńe było ńic | pańi ‖

Język męża [SC18]

A pani mąż po polsku mówił?
tak | po pôlsku | bo uny pšyjexaly k’edy była ta | k'edy to m’el’i pôlacy vyjexać ‖
W 1945 roku.
tak ‖ a jak m’el’i to ôn um’ał | ałe rozum’au̯ po ukrainsku | bo jak teśćova pošła | to ôpov’adała my | pošła do ruskego kśondza ‖ xćała śe vyspov’adać ‖ to kśonc pov’edźał | a čego vy do mńe pšyxodźiće ‖ ja pôv’em po pôlsku | bo ja ńe bede śe tam menčyć ‖ vy maće svego | muv’i | sv’aščeˑneka | kśendza | vy do nas ńe pšyxoćta ‖
To ona była w kościele polskim?
u cerkv’i ‖

Cerkiew i kościół w Dubszczu [SC19]

W każdej miejscowości, w której pani mieszkała, to była cerkiew?

była | była || i pôlacy xćel'i ten | v tym dupšču našym vybudovać kośćuł || już byl'i nav'eźl'i kamńeńe || ukraińce ńe pozvol'il'i || ne pozvol'il'i || i to do tej pôry | jak ja była | i tam śe tak nazyva teras | że to jest na kuśćółku || tak nazyvały | bo tam juš kšyž byu̯ i było kamńeńe | było pośv'encone | ałe ńe pozvol'il'i || tylko byu̯ parafij f kozov'i kośćuł | no to ńe fšyscy xudźil'i prošem pańi || nav'it' i pôlacy […] to było daleko ||

Wywiady z przesiedleńcami dwujęzycznymi

Rozmowy z osobami deklarującymi mówienie po „ukraińsku i polsku”

Rozmowa z AD

Rodzice [AD1]

Jak nazywali się pani rodzice?
no čuba karol’ina i antońi ‖
A czym zajmowali się rodzice?
rolńictvem ‖ *no ńiby ôjćec ba* | *bartńictvem* | *bo m’aṷ pčoṷy* | *ale rolńictvem pav’ecmy* ‖ […] *tak* ‖ *byṷa paśeka* ‖ […] *v’e pańi* ‖ *no sad byṷ* ‖ *byṷ* | *bo ježel’i byṷa paśeka f sadźe* | *no to* | *to byṷ ten sat* ‖ *ješče* | *ješče ńe byṷ tak’i dorod* | *duży* | *bo to f čydźestym p’ontym* | *čfartym dźeś śe budoval’i* | *bo to pšećeś ješčė ńe vyrosṷy tak’e dževa potenžne* | *ale v’iśńe to juš byṷy duże* ‖ *v’iśńe bardzo* | *bardzo ovocovały v’iśńe* | *jak sob’e pšypom’inam* ‖ *dva žendy s tej strony* | *dva žendy s tej strony* | *a tam dalėj to byṷy ovocove tak’e śl’ifk’i* | *jabłońe o* ‖ […]

Rodzeństwo [AD2]

Pani była siódma z rodzeństwa?
tak ja śudma ‖ […] *tak* ‖ […] *jan* | *leopold* | *stańisłaf* | *juzef* […] *γelena i česława* ‖ […]

Dom w Olchowczyku [AD3]

Jak wyglądał wasz dom na wschodzie?
no v’e pańi co na […] *pod daxufkoṷ juž byṷ* ‖ *to* | *to pam’entam* | *bo to pševažńe pot ščexom byṷ s tamtyx* ‖ *bo stara v’eś byṷa* | *bardzo byṷa stara v’eś* ‖ *a myśmy śe budoval’i pšed vojnom* ‖ *to juš za v’oskom my śe budoval’i tam* ‖ *juš też domy byṷy postav’one fčeśńej* | *ńim my śe budoval’i* | *al’i juž byṷ pod daxufkoṷ* ‖ *jedna połova* ‖ *jednom połove my zam’ešk’ival’iśmy* | *a druga połova była deskam’i zab’ita* | *okna* | *bo ješče ńe byṷo vykońčône* ‖ *to t’ilko tyle*^{y} ‖ *i to był tak’i domeček* | *no tak jak tam na fsxodźe rub’il’i* | *gl’ińa·ne* ‖ […]
A czy mieliście ogród?
ńe ‖ *pšy domu žadnego ogrutka ńe byṷo* ‖ […]

Pole [AD4]

Co siano na polu?
pšyńicė | *kukurydzė* | *źemńak’i* […] *no jenčm’eń* | *ov’es no* […] *zboża* ‖ *i co ješče* ‖ *ja v’em* ‖ *może* | *no może jakaś fasola* ‖ *no to juš tam tak’e drobne žečy* […] ‖ […]

Wykształcenie [AD5]

Ile klas pani skończyła?
a ja śedem klas skońčyu̯am ‖ […] *ńe* ‖ *no pšećeš ja ńe* ‖ *na fsxodźe ńe xodźiu̯am do škou̯y*
W ogóle nie chodziła pani do szkoły?
ńe ‖ *k’ilka razy byu̯am* ‖ *bo ježel’i […] f čaśe vojny zap’isau̯ m’e tato do škou̯y* | *to* | *to pam’entam jak m’e za* | *tato zap’isyvał* | *ale ja ńe m’au̯am f čym xodźić do škou̯y* | *bo ja ńe m’au̯am butuf* ‖ *ja ńe m’au̯am* ‖ *v źim’i to v ogule ńe xodźil’iźmy* | *bo ńe m’el’iźmy f čym* | *najvyžej my na boso* | *ježel’i byu̯o troške ćepła* | *to* | *to na boso xodźiu̯o śe do škou̯y* ‖ […]
To te siedem klas pani skończyła tutaj?
ale tutaj tak | *tak* ‖ […] *f kšešy* | *f kołčyńė* […] *f kołčyńė* | *tak* ‖ […]

Rodzice [AD6]

Proszę opowiedzieć o swoich rodzicach.
za ojca to tak bardzo ńe bende muv’ić | *bo to śe ojca tak bardzo* ‖ *no pam’entam jak ojćec pošed do vojny* | *to ja v’em* ‖ *no mama muśau̯a być dobže ćerpl’iva* | *k’edy nas tyle byu̯ô* ‖ *i trôškė mśćiva była* | *bo ńe dau̯a nam jeść* | *jak my śe ńe pomodl’il’iśmy* ‖ […] *bo to była taka zasada k’edyś* ‖ *dźiśaj ńe modl’i śe* | *to śe ńe modl’i* | *ale jedzeńe dajom* ‖ *a nam ńe dau̯a mama jeś* | *jak my śe ńe pomodl’il’i* ‖ […]

Kościół [AD7]

A czy mieliście kościół?
no ńedaleko ‖ *ve fši kośću̯ byu̯* ‖ *z jednej strony tak byu̯a ul’ica* | *tu byu̯ kośću̯* | *a z drug’ej* | *napšećifko była cerk’ef* | *tak že* | *ten* ‖

Sąsiedzka przyjaźń [AD8]

i s sonśadam’i | *m’imo to* | *že byl’i ukraińcy* | *z jednej strôny* | *ale pšyjaźńil’iśmy śe* ‖ *ńe* | *ńe žeby tam coś byu̯o ńe tak* ‖ *napravde pšyjaźńil’iźmy* ‖ […] *ta jedna sonśatka to do mamy tak pšyxodźiu̯a i tak jej muv’iu̯a* | *karolu ja ći pov’em* | *juš śe bandery zb’erajom tam i tam* | *al’i ńikomu ńe muf* ‖ *to tak mama fspom’inau̯a* | *bo ja pšećeš s tou̯ sonśatkou̯* ‖ *ona teš m’au̯a curkė v moim v’eku* ‖ *to tak zafše ta sonśatka muv’i* ‖ *jak coś novego* | *to pov’edźau̯a do našej mamy* | *tylko ćixo ńikomu ńe muv* | *že ja ći pšekazau̯am* ‖ *a muv’i* | *f tamtyx sonśaduf za mnom to tam śe zb’erajom bandery* […] *on ńe pošed do vojny* | *ten moros paveu̯* | *i tam śe zb’erajom bandery* ‖

Przesiedlenie [AD9]

Kiedy przyjechaliście na zachód?

myśmy pšyjexal’i na samego sylvestra ‖ o gôdźińe dvudźestėj v’ečôrėm do kołčyna ‖ […] *f čterdźestym p’ontym ‖ to byu̯ sylvester ‖ no a f čterdźestym šustym | to | to zaras nas ćoća zabrała do śeb’e ‖ ona m’eškała | ońi m’eškal’i zaras pšy dvo | pšy stacyji kolejôvej f kołčyńė ‖ naz zabral’i ‖ my tam dva dńi pobyl’i i potem do bžozôvej dojexal’i ‖ zaprovadźil’iśmy śe tam ‖* […]

Ktoś was zmuszał do przesiedlenia?

ńe | ńe […] ‖ ńe ‖ to ńe byu̯o pšymusovo ‖ to každy śe zgłašał sam ‖ i to ńepravda | že byu̯o pšy ‖ tam troxe ludźi zostau̯o ‖ navet mamy brad zostau̯ ‖ no on byu̯ starušek juš | xyba ńe xćau̯ jexać i zaraz zmar ńedu̯ugo ‖

Czy Ukraińcy przyjechali tutaj?

v’e pańi co ‖ ja akurat ja ńe bende | ńe moge muv’ić | bo ja tyx žečy ńe v’em | ale moja teśćova pšekazau̯a | muv’i | v’eš co ola | že ten ukraińėc | jak’iś tam | muv’i | bo moja teśćova z mojej v’osk’i ńe poxodźi | poxodźi troxe dalej | to muv’i ile ukraińcuf tu vyjexau̯o | tyx bandźoruf | bo śe bal’i tam zostać ‖ tak | vyježdžal’i ‖ vyježdžal’i ‖ to jest pravda ‖

Co zabraliście ze sobą?

v’e pańi ‖ tak bardzo ńe možna byu̯o zab’erać ‖ no zbože zabral’iźmy ‖ no źemńak’i | ńe ‖ vźel’iźmy tam voreg vźel’i | to i tag zmarzły ‖ bo to my jexal’i akurat | akurat p’ontego grudńa my vyjexal’i stamtont | to byu̯ juš mrus ‖ no krôva | koń | no i ńe v’em čy p’eńć ul’i | čy ile my vźel’i ‖ no i | i ńic v’encej tak’ego ‖ no śv’ińačka tak’ego mama kup’iu̯a małego | to teš my mńel’i ‖ ta co z nam’i jexała | to m’ała ješče p’eńć kurek i dov’ozu̯a te p’eńć kurek | i śv’ińačka ona m’ała ‖ bo jak my śe juš šykoval’i do vyjazdu | to mama s tom pańom co z nam’i jexau̯a v vagôńe | pojexała i kup’iła sob’e śv’ińaka | muv’i | môže jakoś pšėžyje | ale | a ńe bendźemy v’edźel’i | to zab’ijemy f podružy | čy jakoś ‖ no | ale | ale doje | dov’eźl’iźmy ‖ dov’eźl’iźmy ‖ […]

Język na zachodzie [AD10]

Mówiliście po polsku po przesiedleniu?

ńe ‖ po ukraińsku počontek ‖ ale to tak gdźeś do kv’ećeń | a pôtem mama muvi | ńe | rozmav’ajmy po pôlsku ‖

Język na wschodzie [AD11]

A na wschodzie mówiliście po polsku?

ńe ‖ tam po ukraińsku […] fšyscy […] ńe ‖ byl’i vyjontk’i | že po polsku rozmav’al’i ‖ moja stryjanka pu polsku rozmav’au̯a | to pšyšl’i bandery i xćel’i ix zamordovać | ale ńe zamordoval’i tylko ix požondńe zb’il’i ‖ tak zb’il’i | že | že

napravde zb’il’i na śino ‖ *i ten syn byu̯ zb’ity ix* | *al’e synov’i to tak dužo* | *ńe dužo* ‖ *no tak troxe go zb’il’i tylko* | *bo jak’iś z ńix bander* | *bandźor kšyčał* | *młodego ńe b’ijće* | *młodego ńe b’ijće* | *o* ‖ *čyl’i tego mego kuzyna žeby ńe b’ić* | *tyko b’ić stryjka i stryjanke* ‖

Pani nie znała w ogóle języka polskiego?

ńe ‖ *znałam* ‖ *pšećeš ja k’ilka razy byłam* | *ja troške p’isać u* | *naučyłam śem tam* ‖ *to ńepravda* | *že ja ńe znau̯am polsk’ego* ‖ *znałam i moja mama* […] *my vładal’iźmy po pôlsku teš* | *ale to vyjontkovo* […] *tak* | *žeby ńikt ńe su̯yšau̯* […] *tak* ‖

Polska książka [AD12]

Mieliście jakieś książki polskie na wschodzie?

były | *były* ‖ *to ńepravda* ‖ *pevńe* | *že były* ‖ *muj brat staršy* | *to m’au̯ takom kśonške* | *co bende muv’ić* | *bardzo ze zv’ežentam’i* ‖ *ale taka byu̯a kolorova* | *že my tylko ješčė* | *ježel’i byl’iźmy mau̯e dźeći* | *to my tylko kśonške tom oglondal’iźmy* ‖ *f čaśe vojny ńe byu̯o kśonžek* ‖ *ńe možna byu̯o dostać* ‖ *pšećeš muj brat* ‖ *to na tak’ej tabl’ičce*^{y} *p’isau̯* | *mazau̯ i dalėj p’isau̯* ‖ *i tak byu̯o* ‖

A czy mama czytała pani albo pani rodzeństwu?

moja mama byu̯a zaγarana ‖ […] *to ńe byu̯o k’edy čytać* | *ńe* ‖

Po przesiedleniu [AD13]

Szukaliście domu na zachodzie?

ńe ‖ *juš nam rudźina* | *juš nam pošukau̯a domu* ‖

To znaczy, że rodzina namówiła was do przyjazdu tutaj?

tak ‖ *ńe za namo* | *o to juš ńe* ‖ *za namovom rudźiny to ńe było* ‖

Przed przyjazdem [AD14]

Jak to się stało w takim razie, że przyjechaliście tutaj?

pšyjazd byu̯ ‖ *jak juš ojca ńe byu̯o* | *to mama pošu̯a do γołovy sel’i rady* | *do* | *do užendu gm’iny* ‖ *do tak’ego ču̯ov’eka* | *co jak u naz vujt* ‖ *i pov’edźau̯* | *ońi śe tag znal’i i sob’e pšes ty muv’il’i* | *jak on tam vasyl m’au̯* | *čy jakoś na im’e* | *trudno* ‖ *m’i śe zdaje* | *že vasyl* | *ale to mń’ejša o to* | *i muv’i* | *słuxaj co ja mam rob’ić* | *a on muv’i v’eš co* | *znaješ ščo* | *jidut l’udy* | *jić ty* ‖ *ja po ukraińsku* | *pańi mńe može ńe rozum’i* […] *ja* | *jadom ludźi* | *jeć ty* ‖ *i i muv’i* | *v’eš jeć* | *jeć* | *ja ćeb’e radze* ‖ *i mama f ten čas začeu̯a vyrab’ać pap’ery* | *šykovać śė* ‖ *i f ćongu m’eśonca mama śe* | *fšysko zau̯atf’iu̯a i vyjexal’iźmy* ‖ *i to vyjexal’iźmy tylko*

dźenk’i temu | že kśondz zrezygnôvau̯ z jazdy | z vyjazdu na | na | na | na zaxut | na tutejše tereny ‖ bo inačej | to by my byl’i źimuval’i ješče | ale on zrezygnował i ten vagon | juš myśmy do tego vagonu śe załadoval’i ‖

Dom w Olchowczyku [AD15]

Jak wyglądały domy w Olchowczyku?
bardzo b’edńe ‖ no ńe ‖ no v lep’ankax i pot ščexom ‖ zgadza śe ‖ jest pravdom ‖ bo to byu̯a bardzo stara v’eś ‖ ale juš ludźi m’el’i i | i s cegły ‖ te nofše budynk’i | to już byu̯y ‖ i daxufk’i | bo teš jako dźecko to sob’e pšypom’inam | i podłog’i pam’entam | i kaflovy p’ec stau̯ ‖

Sołtys [AD16]

Pani była sołtysem Świętojańska?
tak ‖
A jak długo?
čekaj pańi | ile ja byu̯am sou̯tysem ‖ ot ośemdźeśontego p’eršego do dźev’eńdźeśontego dźev’ontego ‖ ile to lat ‖ śedemnaśće lat ‖ […] tak | tak ‖ śedemnaśće lat ‖ a sou̯tystfo f tym našym domu | dźe ja m’eškam | to byu̯o čterdźeśći lat ‖ […] tak ‖ bo byu̯o | teść byu̯ sou̯tysėm do końca žyća | a potėm monž był pšez dvadźeśća lat | a potem ja śedemnaśće lat i čterdźeśći lat vyšło ‖

Ślub [AD17]

Pamięta pani swój ślub?
tak ‖
Kiedy to było?
pańi pyta o cyv’ilny ‖
Tak.
o cyv’ilny ‖ dźev’ontego marca ‖
A w którym roku?
f šėśdźeśontym p’eršym roku ‖
I jak wyglądał pani ślub?
a to ftenčas | to v’e pańi | tag byu̯o dvux śv’atkuf i ńic v’encėj | a tak ftenčas tak’e uročystośći ‖
Jaką miała pani sukienkę?
no b’ałom ‖ takom marščonom tutaj | tu tak’i kou̯ńežyk byu̯ ze šlačkėm ‖
A welon?
a velon | jag velon ‖
W Krzeszycach brała pani ślub?
ńe | ńe | ńe ‖ f kołčyńe ja brau̯am ślub | bo ja tam | stamtont poxodze ‖ tam brau̯am ślup ‖
Jechaliście bryczkami?
tak | tak | tak ‖ tak bryčkam’i śe jexau̯o ‖

Dużo gości było na weselu?
no ńe byu̯o aš tag dužo […] *a tag dužo ńe byu̯o* ‖ *to byu̯o na v’elkanoc* ‖ *my bral’iśmy na v’elkanoc* ‖ *to byu̯ xyba drug’ego kf’etńa my bral’i ślup f pońedźałek* […] *sama rodźina najbl’i·ša byu̯a* ‖
A gdzie wesele było? W domu?
a tak | *tak* […] *i v domu* | *v domu tak* ‖
Może mi pani podać dokładne daty ślubu?
tak ‖ *tak* ‖ *no muv’e* ‖ *že f šeśćdźeśontym p’eršym roku* | *ale cyv’ilny dźev’ontego marca* | *a kośćelny drug’ego kf’etńa* ‖
Ile ma pani dzieci?
troje ‖ […] *γenryk* | *m’irosłaf i elžb’eta* ‖

Rodzice [AD18]

Zna pani daty urodzin swoich rodziców?
mame to tak dobže pam’entam | *a ojca tylko v’em* | *že tyśonc ośemset dźev’eńdźeśonty dźev’onty i v marcu* ‖ *a dńa juš ńe v’im kturego* […] *a mama tyśonc dźev’ińset p’eršy* | *p’etnastego l’istopada* ‖
Gdzie rodzice są pochowani?
no ojćec tam na ukraińe ‖ *f tarnopolu* | *bo tam zg’inoł* ‖ *a mama v gožov’e* ‖

Powrót? [AD19]

Chciałaby pani wrócić na stałe do Olchowczyka?
ńe | *ńe* | *ńe* | *ńe xce* ‖ *xćau̯abym pojexać popačyć* ‖ *tak* ‖ *to bym bardzo xćau̯a* ‖ *tam vracać ńe xce* ‖

Rodzice [AD20]

Skąd dokładnie pochodzili pani rodzice?
z ukrainy ‖ *ze fsxodu* ‖ *tak* | *jak* | *jak muv’iłam* | *od γuśatyna* | *ale my* | *sama v’oska* | *to* | *to jest olxofčyk* | *od γuśatyna čšy k’ilometry* ‖

Polacy w Olchowczyku [AD21]

Ilu mieszkało Polaków w Olchowczyku?
no tak m’i śe zdaje | *že mama muv’iła* | *že na połove* | *a može navet polakuf troxe v’encej* | *ale tak m’ej v’encej na połove* ‖

Niemcy [AD22]

A czy tu w gminie po 1945 roku byli jeszcze Niemcy?
tutaj γryšd był | *aš tu zmar* ‖ *no* | *on byu̯ faktyčńe* ‖ *on śe pšyznavau̯ do* […] *ńemcuf* ‖ *no i ješče gdźeś* | *gdźeś był* ‖ *ńe* ‖ *ńe* ‖ *račej to již byu̯a xyba* ‖ […] *tak* ‖ *tak* | *ale ja muv’e za kšešyce* ‖ *ja* | *a račej ježel’i do bžozovej zajexau̯am to xce pov’edźeć* | *že byu̯ ńem’ec* ‖ *faktyčńe byu̯* ‖ *i ńemka była* ‖ *ale ja tego ńe bende muv’ić čy ońi v ogule* ‖ *ńe* ‖ *to*

byl'i napravde ńemcy ‖ ona zmaru̯a fčeśńej | a on dość długo žyu̯ ješče | ale byu̯ zaćenty švap | strašny zaćenty ‖ ńic ino do sondu | na pol'icyji jeźdźiu̯ i meldovau̯ | že sou̯tys coś tam u ńego ukrat ‖ ile razy ten sou̯tyz byu̯ pšymkńenty ‖ no ktoš jemu tam fšet | ale to γ'itlerov'ec byu̯ ‖ zaćenty švap [...] *ja ńe v'em dlačego on ńe vyjexau̯ | to sama ńe pov'em ‖ no po pôlsku rozmav'au̯ ‖ ńe bende muv'ić ‖ ona ńe ‖ jego žona ńe | a on rozmav'au̯ po polsku ‖ ńe v'em z jak'ej racyji | čy to može poxodzeńa jak'egoś polsk'ego byu̯ | ale račej jag byl'i ‖ byu̯ ješče tak'i jurk'ev'ič | to korek ten śe nazyvau̯ | co ja opov'adam | že tak'i švab byu̯ zaćenty ‖ a | a jurk'ev'ič byu̯ | ale on ńe byu̯ v bžozovej | tylko dźeś tam v leśe m'au̯ tak'e gospodarstvo i tak'e | tak'e tam mńeśkau̯ | ale jak śe naše l'udźi zjexal'i | xyba go zamordoval'i ‖ jak śe tutaj ludźe zjexal'i ‖ tak jak my myźmy pšyjexal'i ‖ myźmy pšyjexal'i f tym | f styčńu | tak jak muv'iu̯am | a ći ludźi pšyjexal'i | rešta ludźi | ale to ńe od našyx stron ‖ v'encej ode lvova ‖ bl'ižej ode lvova ‖ ońi byl'i čydźeśći k'ilometruf ode lvova ‖ ńektužy m'el'i tyko p'etnaśće ‖ jak ći ludźe zjexal'i | xyba go zamordoval'i* [...] *on tak bardzo xćau̯ mame vźońść ze fšysk'im'i dźećm'i do śeb'e | ale mama muv'i | do lasu | to jak to ‖ ale jak my pšyjexal'i to on m'au̯ žone | ale potem zmarła ‖ žona zmaru̯a ‖ m'ała vypadek ‖ podepxała śe dźeź do mašyny | jak mu̯ućil'i zbože i jej mašyna xfyćiła spudńicė* [...] *a on žyu̯ ješče | al'e muv'e pańi | no ja v'em | može z rok | može z dva | može rok* [...] *a može navet ńe ‖ pšyxodźiu̯ do nas | tam do bžozovej do nas pšyxodźiu̯ ‖* [...] *račej ńe v'em čy f kołčyńe ‖ a na rogax m'eškała ńemka teš ‖ a juš byu̯a bardzo staruška | bardzo staruška | ale do nas pšy | jak z roguf | a xodźiu̯a do kośćou̯a i ta staruška jak šła s kośćoła | jak mama śe z ńom zapoznau̯a tego ńe bende muv'ic | bo ńe v'em | i | i muv'iła | že m'ała ośemnaśćoro dźeći ‖ m'au̯a čex menžuf i s každym menžem m'au̯a po šeśćoro | a* [...] *jak p'eršy monž zmar | to tam zostau̯o šeśćoro dźeći | a drug'i monž byu̯ tak'i dobry | že tak dźeći b'iu̯ s p'eršego mau̯žeństva | že aš žebra pou̯amau̯ dźeći | xu̯opakov'i ‖ byu̯ tak'i vyrodny ‖ a čeći juš ńe v'em jak'i byu̯ | bo coś ńe moge sob'e pšypom'eć | ale ona była f p'ińdźiśontyx latax jom vyśedl'il'i z roguv do ńem'ec ‖ no ńe v'em čy on | ale* [...] *ona rozum'au̯a po polsku | ale ńe | ńe | ńe um'ała rozmav'ać* [...] *tak pov'edźau̯a gdźe jak'e słovo | ale žeby rozmav'ać to ńe ‖*

A tutaj, w samym Świętojańsku, jak pani tu zamieszkała, to byli jeszcze Niemcy?
ńe ‖ jak ja pšyšłam f šeśdźeśontym p'eršym roku | to juš račej ‖ moja teśćova ‖ gdźeś na p'iskožńe byl'i ńemcy | ale jak ońi pšyjexal'i | tak ‖ teśćova m'i opov'adau̯a | že jak pšyjexal'i ‖ podobńež byl'i ješče tu ńemcy | ale ńedu̯ugo ktoś ix pozab'ijau̯ | tak muv'iu̯a teśćova […] *tak'e byl'i ‖*

Rosjanie [AD23]

A Rosjanie byli?
ješče tu rusk'e byl'i | to ješče byl'i ‖ […] to tutaj rusk'i byl'i ‖ ja v'em | do šeśdźeśontego roku | xyba tak ‖ jak ja tu pšyšłam | xyba ješče f šeśćdźeśontym roku […] *no ńe bende muv'ić ‖ dość długo po vojńe tutaj rusk'e | a može juš tam m'eškau̯a ‖ no byl'i dość długo rusk'e ‖ ńe moge se pšypomnońć čy f šeśdźeśontym roku | čy f p'ińdźiśontym roku ix vybral'i ‖ gdźe zabral'i to ja tego ńe bende muv'ić | bo ńe v'em ‖ na bžozovej tyž byl'i bardzo długo rusk'e ‖ teš tam | gdźe xorkave m'eškau̯ tam m'eškal'i ruscy ‖ jak my pšyjexal'iźmy ‖ tak ‖ to na jeźorkax | to tež byl'i dość długo | ale f p'ińdźiśontyx latax to ix tam vyśedl'il'i ‖ može navėt | može navėt | može f čterdźestym dźev'ontym ‖*

Język domu [AD24]

To w domu po polsku nie rozmawialiście?
a ńe ‖ ńe ‖ ježel'i v domu to | to ra | račej po ukraińsku ‖ tak ‖ bo s tej strony ukraińcy | s tej strony ukraińcy ‖ račej po ukraińsku | ale jak žeźmy pošl'i do kośćoła | pošl'iźmy do kśendza | do škoły ježel'i | to po polsku śe rozmav'au̯o | tak ‖ ježel'i pam'entam | muj tato mńe zap'isyvał do | do škoły to s tym panem rozmav'au̯ po polsku ‖ čyl'i my muśel'iśmy rozmav'ać po ukraińsku […] *‖ a ježel'i moja stryjanka ńe rozmav'au̯a po polsku | ńe rozmav'au̯a po ukraińsku | to jom bandery xćel'i zab'ić | ale ńe zab'il'i jom tyko tak jom potu | potłukl'i ‖* […] *m'ała ščenśće | že ješče jego ńe zab'il'i ‖ i ńe tylko jom i razem ze | ze stryjk'em* […] *to f ten čas vłaśńe tej stryjank'i brata zaraz* […] *zab'il'i ‖ to zab'il'i tego brata pot samym | pot samym zbručem i ješče drug'ego ‖ tak'i xšan śe nazyvau̯ | bo ten žešofsk'i śe brat nazyvau̯ ‖ to žešosk'jego zab'il'i i xšana zab'il'i ‖ dvux menščyzn tejže zab'il'i ‖ v jak'im v'eku byl'i tego ńe bende muv'ić | bo ńe v'em | ale młotšy ot našej stryjank'i | to dobže v'em | že mu̯otšy ‖ ńe v'em čy ješče kogoś f ten čas ‖ ńe bende muv'ić ‖*

Kościół [AD25]

Ludzie tam chodzili do kościoła?

v'e pańi co | *że xodźil'i do kośćoła teš i ńe bende muv'ić* | *że ńe* ‖ *i polacy do* | *do roz* | *do cerkv'i teš šl'i* ‖ *ježel'i xćel'i zamu* | *zal'ičyć mšy śv'enty* | *to* | *to šl'i i to naše kśenža to akceptoval'i* ‖ *ńe muv'il'i* | *że to jest jak'iś pšestempstvo* ‖ *pšećeš* | *ježel'i moja mama ńe sku̯amau̯a* | *to i moja teśćova to muv'iu̯a tak samo* | *że to ńe byu̯o ružńicy* ‖ *aɣa pšyv'eźl'i dźecko do xštu* | *ńe ma* | *to ńe dźiśaj* | *że čeba zap'isyvać* | *fšysko rejestro* | *pšetem ńe* ‖ *pšyv'eźl'i do xštu* | *ńe ma kśendza* | *to šl'i do popa i pop oxšćiu̯* | *i* | *i to ńe byłô ružńicy* ‖ *i pop pšekazau̯ do našego kśendza i ńe byu̯o značeńa* ‖

Język i szkoła po przesiedleniu [AD26]

Kiedy zaczęliście mówić po polsku po przesiedleniu?

to tak xyba f kv'etńu již začel'i ‖ *f kv'etńu* ‖ *v maju* ‖ *začel'iźmy po polsku rozmav'ać* ‖ *tak v ogule* | *tak jakoś nam było vygodńej po ukraińsku rozmav'ać* ‖ *rozmav'al'iźmy* | *a potem mama muv'i* | *v'eće co rozmav'amy po polsku* ‖ *i začel'iźmy rozmav'ać po polsku* | *i myźmy rozmav'al'i* ‖

Polski nie był taki popularny?

tak | *tak* ‖ *ńe byu̯ tak pšyjenty* | *tak* | *tak* ‖ *ńe byu̯o tak pšyjente* | *ale jak tu pšyjexal'iźmy* | *to muv'e pańi* | *može za čšy m'iśonce mama muv'i* | *a v'eće co* | *rozmav'amy po polsku* ‖ *no i začel'im juš rozmav'ać* ‖ *my um'el'iźmy* ‖ *najmu̯otša śostra ńe um'au̯a rozmav'ać po polsku* | *ale jak my rozmav'al'i* | *ona śe naučyu̯a* | *bo ona ńe* | *ona m'au̯a* | *ńe m'au̯a čterex lat* […] *no ńe* ‖ *muv'iu̯a juš* | *muv'iu̯a* ‖

Ile pani skończyła klas w Olchowczyku?

tam ja žadnej klasy […] *ja juš* | *ja xodźiłam troškė do škoły* | *tak* ‖ *p'isać um'ałam juš* ‖ *tam coś troške čytać čytałam* | *ale tak bardzo słabo* ‖ *tak jak pšyšłam tutaj* | *to już do drug'ej klasy śe zap'isałam* ‖

Czy tutaj wszyscy uczniowie w szkole mówili po polsku?

fšyscy muv'il'i […] *ńe* | *ńe* ‖ *fšyscy muv'il'i po polsku* | *tak* ‖ *m'imo to* | *że* […] *ja m'au̯am dźeśeńć lat jak tu pšyjexau̯am* | *byl'i tacy co m'el'i čternaśće lat* | *teš xodźil'i ze mnom do jednėj klasy* | *byl'i i tacy co śedem lat* ‖ *no i v'idźiš pańi jak to byu̯o* […] *i fšyscy v jednej klaśe my byl'i* ‖ *trudno* ‖ *jak ktoś ńe xodźiu̯ do* | *do škoły* | *ńe m'ał varunkuf* ‖ *ja teš ńe xodźiu̯am tam tag bardzo do škou̯y* | *čy ńe*

m’au̯am butuf | *ńe m’au̯am ubrańa* […] ‖ *byl’i tacy* | *co ńe byu̯o tam škoły* | *ńe byu̯o kogo* | *ńe m’au̯ kto učyć* ‖ *jak my pšyjexal’i to teš ńe byu̯o naučyćel’i* | *bo pšećeś tacy učyl’i* ‖ *no ta m’au̯a* ‖ *tyx dvoje m’el’i vykštau̯ceńe* […] *ona była z rosyji* ‖ *ona po rosyjsku v’encyj zaćongau̯a* | *bo to poznać byu̯o* | *ale m’imo to polsk’e učyła* ‖ *um’ała učyć bardzo matematyk’i fšysk’e* ‖ *matematyk’i* | *f’izyka to u ńej* | *to ona to učyu̯a* | *m’imo to* | *že byu̯a z rosyji* […] *taka starša pańi byu̯a bardzo fajna* […] *z rosyji byu̯a* | *byu̯a* […] *byu̯a nučyćelkom* ‖ *byu̯a učonom osobom* ‖ *to tak opov’adau̯a* | *že* | *že tam pšed vojnom byu̯a vykštau̯cona* ‖

Lepsze życie [AD27]

Gdzie dziś lepiej żyć? W Olchowczyku czy w Świętojańsku?
lep’ej na śv’entojańsku | *jak ja m’eškau̯am na bžozovej* | *lep’ej na śv’entojańsku* ‖ *ale jak* | *tak na fsxodźe* | *ńe bende* | *bo ja* | *ja byu̯am ješče trošečke može* | *dźećińͅstvo* ‖ *to juš muj brat staršy ode m’e p’eńć lat* | *drug’i s koleji muv’i* | *v’eš co* | *a tak jakaś pogłoska była f p’ińdźiśontyx latax* | *że bendom nas pšeśedlać f tamte* | *ja muv’e* | *ja tak ńe xcem tak jexać* | *a on muv’i* | *v’eš* | *a ja xce* | *ja xce* | *bo tam jez dobre pôle* | *co pośał to fšysko śe urudźiło* | *a tu co* ‖ *tak* | *tak m’i pov’edźau̯* ‖ […] *muv’i* | *dobže bapća m’ała* | *że tu vyjexała*

Rozmowa z SW

Pochodzenie; o niewoli w Niemczech [SW1]

Skąd pan przyjechał?
ja pšybyu̯ ź ńevol’i z ńem’ec ‖ *ja byłym na pšymusovej roboće i popadło mńe być v austryi* ‖ *pom’imo* | *że austrya a ńemcy to była jedno* ‖ *al’e austrya a ńemcy ńe som jedno* ‖ […] *to najp’erf mńe žućil’i* | *to ńe tylko mńe* | *al’e cały naš transport* | *a nas jexało tenčas ze sxodu* | *vojevuctvo stańisłavofsk’e dva tyśonce ośemset l’udźi v’eźl’i f čterdźestym drug’im roku do ńem’ec* ‖

Data urodzenia [SW2]

W którym roku pan się urodził?
dźev’onty | *dźev’onty* | *tyśonc dźev’ińset dvudźesty p’eršy* ‖

Rodzice [SW3]

Czym zajmowali się pana rodzice?
rodźice m’el’i šeś γektaru̯ źem’i | *gospodarstvo* ‖

Nazwa wsi [SW4]

A gdzie dokładnie się pan urodził?
dombrova ‖ *dombrova to je pšed ńeščem* ‖ *gm’ina ńižńuf* | *pov’at tłumač* | *vojevuctvo stańisłavofsk’e* ‖

Lata 1942–1945. Przymusowe prace w Niemczech [SW5]

Proszę opowiedzieć o zesłaniu na roboty w Niemczech.

ja najp’erf pracował v gospodarstv’e coś pšešło rok ‖ puźnij mńe tam ńe odpov’adało | no to pošedłem do užendu zatrudńeńa ‖ […] *tam tłumačyłem śe | že mńe tu źl’e jest | to i ovo ‖ ńe ma gdźe spać ‖ sp’e značyt z ventažem v obože | a jest coś koło dvudźestu štuk bydła | no i dv’e pary końi ‖* […] *a nas było načy čšex i jedna ruska dźefčyna z rosyji ‖ no i my tam pracoval’i ‖ i ta dźefčyna długo ńe była ‖* […] *no a ja po rusku um’aem ‖ ona była ruska ‖ ja po rusku um’aem ‖* […] *puźnij pšyšła druga jakaś češka | česka z ńem’ec | taka polsko ńem’ecko ‖* […] *no to mńe śe ńe podobało f tym roku ‖ v nastempny rok ja zrezygnovau̯ ‖ pošet na arbeitzag i prośiłem to i ovo ‖ ńe xćel’i ‖ no to ja fstavau̯ pšećiu̯ | že ja na m’ejsce pracy już teras ńe pujde ‖ to my zamkńemy ‖ zamykajće ‖ no i zamknel’i ‖ tydźiń czasu ‖ akurat to było na užeńdźe zatrudńeńa | kavał drog’i było do pol’icyji m’ejsk’ej ‖ m’asto v’inerłojštat pod v’edńem ‖ čterdźeśći ośem k’ilometru̯ ‖ duže m’asto ‖ no i pośedźou̯ tydźeń času i ten pol’icjant znovu pšyprovadźił mńi na ten sam užond zatrudńeńa | i ten co ftenčas był ‖ i tak | al’e pšystomp’iła ješče jedna čy dv’e kob’ety i on | pańe my teraz ńe možymy vźońć pana stamtond | bo nam čšeba teraz dać tam | a my ńe mamy ‖* […] *no dobže ‖ już ja zrozum’ał tak i tak ‖ no cuš ‖ tak i tak ńe volno ‖ vrućiu̯ ja ‖ już było troxu lep’ij | a tu było gožyj navet ‖ to było tak v’osnou̯ | zara po žńivax ‖ ja ješče žńiva zrob’iłem ‖ no i ten starušek tak’i | on byu̯ xorov’ity | al’e ńem’ec | muv’i | juš teraz długo ńe bendźeš ‖ pujdźeš ‖* […] *no to już čekałem na tego | že już dostane i·ny plac ‖ i akurat jednego razu* […] *jak to zvykle f puu̯ do p’onty čšeba fstać | obžondzać śe | u̯šystko ‖ šusta godźina śńadańe ‖* […] *fšystko fšystk’im ‖ kob’eta | jakaś tam matka | ona to rob’iła śńadańe i mńe muv’i | proše śe zebrać i jedźeš ‖ tak to ostro ńe ‖ no dźeńkuje ‖ ten starušek zapšongnou̯ bryčku taku i mńe v’uz ‖* […] *a to było p’eńć k’ilometru̯ do m’asta ‖* […] *i dostaje načy prace ‖ słuxam | že načyt na to na lotńisko ‖* […] *no to idźemy ‖ i zav’uz mńe do fabryk’i ‖* […] *mńe zaraz b’ere do sekretaryjatu ‖ a było p’eńću šeśću jugosłav’anuf ‖ i jeden jugosłav’anuv był xorvat | ktury poxodźił z gospodarstva ‖* […] *i on pošet na moje m’ejsce | a ja vzam’an s tym’i p’eńću jugosłav’anam’i ‖* […] *al’e cuš | ońi to jugosłav’ańe i ńe rozum’im movy | al’e šypko ja śe naučyu̯ ‖ tak že*

o v’el’e śe poprav’iło ǁ można pov’edźeć ǀ że mńe f ten čaśe śe poprav’iło ńe p’eńdźeśont ǀ al’e dźev’eńdźeśont procent ǁ […] bardzo ščeńśće ǁ […] już značy jak ja tam byu̯ f tyj fabryce ǀ ja muk sob’e zarobić ǀ bo ja m’au̯ juš płatnom v’enkšom ilość p’eńendzy ǁ a ja u gospodaža m’ałem tylko jednom marke ǁ a ja u fabryce m’au̯em na godźine čtery śedemdźeśont ǁ v’enc ja m’iśeńčńe dostavau̯ sto šejśćdźeśont ǀ sto śedemdźeśont ǀ v zal’eżnośći od godźin m’iśeńčńe ǁ to ja mugł sob’e kup’ić ubrańe ǁ tylko ǀ że to było trudno ǁ ale čeśi pšyvuźil’i sfojego kraju ǁ ńe byu̯o to nove ǀ byu̯o tak’e užyvane ǀ al’e już byu̯o ǁ i tak načyt byu̯o do końca ǁ a pod końec nas s tej fabryk’i zabral’i ǁ cała zau̯oga i majstry fšystk’e ǁ dvadźeśća k’ilometryu̯ tak v gury ǁ a f tyx gurax tam vybudovana fabryka była ǀ al’e to fšystko podźemne ǁ tam my zajexal’i ǁ no majster i my ǀ no cała opsługa […] ǁ i vysłal’i ǀ aż dv’eśće p’ińdźeśont l’udźi ǀ vysłal’i nas do vupertalu ǀ to jest pod žekom ren ǁ […] i tam byl’i pojexal’iśmy ǁ […] ale ńestety byu̯o tu ju pšed ofenzyvom amerykańskom i ta ofenzyva amerykańska z·atakovała i nas natyxm’ast cofnel’i s povrotym tam gdźe byl’i ǁ jak pšyjexal’i to do obozu ǁ kruxo byu̯o xolera bardzo ǁ najgożej co s tym ǀ co s tom žyvnośćom ǁ na tym punkće nas byu̯o pareset l’udźi ǁ […] i myśmy tam coś čšy dńi byl’i ǁ ńecałe navet ǁ i tam pšyježdžau̯ užond zatrudńeńa ǁ i pšyjexau̯ tam z užendu zatrudńeńa tak’i staružek i m’ał k’erovcy čexa ǁ ten čex čy pov’edźau̯ jemu žeby śe zapytau̯ kto jest z rolńictva ǀ bo jemu xodźi o člov’eka z rolńictva ǁ to ten čex vyšedł i muv’i ǀ […] v’edźał juš ǀ to ja pošet ǁ i on ftenčas mńe muv’i ǀ čy pan je poxodze z rolńictfa ǁ tak jest ǁ bo ja tu mam rolńika ǀ ktury śe zgłośiu̯ i prośi mńe ǀ żeby dać člov’eka mu z rolńictfa ǁ no dobže ǀ to gdźe to jest ǁ to kacelsdorf ǁ a ja tom kacelsdorf znałem ǀ […] to ja tom v’oske mńej v’encej znałem ǁ no i dostałem śe^{i} do tej v’oski ǁ […] pšyxodze do kuxńi ǀ šynka na stole ǀ masła na stole ǀ taki duży xlep v’ejski ǁ o proše sob’e ukrajać ǁ tego tam ńe byu̯o zvyčajne ǀ żeby ja mug ukrajać ǁ […] ale ježel’i tak ǀ no to ukrajau̯ sob’e kromke xleba ǀ no było masło ǀ no i šynki kavałeček do tego ǀ bo to tyž dobra jest ǁ no tak długo dopuk’i ńe pšyjexau̯ gospodaš ǁ jak pšyjexau̯ gospodaš ǀ ona vyb’egła na podvurko ǁ ten gospodaš pšyjexau̯ końm’i ǁ som końe p’enkne ǀ vysok’e ǀ u xomenta ǁ no al’e ja juš vyše· do ńego ǁ ona muv’i ǀ o to beńdźe franc ǁ jej byu̯o trudno pov’edźeć na mńe stańisłau̯ ǀ tylko franc ǀ bo jej monš franc ǁ i muv’i

mńe | *słuxej no* | *muj monš franc i ja bende tob’e muv’ić franc* ‖ *dobže* ‖ *no i tam już zostałym* ‖ *i tam byłym do końca* | *dopuk’im ńe pojexau̯* ‖ *drug’ego śerpńa ja vyjexau̯ stamtont* ‖ *f čterdźestym p’ontym roku* ‖ *i tak to śe żyło* ‖

Poszukiwanie rodziny [SW6]

Jak pan odnalazł rodzinę?

ja pšyjexau̯ do polsk’i ‖ *ńe v’edźau̯em ńic o rodźińe* ‖ […] *no i ftenčas jedyn kol’ega* […] *s tarnova* | *m’au̯ ojca śedemdeśont dvux letńi* | *śedem γektaru̯u̯ pola* ‖ […] *i on mńe muv’i* | *słuxaj* | *ježel’i ńe xceš tak* | *to piš śe na muj adres* ‖ *pšyjedźeš do mńe* | *a u mńe ftenčas zobačymy* ‖ *zobačyš gdźe co i jak* ‖ *no to pojexau̯ do ńego* ‖ *pam’entam* | *że zajexau̯em do ńego dvudźestego drug’ego śerpńa čterdźestego p’ontego roku* ‖ *tam akurat i žńiva* ‖ *tarnovo* | […] *v’eś žukov’ice nove* ‖ *no na tym gospodarstv’e tam žyl’i* ‖ […] *žńiva śe skońčyly* | *teraz pošedłem z ńim do danej gm’iny* ‖ *dana gm’ina vystosovała mńe tak’i dokument* | *że ja poxodze z* | *pšyjexau̯ stamton i stamton* | *poxodze stamton stamton i jedźe na pošykovańe rodźine na zaxut* ‖ *i ftenčas to było ośim k’ilometru̯u̯ do stac’iji tarnuf* ‖ *p’erše stacyji to zdaje śe to katov’ice* ‖ *tak* ‖ […] *krakuf* | *poznań* ‖ *to ja nažy* | *u̯ katov’icax śe zatšymau̯ na stac’iji* | *bo tam pełno l’udźi było s tego* | *s tyx repart’antu̯u̯* ‖ *xodźiłem po tyx stacjax* | *patšyłem śe kto skont* | *no j pytałem śe značy* ‖ *al’e to ńe byl’i z moji strony* ‖ *tu byl’i i·ne* ‖ *a masa l’udźi było* ‖ *tak pšyjexau̯ do krakova* | *u̯ krakov’i teš to same* ‖ *no ńic* ‖ *pšyjexau̯ do poznańa* | *bo mńe u̯ tarnov’e dyżurny ruxu pov’edźau̯ na počontku* | *że* | *najlep’ij pan śe dov’i u̯ poznańu* ‖ *stont jadom z k’erunku lvova* ‖ […] *pšemyśl* ‖ *no i to u poznańu tam najv’enkšy značy srodov’isko jest* | *że možna coś dov’edźeć* ‖ *ja pšyjexau̯ do poznańa* ‖ *ja tu f poznańu coś z tydźiń času* ‖ *i tutaj jeźdźiu̯* | *i tu* | *i tam* | *tak dal’ij* ‖ *i ńic ja ńe mug znaleść* ‖ *al’e było tak’ix dvux* ‖ *ty· šukal’i rodźiny* | *al’e ońi z vojska* ‖ *ońi z vojska bo tyš poxodźil’i stamton i šukal’i tyž* | *bo ńe v’edźel’i čy ta rodźina žyje* | *čy ńe žyje* ‖ […] *no to pšyjexal’iśmy f k’erunku* | *načyt šv’ebodźin* ‖ […] *pšyjexały my do šv’ebodźina* | *do tego puru* ‖ *ten pur akurat tam pšy stacji byu̯* ‖ *i tam sekretark’i som* ‖ *i staršy člov’ek całym tym šefym* ‖ *i muv’i* | *że* | *my ńe v’emy kto skont i jak skont* ‖ *tu som kśonški i vy sob’e šukajće* ‖ *jak my začel’i šukać po tyx kśonškax* ‖ *tam tylko numer transportu jest* ‖ *a nazv’iska ńe ma* ‖ *to dop’ero jak juš śe ośedl’il’i gdźeś*

i dop’ero pšyxodźil’i śe rejstrovać ‖ *a do te*ʸ*j pory* | *jak my tam* | *ja i ty pšyšl’i* | *ńe było* ‖ *no pšyšło śe do v’ečora* ‖ *no tera čšeba coś źjeść* | *bom ɣol’ender głodny* ‖ *muv’e* | *słuxej no* | *gdźe pujdźemy* ‖ *do jak’egoś šp’italu može coś tam* ‖ [...] *pšyšl’i my tam* | *no to pytam śe značy čy by coś možna kup’ić* | *ńi mamy ńic* ‖ *no ale jedna* | *ale tam było tak i cyv’ilna kob’eta i jedna śostra oxro·na* ‖ *no* | *ale muv’i* | *že pšyńeśe tam dva kupk’i tak’ej* | *jednorazove* ‖ *coś tam było* | *ale było* ‖ *i tak śedźimy i p’ijemy to* ‖ *pšyxodźi jedna osoba* | *taka młoda dźevuška s tak’im xłopak’em može dvadźeśća l’at* | *može mńej i do tego mego koleg’i* | *vujku co ty rob’iš tutaj* ‖ *a ona* | *ta dźefčyna była koło śv’ebodźina f słońsku* ‖ *no a on muv’i* | *słuxaj* | *ja ćeb’e ńe znam* ‖ *no jagže ńe znaš* | *toš* | *toš* ‖ *bo on pare l’at* | *bo on z vojska* ‖ *on poše· do vojska* ‖ [...] *no juš* ‖ *i u̯tenčas muv’i* | *no słuxaj* | *ja juš mam* ‖ *źl’e ja zrob’iu̯* | *že ja ńe pošed z ńimi* ‖ *a ja znovuš* ‖ [...] *to ja śe vrućiu̯ pošet na stacje* | *na drug’i dźeń jexać do poznańa* | *bo juš tak sob’e oplanovałem* ‖ *ale pošed na stacje* | *tam pšenocovau̯* | *no i v drug’i dźin znuf śe vrućiu̯ ješče do tego puru* ‖ *xćałem śe tak mńej v’encej zaorentovać* ‖ *ježel’i coś tak’ego pšyjdźe* | *jak śe pšyjdom rejstrovać čy bendom ońi ogłašać to* ‖ [...] *no al’e* | *že ńe* ‖ *ńe pšyšło* ‖ [...] *ja vrućiu̯ śe i akurat nadeśl’i l’udźe* ‖ *i ftenčas muj ojćec* | *i ojćec* | *i ćotka* | *vujanka* | *dv’e vujank’i* | *dv’e ćotk’i pšyšl’i do śv’ebodźina rejstrovać śe* ‖ *o ten somśat co tutaj zara byu̯* | *to tak’i byu̯* | *ńe mogłem jego poznać* | [...] *al’e po głośe poznałem go* ‖ *to ja ješče potše· do ńego s pap’erosem* | *žeby pšypal’ić* | *bo on pal’ił* ‖ *no to on pšypal’ił i mńe dau̯ pšypal’ić pap’erosa* ‖ *jak on śe odezvau̯* | *to ja již go poznau̯ po głośe i pytam śe jego* | [...] *čy vy pšyšl’i śe rejstrovać* | *tak* | *a k’edy vy pšyjexal’i* | *o* | *již davno* | *ješče v marcu* | *no i do tyj pory vy śe ńe rejstrovaly* | *ńe* | *i ńic vam ńe muv’iło* | *že to* | *ńe* | *a co tak’ego* | *nu bu ja šukam rodźiny tak’ej i tak’ej* | *zara pšyjdźe tvuj* ˡ*ojćec* ‖ [...] *i tam f tovažystv’e i pšyxodźi ojćec* ‖ *no i ten muj somśat co teraz* | [...] *to staršy čłov’ek byu̯ i do mego ojca muv’i* | *stefan* | *čy poznaješ tego čłov’eka* | *ńe* | *ńe* | *ńe* | *tego ńe* | *toš to tvuj syn* ‖ *pare m’inut ojćec ńe mug dosłovńe dojść do śeb’e* ‖ *i ńic ńe muv’iu̯* ‖ [...] *i dop’ero jak śe spotkau̯ raz na zafše* ‖ *a jak śe spotkau̯* | *no to juš tutaj byu̯* ‖

Mieszkańcy zachodu [SW7]

Jacy ludzie mieszkali na zachodzie? Wszyscy ze wschodu?

tu ze fšysk’ix stron ‖ […] *ze sxodu* ‖ *te co za bug’em teš som ze sxodu* ‖ *ale tutej s polsk’i* | *tu vojevuctvo stańisławofsk’e* | *vojevuctvo tarnopolsk’e i* […] *lvofsk’e* ‖ […] *natom’ast te* | *kture tu pšyjexal’i i moja žona tyš* | *ona była z berezy kartusk’ej* ‖ *pol’eśe* ‖ […] *al’e byl’i i z varšafsk’ego tutaj i s poznańsk’ego było* ‖

Język przesiedleńców [SW8]

Czy osoby, które przyjechały ze wschodu, mówiły po polsku?

počontk’i to ružńe byu̯o | *bo to ći* | *ktury z tego* | *vojevuctvo stańisłavou̯sk’e* | *lvofsk’e i tarnopolsk’e* | *te pševažńe po polsku* ‖ *a te to znovu tak* | *jak m’endzy sobom* | *to ńe to same* ‖ *a jak już było v grońe no to juš po polsku* ‖ *ale im to tam ńe šło* | *ale stopńovo śe fšysko unormovało* ‖

Język w Dąbrowie [SW9]

A czy mieszkańcy wsi, w której się pan urodził mówili po polsku?

tam ńe muv'iło śe po polsku ‖ *jak na tyj dombrov’e nas było tam značy było* […] *jak’eś sto p’eńdźeśont numeru̯* ‖ […] *i to same ukraińcy m’iškal’i* ‖ *i jak to muv’i od dźećiństva po jix tej mov’e tak i tak* ‖ *no ale do škoły juš pošet to u̯ škol’e było po polsku* ‖ *i po polsku i tak* | *bo naučyćel’e były tak’e z m’ast* | *że on danej movy ńe zna u̯* ‖ *rozum’au̯* | *ale ńe znau̯ tak’ej* ‖ *i un rozmav’au̯ po polsku* ‖ *no ale juš puźńij v dalšym ćongu* | *no to jak do kośćoła xodźil’i* | *to pod kośćołem po polsku rozmav’al’i* ‖ *a jak rozešl’i śe* […] *v grońe ružnych pol’acy* | *ukraińcy* | *no to rozmav’al’i v’encyj po ukraińsku* ‖ […] *to ńe jest žadna mova ukraińska* ‖ *ukraińska mova to jest bardzo trudna navet* ‖ […] *a tu tak’e o* | *taka vysepka była* | *no jak naučyl’i śe f tyj v’oske tak rozmav’ajom* ‖ […] *i to tak* | *co v’eś to i·na p’eś* ‖

Kościół i dwie cerkwie [SW10]

Czy w Dąbrowie był kościół? Do jakiej parafii należeliście?

my nal’ežel’i do paraf’ii ńižńuf ‖ *ńižńuf m’ał dva tyśonce śedemset numeru̯* ‖ *to było dv’e cerkv’e* ‖ *jedna była po tej strońe tak jak tu gurna* | *a tu była dolna* ‖ *a napšećiu̯ ńix* | *no s puu̯ k’ilometra był kośćuł* ‖ *duży kośćuł* | *ktury vybudovany tyśonc tšysta dźeśontym roku* ‖ *stary byu̯* | *ale to olbžym byu̯* ‖ *byu̯ kośćuł i kl’aštor i to duży kl’aštor byu̯ zabudovany tak dalyj* […] ‖ *był to ńižńuf* | *a v’eś była*

tšy paraf'iji ‖ dv'e paraf'ij | […] to grekukatol'ick'e | to ńe pravosłavne | bo to tyž ružńica jest ‖

Trudne czasy [SW11]

Jak wyglądało wasze życie przed przesiedleniem?

f prym'ityvny sposup ‖ ščegulńe rolńictfo ‖ ańi spšentu i prondu ńe byu̯o ‖ a jak byu̯ to zab'iral'i | bo byu̯ tak słaby ‖ jak jedna mašyna młoćiła | to druga juš ńi mogła ‖ i tak'ix dužo žečy jest | že napravde ‖ teras śe žyje l'udźom ‖ ja juš ńe muv'e staršym | ale xoćaš tym młotšym bardzo dobže ‖ a ftenčas tylko | že co ‖ to fšystko byu̯o po ńevol'i juš ‖ jak to muv'om ńevola śe skońčyła ‖ to taka zabujča ńevolńiča i nastompiła ńiby volność žyćova ‖ no jak tam volność žyćova | to každy z nadźejou̯ žyu̯ | že jutro | pojutše | ješče puźńij bendźe lep'ej ‖ […] dźiśaj majom samoxody | dźiś sob'e jadou̯ ‖ a jak k'edyś tutej | bo to byu̯a taka malutka gospodarka ‖ no i čšeba było coś pojexać do užendu ‖ to byu̯ śv'ebodźin ‖ to muv'e ńe m'au̯ym čym jexać ‖ komuńikacja tyž ńe byu̯a rozv'ińenta taka ‖ to m'au̯em jak'iś rover | opony stare | to vźou̯ skurou̯ se našyu̯ | nakleiu̯ i do śv'ebodźina pojexau̯ ‖ […] no i s povrotym tyš ‖ nav'it i prośak'i kupovau̯ i na tym roveže psyv'us f košu ‖

Niemcy w Łęgowie [SW12]

Czy po wojnie w Łęgowie byli Niemcy?

ńe ‖ ńe ‖ ńe było ‖ ńe | ńe ‖ ńe byu̯o ‖ tutej jak tylko […] na tu pšyjexał | coś čegoś tam zašedłem | o co tam juš xodźi | to juš trudno pov'edźeć | do tego majontku | bo tu byu̯ majontek ‖ i tu byu̯y ńemk'i ‖ i byu̯y tak'e ńemk'i | značy to ‖ jak ja tam zašedu̯ | no rozmova z ńim'i ‖ ońi to tak dźivne | a že to jakby ńe v'em | ńe znal'i a ja ix ‖ to tak ‖ no pevno | že to tak v ńevol'i tak jest ‖ no i ja tego rusk'ego co do ńego pytam śe | co to za jedńi | a to germańcy […] | jak vyjadom to vyjadom ‖ no i to tak juš puźńij | tu byu̯o krutko ‖ pare dńi ‖ […] taka to ɣ'istoryja ludźi byu̯a na počontku […] to | to tak śe muv'i značy | ale jak byu̯o tak byu̯o ‖ tšeba byu̯o pšežyć | ale pšežyvało śe ružńe ‖ i źle i dobže ‖

Prawosławni [SW13]

Czy tutaj w Łęgowie byli prawosławni?

ńe ‖ tu pravosłavnyx ńe byu̯o ‖ byu̯o tutaj pravosłavny byu̯ taki žuk ‖ byu̯ pravosłavny | ale do kośćou̯a pšyxodźiu̯ | bo tu žyu̯ z žonou̯ ‖ a m'el'i syna ‖ ten syn byu̯ jako vnuk | a tego syna ojćec zg'inou̯ ‖ ońi byl'i tak'i pravosłavne ‖ no ale fšystko byu̯o v jak najlepšym ‖ tam ńe byu̯o ružńicy ‖ tu tylko ten jeden byu̯ ‖ no ale teš pare lat požyu̯ i tež

umar ‖ tak že v našyj ružńicy na tym | na tym o·ćinku ńe byu̯o ‖

Ziemia [SW14] *ono ćekave | tylko že bardzo ot strony urodzajne ‖ tak'e jak tam urodzajne | to tutaj ńe ‖ tam bardzo urodzajne ‖ dobra źem'a na u̯šystko ‖* […] *ovocy u̯šelk'ego rodzaju | ot počou̯fšy | jak to śe muv'i | ot travy vzvyš ‖* […] *tak dalej ‖ rosło to p'ik'elńe ‖ i to bardzo ‖ ńikt tam tego ńe p'il'ingnovau̯ ‖ ale to již byu̯o tam potomstvo pšed ješče vyxovane ‖ ja m'au̯ dźatka | že | ktury jego dźadek sadźiu̯ čerešńe ‖ to tak'e čerešńe jak u tu demby vysok'e ‖ i na tym byu̯y ovocy ‖ i jak'e ovocy byu̯y ‖ tu tego juš ńe ma ‖ p'ask'i ‖ xodźi o ten p'asek ‖ i·ny kl'imat ‖ ćepło i tam jak rano vyšed na pov'etše | to byu̯o tak'e pov'etše zdrove ‖* […] *tak že to | jakoś to spšyjało dla zdrov'a | dla orgańizmu ‖ no jednym słovem ‖ natom'ast tutaj v'encej xem'ii jest ‖ tu pšemysł* […] *a teras | pom'imo že popšedńo ńe byu̯o juš tyle | ale fšystko jedno ‖ tutejšy kl'imat ńe nadaje śe ‖ že xoćby tylko naturalne ‖ sosna a dževa jeśona | demby čy tam jak'eś tak'e* […] *f tak'im samym stylu i f tym žyl'istym žyvoće ‖ sosna a domp to jest v'elka ružńica ‖ a tam sosny ńe byu̯o ‖ tam ńe było ‖ tam byu̯ las naturalny | grap | buk | domb | bžoza | jaśon | materyjalne dževa ‖ a sosny ńe byu̯o ‖ a jak gdźeś | gdźeś śe zakradła | no to bardzo mało byu̯o ‖*

Majster [SW15] **Ojciec coś robił poza gospodarką?**
nu ojćec byu̯ tak'im jak to može majstrem | kołodźejem ‖ tak že načy muk jako tako žyć | ale była trudna sytuacyja | bo tam prondu ńe było ‖ fšystko było renčńe ‖ jak na polu | tak v domu ‖ […] *tak'e było žyće ‖*

Początek [SW16] **W którym roku pan się tutaj zjawił?**
ja tu śe zjav'iłem v roku čterdźestym p'ontym | bodajže m'eśoncu śerpńu ‖ ńe śerpńu a račej vžeśńu ‖ ale v jak'i sposup ‖ ja do polsk'i pšyjexał f čterdźestym p'ontym roku p'etnastego čy čternastego bodajže to byu̯ m'eśonc śerp'iń ‖ […] *i m'el'iśmy načy stamtont pšyjexau̯o tyž na coś dva tyśonce śedemset ludźi do polsk'i ‖ jexal'i l'udźi s całego kraju polsk'i ‖ natom'ast ja juš ńe jexałem tam | bo v'edźau̯em | ńe v'edźałem tak dokładńe | ale słyšau̯em od ludźi | že tam coś śe dźeje to jedno ‖ drugie | xćau̯em tam być ‖ naležou̯ m'i śe urlop ‖*

W fabryce [SW17]

tam | *jak ja pšyjexau̯* | *juš tam do tej fabryk'i* | *ja juš troxu tak rozmav'ać ńe muk* | *ale matematyky* | *bo tam fšystko vedłuk od zera* ‖ *a to magazyn ružnyx čeńśći samolotu i było čšy zakłady* ‖ *jeden to tam gdźe to* […] *ale to ńe ma co muv'ić* ‖ *ale pojexal'i ńe tam* ‖ *to značy starušek tak'i końm'i fabryčnym'i tam gdźe zajexal'i* ‖ *to byu̯o čšy k'ilometry od danego zaku̯adu* ‖ *m'ejscovość dość bogata* ‖ *my tylko zajexal'i tam eses to provadźi* ‖ *ja v'edźau̯em co to za jedne* ‖ *to ogrodzone* ‖ *to tak jagby ratuš byu̯* ‖ *coś tak'ego* ‖ *ale to duży* ‖ *tam magazyny* ‖ *tak'i malutk'i xu̯opak'i po jak'eś śedem* | *ośim lat* ‖ *a može ńe m'el'i navet te* ‖ […] *to značy* | *pańe daj kavałeček xleba* ‖ *a tam každy jeden z nas* | *a nas byu̯o čšex* | *ten starušek co końm'i jexau̯* | *ja byu̯ polak a ten byu̯ serp* ‖ *i každy natom'ast ma kromke xl'eba margarynou̯ posmarovane i na zakładźe puu̯ l'itra mleka s kavom* ‖ […] *godźina dźev'onta p'etnaśće* ‖ *i to je śńadańe* ‖ *natom'ast ob'at jak zvykle* ‖ *v zależnośći grupy* ‖ *jedna dostaje f puu̯ dvunastej* | *druga dostaje o p'eršej* | *bo to podźel'one jest fšystko* ‖ *každy idźe na svuj čas* | *ktury vyznačony i p'etnaście m'inut i na bok i ludźe zajmujom* ‖

Na niemieckiej gospodarce [SW18]

kacelsdorf ‖ *v'oska bardzo duża i košary v vojsku* | *vojskove* ‖ *no jak'im juš pšyšet tam* | *ale najp'erf povrućiłym do* […] *restauracyji jedno p'ivo vyp'ić* | *bo byłem głodny* ‖ *vyp'iu̯ to p'ivo* | *ale tylko małe* ‖ *a juš v'idźałem gdźe ten numer ośim* ‖ […] *no to i zašedłem* ‖ *a to akurat napšečiu̯ bramy vojskovej* ‖ *zaxodze tam* ‖ *kob'eta taka no jak to zvykle* ‖ *čterdźeśći ośem lat m'ała* ‖ *pytam im śe načy a gdźe monš jest* ‖ *a monš pojexau̯ f pole rob'ić* ‖ […] *a jest godźina po połudńu čvarta* ‖ *a ońi do šustej to som f polu* | *a pšed šustej* | *na šustom ońi som v domu* ‖ *čy pan može głoden jest* ‖ *ja muv'e očyv'iście jestem głoden* ‖ *to xodź do kuxńi* ‖

Historia domu [SW19]

a tutaj f tym domu m'eškała jedna zza bugu ‖ *a jej brat to pot numerem p'erfšym* | *bo tu jest śudmy* | *a pot p'erfšym to tam jej brat podarovau̯ teściovej* ‖ *no i on vźou̯ to gospodarstfo co tam m'el'i na śeb'e i tutaj jej dau̯* ‖ *ale to jak vyšła za monš* ‖ *ale na počontku to tam ńe* ‖ *no i tam požyńil'i my śe* | *tak žyjemy* ‖ *trudne było žyće* | *ale člov'ek byu̯* | *jak to śe muv'i* | *na volnośći* ‖ *i tak że ješče dźiśaj sou̯* ‖ […]

Rozmowa z PŻ

Rok urodzenia [PŻ1]

W którym roku pan się urodził?
tyśonc dziev’ińcet dvudźestym śudmym ‖ […]

Pochodzenie [PŻ2]

A gdzie?
kam’onka v’elka | *pov’at kołomyja i vojevuctva stańisłavofsk’e* ‖

Szkoła [PŻ3]

Gdzie pan chodził do szkoły?
u̯ kam’onkax v’elk’ix ‖ *školе tak* ‖ *skońčyłem v* | *xodźiłym f kam’onkax v’elk’ix* ‖ *o* | *to tak było* ‖
Jakie tam dzieci chodziły do szkoły? Sami Polacy?
same pol’acy ‖ *my m’el’i tou̯ školе* | *bo u nas tak była* ‖ *v’oska duža* ‖ *to v jednym końcu to tam xodźil’i ukraińcy s pol’akam’i* | *a my tutaj* ‖ *z drug’ej strony tu było v’ency tyx jak to nazyval’i mazury* ‖ *pšeśedl’eńcu̯ z zaxodu* ‖ *tutaj gdźe my m’eškal’i* ‖ *i my m’el’i samom polskom školе* ‖
Nauczyciele sami Polacy byli?
tak ‖ *pol’acy byl’i* | *tak* ‖ *a tam* | *tam i ukraińce* ‖ *a ukraińsk’e to m’el’i svojix* ‖ *i to tak było* | *v’e pańi* | *že ukraińcy* | *ńiby to była polska* | *to ukraińcy m’el’i śedem kl’as* | *a my pol’acy tylko do p’eńcu kl’asau̯ m’el’i škol’e* ‖ *i tak že juš po p’eńcu kl’as od čea było iś do m’asta* ‖

Język [PŻ4]

A pan po ukraińsku umie mówić?
u | *bardzo* ‖ *ta jak ńe u̯m’i pańi* ‖ *ja vyrus tam* | *način to tego* | *tak m’endzy ukraińcam’i* ‖
A w domu po jakiemu mówiliście?
v domu a to ružńe ftedy muv’il’i ‖ *v’e pańi tak i tak* | *i tak i po ukraińsku* ‖ *al’e f škol’e to juš po pôlsku* ‖ […]
To rodzice w domu trochę po ukraińsku mówili, trochę po polsku?
tak ‖ *bo to było* | *v’e pańi* | *tak to było m’išane* ‖ *na jedny ul’icy to pare domuf tyx polsk’ix* […] ‖ *a v’enkšość ukraińcuf była to tšeba pov’edźeć* ‖

Czytelnictwo [PŻ5]

W domu jakieś książki były?
a jak ‖ *byl’i* | *byl’i* ‖ […] *m’ałem* | *jo v’ezłem tutaj značy sfoji kśonšk’i ze školy* ‖ *i tam u̯ jak’im jixal’i tu i tam sonśat tak’i byu̯ xłopak kal’eka* | *taj muv’i daj* | *daj* | *ja se* | *maš kśonška ja bede čytau̯ tego* ‖ *to dałem* | *odałem mu te kśonšk’i i puźnij ńe vrućiu̯* ‖ *a žałuje do dźiśaj* ‖ *bo m’ałem fšystk’e kśonšk’i ze školy* ‖

Przesiedlenie [PŻ6]

Jak tu było po przesiedleniu?
ješče ńemcy byl’i jak my pšyjexal’i ‖ […] *i pšyšet sołtys* | *juš tam był sołtys f tej fśi* ‖ *jak’iś pol’ak* ‖ *načy um’au̯ po polsku gadać* | *al’e byu̯ sołtysem* ‖ *pov’edźel’i juš my načy čego my pšyjiexały* | *co jest i tego* ‖ *to ôn pov’edźał načy žeby* […] *otpuśćil’i tam po jednym čy po dva pokoje* | *v’el’e bendom m’eć načy* ‖
Niemcy?
tak ‖ *bo l’udźe pšyjadou̯* ‖ *no i my tak pšyixal’i* ‖ […]
I tak mieszkaliście z Niemcami?
tak ‖ *dva tygôdńe ješče byu̯y* ‖
W Rzepinie?
v radźikôv’e ‖ […]
Jak wy rozmawialiście z tymi Niemcami?
ta ńic ńe muv’il’im […] ‖ *gut morg’in načy* | *že v’edźel’i* | *že dźeń dobry to jest gut morg’in i ońi otpov’adal’i* ‖ […]

Znajomość języka [PŻ7]

Gabrysia mówiła, że pan po ukraińsku mówi?[1]
dobre ‖ *no jak ne* ‖ *ɣovoru ja tam v’e*^{i} | *v’e*^{i} *ššto* ‖ *ja to* ‖ *ja čomuš ja ne u̯m’iu̯by* ‖

Życie Polaków i Ukraińców [PŻ8]

A ja przyjechałam z Poznania, mieszkam tam, a urodziłam się na Białorusi.
aɣa ‖ *no ja načy* ‖ *ja um’ity* ‖ *u̯m’iju* | *bo značy ja tam* | *ja u̯že pryjixau̯ sudy* | *jak mau̯ v’is’imna˙c’it’ r’ik* ‖ *no a my tam žyły* | *bo načy tam buło* | *načy my*^{i} *s’e*^{i} | *no značy ukraińcy s pôlakam’i dobre sob’e žyły*^{i} ‖ *buło dobre aš do vôjny* ‖ *dopuky*^{i} *jak ńem’ec ńe pryjixau̯ aš to tody začeło śe takoje* ‖ *a tak to žy*^{e}*ło śi* ‖ *a pańi rozum’e* ‖
Rozumiem.
tam jak do moɣo tata pryxodyły | *ałe tam do mojix rodyčyu̯ pryxodyły j śf’eta* | *jak buły to pryjexały načy* | *a potomu šle*^{y} *na ukraińsk’e śf’eta* ‖ *šły do ny*^{e}*x* | *a o*^{u}*ne to było dobre* ‖ *no a potomu* ‖
A w którym roku pan się urodził?
dvaćit’ sem’im ‖ *tak* ‖ *ja u̯že mau̯ dvana˙c’it’ r’ik* | *jak vôjna načeła u try˙cat’ d’iv’et’im roć’i* ‖ *to ja u̯že xodyu̯ do p’atoj*^{i} *klasy do škoły to xodyu̯ to ja u̯že tam* ‖
To dużo pan pamięta!
no tak jakos ‖

[1] Dr A. Żebrowska zadawała pytania po ukraińsku – tu zapisane są po polsku.

A jak tam się żyło?

u nas tam dobre žyło še^{i} nas ‖ tam u ɣal’cyi značy | to tam dobre | bo tam dobry zeml’i buły i tam dobry | značy tam ludy dobre žyły ‖ značy to tam tak vam kažu šo jakby | jakby ne t’i bandery to by nas ń’ixto ne byu̯ vyjixau̯ ‖ to byu̯by ń’ixto suda ny pryjixau̯ ‖ to ceres łyše | ceres t’i bandery pryjixały sude značy | to | a tak by b ń’ixto | ń’ixto ń’e łyšy^{e}u̯ načy svoju gospodarku i to svôje bo ‖

Rodzina [PŻ9]

A opowie nam pan od początku, jak się pan urodził, o pana dzieciństwie?

naše | moje detynstvo jak buło ‖ značy tak žyłem dobre do dvana·cet’ r’ik | bo | a u̯ dvana·c’it’ r’ik tato m’ij zmer ‖ ja łyšyu̯śi z mamou̯ i sestra ‖ šis’ r’ik mołotša ‖ še neńka łyšyłaś tam naukraiń’i je ‖ no i my | tam tato postav’iu̯ mam’e

Matka i siostra w Kamionce [PŻ10]

budynk’i | gospodarku novu | tak že my še | tato u̯mer to my | bo mama buła za u̯d’iu̯ća^{e} p’išła | načy za vdofca i tego i t’i d’ity łyšyłyś’i tam na t’ix ‖ a tato nam postav’yu̯ načy gospodarku tam i se ułasne ceres | to moja mama ne v’ijixała | bo ce jak ras nôv’i budynk’i buły i mama značy ‖ dužo se ž’eło ‖ ta ja še tak narobyła i ja tam maju ‖ a še tak že se jij ničoɣo ne kazaly načy ‖ a meń’i | a ja v’ij’ixau̯ sude^{y} | bo mene brały značy tam | že dvac’it’ sem’i r’ik p’išou̯ do arm’iji ukraińć’iu̯ brały | a nas pôlak’iu̯ łyšyly ‖ skazały šo postuplaty do sfoji arm’iji ‖ no i tak my še zradyl’i z mamou̯ značy ‖ mama ‖ ja pojidu s tobou̯ ‖ my

Wiara w tymczasowe przesiedlenie [PŻ10]

pojidym tebe ‖ tak vozmut do arm’iji ‖ tak ne bude ‖ a se nebuło mudryx ‖ ń’ixto ny skazau̯ šo se še^{i} jide na k’iłko | se uśo ‖ i u̯ gazetax pysały šo se na tymčasôvo na tym ‖ i karta vakuacyjna buła tym na tymčasovo ‖ šo my łyše jidem śudy aby tam zrobyły por’edok i my še vernem značy ‖ to no i tak ‖ šo se ludy tak vs’em jixały | a jixały use | bo t’ikały žyt’em łyše ‖ o to tak było ‖ no to jak pań’i kažu ‖ no i tak moje žyt’e | tak buło ‖ jak tak z mamou̯ gazduvau̯ do v’iś’imna·cet’ r’ik | a potom jak pryjšłoše sudy jixaty | muś’imy pojixaty i tak | i tak še začeło ‖ pryjixau̯ sude

W regionie lubuskim [PŻ11]

s tata bratom | stryjem značy ‖ tata | moɣo tata brat jixau̯ sudy z rodynom i ja pojixau̯ z nym i pobuu̯ tutka koło neɣo trox’i i potomu brat pryjšou̯ ‖ brat v’it peršoj tat’iu̯ | načy r’idny po tatov’i m’ij ‖ pryjšou̯ z vojska z arm’iji i vźou̯ mene skazau̯ | by ja načy pryjšou̯ do neɣo ‖ i ja tam uže u̯ neɣo pobuu̯ try rok’i i u̯ sorok ôśm’im roć’i užyń’iu̯ś’i i p’išou̯ do ž’ink’i ‖ tam bułym za źeńć troxu | načy pobułym | a potomu značy tak starałem še | […] *aby kupyu̯*

sob'i svoju gospodarku ‖ i tak uś'oγo starau̯em śe de jaka rôbota buła najćežša | aby da najl'epš'e zarobyty | aby ja p'išou̯ sob'i na svoju gospodarku ‖ kab ja mau̯ sfoje | bo ny lubyłym m'ix i p'ity ‖ u̯že mam t'i p'it' klasy tam i čomu b ne jsty ‖ najšou̯ robotu | ale u̯śo odno mńe rôbota žadna ne v'idpov'idała ‖ łyše na gôspodarć'i ‖ ja lubyu̯ buty na gospodarć'i ‖ no robyu̯ na gospodarć'i i lubyłym buty | i lub'iu̯ | ale teperka de budeš ja uže sem r'ik samyj tutaka sedžu i trymaju | no ałe ten ne taka | u̯žo ja značy | je to syn nedaleko pryxody | ałe tut trymal'i xudobu | a ja tut p'ilnuju ‖ ony^{e} pryjdut pomoγut meń'i i tak ja | i tak | tak je | i tak se lubyu̯ | i lublu ‖ i tak kažu syn ś'i ń'ičoγo ne da ‖

Przesiedlenie cz. II [PŻ12]

W którym roku przyjechał pan do Polski?
my v'ijixały u sorok p'et'im roć'i ‖ v'ijixały ‖ p'itnaćtoγo maja v'ijixałym z dômu ‖
W piątym roku?
f sorok p'at'im ‖ tak i pryjexałym sude na połove^{y} čerfca ‖ načy my štyry ńid'ili jixały sude ‖ štery tygôdńe značy jixały | to takojo | a to jak jixały | tak jixały | že jidut | jide pot'ix tam parovus ś'i rusk'im sopsujet | to vony v'itč'ipajut parovus | t'i vagôny na b'ik | na tôry ony berut | bo ony vośil'y ‖ značy u̯śo vi't ce z ń'ime·čyny uśo šo buło značy co zaberały i vezły tudy ‖ načy tak no i tak postoimo ‖ potom aš de jakyj parovos i dalej jidymo ‖ i tak o | i ne kryt'i vagôny | i došč'i padały ‖ to tak buło ‖ šo tu ludy tak by i še ne znały | ne znały de jidym to ńe | načy tak aby my z domu | aby my buły bo jak te p'iźńijščy šo jixały to t'i u̯že znały značy te de jedut ‖ šo u̯že tutka my p'ysały v'itcy to | a my jak pojixały | my pojixały druγym transportem ‖ p'eršy transport pojixau̯ do v'itń'icy | a naš transport druγ'i pojixau̯ sude ‖ to my ne znały u̯caly^{e} de my jedem ‖ my mały jixaty do tam | do toγo sandom'iž | do sandom'eža ‖ kazały peršy raz | bo tam v'idty pryjaxały ukraińć'i do nas | a ony kazały značy šo my majem jixaty na ń'ejku na jix gôspodark'e ‖ tymč'a^{e}sem sk'eruvały nas suda na zax'it ‖ i tam sk'eruvały ‖ my pojixały na opôl'i ‖ pojixały | tam kažut' šo nema placu ‖ v'ertaju·ca s opôli na pôznań i potômu aš na žep'in | aš tamka vyładuval'i pryjixałym do žep'ina ‖

Szkoła w Kamionce Wielkiej [PŻ13]

Pan chodził do szkoły?
xodyły | xodyły do polskoji škoły ‖ bo u̯ nas było ukrainska škoła i polska škoła ‖ tak ‖ to ja xodyu̯ ‖ pol'ak'i sob'e

xodyły do polskoji a ukraińcy do svojej ‖ a potomu sxodyły śe razem i żyły ‖

Język w Kamionce [PŻ14]

A jak się schodzili, to po jakiemu mówili?
bilše po ukraińsku ‖ po ukraińsku | bo ix była b'ilšyś i to u̯że začy ‖

Język domu [PŻ15]

A u was jak rozmawiali mama i tata?
no b'iłšy po ukraińsku ‖

Język w regionie lubuskim [PŻ16]

A jak tu przyjechaliście to mówiliście po polsku czy po ukraińsku?
b'ilšy po pôlsku ‖ po pôlsku | bo duže baɣato pr'ijixało | tutaj buły s cyntral'i ‖ načy v'incyj pol'ak'iu̯ i tego ‖ no tu śi z b'ałor'usii pryjixały ‖ […] *môžna des sob'e my | ze sôbom takojo troje ‖ a po b'ilšy takojo to | to po polsk'i ‖* […]
Czy tutaj pan z kimś rozmawia po ukraińsku?
to tu już ńe ma tak'ix tyx staryx | to tu tyx staryx tak'ix ńe ma ‖
A dzieci nie rozmawiają po ukraińsku?
ńe | ńe ‖ al'e rozum'eć rozum'ejom takojo ‖

Żona [PŻ17]

A żona skąd pochodziła?
tak samo s tej v'osk'i | że ja ‖ z jednej v'osk'i poxodźimy ‖
Rodzina żony też wyjechała z Kamionki?
tak | tak ‖ je tak samo tutka je načy ćała rodyna je ‖
A oni też po ukraińsku mówili czy po polsku?
ńe to juš teraz po pôlsku muv'il'i takojo | al'e u̯ domu tak samo ‖
To z żoną w domu rozmawialiście po ukraińsku czy po polsku?
a po pôlsku | po pôlsku ‖ tak je ‖ to juš takojo d'ity tego to u̯že | a d'ity do školy xod'iły to u̯že ‖

Duża wieś [PŻ18]

W Kamionce mieszkali bogaci ludzie?
bardzo bogaći byl'i navet ‖ tak | tak | tak ‖ że to tam byu̯o bardzo dobre p^{u}ole u nas i bardzo načy byu̯o tak | że i duża v'oska ‖ naša v'oska pańe ćongneła śe pšez dźev'eńć k'ilometruf ‖ jak była šosa pšez v'osk'e i tam byl'i k'ilometry | načy to byl'i słupy okopane ‖ to ńe tak żeby tego | al'e tak dźev'eńć k'ilometruf była v'oska ‖

O rodzinie i przesiedleniu [PŻ19]

ojćec muj zmarł f ćśydźestym dźev’ontym roku i ješče tego | ja tak se ‖

Miał pan rodzeństwo?

m’ałem s p’eršego małžeństva mojego ojca to było dvux braći i dv’e curk’i ‖ a z drug’ego teraz | že moja matka to nas tylko było dvoji ‖ ja byu̯ načy i śostra šeś l’at mu̯otša ode mńe ‖ to ješče zostav’iła śe tam ‖ vyšła za monž za ukraińca i zostav’iła śe tam za bug’em ‖

Nie chciała jechać tutaj?

ńe xćała ‖ to ńe ńe xćała to tak v’e pańi | to śe ńe xćiało ‖ to śe tak | to śe ńe xćało | bo to ńikt ńe v’edźau̯ na co śe jedźi ‖ pańi ‖ muv’i pańi | že ńe było ‖ tam byl’i l’udźi i učone i ružne ‖ ale každy muv’iu̯ | že to tylko na troxu my jedźmy ‖ pšećeš karta vakuvacyjna | ta ńe p’isało značy | že to pšeśedl’eńe | tylko karta vakuvacyjna ‖ že tylko nas vyvakovujou̯ aby tam zrob’il’i požondek | aby tam značy tego to ftenčas to my śe vrućimy ‖ to fšystko tu jak pšyje-xau̯o śi pańi to fśystko było pevne | že to ńedługo ‖ to ńe-długo ‖ to śedźel’i ludźe tak na tymčasovo | bo to ńedługo ‖ my beńdźemy śe vracać ‖

Biesiady [PŻ20]

Tam w Kamionce Ukraińcy i Polacy razem biesiadowali?

razem ‖ pańi ‖ jak śv’enta ńeras jak pam’entam ješče za polsk’ix časuf to vołal’i ‖ to ńeraz jak pšyxodźi v’ig’il’ja to $^{u̯}$ojćec načy vołau̯ i sumśaduf tyx ukraińcuf ‖ i tego ‖ to stuł byu̯ ješče tak ras | jak pšes ten pokuj ‖ pšyxudźil’i ‖ puźńij nas śv’entkuval’i polsk’e śv’enta ‖ puźńij dva tygo-dńe ukrainsk’e śv’enta ‖ to znovu šl’i na ukraińsk’e śv’en-ta ‖ tak že to ńe było ružńicy ‖ do vojny to ńe byu̯o tam ružńicy ‖ razem x$^{u̯}$odźil’i | razem śe bav’il’i ‖ i žyńil’i śe polacy z ukrainkam’i ‖ i to ‖ to ńe było značy ‖ aš puźńej ve vojne ‖ jak juš pšešl’i ńemcy | jak to to začel’i to fšystko dźel’ić | začel’i to fšystko pšeskaržač i to začeła śe puźńij aš taka b’ida ‖

Domy [PŻ21]

Proszę powiedzieć o wyglądzie domu w Kamionce.

no jak ‖ jak to tak’e domy jak fšystk’e byl’i domy ‖ byu̯ pot słomou̯ kryty | bo tego | bo to tak jakby fšystk’e domy byl’i ‖ no i tak śe m’iškało ‖ było dva | dva ‖ jedno było značy v’eńkše | drug’e tak’i f środku | a puźńej drug’e m’ejše było tak ‖ bo muj ojćec juš pobudovał m’eškańe teras | to dužo by gadać ‖ vłaśńe | že muj ojćec to byu̯ vdov’ec i tam byl’i dźeći te ‖ a […] značy dla nas dvojix to ojćec po-

budovau̯ budynk’i pšyd vojnou̯ | v čšydźestym dźev’ontym | na mam’inym polu ‖ skont matka poxodźiła | tam s tyx ogroduf ‖ tak že jak ojćec zmar | to my śe z matkou̯ | dvoje nas dźeći to śe pšeńeśl’i tam | a te dźeći zostav’il’i śi na tej gospodarcy značy svojij matk’i ‖ tam i tego ‖

Rolnictwo i domy [PŻ22]

Co tam na polach uprawiali?
tu fšystko ‖ pšeńicy | žyto | u̯ov’is | kukurydzy ‖ to fšystko ‖ kartofl’i jak zvykl’e ‖ to značy to ‖
A len też siali?
ńe ‖ lenu | lnu to mau̯o śal’i ‖ konop’i śal’i ‖ najv’encej konop’i śal’i | bo konop’i s tego to fšystko vyrab’al’i puźńij ‖ to močyl’i | tarl’i to fšystko i to fšystko ubrańe i to fšystko značy poxodźiło s tego | s tego ‖ to konop’e najv’encej ‖ lnu tak samo | ale mało ‖ mało lnu śal’i ‖
To kobiety potem tkały?
tak | tak ‖ ńe to tkače to juś tkal’i ‖ to już byl’i spycyjalny m’el’i varštaty ‖ to płutno rob’il’i ‖ to značy i to gruby i to značy i to ćeńk’e na kušul’e na to fšystko ‖ to | to | to było tak ‖
Pilnował pan płótna w rzece?
to ńe p’ilnovau̯ | ale | ale śe v’idźało takoj | bo ńeras śe vuźiło konop’je tam nat tak’e jeźoro ‖ duže było ‖ i tam do tego jeźora vuźil’i to značy tam te konop’e močyl’i i tego ‖ i to s tego vyrab’al’i | bo to fšystko było svojej ruboty ‖ to ńe było tak jak ‖ jak teras | jak tego ‖ […]
Mieszkali tam w ziemiankach albo lepiankach?
ńe | ńe ‖ broń bože ‖ u nas tego juš ńe było pańi ‖
Domy z cegły były?
ńe | drevńa·ne byl’i ‖ u nas byl’i | v’e pańi co | ja pańi pov’em | že tam u nas te tereny juš stańisłavuf | lvuf | tarnopul | to było do tamtej vojny pod austryjou̯ | bo tam juš trošku była kultura l’epša ‖ tam juš tego ‖ bo tam jak brać tam na b’ałorusyji | tam dźe rosyja była to tam načy | jak opov’adajou̯ to ješče teras popšyjiždžal’i stamtont to muv’ou̯ | že byl’i xaty | že na śrotku og’iń pal’il’i | a dym šed do gury ‖ a u nas tego juš ńe było ‖ v’e pańi ‖ bo to juš | to juš było tyl’e l’at ‖ tam austryja to čšymała to to fšystko juš było trošku i·na | i·na kultura | i·na juš tak ‖ i·na to juš budowa była ‖ i·ny juš | całk’em | całk’em i·ny ‖ i·ne tak ‖ dužo ńemcuf ‖ o pot kołomyju to u nas dužo ńemcuv było ‖ načy k’edy ońi zašl’i to juš to ńe pov’im | načy to gdźeś z austryji ješče tego ‖ to tak samo tak’e gospodaže byl’i |

že muv'i tak to śe brało juš troxu to juš inačej to vyglondau̯o ‖

Praca, ubrania i leki [PŻ23]

Taka bardzo rozwinięta wieś.
i pole było | *no źem'a była dobra* ‖ *tak urodzajna i tak že to było juš* ‖ *tak že byl'i gospodaže* ‖
to była ńe taka robota ‖ *moi drodzy* ‖ *to ńe taka robota* ‖ *całe źimy menščyzna m'au̯ ruboty* ‖ *młući̯u f stodole* | *bo čeba było* ‖ *zbože śe pozvoźi to młucou̯ całou̯ źime* ‖ *kob'eta m'ała* ‖ *pšendła* ‖ *to značy jak ot muv'il'i ce konop'i* ‖ *to pšeńdźiu̯o i całou̯ źime* […] *pšendła te ńići* ‖ *puźńij močyła* ‖ *to ńe było k'edy aš tak śe tego* ‖
Kobiety podczas przędzenia razem się spotykały?
xodźil'i tak samo ‖ *na v'ečork'i tak'e* ‖ *jej pojedynčo* | *tak to v'ičork'i da šl'i* | *bo to śi pšykšy takojo* ‖ *posxodzom śi i tego* | *i śp'evały i pšendły* ‖ […]
Jak ludzie ubierali się w Kamionce?
ružńe ‖ *v'e pańi* ‖ *te ukraińce*[y] *to ońi sob'i svoji mode čšymal'i śi* | *a polacy te v'encej* | *že pšyjixal'i z zaxodu to v'encej juš xodźil'i ta jak my tutej značy* ‖ *jak teras* ‖
A Ukraińcy jak chodzili ubrani?
a ukraińce to znovuš tak'e byl'i košul'i vyšyvane | *to juš tego* ‖ *to juš ońi inačej śe ub'iral'i takoj i tak svoje čymal'i mode* ‖
Czyli po ubraniu można było odróżnić Polaka od Ukraińca?
no ‖ *tak že bo to taka juš pšyxodźiła ńedźel'a taka kaval'erka to juš muśau̯ košul'i m'eć tak'e u̯ pask'i* | *vyšyvane pask'i u vzdłuš* ‖ *nu polacy juš tego ńe nuśil'i* ‖
A czy suszyli tam zioła dla zdrowia?
l'ipy ‖ *l'ipy* ‖ *rval'i kv'aty z l'ipy* ‖ *to sušone* | *to już było na tego* | *to już było l'ekarstvo na tego* ‖ *no ale byl'i l'ikaže tak samo i tak samo možna było pujś do l'e* | *ale to było p'erše* | *p'erše* ‖
Słyszał pan o kobietach ze wsi, które zamawiały choroby?
u nas ńe było ‖ *gdźeś tam słyšałem tam v gurax* | *tam za kołomyjou̯ u karpatax tam tyx gural'i to tam byl'i jak'eś* | *jak'eś vrušk'i tak'e* | *že ńeras našy kob'ety* | *jak pošl'i xłopy na vojny to xodźil'i tam do ńix čy śi xłop vrući* | *čy žyji* | *čy tego* ‖ *to to* ‖ *a u nas na v'osce ńe było tak'ix* ‖ *tak ńe zajmoval'i śe tym* ‖

Pana mama szyła ubrania?
šyła | šyła ‖ tak samo ‖ tu fšystko ‖ nav’it mało davała do krafcovej | bo tego to sama šyła na dźeći kušul’i na menščyzn | na tego ‖
Uzdolnione kobiety kiedyś były.
same kroil’i | značy to juš um’el’i to šyl’i | gdźeś ot troxu toj daval’i | toj daval’i do krafcovej ‖ byl’i krafcove tak’e | že tam pošyje ‖ ale dopuk’i co to ńe byu̯o tak za ten groš tak samo | tak łatvo | takoj ‖
Ale ciężką pracę miały kobiety?
nu ćenško ‖ to juš ńe ma co ‖ muv’i pańi | že jakby tak jak teras jakby to śe čeba było i krove podoić | i to značy s tym ml’ek’im zrob’ić požondek ‖ no i jak ja muv’i | no i rubota ‖ pšyxudźiło lato to samo fšystko ‖ ryńkam’i ɣakańe | ten ‖
A jakie były buty?
buty to juš šefc ‖ gumovyx butuf ńe było ‖ v’idźi pańi ‖ jak było tak było | ale v gumovyx butax ńikt ńe xodźiu̯ ‖ […] jak teras pšed vojnou̯ juš trošku była | začeła śe b’ida to zel’ufk’i daval’i gumovy ‖ to juš muv’il’i | že to ńiedobry | bo to značy zylufk’i tylko ‖ pot skura spud a zelufka tylko gumova načy to juš | to juš škodźi na tego ‖ co juš było to juš u gumakax ńikt ńe xodźiu̯ ‖ tak ‖ to juš buty skuža·ne byl’i i tego ‖

Konserwacja jedzenia [PŻ24]

Jak konserwowaliście jedzenie?
to tak konservuval’i ‖ troxu śm’ešne i tego ‖ zabiju śv’ińi ‖ to ńe było luduvek to tego ‖ to braly zavendzovaly ‖ pal’iło śi tam f tym | f kum’ińi i čym to na dym’e to zavendzovau̯o śe tak | zasexło i puźńij to kroil’i tak o ‖ słońine to na smalec topil’i u̯ gark’i i tego ‖ a słońine to jak tego to u̯ garkax pšełožou̯ | pšesolou̯ i u ćasno ub’ije śe i juš ‖ byu̯o tak’e kozorowane ‖ to ńe było tego ‖

Żydzi [PŻ25]

Jakieś inne narodowości prócz Ukraińców były w Kamionce?
tylko žydźi byl’i | a tak’ix ńe było ‖ no i a cygany ‖ tam było pare rodźin cyganuf | ale tak že mało było ‖

Jak wam się mieszkało z Żydami?
dobže śi žyło ‖ dobže ‖ tak samo ‖ značy žyl’i tak | načy jakoś sxodźil’i śi i tak ‖ žydy to pševažńe m’el’i skl’epy ‖ tam to skl’ep ‖ na každej ul’icy žyd m’au̯ skl’ep ‖ bo jak zaprovadźiu̯ ktury | čy ukraińic čy polak | to długo ńe počšymau̯ ‖ bo to byl’i magazyny fšystk’e žydosk’e i ońi

tam fšystko vydaval'i ‖ *to ten načy muśau̯ zl'ikv'idovać* | *bo ońi dal'i svoim tańej i ońi puśćil'i i muśau̯y ońi zafše vyxodźil'i na svoje* | *a te bańkrutoval'i i tego* ‖

Podział jedzenia [PŻ26]

Czy zabitą świnią dzielono się z sąsiadami?
ńe dźel'il'i śe ‖ *to tylko tak było pšet śv'entam'i* ‖ *ńeras p'ijdou̯ na rynek* ‖ *kto ńe ma svoji* ‖ *to idou̯ na rynek čtery* | *čterex gospodažy značy* | *kup'ou̯ śv'ińi jakou̯š takou̯* ‖ *načy sto p'eńdźeśont* | *sto šeśćdźeśont k'ila* ‖ *jak ńe m'ou̯ svoji* ‖ *i puźńij dźel'il'i śe po ćv'arce na čtery i tak śi* | *i tak śi każdy płaćiu̯ načy p'ińendze* | *i tak śe dźel'il'i načy* ‖
A jak swoje się miało?
no jak svoje to svoje b'iu̯ sob'e i svoje ‖
To nie dawało się siostrze czy bratu?
a ‖ *to dźel'iło śe* | *dźel'iło* ‖ *to juš dla śostry* | *dla brata to juš* | *to juš ten* | *to śe dźel'iło* ‖ *ńe tak'e tak aby značy na puu̯ śe dźel'il'i* | *tylko tam čeńść k'edyś* ‖ *jak to zvykle po* | *lucku tak to* ‖

Rozmowa z osobą deklarującą mówienie po „białorusku i polsku”

Rozmowa z OA

Pochodzenie [OA1]

W którym roku urodziła się pani?
f tyśonc dźev’ińset dvudźestym šustym ‖
A jak nazywała się wieś, z której pani pochodzi?
jam’ično | [województwo] *baranov’iče* ‖

Wykształcenie [OA2]

A tam pani chodziła do szkoły?
s počontku tam do školy xodźiłam do | *do jam’ična* | *potem xodźiłam do m’igłod’it* ‖ […] *no a potem v čterdźestym roku vyv’eźl’i nas na sybyr* ‖

Język Jamiczna [OA3]

A po jakiemu mówiło się w Jamicznie?
po polsku […] *i po b’e^{i}łorusku* […] ‖ *tak že dva te jenzyk’i znal’iśmy* ‖ *tam ńe było rużńicy* | *že tam jak’iś b’e^{i}łorus čy polak* | *čy co* ‖ *razem f škole* ‖

Język szkoły [OA4]

W szkole lekcje były w obu językach?
pševažńe po polsku ‖ [lekcje] *byl’i po polsku* ‖ *b’e^{i}łorusk’ego my f tym čaśe ńe m’el’i* ‖ […] *tak že tam ńe było tego b’e^{i}łorusk’ego* ‖ *to juš teras* | *jak potem tego* | *gdźeś po čterdźestym roku* | *jak juš tu ta władza rosyjska začeła* | *to juš tak polsk’i zańikał* | *bo navet ja ješče xodźiłam troxe* | *xyba ze čšy m’eśoncy do školy i juš akurat tak’i okres* | *že nas vyv’eźl’i* ‖

Wywózka na Syberię [OA5]

Czy ojciec miał dużo ziemi? Co było powodem wywózki na Syberię?
muj tata ńedužo źem’i m’ał ‖ *on był gajovym i dlatego vyv’eźl’i* ‖ […] *to ja ftenčas m’ałam ńecałe čternaśće lat* | *ńe* ‖ *brat m’ał dźev’eńć* | *a śostra m’ała dvanaśće* ‖ […] *tak’e byl’i vagony ćel’ence i f te vagony pakoval’i* ‖ *no i jexal’i ńe v’adomo dźe* | *aš pšyjexal’iśmy do arxang’el’ska tam* ‖ *i potem z arxang’elska byl’i punkty rozmaiće* | *po sto* | *po dv’eśće k’ilometry* ‖ *sańami vyv’eźl’i f tak’e barak’i* ‖ *i potem juš do roboty tše było xodźić* ‖ *s tatem xodźiła pomagała* ‖ *potem juš jak’im m’ałam śedemnaśće lat* | *to juš muśałam te norme rob’ić* | *co kazal’i* ‖ *potem f čterdźestym čvartym roku znuf nas* | *bo strašńe juš l’udźe tak um’eral’i* | *tak z głodu i s fšystk’ego vyćeńčone*

były ‖ […] *to juš nas tu potem na połtave* | *pšežućil'i na ukraine* ‖ *i stamtond* ‖ *ješče dva l'ata my byl'iśmy tam* ‖
Czy w Połtawie byli Ukraińcy?
tak ‖ *całe v'osk'i* ‖ *fšystko* | *že tam juš na v'oske možno* […] ‖ *ja już do pracy xodźiłam to na stałe* ‖
Coś zabraliście z domu na Syberię?
ńikt ńe zabrał ‖ *fšystko raptem zabral'i* ‖ *vyšl'i fšystko zostav'il'i* | *krovy* | *śv'ińe* | *fšystko* ‖ *tylko było vyjś na sańe* ‖ *mama popšykryvała p'ežynam'i tak* ‖ […] *ze čšy rodźiny vyv'eźl'i* ‖ […] *f tym jam'ičńe* | *jak tego* | *to ješče dv'e rodźiny byl'i vyv'eźone* ‖ *na^{o}rmalńe gospodaže* ‖ […] *to już był kułak* | *ńe* ‖

Religia w Jamicznie [OA6]

A jak z religią w Jamicznie? Mieliście kościół? Jak świętowaliście?
pšyježdžał pop | *tak'i był vyznačony i pšyježdžał kśonc* ‖ *tak'e byl'i dńi vyznačone* ‖ *na rel'ig'ije do pšyježdžal'i* | *bo na m'ejscu ńe m'el'iśmy* ‖ *był kśonc čšy k'ilometry vańcołuk* | *a m'iłov'idy było śedem k'ilometry* ‖ *pšyježdžal'i na rel'ig'ije* ‖ […] *tam byl'i pom'ešane* ‖ *u mamy śostry* | *no to jak pšyxodźiło polsk'e* | *no to j byl'i polsk'e śv'entoval'i* | *pšyxodźil'i te same znuf* ‖ *tak že ńe było tam jak'egoś oporu* | *tak jak tutaj jakoś tak dźivačńe* ‖

Przyjazd na zachód [OA7]

Kiedy pani przyjechała na zachód?
v čterdźestym šustym ‖ *pšyv'eźl'i nas tutej* | *bo to juš tam orgańizovało polsk'e fšystko państvo* ‖ […] *do žagańa byl'i pšyv'eźeńi* ‖ […] *do žagańa* | *a bo tata* | *v'e pańi* | *s frontu był śe z nam'i rozłončyu̯* | *ńe* ‖ *bo był na front zabrany* ‖ *tam jak zabral'i jego čterdźestym čšećim roku* | *no to dop'ero my śe tu spotkal'i čterdźestym šustym* ‖ *był ra·ny* ‖ *potem tata juš ńe xćał tam do nas vracać tyl'e k'ilometry* | *tylko na svoje śm'eći vrućiu̯ tam do rodźiny* | *do baranov'ič* | *bo ješče zdrov'a ńe m'au̯* | *bo był ra·ny mocno* | *ńe* ‖ *no i potem śe połončyl'i tu pšeš červony kšyž fšysko* ‖ *odnaleźl'i śe* ‖ *to v'e pańi* ‖ *jedne f čterdźestym p'ontym roku rodźina ńektura była ośedl'ona juš* ‖ *no* ‖ *i* | *a my potem odnaleźl'i śe* | *no i końečńe mama xćała juš tu* ‖ *końečńe do rodźiny* | *do sfoix tutej* | *bo tu było dužo s tego jam'ična* ‖
Dostaliście dom na zachodzie?
no tak'e m'el'i ‖ *v'e pańi* ‖ *podaval'i nam i* | *tego* | *dźałečk'i* | *fšystko* | *al'tank'i* | *fšystko* ‖ *bo to pońim'e*[ckie] | *po ńemcu*

zaras to było i tego ‖ m’el’iśmy m’el’i dva pokoik’i | ńe ‖ i kuxenka ‖ al’e jak tata pšyjexau̯ | odnalas i mama końe-čńe ‖ a do fabryk’i pošl’iśmy do pracy ‖

A co to za fabryka?

wełny | tam z wełńane fšystko žečy tam rob’il’i ‖

Jak to się stało, że mieszka pani w Wojcieszycach?

no bo jak mama zaxćała tego tutaj do rodźi·nyx | jak tata odnalas ‖ do rodźiny ‖ tutej dužo našej było ‖ no i dop’ero pšud do kłodavy | bo tu ješče byl’i rusk’e zajen-te f čterdźestym šustym roku ‖ my až dop’ero v jeśeńi tu pšeprovadźil’i śe | a tu ješče ońi s počontku byl’i | ńe ‖ do | ve vžeśńiu my tu śćongl’i ‖ no ojćec m’ał pravo | m’ał i tak pap’ery | že m’el’i gospodarstvo ‖ tym bardźej | že ješče s frontu był po fšysk’im ‖ i tak to ośedl’il’i śe | ńe ‖

Czy w Żaganiu byli jeszcze Niemcy?

[…] *no i tutej | pšećeš tutej teš ‖ jak ješče f čterdźestym šustym roku | co ońi byl’i | to rusk’e | to ješče ńemcy byl’i ‖ to juš vyčyśćil’i ńemcy i rusk’e | jak ix gdźeś tam vyv’eźli čy co i o ‖ i my tu juš pšyjexal’i ‖*

Mąż z Jamiczna [OA8]

Kiedy wyszła pani za mąż? Kim był pani mąż?

no čterdźestym usmym vyšła za monš | ńe ‖ ano teš m’ałam ‖ monš był | v’e pańi | też navet z taka rodźina ‖ mojej mamy śostra i jego | mego menža ojćec | to byl’i braća | ńe ‖ tak śe troxe ź dźećinstva tam znal’i śe ‖ no ftenčas to | to jak’eś čšynaśće lat m’ała | al’e tak znal’i śe f pam’ećći ‖ no | al’e jak tu s frontu | jak začel’i tego zvalńać | to jeden | drug’i ‖ tutaj dužo tak juš zježdžal’i śe ‖ no i pšyjexał | bo pam’entał nas | mame | tata ‖ i tak śe zapoznal’i ‖

W ogóle chcieliście jechać na zachód?

xćel’i ‖ bože xćel’i ućekać […] *poprubovał’i tego žyća ‖*

I co? Byliście zadowoleni czy zawiedzeni zachodem?

no inačej […] *‖ v’edźel’i | že bendźe nam dobže ‖ nobo go-spodarstvo zara dostal’i i tego ‖ śedem ɣektary śmy m’el’i ‖ no trudno było s počontku ‖ muśau̯ tata końa vźońś z undry* [UNRRY] | *potem krove vźel’iśmy ‖ no byl’i juš młode | co juš też dvadźeśćia jeden rok m’ał to teš* […] ‖ *tak že juš možna było sob’e poradźić | pomuc rodźicom ‖ tak na raźe do fabryk’i ńigdźe śe ńe brało | tylko za źe-mie śe vźeło ‖* […] *muv’e pańi | dužo tam ·za buga l’udźi pšyjexal’i | že svoje krovy m’el’i | svoje końe m’el’i | całe | ńe ‖ to tym było letko ‖ a jak my byl’i no s syberyji | to ńic ńe m’el’i ‖ tylko jak stuj ‖ byl’e jak | fufajka i te val’onk’i ‖*

Mieszane małżeństwa [OA9]

Czy w Jamicznie były mieszane małżeństwa?
tak ‖ byl’i m’ešane | navet v mojej rodźińe było m’ešane ‖ bapća była polka | o a potym […] *vyšła dała sob’e | syna to jako był adam | to był teš polak i jedna curka to teš | a* […] *te rešte potem vyšła za monš za rusk’ego | za b’e*^{i}*łorusa | ńe ‖ to juš | no tak’e byl’i podźelone | ale do końca žyća ixego było tak spokojńe i dobže ‖ i dźeći to juš | które śe potem znal’i śe | bo to było k’edyś ‖ tyle ońi lat m’el’i a my dorastal’i ‖ tak teras o juš tam ńic tak’ego ńe ma ‖ tylko jedna została śe ‖ to fšystko juš poum’erało ‖*

Syberia [OA10]

Tata na Syberii pracował jako gajowy?
a skont ‖ v l’eśe dževo rombal’i f tajgax ‖ tam tylko las i ńebo | v’encej ńic ‖ a mrozy tak’e byl’i | že p’eńdźeśont stopńi ‖ juš ftenčas ńe šl’iśmy do roboty ‖ čšeba było xodźić po dźeśeńć […] *k’ilometry v jednom strone ‖ vyxodźil’i čuć śv’it* […] *za ćemne pšyšl’i ‖ tylko tam ńe było | že l’udźi zav’eźl’i čy co ‖ ńi l’ičyl’i śe v ogule tam z l'udźm’i ‖*

Dom [OA11]

Jak wyglądał pani dom w Jamicznie?
no narmalńe ‖ tego džev’any ładny domek m’el’iśmy ‖ było gontam’i okryte | tak’e gonty byl’i zam’ast tej | tego ‖ čtery pokoje teš ‖ no i ješče v’e pańi | no ńe v’em jak to | bo ja dva lata temu byłam to ješče stał ‖ […] *ja jeźdźiłam do | bo to juš tu bl’ižyj | bo do svoix rodźiny śe jeźdźiło ‖ može jak’eś z dvadźeśća | može v’encej razy ‖ dva lata xyba byl’iśmy jeźdźil’i ‖ to jedne jexal’i ‖ pojexałam ja | to ješče stoi ‖ tam cały čas było počta ‖ to ońi reperoval’i i reperoval’i i počta f tym dom’e była ‖*

Pustka [OA12]

Wojsko rosyjskie krzywdziło ludzi tutaj?
a ńe […] *one jak fšystko ńemcy zabral’i i rusk’ix te vojsko ‖ my juš pšyšl’i pustk’i byl’i ‖ był tu tak’i tym zajenty | tym’i fśam’i | tak jakby był sołtys | ńe sołtys ‖ bo ftenčas ješče samo śe rospočynało f ćterdźestym šustym roku ‖ vestag ‖ on tam tak na dol’inkax m’eškał ‖ i potym sp’is l’udźi ‖ fšystko m’el’i i tu pšyjexało ‖ państvo polsk’e fšystko ‖ i dop’ero ‖ to ńe to | že vešl’iśmy jak xćel’i ‖*

Wspólnota [OA13]

Pomagali sobie ludzie?
pomagal’i jedne drug’im ‖ dobže k’edyś | tak v’encej jakoś było fspułčuća jeden z drug’ego ‖

Połtawa [OA14] **W Połtawie sami Ukraińcy byli?**
tak ‖ tam same ukraincy byl'i | to juš rodov'ite byl'i ‖ tak jak i tam v rosyji byl'i ‖ byl'i i žborak'i | ale byl'i ixe pšeše-dl'eńcy teš ‖ tam za kare rozmaite ten stal'in tam ośedlał | bo tam dobrego ńic ńe połončyl'i w l'eśe tylko barak'i tak'e byl'i porob'ione ‖ i tak śe žyło ‖

Ukraińcy [OA15] **Czy na zachód przyjechali Ukraińcy?**
same polacy ‖ ońi ńe mogl'i | bo ońi tam žyl'i juš na stałe | tylko | že nas pšyv'eźl'i ‖ my do pracy tam | a tam ńeskoń-čone też ɣektary było tego ‖ a to juš f čaśe povoje·nyx teš tak l'udźi brakovało i tak pxal'i tyx ludźi | svoix polakuf | gdźe tylko dźury ‖ bo xłopuf prav'e ńic ńe było ‖ fšystko s frontu pog'ineło | bo potem dužo tyx kob'et tak'ix samyx vdovuf było ‖

Mąż [OA16] **Jak to było z pani mężem?**
no ‖ on pšyšet tego | s frontu ‖ bo ja jego z domu teš tak ź dźećinstva pam'entałam ‖ no ‖ a rodźice bardzo śe do-bže naše znal'i tam z ńim'i ‖ potem p'isal'i l'isty to | to | že no | že potem już za monš pogodźil'i śe | že vyjde ‖ a m'ałam i·nyx xłopakuf | ale tak člov'ek był b'edny | on b'edny ‖ najl'ep'ej było tak zrob'ić ‖ i monš juš dvadźeśćia p'eńć lat jak zmar ‖

Kościół [OA17] **Kiedy kościół w Wojcieszycach zaczął funkcjono-wać?**
ješče xyba s pare lat po nas xyba ‖ z jak'eś ze śedem lat potem začou̯ čy·ny ‖ bo tu ńic ńe było ‖ fšystko rusk'e zńi-ščyl'i ‖ to fšystko tam i końe stal'i | i fšystko było zńiščo-ne ‖ no f kłodav'e bral'i [ślub] ‖ *ja brałam f ćterdźestym ósmym roku f styčńu ‖ to ješče sańam'i jexal'iśmy | bo to ludźe ·za | ·za buga było | popšyvoźil'i to fšystko ‖ tak'e stroje | te dzvonečk'i na końa ‖*

Remont kościoła [OA18] **Sami remontowaliście kościół?**
tak ‖ fšystko vyremonto[wać] ‖ *no l'udźe sam'i ‖ my sam'i ‖ same ‖ tutaj co ośedleńce byl'i i ołtaš zrob'ił tutaj była* [...] *to on zrob'ił ołtaš był ‖ jej ojćec | tej mojej koležank'i ‖ no i tak potym tak'e juš śv'enceńe ‖ to | to śe starało ‖ pšećeš l'udźe też byl'i tak'e mondre i učone ‖ i doxodźil'i svojego ‖ i tak jedne z drug'im'i ‖*

Pałac [OA19] **A co to za pałac jest we wsi?**
no to tam byl'i | *było pałac był* ‖ *bo to pońem'ecku* [poniemiecki] ‖ *my ješče jak tu pšyjexal'i to tam ješče troxe pare ńemek było* | *ńe* ‖ *no a to śl'ičńe było* | *tak'e bardzo ogrodzone to było ładńe* ‖ *jak'e tam był park ładny f tyx dževax* ‖ *tu pońem'ecku było* | *ńe* ‖ *bo navet potem* […] *pegery śe rospočynal'i* | *to jak dožynk'i čy co rob'il'i* | *to tu tak p'eńkńe było* ‖ *potem fšystko juš začel'i budować* ‖ *te obory stav'ać* ‖ *fšystko* ‖ *i juš inačyj* ‖

Żydówki [OA20] *no i pšećeš i žydufk'i xodźil'iśmy razem* ‖ *koležeństvo było* ‖ *do škoły* ‖ *k'edyś tak ńe było* | *že tam* | *tam o žydufka čy jakaś ruska* ‖ *a to teras tylko* ‖

Syberia [OA21] **Byliście wpisani na listę do wywozu na Syberię?**
a skont ‖ *my ńic ńe v'edźel'i* ‖ *było v nocy nad ranem* ‖ *gdźeś xyba čšeća godźina było v nocy* ‖ *pšyšl'i uzbrojone rusak'i* | *bo to było juš rusk'e ob'jel'i nas* ‖ *i było dvadźeśća m'inut zebrać śe* ‖ *no to mogła mama* ‖ *zabrała nas* ‖

Bez band [OA22] **Na Ukrainie napadały na was bandy UPA?**
ńe ‖ *bo to głemboko było tam* ‖ *to ńe tu bl'sko* ‖ *dal'eko my byl'i* ‖ *połtava* ‖ *tam też bardzo dobže nam tam potem było* | *bo te krovy ludźe m'eli* | *mleka mogl'i dostać i xoć był osobno* ‖ *teš gotovać* | *mało kto gotovał* | *bo ńe było š čego* ‖ *teš tak'e fspulny koćoł był* ‖ *gotoval'iśmy* | *ńe* ‖

W Połtawie [OA23] **Jak żyliście w Połtawie?**
ja juš do pracy xodźiłam to na stałe to muśałam | *ale mama tam pošła na v'oske tej* | *coś pomogła tej* | *kturejś kob'eće tam* ‖
Czyli ludzie żyli w zgodzie?
dobže ‖ *tam ńic broń bože* ‖ *bardzo gžečńe z nam'i śe opxodźil'i* ‖ *bardzo* ‖ *pšećeš tak'e byl'i f tak'im v'eku* ‖ *i u ńix dorastal'i i my do pracy xodźil'i* ‖ *tak že ńe było jak'iś vyzv'iskuf čy jak'iś zagrožeńe* | *jak to tutaj še rob'iło bl'ižej na ukraińe* ‖

Powrót [OA24] **Chciałaby pani wrócić i na stałe zostać w Jamicznie?**
tam juš fšysko ‖ *u nas juš o staršyx ludźax* | *jak to po fśax śe* | *v'e pańi* | *juš začyna śe tak'e* […] *ale som jak tak v ńekturyx m'ejscax* | *jak'e to stare již domk'i* | *fšystko rob'ou̯ śe* | *ńe* ‖ *tam o co v jam'ičńe* | *teraz v zešłym roku była to* | *jeźdźiła kuzynka to muv'i* | *že mało co zostało* ‖ *to juš tak*

dojžała ‖ to co zdonžyło do m'asta za młodyx lat vybrać śe tam do baranov'ič prace | a tak fšystko klapa ‖ s tyx kołxozuf tam mało co ‖

Mąż w partyzantce [OA25]	**Mąż od razu przyjechał ze wschodu?** *pobył rok času ‖ rok pracy	bo on dop'ero f čterdźestym śudmym z vojska był ‖ ješče gdźeś tu na b'eščadax byl'i na tyx	f partyzantce tej ‖*
Mieszkańcy lubuskiego [OA26]	**Byli tu ludzie z centralnej Polski?** *byl'i	byl'i ‖ no ‖ ńekture tutej byl'i ‖ zajmoval'i teš m'eškańa ‖ byl'iśmy ‖ ale teš fšystko f požontku było ‖ ńe že to my tak'e čy ońi tak'e ‖*
Kazaszka [OA27]	**Czy ktoś robił wam przykrości z tego powodu, że przyjechaliście z Syberii?** *ńe ‖ a skont ‖ fšystko było f požontku ‖ ńe było to jeden drug'ego tego ‖ to teras o skońś vracajou̯ ješče ‖ jak to u nas te jedna kazastanka jest to teš tak do tej kob'ety cały čas ‖ a to ruska jest ‖ no jaka ru ‖ była jej mama umarła ‖ ńedavno ten był pogžep ‖ naš kśonc z rußa-nek teš* […] *śe muv'i ‖ jaka ona ‖ pšećeš ona taka sama rodov'ita ‖ jaka ona ruska ‖ inačej ńe ‖ a to ubl'ižajon ‖ a s počontku tego ńe było ‖* **Tutaj z Kazachstanu mieszka ktoś?** *jest ‖ tam v blokax jest ‖ ona teras xyba v jak'ix može z dźeśińć lat jak ońi pšyjexal'i ‖ puźńej pšyjexal'i	ńe ‖ a f tyx blokax dostal'i m'eškańe ‖ brat ‖ bo to poxodzeńe byu̯o tam jak'eś	znuv že tam u ńemčex brat m'ał i žone ‖ za žone ‖ to tam śe ońi zostal'i i on* […] ‖

Rozmowa z osobą deklarującą mówienie po „polsku i białorusku”

Rozmowa z MB

Rok urodzenia i data przyjazdu na zachód [MB1]

W którym roku pan się urodził? Rok przyjazdu na zachód?
f čšydźestym drug’im ‖ *no muv’e vam* | *dvanaśće* | *čšynaśće l’at jak my tu pšyjexal’i* ‖ *f čterdźestym šustym roku* | *na v’osne my tu pšyjexal’i* ‖

O Rudni na wschodzie [MB2]

Jak nazywała się wieś, w której mieszkał pan na wschodzie?
no to jest rudńa | *taka v’oska ńedal’eko m’astečka* | *pov’at ivacev’iče* | *vojevuctvo bžesk’e teraz obecńe* | *bo pše·tem było baranov’iče* | *a teraz inačej jest* ‖ […] *cześć pol’akuf m’eškała v’ekšość* | *a cześć m’eškała b’ałorusuf* | *bo to tak’e ludność vym’ešana taka* ‖

Język domu i szkoły [MB3]

W domu mówiliście po polsku czy po białorusku?
tak i tak ‖ *tak i tak śe muv’iło* ‖ *jak śe spotkało s tym’i xłopakam’i* | *to se normalńe muv’iłem po b’ałorusku* | *a v domu po polsku* ‖ *bo i škoła była polska normalńe* ‖ *škoła była polska* ‖ *po polsku śe učyl’i* ‖ *puźńej jak juš rusk’e* […] *fkročyl’i tam do nas* | *no to już jenzyk polsk’i zag’inou̯* | *a byu̯ rusk’i v’encej byu̯* ‖ *a puźńej znovu s koleji jak ńemcy fkročyl’i do nas tam* | *tam było puu̯ na puu̯* | *puu̯ b’ałorusk’i* | *puu̯ ńem’eck’i byu̯ jenzyk* ‖ *i lekcyje śe otprav’al’i puu̯ ńem’eck’e* | *puu̯* [b’ałorusk’e] ‖

Rodzice [MB4]

Rodzice mieli duże gospodarstwo?
čšy γektary ‖ *čšy γektary źem’i m’el’i* ‖

Kościół i cerkiew [MB5]

Czy w Rudni była cerkiew lub kościół?
była cerk’ef ‖ *b’ałoruśińi xodź’il’i do cerkv’i a pol’acy xodźil’i do kośćoła* ‖ *obok zaras kośćuł był drevńiany* ‖

Przesiedlenie [MB6]

Jak tu przyjechaliście, to jak to się odbywało?
to my pšyjexal’i jako repatryjanći ‖ *tutej pšyjexal’i* ‖ *tu m’eškańa pońem’eck’e stal’i* | *to ośedlal’i my śe tutej* | *ńe* ‖ *bo my fp’erf m’eškal’iśmy v z’v’eżyńu* | *a puźńej nas somśad rok prendzej pšyjexau̯ f čterdźestym p’ontym* ‖ […] *a to naš ńedal’ek’i somśad byu̯* | *no to muj ojćec skomuńikovau̯ śe i pšeprovdźil’i my śe tu do drezdenka* ‖

Przesiedlenie było przymusowe, czy kto chciał?
kto xćau̯ ‖ *a račyj było pol’akuv vyśedlal’i stamtont* ‖ *pol’akuv račej vyśedlal’i* | *ńe* ‖ *al’e xto xćau̯ załatv’au̯ i ńe było žadnyx problemuv* | *bo o to xodźiło* | *że rusek fšysko m’ał pod sobom* | *żeby te zaxodńe źem’e ośedl’ić* ‖ […] *bo ńemcuf vyśedl’il’i* | *ńikogo ńe było* ‖ *ći co m’eškal’i v drezdenku* ‖ *to ći co pracoval’i u̯ ńemca tutej potčas okupacyji* | *to ći pozostaval’i* ‖ *a puźńej tu s poznańsk’ego pšyježdžal’i* | *no i čeńść stamtont popšyježdžal’i to zaośedl’iło śe* | *a tak to puste ul’ice stal’i* ‖

Pamięta pan podróż na te ziemie?
źimom v vagonax tovarovyx ‖ *v vagonax tovarovyx jexal’iśmy* ‖ […] *v čterdźestym p’ontym vyjexal’i* | *a v čterdźestym šustym f styčńu pšyjexal’i my tu* ‖ *źimom* ‖

Przezwiska [MB7]

Jak na was mówili inni tutaj?
repatryjańći ·za buga ‖ […] *ńe muv’il’i s kresu· fsxodńix tylko ·za buga* | *zabugov’ec* ‖ […] *poznańak’i to tylko* [mówili] *zabugofce* ‖

Język na zachodzie [MB8]

Na zachodzie mówiliście po polsku?
tak ‖ *seńkato* | *seńkato* | *al’e muv’il’i normalńe* ‖

Kształcenie, wojsko i praca [MB9]

A ile pan klas skończył?
śudmej kl’asy ńe skońčyłem | *bo puźnij pošedłem za šefca śe učyłem* | *al’e to też byl’i v’ečorove ješče kursa* ‖ […] *a puźńej jak pofstały te brygady espe junakuf no to śe zaćongnełem i ɣeja z drezdenka na krakuf* ‖ *i tam dop’ero z vojska vrućiłem jak już m’au̯em dvadźeśća čtery l’ata* ‖ *bo tam puźńej do vojska no i v novej xuće pracovałem* ‖ *bo tu ńe było pšyšłośći dla mńe* ‖ *a to młodźeš to verboval’i tutej* | *ńe* ‖ […] *čtery l’ata tam rob’iłym* | *puźńij do vojska pošłem i z vojska juš vrućiłem tutej* ‖

Wieś i futera [MB10]

Jak wyglądała wioska, w której pan mieszkał?
drevńane domy | *poro·žucane možna pov’edźeć* ‖ *bo tam bardzo dužo polakuv byu̯o* ‖ *vojsko p’iłsuck’ego jak byu̯o* | *nadana im* | *uńi tak zvane futera* ‖ *te źem’a byu̯a nadavana* ‖ *ktužy służyl’i v vojsku za p’iłsuck’ego i tam puźńij daval’i futera tak zvane* ‖ *i ony śe tam budoval’i* ‖ *jeden od drug’ego dosyć daleko* ‖ *i ońi m’el’i tam bardzo dužo ɣektaruv źem’i i obrab’al’i to fšystko* ‖ *ale puźńij jak rusek vešed* | *zańim ńem’ec vešet* | *ńe* ‖ *juš po ńemcax jak rusek vešet fšystk’ix na syb’ir povyvoźiu̯* ‖ […] *a to fšystko*

pozostav’al’i ‖ a tu s polsk’i fšystko tamte te vojskove to tam osadńicy tak zvane byl’i | ńe ‖ osadnicy p’iłsuck’ego ‖ bardzo dužo tam byu̯o na tyx terenax b’ałorusk’ix ‖ bo tam źem’a dobra byu̯a | no i ońi tam śe ośedlal’i tak ‖ no a ńem’ec jak vešed otstompyvau̯ ‖ tam pacyf’ikacyja rob’iu̯ v’oskuf | które bl’ižej ‖ dalej byl’i od m’asta o·daleńi | bo partyzantka śe pšečymyvau̯a ‖ no ta ludność zgańal’i do stodou̯y čy do jak’ejś šopy | potpalal’i ‖ a v’osk’i same z očy zńikal’i ‖ pal’iło śe dźeń i noc tam ‖ dalej od m’asta już ot tej | tej | tej komendy ńem’eck’ej co byu̯o | bo partyzantka tam śe v’ency učšymyvau̯a | ńe ‖ jedźeńe | ńe jedźeńe i tak dalej to to fšystko pal’il’i ‖ bardzo dužo tam napalonyx v’osek ‖

Ale to Niemcy robili?

ńemcy jak już odstompyval’i stamtont | ze fsxodu ućekal’i ‖ to po tej drodze to fšystko tam rob’il’i to ‖

To dużo ludzi zginęło.

bardzo dužo v’osek pog’ineu̯o ‖ to muv’e ludźe normalne do stodou̯y zamykal’i | podlal’i benzynou̯ i do kou̯a ješče z karab’inam’i stanel’i | potpal’il’i i końec ‖ to śe duśiu̯o žyfcem ‖ pal’il’i śe l’udźe ‖ žyfcem ‖ tak samo ž žydam’i ‖ žydofsk’e byu̯o m’astečko to ńeduže byu̯o byteń | ale puźńij pozgańal’i | v geto zrob’il’i i za m’eśonc čy za dva tyx žyduf fšystk’ix roščelal’i ‖ to na vu̯asne oču v’idźau̯em jak voźil’i ix ležonco f samoxodax ‖ no a tam te m’eškańa | to znovu jak šl’i na fsxut ńemcy to stamtont osadńikuv vyśedlal’i ludźi | ludność ‖ no to na te m’eškańa pšyvoźil’i v’encej b’au̯oruśi tak’e ‖ b’au̯oruśi | rusk’e | to tam v’encej s tamtej strony pšyvoźil’i ze fsxodu i tu śe ośedlal’i ‖ też byu̯a b’eda | ńe | bo jak vyśedl’il’i ix to ńic ńe vźel’i ‖ to byu̯o okres źimovy | ańi jedzeńa | ańi ńic ńe byu̯o ‖

A to było przymusowe wysiedlenie?

tak | tak | bo to ńem’ec vyśedlau̯ stamtont ‖ ńem’ec jak šedu̯ na fsxud v’encej ‖ no to ńem’ec vyśedlau̯ to fšystko ‖

A dokąd?

no tu v’encej pot polskom obecńe grańice | ńe ‖ pod bžeść v’encyj ‖ pot polskou̯ | bo to polska ta | bžeść jest na grańicy b’au̯orusk’ej i polsk’ej | ńe ‖

Syberia [MB11]

Na Syberię wywozili też?

tak | bo tak vu̯aśńe muv’e tyx osadńikuf p’iłsuck’ego ‖ tak zvane kuu̯ak’i ‖ bo to byl’i jak m’au̯ dv’e | tšy krovy | a te osadńicy m’el’i navet po dvanaśće | po p’entnaśće kruf i ony jako kuu̯acy śe nazyval’i | za rusk’ego i ony to fšystko

vyvoźil'i ‖ *ku̯akuf* ‖ *jak te kou̯xozy* | *ńe kou̯xozy zaku̯adal'i puźńij juš* ‖ *ońi to fšystko vyvoźil'i* ‖ *tam bardzo* | *masa ludźi tam pog'ineu̯a pšećeš* ‖

Przezwiska i ubrania [MB12]

A wtedy to było ważne, że nazywali was „zabugowcami"?
tak ‖ *jak tu pšyjexal'i* | *to pšećeš poznańak'i to tylko* [mówili do nas] *zabugofce* ‖ *a jak* ‖ *no tak'ej kultury ńe byu̯o* | *jak tu f poznańsk'im* | *bo kob'ity xodźil'i jak mogl'i* ‖ *bo šyte košule* | *ńe košule to fšystko byu̯o tkane na krosnax ze lnu rob'one* ‖ *menščyźńi tak samo* […] *no tak'i ub'ur byu̯* ‖ *a puźńij jak juš tu pšyjexal'i to juš po ńemcax čy po tym čy po tym* | *juš tego ubrańa gdźeś śe tam natargovau̯o* | *ńe* ‖ *to juš inačej śe ub'iral'i a p'erše dńe to tak* | *to jak kargule* ‖ *vyp'iš* | *vymaluj jak kargule* ‖ *tylko kargule latem jexal'i* | *a my źimou̯* ‖

Rzeczy zabrane w czasie przesiedlenia [MB13]

Co zabraliście ze sobą w czasie przesiedlenia?
a jak'iś suxy prov'ant ‖ *xleba śe nap'eku̯o tam i słońina jak ta na dźe·nym požontku byu̯a cybula* | *no i krovy śe doiu̯o tam bo krovy* | *końe bral'i my ze sobou̯* ‖ *tak* | *bo jak tu pšyjexać to čym* ‖ *s pustym'i reńkam'i* […] *krovy* | *końe možna byu̯o zab'erać fšystko* ‖ *najgožej byu̯ pšeładunek z rusk'ix vagonuf na polsk'e* ‖ *bo tam čšeba rob'ić rampy* | *ńe rampy* | *pšeprovadzać z vagonu do vagonu* ‖ […]

O rodzinie i warunkach życia [MB14]

Nie było panu żal zostawiać tam domu, gospodarki?
v'e pańi | *že ńe* ‖ *śostra tam zostau̯a* | *no xyba dva lata temu jak zmaru̯a* ‖ *tak* ‖ *bo ona ńe vyjexau̯a* | *bo monž byu̯ na fronće ješče i zańim vrućiu̯ to my vyjexal'i* ‖ *tak že ona ńe mogu̯a z dźećm'i i s teśćovou̯ vyjexać sama* | *ńe* ‖ *no i zostau̯a* ‖ *no jak on vrućiu̯ z vojska* | *s frontu to tam jakoś zostal'i i tak zam'eškal'i tam i m'eškal'i do teras* | *ńe* ‖ *no* | *ale tam teras też dužo śe pozm'eńau̯o* ‖ *bo ja f śedemdźeśontym roku byu̯em tam u ńix na odv'edźinax* ‖ *a tam dužo śe pozm'eńau̯o* ‖ *i·na kultura* | *inačej tam te budynk'i sou̯ budovane* | *to fšystko* | *ńe* ‖
No tak. Już rozwinęli się trochę.
tak ‖ *již i gas majou̯ fšystko na v'oskax popodłončane* ‖ *ńe podłončone tylko v butlax* | *ńe* ‖ *juš tam ńe čšeba dževa f tyx p'ecax pal'ić* ‖ *a ten p'ec* ‖ *f p'ecu śe pal'iu̯o* | *ta jak ta kargulova bapća na p'ecu f kožuxu ležau̯a* | *čy na kožuxu* ‖ *tak'e p'ece byl'i* ‖ *coś śe gotovau̯a tam śe gžau̯o* ‖

No tak, bo tam zimy bardzo srogie są. To nie to, co tutaj.
tam ńe byu̯o źimy | jakby ńe byu̯o povyžyj metra śńegu ‖ ńe byu̯o ‖ co roku tam byu̯o povyžej metra śńegu ‖
To tylko saniami można było się ruszyć?
vyłončńe sańe ‖ vyłončńe sańe ‖ źimou̯ tam voza tam ńe vyćongal’i | tylko vyłončńe sańe | ńe ‖

Rodzina [MB15]

Pana ojciec jeszcze coś robił oprócz gospodarki?
ojćec ješče dodatkovo tam pracovou̯ v m’eśće | bo nas byu̯o p’eńćoro z domu ‖ no ‖ śostra jak za monž vyšu̯a to nas čterex zostau̯o ‖ puźńej jak ńemcy vešl’i i puźńej rusek jak šet s povrotem na ńemcy tak zam’ast do ńem’ec zabrać na prace | to braća pošl’i do partyzantk’i ‖ a s partyzantk’i jak juš sov’eći vešl’i na naše tereny to vrućil’i s povrotym i za m’eśonc času do vojska i oba xu̯opak’i zg’inel’i tam na frońće ‖ puźńej ojćec zaxorovau̯ s tego fšystk’ego to jak | na moix barkax fšystko zostau̯o ‖ to pole obrab’ać | oborńik voźić i tak dal’ej | ńe ‖
No tak. A jeszcze pan był dzieckiem.
ńe to muv’e | dvanaśće | čšynaśće lat | no ‖ dobry čas ‖ to ńe byu̯o tak pojedynčo ‖

W wagonach [MB16]

Jak to było w tych wagonach, w których jechaliście tutaj, skoro to było zimą?
p’ecyk’i byl’i postav’ane v vagonax ‖ tak’e želazne ‖ rura pšez dax v vagońe i śe tego ‖ bydło tam słoma tam gdźe indźej tam po dv’e | po tšy rodźiny jak byu̯o mńejše dv’e rodźiny | račyj v’enkše to dv’e rodźiny v vagońe byu̯o | a tak to po čšy rodźiny ‖ i źimou̯ śe jexau̯o ‖ źimou̯ | źimou̯ ‖ no i po drodze červony kšyš tam pomagau̯ ‖ jedzeńe davau̯ | tam p’iće davau̯ | tam pačk’i davau̯ | prov’ant suxy davau̯ | červony kšyžy byl’i po drodze i tak pomagal’i tym repatryjantom tak zvanym ‖ no jak juš transport śe zbl’ižau̯ do tej m’ejscovośći to juš vynośil’i fšystko na stacyje ‖

Początek nowego życia [MB17]

I jak na początku dawaliście sobie radę tutaj?
no jak to mu̯odźeš to my daval’i sob’e rade | ńe ‖ daval’iśmy sob’e rade jako mu̯odźeš zafše śe dogada jakoś | ńe ‖ čy tak’i | čy tak’i to śe dogadajou̯ ‖ no a stažy ludźe to teš v’encej gospodarkou̯ śe zajmoval’i | ńe ‖ v’encej śe gospodarkou̯ zajmoval’i stažy ludźi ‖ tu ńe | tu ńe byu̯o tak źle ‖ tu byu̯o f požontku ‖ somśaduf m’el’iśmy dobryx | bo

somśedźi tam zaraz napšećifko ćotk’i to ona za kal’išem poxodźiu̯a ‖ stamtont ona | brońevo jak’eś tam jest za kal’išem ‖ i ona stamtont poxodźiu̯a i tu m’eškau̯a ‖ jej monš tyž byu̯ po frońće zostau̯ v angl’ii ‖ to on dop’ero po dvux latax pšyjexau̯ ‖ ona sama z dvojga dźećm’i tu provadźiu̯a gospodarke ‖ to tak sol’idna | sol’idna | uččiva kob’eta byu̯a ‖ pomagau̯a po prostu ‖ pomagau̯a ‖ brońevo ‖ to gdźeś kou̯o kal’iša čy za kal’išem ‖ gdźeś s tamtyx stron ‖

A Niemców już nie było jak przyjechaliście?

my jak pšyjexal’i to ńemcy okurat vyśedlal’i s tyx v’osek ‖ […] o ńemcax to žona pov’e ‖ jak ix vyśedlal’i tutej ‖ […] ona v’e | bo ona poxodźi tu z drafska žona ‖ i ona po ńem’ecku to fšystko lep’ij švargočau̯a jak po polsku ‖ bo z ńemcem pol’icyantem ony m’eškal’i ‖ pol’icyant m’eškau̯ po jednej strońe a žona m’eškau̯a z dvoma braćm’i […] matka po drug’ej | bo ojćec byu̯ v ńevol’i ‖

Granice [MB18]

tam gdźe ja poxodze to pšećeš to fšystko polsk’e tereny byl’i ‖ do m’ińska byl’i polsk’e tereny ‖ baranov’iče | słońim to fšystko polsk’e tereny byl’i ‖ rusek puźńij zabrau̯ ‖

Wołyń [MB19]

mordoval’i to masovo ‖ ja tu ɣ’istor’e pačau̯em f tel’ev’izože vu̯aśńe muv’il’i o vou̯yńu ‖ o vou̯yńu vu̯aśńe muv’il’i ‖ ta upa banda | banda upa i te ješče jedna orgańizacyja tyx ukraińcuf ‖ banderofce o ‖ banderofce i upa to najv’encej mordoval’i l’udźi tam na vou̯yńu ‖ vu̯aśńe o vou̯yńu byu̯o to ‖

Kobiety [MB20]

a to v’idźiš jak to jest ‖ kob’ety rob’il’i | kob’ety źimou̯ cau̯e źime m’el’i robote | zajeńće ‖ pšendl’i i čšepal’i ‖ fšystko rob’l’i ‖ a co teraz majou̯ ‖

Przed ślubem [MB21]

k’edy to byu̯o | k’edy to byu̯o ‖ […] *pyre poznańskou̯ ‖ my jak še zapoznal’i to nas ńikt ńe sfatau̯ ńi ńic ‖ m’eśonc času i ślub bral’iśmy ‖ no jak ‖ m’eśonc času ‖ do k’ina dva razy pošet na spacer | za źimno m’i byu̯o spać samemu i na źime my śe ožeńil’i ‖*

Podczas przesiedlenia [MB22]

bo my v normalnyx vagonax to my m’el’i końe | krove | ofce navet ojćec pšyv’us tutaj ‖ ino psuf ńe volno i kotuf byu̯o pševoźić ‖ a ja m’au̯em tak’ego žuu̯tego psa jak l’is i pšyv’ozłem go ‖ bele słomy byl’i i bele vyjou̯em | tam zau̯ožyu̯em l’ixter sxovau̯em | bo na grańicy to rusk’e

xodźil’i | m’el’i tak’e p’ik’i dvumetrove druty | čy tam xtoś ńelegalńe pšyježdža z nam’i || i tym’i drutam’i b’il’i tam f te | f tou̯ słome spravdzal’i || całom słome spravdzal’i || bo na grańicy nas zamknel’i | fšysko skontrolovaly dop’ero no || ńe volno byu̯o vyxodźić z vagonu ||

Włosi [MB23]

Tu byli Włosi?
tak || tak || vu̯aśńe cau̯a ta maršau̯kofska to same ital’jany m’eškal’i po vojńe || ja ńe v’em jak’im cudem || čy ońi tu za ńemca pracoval’i | čy ońi z ńem’ec vracal’i | tu zostal’i | no || cau̯a ul’ica byu̯a ix || xrobrego ul’ica | maršau̯kofska ul’ica || same ital’jany m’eškal’i | no ||

Województwo [MB24]

to navet drezdenko byu̯o || vojevuctvo poznańsk’e byu̯o drezdenko || drezdenko należau̯o po vojevuctvo poznańsk’e | o || puźńej na źelonom gure pšežućil’i || a kupe lat należau̯o do poznańsk’ego || […] *a puźńej te podźały | ńe podźały jak začel’i tam rob’ić to fšystko podźel’il’i na skrafk’i mau̯e ||*

Dokumenty i siostra [MB25]

tam to byu̯ || ojćec m’au̯ || ješče do dźiśaj mam ješče te dokumenty stamtont || co pšyv’eźl’i | co zostau̯o tam || to fšystko mam || […] *ale ona juš ńe žyje || […] ta v drug’ej v’osce m’eškau̯a || ona ńe vyjexau̯a bo monž jej byu̯ na frońće || zańim vrućiu̯ to my vyjexal’i || a ona teśćovej ńe xćau̯a zostav’ić samej || no || a ńikogo v’encej ńe byu̯o || ona s teśćovom m’eškau̯a || dvujke dźeći m’au̯a ||*

Łemkowie [MB26]

a to vyganal’i || tutaj vyśedlal’i || tutej akcja v’isła tutej tyx łemkuf tak zvanyx tu || v’encej tutaj z b’eščat || tutaj vygańal’i na śiłe || akcyja v’isła byu̯a tak zvana || te lem’eše | ńe lem’eše || a | no vu̯aśńe || to ix fšysk’ix tu vyśedl’il’i na pšymus || v bžoźe dužo m’eška || no || a tu lem’eže | zavory to fšystko stamtont poxodźil’i ||

Inni [MB27]

no ma pańi tyx s kazaxstanu | co časem pokazujou̯ tu f tel’ev’izyji || no to ony pšez rusk’ix fšystk’e byl’i vyv’eźone na syb’ir tak zvany || i tam pozostaval’i || ńektužy vrućil’i a ńektužy zostal’i | a čeńść umaru̯o pšećeš i z głodu | i z nervuf | ze fšystk’ego || one do dźiś dńa f kazaxstańe ješče sou̯ || no ||

Rozmowy z osobami deklarującymi mówienie po „polsku i ukraińsku”

Rozmowa z ZS

Ile pan klas skończył na wschodzie?
do | do čvartej klasy tam xodźiu̯em ‖

Pochodzenie [ZS1]

A gdzie?
i su̯obutka dolna to byu̯a ‖ a puźńij juš jak | jak te bandy na | napadal’i na nas ukraińcy šysko | to my śe | i tego | vyprovadźil’i do berezufk’i ‖ a ja tam śe urodźiu̯em | v berezufce | i puźńi pošl’im na su̯obutk’i ‖ ot i tam my m’eškal’i tam | i tam m’eškal’i ‖

Rzeczy zabrane podczas przesiedlenia [ZS2]

Co zabraliście ze sobą w czasie przesiedlenia?
i co my zabral’i z sobou̯ ‖ o ta jak byu̯a mova ‖ to co možna byu̯o ‖ i tak nas ča ot | i to čy rodźiny v jednym vagońe | čy rodźiny v jednym vagońe ‖ i za v’el’i možna byu̯o vźońś ta ‖ co ‖ al’e to v’el’e možna vźońć byu̯o | v’el’e ‖ i tak ńe byu̯o gdźe ‖ i my tu jexal’i šeś tygodńi | my tu jexal’i šeś tygodńi ‖ al’e | al’e za k’im tu pšyjixal’i ‖

Wykształcenie [ZS3]

Jakie jest pana wykształcenie?
ja tutej mam śedem ‖ tutej ‖ a tam jest | ja pšyjexau̯ tu | pošed do čvartej klasy tu | to tam | možna muv’ić | čy klasy ukońčyu̯em tam ‖ no | al’i juš puźńej u nas tak ukraińcy začel’i | začel’i ukraińcy juš | te | šum’ić | rozum’ić | tag že škou̯a rozv’onzau̯a fšysko ‖ tak že juš ńe byu̯o nauk’i v’ency ‖

O języku, mieszkańcach i miejscowości [ZS4]

W jakim języku pan mówił w dzieciństwie?
ja po pôlsku ‖ u nas śe | fšysko muv’iu̯o po pôlsku ‖ ta u nas byu̯o tylko čtery | čy to p’eńć rodźin ukraińsk’ix byu̯o | a to | a to same pôlacy ‖ […] i normalńe ‖ ta jak o tera muv’i | tak śe u̯ domu muv’iu̯o u nas ‖ o | ta jak śe spotkau̯ z ukraińcem | to troxu tak | troxu tak | rozum’iš ‖ tak śe muv’iu̯o | al’i u nas v domu po pôlsku | bo to same pôlacy prav’e byl’i u̯ tyj v’osce ‖ […] ta | tego | po pôlsku ‖ ta jak muv’iu̯em | ći juš byu̯o p’eńć | čy šeś dom ukraińcu̯ tylko | a | a to same pôlacy byl’i i | o ‖ i to | i to každy śe | navet i ten ukraińec i to muv’iu̯ po pôlsku navet ‖ tyko | že k ońi zešl’i | o tego | zešl’i śė | to f ten čas ‖ a tutaj tak na końec v’osk’i byu̯ pôlsk’i kośću̯ ‖ o i tam xodźil’i do kośćou̯a ludźe ‖

Bez książek [ZS5]

A mieliście jakieś polskie książki?
a jak’e kśonšk’i ‖ tak jak teras ‖ kśonžek ńe byu̯o žadnyx k’edyś ‖ jak’e kśonšk’i byl’i ‖ kśonžek žadnyx ńe byu̯o ‖ ńic ńe byu̯o ‖ a ńe ta jak tera dźecko nośi p’ińć k’ilo | šeś k’ilo plecak | a pšetem dźe tego byu̯ô | gdźe byu̯o ‖ a kogo byu̯ô stać k’edyś na kśonšk’i ‖

Rodzice [ZS6]

Mama nie czytała wam nigdy?
a to ńe byu̯o movy ‖ tak mama byu̯a f fabryce | i tego | fabryce tam rob’il’i pap’erosy | pap’erosy rob’il’i | a mamy do | na fabryke xodźiła | a tato byu̯ šefcem ‖ i to byu̯o fšysko ‖ […] *ńe m’au̯a k’edy | bo jak ona f fabryce rob’iu̯a | no to k’edy m’au̯a rob’ić | k’edy m’au̯a rob’ić | jak to byu̯o ča iść i tag čy k’ilometry do fabryk’i ‖*

Przesiedlenie [ZS7]

Jak to było z tym przesiedleniem?
my tu pšyjexal’i f čterdźestym p’ontym tu i to f padźerńiku tutej pšy ‖ […] *i to musovo | pšymusovo | pšymusovo nas i byu̯o čterdźeśći vagonuu̯ ‖* […] *fšysk’e | s cau̯ej v’osk’i pôlakuu̯ | fšysko na stacje | do vagonuu̯ po tok dv’e | čy rodźiny vagońe i jexało | i pšes šeś tygodńi my jexal’i ‖* […] *do tyx kšešyc ‖ ńe ‖ ńe fšysk’ix | ńe ‖ kto kćau̯ tutej | a kto | kto | kto kćau̯ gdźe indźej pojexau̯ | ńe zostau̯ ‖ a pšypuśmy ta jak muv’i p’iu̯e | p’ile | kto kćau̯ tam zostau̯ | a kto ńe jexau̯ dal’i | o ‖ i tak jej oćec muv’iu̯ | že o tu ju ńe pšyjedźe do kšešyc | a | a ta pšyjexau̯ do kšešyc s povrotem ‖* […] *su̯uxaj šeś tygodńi śe jexau̯o | a žeby m’eśonc | a | a to šeś tygodńi | a | a te fšy | to jak stonka źem’ačana | ańi vyprać | ańi ńic | ańi umyć śe | gdźe f čym | to | to jak to śćongnou̯ košul’i | o tak o zobačyu̯ | to ty ńic ńe v’idźau̯aś i tak’e o* […] *‖ i to jag vźou̯eś vyćongnou̯eś | to a ta o | jak i ta | i tak peńkal’i | jak bonk’i peńkal’i | a to šeś tygodńi ‖* […] *tutaj f kšešycax i tak pšyjexal’i tu i | i to na śv’entojańsk pšyjexal’i ‖ to tylko ješče | ten u̯aśńe on byu̯ sou̯tysem i muv’iu̯ | najv’encej vu̯adźu na rok času | na rok času ‖ śe | śedźimy rok | ńikt ńe zab’era | śedźimy drug’i rok | ńikt ńe zab’era ‖*

Sami szukaliście domów?
byu̯o puste ‖ akurat | akurat my dźiśaj pošl’i tam i śe | i tego pšeprovadźil’i | a to ńe byu̯o jak tera | a čy volno | ńe volno ‖ pustė | pustė | zajou̯ | śedźau̯ i juš | i tego | akurat ńe dźiśaj ‖ jutro pšyjexau̯ transport tutaj z gur | i tego | do kšešyc ‖ juš latajo po v’osce | juš šukajo | ale to juš tak | že to byu̯o dźe kto muk ‖ […] *brano | a pačyu̯o śe gdźe puste i jak’e vyglonda | tam śe ńe pačyu̯o | čy on z gl’iny*

| čy on s tego | aby zajońć | aby m’eškać | bo to každy | juš jak pšyjexau̯ transport po naz zaras | to tutej fšysko to | latau̯o jak durne | rozum’i | tam u̯uška | tam to | tam tego ‖ nuśil’i jak durne | bo ješče puste byu̯o fšysko | ńe ‖ a juš tego | juš f šustym […] *juš f ten čas | juš tak byu̯o | juš ćenško za domam’i | ćenško ju byu̯o | no bo tutej cora v’encej juš pšyježdžau̯o ludźi ‖*

Języki w gminie Krzeszyce [ZS8]

Przesiedleńcy mówili tylko po polsku?
ńe ‖ jak | jak my pšyje^{i}xal’i | to | to v’el’e nas tu byu̯o | dombrosk’i | my | bunc i | i xyba ńikt ńe byu̯ ‖ dop’ero f šustym byu̯o nas i | i a ju byu̯a cau̯a v’oska u šustym ‖ a to fšysko po pôlsku | tu u nas tylko kracovńik jeden | že tam o | že tam byu̯ | a tutaj po polsku my muv’il’i | a bo u nas śe mu | mu i tak po pôlsku muv’iu̯o i to śe muv’iu̯o | a to tak’ix ńe | ńe byu̯o žeby | tego ‖ tyko | tyko ješče ras muv’e | jak ja pošet | tej i ten | na krasnou̯eng | jak tak baby začel’i po tym svojim | navet ńe v’im jak to nazvać te move ix | bo to | po to ukrajińsku ja rozum’au̯em troxu | a tutej ńe v’em jaka to mova | ńe ‖ […] *ńe bede muv’iu̯ ‖ na ô červo | no co to jest ‖ a no tak samo i ja byu̯em ‖ a | a to xuba i ty maš xube | maš* […] *co to jes | a no v’idźiš | tak samo ja ńe m’au̯ pojeńća ‖ i to | to xuba jest tvaš | a červo | to je bžux ‖* […] *a ja vu̯aśńe muv’e^{i} | ńe v’im jaka | ńe v’im jaka ‖ ječe ras muv’e^{i} i tak ja po ukrajińsku rozum’em | al’e | al’e jak te kob’ety | ze fśi starše | jag začel’i muv’ić | ja s počto jedźiu̯em | ôńi rozmav’ajo | a ja jestem gup’i ‖ ńe v’im o co xodźi | no i tek samo to ‖*

Jest pan jakoś przywiązany do języka polskiego?
a ja ńic ńe čuje ‖ ja v’em jedno | že ja po pôlsku muv’e | a jaka to gvara jest | to mńe zab’ij ‖

Wzór językowy [ZS9]

Kto był pana wzorem językowym?
a | a no rodźice po pôlsku gadal’i | no i ja ‖ i to od ńix my śe učyl’i | ta jak teras | teras | to samo jes ńe ‖ teras to samo jes ‖

Ślub [ZS10]

Kiedy wziął pan ślub?
ja v’em | že p’ińdźiśonty šusty rok | al’e ktury dźeń i | i tak’ego | l’istopat ‖ a tyko tyl’e | a dźeń to ńe pam’entam ‖

O rodzicach [ZS11]

Pana rodzice po przesiedleniu żyli z gospodarki?
a ‖ i to na gospodarce ‖

A gdzie pochowani?
f kšešycax ǁ

Napady [ZS12]

al'e ješče ras muv'i | ta banda začeu̯a xodźić | tego | to my śe stamtont | tego | vyprovadźil'i na berezufk'i i tam my m'eškal'i | a tutaj m'el'i pol'e | i tego | nas i tak | f su̯obutce | i by ǁ i taka klač | aš my tu klač | tu pšyv'eźl'i | to byl'i ǁ ńe | no ja m'au̯em v'ele f ten čas ǁ no šeś lat xyba m'au̯em ǁ i tego paśl'i końe | a to če byu̯o paś | čy k'ilometry jexać na końu ǁ i jak to dźeći na pastv'isku bav'il'i śe | tego | i tak słonko juš | tak o zasło | tego | ja na końa i jo ǁ i tak jedźemy ǁ jade do końa | a to juš śe šarufka rob'i ǁ no ńic ǁ a to zbože byu̯o | a to zbože byu̯o | i na ra zboža | i tego | xodźi xu̯op s kosom i mńe kose | tego | na šyje pšeku̯ada | i tego | davaj końa ǁ końa čeba dać ǁ no ńic ǁ a jak to dźecko | tak'e patyk m'au̯em i tek s tak'ej gury byu̯o ǁ jak ja zjexau̯ | ja ńe v'im ǁ ńe pam'entam jak ja zjexau̯ s tej gury ǁ i tak s tego straxu ǁ no ńic ǁ fpadu̯em na podvurko ǁ ojćec xćau̯ mńe s kôńa śćongnońć | ńe muk | no bo ja śe gžyvy xvyćiu̯ i tak ńe muk i te odervać ǁ dobra ǁ i tego ǁ na čeći dźeń | z i te | začou̯em śe trošku jonkać ǁ i to po tej koše na šyji ǁ na drug'i dźeń idźemy na pôle | na su̯obutk'i dolny z berezufk'i | i tego ǁ na pôlu | jak na pôlu byu̯o ǁ pšyčymal'i śi ǁ idźemy | śi śarufka rob'i ǁ tak na końcu v'osk'i kośćuu̯ był i kou̯o kośćou̯a peu̯no ludźi ǁ co jest | co to za ludźi ǁ a to ukrainka muv'i | ućikajće | bo tu banderofce bendom b'il'i ǁ jak banderofce ǁ tu ńikogo ńe byu̯o | a to peu̯no ludźi ǁ f ten čas mama môja śostre i tak na reńkax | a bo ńe v'em v'ele ona mogu̯a m'eć lat f ten čas i ješče p'erś śi | tego | jeśe śi | i tego ǁ no ńic ǁ i my do vody ǁ a taka voda byu̯a | i tego | ja do vôdy z mamo ǁ mama čyma śostre na renkax i do p'erśi duśi | žeby ńe kšyčau̯o | a tutaj kou̯o nas peu̯no tyx ukraińcuf xodźi ǁ śek'eram'i i v'idu̯y | kosy | fšysko ma ǁ no to ńic ǁ na čeći dźeń | i tego | su̯yšymy | a to byu̯ čexuf | v'oska taka | davaj tam juš i tam mordujo ludźi | jak'e polacy byl'i tam fšysko mordoval'i ǁ dźecko mau̯e m'eśonc m'au̯o | dva | čy čy m'au̯o | pšyšet ukrajińec nožem pšećou̯ bžux i tak zostav'iu̯ | općou̯ renk'i i tak zostav'iu̯ | općou̯ jenzyk | tag zostav'iu̯ dźecko tak ǁ i tak samo z ludźm'i | tego | staršym'i teš tak rob'il'i ǁ i jeden | tego tej | źel'i jednego pôlaka | i tego | zašl'i do ńego | jego motyku s tyu̯u i na vus ǁ jedńi šl'i b'il'i i tak drug'i jexal'i | i tam na vus | i tego | žyu̯ ńe žyu̯ | fšysko do dou̯u val'il'i ǁ ale tam jakoś śe opam'entau̯ i tak žnam'irosk'i | jakoś śe ôpam'entau̯ |

z vozu zlas i tak'e kšak'i byl'i | i tego | f tex kšaxax byu̯o | tego | ućek f kšakax i tak | i tak ôn pšežyu̯ | a te co byl'i | fšysko v duu̯ | žyu̯ ńe žyu̯ ‖ i puźńej źem'o tego pšysypal'i i tak na kôńec žyće tam końčyl'i f tym dôle ‖ tak u nas byu̯o ‖ i tego dva lata ńe spal'i v domu | i tego | bo banderofce xodźil'i fšysko ‖ mego brata | tego | m'au̯ nažečony | brat muj | i tego | f ten čas čtery tak ôsoby u nas zabral'i z našej v'osk'i | i tak tou̯ nažečonou̯ i puźńej | tego | znaleźl'i jou̯ v leśe i tam m'au̯a p'erśi općente | tak'e pasy m'au̯a ćente na sob'e | i tego | do tego dževa pšyv'onzal'i | i tego | tak ona g'ineu̯a na džev'e ‖ tak žyće skońčyu̯a | tego | i ta pšyv'onzana do tego dževa ona ‖ no dobra ‖ al'e | ten tego | vujt m'au̯ syna ukraińca | a ôn byu̯ za pol'akam'i | i to jak my m'eškal'i my śe spal'il'i ‖ naš dom | spal'iu̯ śi naš dom i tak'e stau̯ pusty ‖ my pošl'i do tego pustego domu | no i tam šysk'e ludźi ‖ on muv'i | fšysk'e ludźi tu śe sxo·će spać | na noc spać | no i | a ja bende vas p'ilnovau̯ ‖ i to bende pam'entau̯ do kôńca žyća ‖ ta jak o | pravda čšy m'iśoncy my spal'i tak spokojńe | bo on p'ilnovau̯ ‖ i jak pšyxodźi v nocy | i to ńe byu̯o ta jak teras zegarku jak | i tego | a če čy ta | čy ta godźina byu̯a v nocy | ućekajće | no bo juś ido bandery na vas ‖ a jag dźecko spau̯em | to ńe by jak teras te śp'oxy | ńe śp'oxy | f samyj košul'i | gou̯y za pšeńem tyu̯ėk | i tego ‖ ôćec | to tak byu̯o ôt nas | o ta jako ta al'tanka tam jest | mńe po śńegu ćongńe | p'ižyny pot paxy i do tej altank'i ‖ fšysko śe rozlećau̯o ńe byu̯o ńikogo | gdźe kto pošet | ńikt ńe v'e gdźe kto ućekuu̯ i tak po tym śńegu ‖ a to źima tam ńe ta jak tu byu̯a | tam źima to źima by ‖ no ńic ‖ do tej al'tank'i žućiu̯ f p'ižyny mńe | f te p'ižyny | śeć ćixo | śeć ćixo ńic ńe muf ‖ i tak ja šeś lat | to juš rozum'au̯em f ten čas co to byu̯o | jak byu̯o ‖ no ńic ‖ ja śu̯yše tak | ćixo | bo ido ukraińcy | ćixo bo nas zab'ijo | nas zab'ijo tu ukraińcy ‖ no dźecko ćixutko | ańi kšyku ańi šumu | ańi ńic ‖ tak śedźel'i do | do tego rana f tej al'tance śedźel'i ‖ no i ńic ‖ i pudźńej pšyšl'i s porotym do m'iškańa | i tego | i v'el'i to byu̯o može po tym | i tak do tko čas ten upu̯ynou̯ ‖ i že tag žnambrosk'ego zabral'iby | i tego | ja sto | tate | on byu̯ u nas ten | kuzyn to možna muv'ić | tak ‖ i byu̯ u nas i tate | a tak psy ščekajom na dvože | a tato muv'i | ty ńe idź do domu | ńe idź do domu | bo će banderofce xodzo po drodze ‖ a ja pšes okno tag zaglondam | tato mńe čšyma | bo to okno byu̯o vyžej jak tu ‖ ja śe pačše | pošu̯o tendy čterex | pošu̯o s porotym ‖ ja śe pytam | tato kto to jest | banderofce |

ćixo ńic ńe muf ńikomu ‖ *a ten kuzyn muv’i* | *v’eće co* | *suxej ja skoče tylko zobačyć do domu co jest* | *a tato muv’i ńe idź* ‖ *jak pošet tak pšepad do dźiśaj* | *gdźe* | *kto* | *tego* ‖ *a tam ju čekal’i v domu na ńego* | *juš čekal’i i zabral’i go* | *i co puźńi tendy i vendy* ‖ *pšepat na v’ek’i i do dźiśaj ńe v’adomo gdźe zostau̯ zab’ity* | *i ta* | *dźe zostau̯ poxovany on* ‖ *no ńic* ‖ *na drug’i dźeń rano* | *i tak* | *i tak pšexodźi do nas* | *jak to nazvać bapk’i to ješče zaryxte* | *bapk’i to* […] *no ćotka pšyxodźi do nas i muv’i* | *to vu̯adźu* | *i tego* | *zabral’i v nocy* | *muv’i* | *i tak zabral’i* | *muv’i* | *mego brońka v nocy i ńe v’e kto i co* | *muv’i* | *i tego* | *jak* ‖ *no to jak zabral’i* | *no pšećež byu̯ tutaj u mńe byu̯* ‖ *ńe ma* | *byl’i v nocy akurat* | *byl’i zabral’i go v nocy* ‖ *jak pošl’i tak v’encyj go ńe v’idźau̯am* | *muv’i* | *jego* ‖ *o* ‖ *no ńic* ‖ *davaj my juš* | *co rob’ić* | *na berezufk’i* | *idźemy tam* | *bo tam m’el’i dom m’el’i* | *tam spal’i* | *tam fšysko* ‖ *i juš stont ućekal’i i tak ze su̯obutk’i na berezufk’i* | *bo te v’encej ludźe juš* | *v’encej pôlakuf byu̯o* | *i tego* ‖ *tam fabryka byu̯a pap’erosuf* | *tam rob’il’i i tam juš v’ence byu̯o skup’eńi ludźi* ‖ *i tam byl’i besp’ečńi juš* ‖ *tam ńic* | *ńic nam ńe groźiu̯o aš* | *aš do vyjazdu tutej* ‖ *i co my zabral’i sobo* ‖ *o ta jak byu̯a mova* ‖ *to co možna byu̯o* ‖ *i tak nas ča ot* | *i to čy rodźiny v jednym vagońe* | *čy rodźiny v jednym vagońe* ‖ *i to v’ele možna byu̯o vźońś tego* ‖ *co* ‖ *al’e to v’ele možna vźońć byu̯o* | *v’ele* ‖ *i tak ńe byu̯o gdźe* ‖ *i my tu jexal’i šeś tygodńi* | *my tu jexal’i šeś tygodńi* ‖ *al’e* | *al’e za k’im tu pšyjexal’i* ‖ *no ješče* | *ješče pov’i jedno sprave* ‖ *idźemy ze su̯obutk’i na berezufk’i* ‖ *no ńic* ‖ *co śe dźeje* | *co jest* | *co jest* ‖ *pačymy śe* | *a to znuf peu̯no ludźė* | *ten na końec v’osce* | *kou̯o lasu* ‖ *čego te l’udźė som* | *co to jest* | *a jeden tak ukraińec m’au̯ tak’e vykôpane źemlank’i* | *tak’e skarpy* ‖ *byu̯a taka skarpa i tam mńau̯* | *i nas zobačyu̯ z mamou̯ i nas zavou̯au̯ do tej źemlank’i* ‖ *i my p’eśedźel’i cau̯o noc f tej źemlance* ‖ *gu̯odny* | *xu̯odny i tak do dômu dal’eko* ‖ *o* ‖ *i tak’e to byu̯o moje pšežyće* ‖

Dom [ZS13]

Jak wyglądał pana dom w Berezówce albo Słobódce?
gl’ińanka pot su̯omou̯ | *o* ‖ *i podu̯og’i byl’i z gl’iny* ‖ *ńe byl’i jak tu* ‖ *i tak’i byu̯ dom* ‖ […] *a* | *tak že nas byu̯o te* | *tego* | *šeś osub byu̯o* | *nas byu̯o* ‖ *a v’ele pom’eščeń* | *to v’eš* | *ńe interesovau̯em śe* | *bo čemu* | *tu byu̯ tak’i brat jedyn* | *rozum’iš* | *že to on tam* | *ńe ma o čym muv’ić* | *rozum’iš* | *i ńe xce tu navet muv’ić* […] ‖ […] *a normalńe* ‖ *tego ganku ńe byu̯o* | *tyko dźv’i z dvoru byl’i* | *śe otv’erau̯o* | *o tag* | *by*

s tutaj bez ganku by byu̯o | *ńe* ‖ *i* | *i tag džv'i śe otv'erau̯o* | *zamykau̯o* ‖ *sxody byl'i* ‖ *tak'e byu̯o* | *a to byu̯ i to ot prusk'i* | *i my śe spal'il'i* ‖ *a my śe spal'il'i akurat na same śv'enta* ‖ *mama p'eku̯a tam* | *tego* | *a to iskry* | *śe zapal'iu̯a sadza i* | *a to ča su̯oma* | *jak pošu̯o* | *tak fšysko pošu̯o* ‖ [...] *byu̯a obora* | *stodou̯a byu̯a* | *tego* | *ôjćec tam čymau̯* ‖ *krovy v'em* | *že čšymau̯* | *końe čšymau̯* ‖ *v'em kury byl'i* | *o* ‖ *v'em o to* | *to v'em* | *že byu̯o bo* | *bo ješče pomagau̯em im rob'ić a v'ele byu̯o tego* | *čy to γektar* | *čy dva* | *čy tam tego* | *rozum'iš* | *al'i* | *al'i v'em* | *že* | *že tego* | *byu̯o svoje* ‖

A ogródek?

a to fšysko byu̯o | *rozum* | *fšysko byu̯o* ‖ *važyva* ‖ *fšysko byl'i svoji i navet v'em* | *že tak'e u̯adne kv'aty ta byl'i* | *byl'i kou̯o domu* | *ja polas* | *ješče ja dôstau̯ dobže za te kv'aty* | *bo ja kv'aty pou̯amau̯ i tego* | *to v'em* ‖

Po przesiedleniu [ZS14]

Dostaliście dom czy sami szukaliście?

byu̯o puste ‖ *akurat* | *akurat my dźiśaj pošl'i tam i śe* | *i tego* | *i śe pšeprovadźil'i* | *a to ńe byu̯o jak tera* | *a čy volno* | *ńe volno* ‖ *pustė* | *pustė* | *zajou̯* | *śedźau̯ i juš* | *i tego* | *akuratńe dźiśaj* ‖ *jutro pšyjexau̯ transport tutaj z gur* | *i tego* | *do ksesyc* ‖ *juš latajo po v'osce* | *juš šukajo* | *al'i to juš tak* | *že to byu̯o dźe kto muk* ‖ *a te kšešyce* ‖ *tutej ta ul'ica gožoska jaka byu̯a ješe* | *muv'e ći p'enkne m'asto byu̯o* | *p'enkne* ‖ *tutej kou̯o tego* | *gdźe jest ten sklep* | *te dva sklepy jest* | *te co kou̯o jest na sklep'e želazne i ta* | *tam kośću̯ pšećež byu̯ pońem'eck'i* | *tam kośću̯ byu̯ pońem* | *tam pomńik byu̯ rusk'i* | *tam byu̯o na tym m'ejscu fšysko rusk'ix* ‖

Zwracaliście na coś uwagę przy wyborze domu?

brano | *a pačyu̯o śe gdźe puste i jak'e vyglonda* | *tam śe ńe pačyu̯o* | *čy on z gl'iny* | *čy on s tego* | *aby zajońć* | *aby m'eškać* | *bo to každy* | *juš jak pšyjexau̯ transport po naz zaras* | *to tutej fšysko to* | *latau̯o jak durne* | *rozum'i* | *tam u̯uška* | *tam to* | *tam tego* ‖ *nuśil'i jak durne* | *bo ješče puste byu̯o fšysko* | *ńe* ‖ *a juš tego* | *juš f šustym* [...] *juš f ten čas* | *juš tag byu̯o* | *juš ćenško za domam'i* | *ćenško ju byu̯o* | *no bo tutej cora v'encej juš pšyježdžau̯o ludźi* ‖

Czym się różniły domy w Berezówce od tych w Świętojańsku?

no tam daxufka byu̯a i tu daxufka byu̯a | *rozum'iš* ‖ *tam s ceg'eu̯ i tutaj byu̯o s ceg'eu̯* | *tam byu̯o z gl'iny i tutaj maš ješče* ‖ *a to co maš tak'e* | *to jest gl'ińanka* | *to je gl'ińanka* | *no* ‖

Co było w tych poniemieckich domach?
ńe kce muv'ić | *no bo te može tu pšet nam'i tu ju byl'i* | *rozum'iš* ‖ *pšet nam'i* | *to ju byl'i* ‖ *šabroval'i co mogl'i* ‖ *to byl'i te* | *te tam s poznańa najv'encej* | *rozum'iš* | *to ońi tu fšysko* ‖ *o tak'i* | *ktury ńe* | *a to ječe troxu pou̯amane by* | *zostav'al'i* | *zostav'al'i* | *a puźńi śe brau̯o zb'ijau̯o i śe spau̯o na tym* ‖ […]

Jedzenie [ZS15]

Co jedliście na Wielkanoc?
fšysko teras | *a pšetem* | *ńe pam'entam pšetem co byu̯o* | *pšet ta vojnom* | *to ńe pam'entam* […] *a ješe f čterdźestym drug'im* | *čećim gu̯ud byu̯* […] *fcale ńe pam'entam* ‖ […] *jak to ńe byu̯o na co dźeń co zješć* | *to muv'iu̯em juš* | *že mama gdźeś pošu̯a na v'oskė* | *tak može dva* | *čy k'ilo m'ensa* | *o tak'i* | *o v'em* | *že tak'i o byu̯o m'enso i do śatk'i dau̯a tak'ej* | *i tego* | *jak te* | *ńe v'em* | *čy to ńemcy* | *čy to rusk'i śe b'il'i z ukraińcam'i u nas* | *i ći p'es vyrvau̯* ‖ *ot* | *ńe v'em* | *čy to od rusk'i* | *čy to ńi* | *tego* | *ukraińsk'i p'es* ‖ *i te smyčy m'au̯* | *tak stau̯ pot domem śe patšy* | *a ten p'es do mńe pšylėćau̯* | *i tego* | *ja po śćańe* | *p'es za mno* | *ja po śćańe* | *p'es za mno* | *rozum'iš* ‖ *my śe* | *ja do džv'i* | *p'es za mno i γop i pot u̯uško* ‖ *p'es pošėt* | *no pošet* | *to pošet* ‖ *co go vou̯am i ńe vyjdźe p'es* | *a v nocy juš pošl'i spać* ‖ *mama rano staje* | *i tego* | *ćała coś gotovać* ‖ *do* | *do tego śatk'i* | *te p'es šysko vyjat m'enso* ‖ *i ńe pušćiu̯ ńikogo* ‖ *ńem'ec pšyšed do mamy* | *kćau̯ mame udežyć* | *ten jak skočyu̯* | *jak xvyćiu̯ ńemca za reńke* | *rozum'iš* ‖ *i tak* | *i tak byu̯ dva tygodńe xyba i ktoś v nocy* | *i tego* | *zaščel'iu̯ v nocy* ‖ *a ta* | *že te śv'enta ja pam'entam* | *jak to ńe byu̯o co na co dźeń* | *na co dźeń ńe byu̯o* ‖ *i ja xl'eba v'idźaem* ‖ *o tak'i* | *o tak dźeś mama monk'i pšyńosu̯a* | *tak'ej te plack'i* | *te no z monk'i na kuxńi* | *na blaći i śe nap'eku̯o* | *rozum'iš* | *i to śe je* ‖ *a ja kartofl'i v'idźaem* | *ńe v'idźaem kartof'i* ‖ *i co tu dužo muv'ić* ‖ *a* | *a to ja muv'i* | *že počas vojny byu̯o* | *no a tak'i i* | *i* | *a pšetem jak m'au̯ p'eńć lat* | *no to ja śe interesovau̯ tym* | *a co to mama rob'iu̯a na śv'enta* ‖ *no al'i* | *al'i* | *al'i v'em* | *že jajka svoje były* | *mleko svoje byu̯o* | *no bo mńel'i tam dv'e krovy* | *tego* | *a tak v'encej* | *to* | *a puźńej juš ńemcy* | *jak vojna pšyšu̯a* ‖ *i to ješče ma* | *mama m'au̯a jedno krove i to zabral'i* | *i to zabral'i* | *v b'au̯y dźeń pšyšl'i ńemcy* | *za rog'i* | *i pašu̯a* | *i ńe byu̯o do gadańa ńic* ‖ *aby coś śe žućiu̯a* | *od razu i juš* […] ‖ *ta o* | *ta o bes pytańa* ‖

Mandat [ZS16]

novy | *novy dovut* | *bo ja teš ńe* | *tyko co byu̯o* | *tego* ‖ *ras jade i tego do kšešyc* | *to byu̯a akcyja m'il'icyjna* ‖ *f svetry jade i* | *i tak s kšešyc* [...] *śudma rano byu̯a* | *v'idać će* ‖ *su̯onko śv'eći* ‖ *stop* | *stop* ‖ *dźe pan jedźe* ‖ *do domu* ‖ *karte roverovom* ‖ *ńe ma* | *a bo šysko mam v domu* ‖ *i ja* | *muv'i* | *do ńego* | *a o mam p'eńset metry zara pšyv'oze* ‖ *čeba s sobom vośić* ‖ *a* | *a ja muv'e* | *śe dže śe* | *brudźi śe to fšysko* | *tego* | *na to jes užont žeby novy vydać* | *o* ‖ *dv'eśće zu̯oty mandatu* | *dv'eśće zu̯oty mandatu* ‖ *no i tak ot tej pory juš čeba* | *ńe ča to juš* [...] ‖ *ńe* ‖ *roverem* | *roverem* | *roverem* ‖ [...] *jest teš tak* [...] *jes muśi być* ‖ *muśi być* [...] *dovut i* | *tego* | *pravo jazdy* | *i* | *tego* | *karte roverove* ‖ *muśi być* ‖

Wyjazd do Niemiec na dowód [ZS17]

tak ‖ *a to k'edy byu̯o* ‖ *za komuny byu̯o* | *ńe* ‖ [...] *bo ja p'iu̯k'i provadźiu̯ėm* | *tego* | *nožne* ‖ *ja provadźiu̯ėm p'iu̯k'i nožny* ‖ *no* | *no i byu̯em trenerem cau̯ym* ‖ *i* | *i jexal'im do ńem'ec f p'iu̯k'i grać* ‖ *i na tom p'ičonce mogl'i pšekročyć grańice* [...] *tyko do tyx dźe my jexal'i grać* ‖ [...] *ńe* | *ńe* ‖ *ja f sulėnćińe sob'e podb'iu̯em* | *to i tego* ‖ *sulenćina na kômende pošet* ‖ *komendant dau̯a p'ičontke* | *že moge pšekročyć* [...] ‖ *i tego* | *ja provadźiu̯em dv'e družyny* [...] ‖ [...] *tak* | *tak* ‖ *i teras som* | *pańi* ‖ *navet ńe xodze śe ńe pače* | *bo* | *bo to mńe fšysko fkuža* ‖ *nervy mńe b'oro* ‖ *ńe moge śe pačyč* ‖ *a že tak'i trener i tag vyzyva zavodńikuf od durńi ot tego* ‖ *no to jak to tak* ‖ *jak tak možna i tag zavodńikuf vyzyvać* ‖

Trener piłki nożnej [ZS18]

k'edyś pańi jak | *jak provadźiu̯ėm p'iu̯k'i nožny i tak ja ńe v'edźau̯em kogo dać* ‖ *a dźiśaj* ‖ [...] *i ja m'au̯em sto tyśency na końće i* | *i to na sport* ‖ *sto tyśency* ‖ *no i co m'iśonce śe rozl'ičau̯em s tyx p'ińendzy* | *al'e zavodńik m'au̯ pu̯acone* ‖ *fšysko* ‖ *i ja l'isty te* | *ja* | *a ja mu* [...] ‖ [...] *spujńa kšešyce* ‖ [...] *a bo k'edyś ja grau̯em* ‖ *sam grau̯em f p'iu̯k'i i ten šysk'i ten zažond v'idźau̯* | *že ja śe znam troxu na tym* | *troxu tego* [...] ‖ *teraz žebym tyko pošet do ńix* ‖ *tera juž bym tyko pôšet i provadze družyny* ‖ *juš tam* | *tego* | *nabur b'orom* ‖ *a ja byu̯ym v okrengufce* ‖ *i tak sam* | *sam dv'e družyny provadźiu̯em* ‖ *sam* ‖ [...] *každy zavodńik m'au̯ pu̯acone* ‖ *l'isty p'ińendze* [...] *al'e každy su̯uxau̯* | *každy grau̯* ‖ *a bo tak'i tutaj* | *ten co provadźi teras* [...] *edźo tak'i* | *ty go ńe znaš* ‖ *veś tyx juńorkuf tam* | *muv'i* | *ńex* | *muv'i* | *ońi śe menčom tylko* ‖ *dobže* | *vezme juńorkuf* ‖ *i dau̯ m'i tak'ego xu̯op'iska* | *a* | *a ńe um'au̯ p'iu̯k'i kopać i tak* | *i tak on śe śm'au̯ ze mńe ten ix trener* | *al'e ći*

dau̯em | *muv'i* | *guvno ńe zavodńika* ‖ *dobra* | *dobra* ‖ *ńe guvno* ‖ *zobačyš co beńdźe* ‖ *a ja jego raz* | *drug'i* | *p'onty* | *p'etnaśće* | *tak kop* | *tag b'eš p'iu̯k'i* | *tak* | *takom* ‖ *ja gožuf* | *koščyń i* | *tego* | *ja z juńorkam'i fšeńdźe vygryvau̯em* ‖ *fšeńdźe* ‖ *i ja tylko* | *jurek* | *ńe žebym kšyčau̯* | *čy ty* | *čy durńu* | *čy jak* ‖ *jak o teras* ‖ *navet ńe xce iść* | *iś tego su̯uxać* ‖ […] ‖ *navet ńe xce su̯uxać* ‖ *o navet fčoraj gral'i ńe pošu̯em* ‖ […] *i tag go vźou̯em* ‖ *i vźou̯em tak m'eśonc času* ‖ *e* | *pojedźemy tam* | *tego* ‖ *vygryvajom* ‖ *vygryvajom* ‖ *vygryvajom* ‖ *co ty rob'iš* […] *jak ty to rob'iš* | *kturyx provadźiu̯ i* | *tego* | *ôńi pšegryval'i na końcu* ‖

Rozmowa z MW

U hrabiego, w kołchozie i w Stryju [MW1]

čternaśće lat | *jax'im juš na pšymusove roboty vźel'i* ‖ *napšut ńemcy* […] *bo* […] *γrab'a był* ‖ *γrab'a ućek* | *bo vojna natxodźiła* ‖ *v'idźał* | *že pšyjexał ńem'ec* | *na furmance*[y] *pšyv'us dźeći* | *žôny* ‖ *i* […] *ten sołtys nas vyp'isał do roboty* ‖ *čternaśće lat* | *to ja do roboty juš šła rano* | *a ńem'ec juš stau̯* | *bo tak za žekom zaras γrab'ja tam m'eškau̯* | *a on na mośće stau̯ i do mńe vžeščy* | *zexs ur* | *že juš šusta gôdźina rano* | *že ja do roboty ide* ‖ *[...] jak to śe šło* ‖ *to fšysko śe rub'iło renkôma pańi* ‖ *kartofl'i śe sadźiło za pług'em* | *fšysko śe motyčyło* | *a v žńiva fšysko śerpem śe žneło* ‖ *ôj* ‖ *a pôtėm pšyšl'i rusk'i* ‖ *ńiby rusk'i* | *a ńemcy ućekl'i s povrotym do ńem'ec* | *a rusk'i pšyšl'i i zrob'il'i kułγos i do kułγozu nas vyp'isal'i* ‖ *teš do roboty xodźiłam do kułxozu* ‖ *tak* ‖ *a pôtym juš vyp'isal'i nas do m'jasta* | *do stryja* ‖ *m'asto stryj to tak* | *jakby gožuf* | *taka odległość była* ‖ *i tam z vagonu śmy cegły na vus podaval'i* ‖ *ôńi odbudovyval'i m'asto stryj* | *bo bardzo zbombardovane był* ‖ *a dźiśaj pańi v'idźi* | *fšysko xodźi f spodńax* | *a davno kto xodźił f spodńax* ‖ *tyko f spudńičkax* | *a pońčošk'i* | *tutaj ô* | *gumkom pšy tego* | *ńe było rajstop* ‖ *tak'i byl'i časy* ‖ *a potym juš dal'i mńe koło majstra na budove* | *ja jemu podavała cegły* ‖ *podavałam cegły* | *a do domu śe šło* | *ńera dva tygodńe*[i] | *co čy tygodńe*[i] *du domu* ‖ *mama bułeček nap'ekła f p'ecu* | *tak'e z maku* | *no i každy sob'e* ‖ *nas było čternaśće v jednym pôkoju* | *bo tam m'eškal'i* | *zrob'il'i byl'i dla žyduf te* | *a pôtem žyduf pomôrdoval'i ńėmcy i pod m'iškańem poxuvane byl'i* | *pot tym budynk'im* ‖ *i my tam čternaśće nas v jednym pukoju było* ‖ *to tak'i dług'i m'eškańe było* […] *jak ńem'eck'i* […] *po jednyj stronė budynk'i* | *po drug'ij* | *my tak tam m'eškal'i*

‖ tej | na budovax | juš koło majstra | tej | vźełam sob’e na ob’at bułečk’i | no počenstovau̯am tego majstra | a on muv’i | a ja myślałem | že to ty ot kartofl’i taka krongl’utka | a to ty od bułeček | tak ‖ a pôtem | ôj narob’iło śe ‖ kto był v ńemčex | to jak’iś dôstał p’ińendzy | kto v ńemčex pšy robôće był | a my tutej byl’i | v domu pšy robôće | my ńic ‖ tylko śe narub’il’i ‖

Pochodzenie [MW2]

Skąd pani pochodzi?

koxav’ina ‖ obras matk’i bosk’ej koxav’ińsk’ij ‖ tam do nas ludźi šl’i na ôtpust jak | jak tu do čenstôxovy ‖ a fšysko na p’ešo | ta to ńikt ńe m’ał | γrab’a ńe m’au̯ navet samuxôdu | ańi te | kśeža ‖ no ńikt ńe m’au̯ ‖ tak ‖

O czasie przesiedleń [MW3]

tak byu̯o ‖ a pôtem juš by vyježdžać polakam čeba na | tutaj na zaxut | na odzyskane źem’i ‖ no to jėden transport vyjexau̯ | jest nad možem | drug’i na ślonsku | a my aš čšećim ‖ čšećim tym pojexal’i | no bo ôjćec ńe xćał jexać ‖ muv’i | to ja se dom vybudovał novy | ja tak fšysko tu mam i zostav’e | jade v ńe^{i}znane^{y} strony ‖ a kto z vojska pšyšet | pšyšl’i xłopak’i | že na vojńe byl’i ‖ pšyšl’i du domu rusk’i i muv’jom | o vešće se dôbre špadle^{i} | muv’i | bo bendźeće muśel’i źe^{i}m’ank’i kôpać | tam fšysko zrujnovane jest ‖ a pol’ak’i p’isal’i dô nas | navet muj kuzyn p’isał | pšyježdžajće | pšyježdžajće tutaj | tu na zaxut | muv’i | bedźeće tu žyl’i jak vujko roče | bo vujko ro [...] ‖ my vou̯al’i zafše vujka roče | on po jednyj strońe γrab’a m’eškał | po drug’ej on ‖ m’ał duży budynek | du̯užo pôla i tam xudźil’iśmy za pare grošy rob’ić ‖ a v žńiva śe xodźiło žnonć śerpem za dźev’onty snop | pańi v’e ‖ ôśem snopkuf dla [...] bo kśenža teš m’el’i pôle i do kśenžy to ja teš taka mała była al’i xudźiłam z rodźicam’i ‖ za dźev’onty snope^{y}k v žńiva xudźiło śe rob’ić ‖ tak’i byl’i časy | tak ‖ ale nam byu̯o dobže ‖

Ojciec [MW4]

Kim był pani ojciec?

ôjćec byu̯ tkačem ‖ ludźi pšynośil’i płutno rôb’ić | pańi ńe v’e jak to ‖ pšynośil’i z drug’ix v’osek | bo muj tato marćin | muv’i | bo marćinek najlep’i rob’i płutno ‖ bo to tak | jak i šefce | tak i krafce | tak i te | že buty rob’om ‖ teš jeden tak rob’i | drug’i tak rob’i | no tak ‖

Przesiedlenie [MW5]

tej | my aš čšećim transportym vyježdžal’i | bo rusk’i muv’il’i | že to ńe jest pšymusovo vam tu vyježdžać | tylko

obov’onskovo | bo jesteśće pol’acy | muśiće jexać na svoje odzyskane źem’i | tak ‖ jak poćonk rušył | a my tak’ix vagonax | že bydło t’ilko byu̯o i tak my ‖ no bydło v jednyx vagonax | my v drug’ix | al’i ńe tak’e ôsobove vagony byl’i | jak tego | t’ilko f tak’i jak poćonk rušył | jak my płakal’i | bôže ‖ cały | cały pôćonk płač | lament | bo jedźemy v ńeznane^{y} strony | svoje^{i} muśimy zostav’ić i jexać ‖

Co zabraliście ze sobą?

kto co muk to sob’e brał ‖ no ile tam možna | my se vźel’i krove^{y} | bo možna było | al’i t’iko jedno štuke možna było brać ‖ no i jak’iś tak troxe žečy ‖ no ale fšysk’ix teš ńe možna było vźońść z domu ‖ to śmy zabral’i ‖

Język szkoły [MW6]

W jakim języku uczyli w szkole w Kochawinie?

po pôlsku teš | tak škoła była | po polsku naučyćel’i i kśenža pšyxodźil’i na rel’ig’ii ‖ furmankom pšyvoźil’i kśenžy z kuxav’iny do nas do rudy […] *pu rusku teš učyl’i nas f škole^{i} ‖ pu rusku i po pôlsku ‖ tag že naučyćele pôlacy byl’i ‖*

O matce [MW7]

Pani mama gdzieś do pracy chodziła?

pšendła | pšendła ‖ tato rob’iu̯ płutno | no a latym fšysko f pôlu ‖ ta ja do ob’adu | ja do ob’adu do škoły ‖

Kochawińska szkoła [MW8]

Kochawińska szkoła była duża?

tak | tak ‖ no ta to vybuduval’i | no bo to tam nam na fsxodź’e^{i} to była tu škoła čteroklasova | a tam dal’ij śmy xodz’il’i | šeśćoklasova | šeść klas ‖

A jakie tam przedmioty były?

no ta jak’e pšedm’oty ‖ tak jak i teras ‖ i | i po […] *rusku pisal’iśmy | i muv’il’i | i tego ‖ po pôlsku i pu rusku ‖ i kśenža pšyxodz’il’i na rel’ig’ii | ale to pšyježdžal’i tym kôńm’i | tak ‖*

Wykształcenie [MW9]

Ile pani klas skończyła?

šeść ‖ zaraz vojna vybuxła | juš kôńec ‖

A tutaj do szkoły pani chodziła?

ńe | ńe | ńe | bo to juš […] ‖

Nauczyciele byli Polakami?

tak | tak | tak naučyćele pôlscy byl’i | tak polsk’i ‖

Żydzi i Mazury [MW10]

pare numeruf žyduf u nas byu̯o al’e v nôcy pšyje^{i}xal’i | i žyduf na sank’i | bo to sank’i | sankam’i | kôńm’i | ńe byu̯o samoxoduf | ńic ‖ ktury žyt juš ńe muk | čy žydufka

ńe muk | to kul'k'i v łep i na vus ‖ i pozab'eral'i žyduf v nôcy ‖ a tag za v'oskom γrab'a m'au̯ dužo źem'i i za v'o tak'i byu̯ las | a za tym lasėm | za v'osku̯ našu̯ pšyje^{i}xal'i jak'e^{i}ś mazury ‖ z mazur pšyje^{i}xal'i | kup'il'i se tu źem'i | vybudoval'i śe i tu pracoval'i | a tego | rusk'i jag byl'i | v nôcy pšyšl'i | pozab'eral'i | bo to kurkul'i | kurkul'i | že bogače | ńe ‖ i zabral'i ix na syb'ir | a naša v'oska pôlakuf […] *rusk'ix | bardzo mau̯o ukraińcuf byu̯o | tam prav'e same polak'i ‖ to v dźeń pańi | v dźeń fšysk'e ludźe^{i} xlep p'ekl'i | pral'i | składal'i | muj bože zabral'i tyx pôlakuf | tyx mazuruf* […] *može to i nas vezmom | ôj ‖ jak to ludźe* […] *pšežyval'iśmy bôže ‖*

Rodzeństwo [MW11]

Miała pani rodzieństwo?
m'au̯am śostre | jedna była čšy l'ata ode m'e mu̯otša | a druga jedenaśće l'at ‖

O języku Polaków i Ukraińców [MW12]

A jak mówiło się na ulicach Kochawiny?
fšysko pu pôlsku muv'iło ‖ fšysk'e po pôlsku śmy muv'il'i | a po rusku | no tylko že f škol'i | śmy śe učyl'i po rusku | bo byl'i l'ekcyji ‖
A Ukraińcy tam mieszkali?
tak | tak fšysko po pôlsku ‖ ći ukraińcy byl'i […] *fšysko po pôlsku* […] *‖*
A w domu? Z rodzicami jak rozmawialiście?
ô pu pôlsku ‖ pu pôlsku ‖
Jakąś gwarą może?
ńe | ńe | ńe ‖ normalnom | tak jak my teras rozmav'amy tak i | i tak v dômu rozmav'al'i | tak ‖

Kościół, cerkiew i synagoga [MW13]

W Kochawinie była cerkiew i kościół?
tak | tak | tak | bo to | to tutaj tak | jak tu ô | ja m'eškam i ješče jeden | žydźi m'eškal'i | był jeden dom | zaraz była drôga | a za drogom była cerk'ef | to jak pšyšło na v'elkanoc | to juš | to zafše juš otf'eral'i džv'i | to jak ôńi śp'e^{i}val'i | to do nas do koxav'iny […] *od dvunastej gudźiny v nôcy | to juš śp'eval'i* […] *po rusku ‖ to ja do dźiśaj pam'entam jak ôńi śp'e^{i}val'i ‖ m'el'i svojom cerk'ef | a | a my m'el'i kośćuł troxe dal'ej od v'osk'i było | a ôńi tu na m'ejscu ‖ no i žydźi m'el'i teš* […] *svuj | že xudźil'i co | co sobôty ‖ ôńi f sobôty ‖ my jako f p'ontek šl'i s pôla | to ôńi juš śedźel'i | fšysk'e juš | juš u ńix śv'ento byu̯o | tak ‖ o božńica ruska | to ruska | to u nas teš m'el'i žydźi obožńice | tak ‖ to teš xodźil'i zafše f sobôty ‖*

Książki [MW14]

Mieliście w domu książki?
no ta ‖ byl'i ‖ to śmy jak xodźil'i do školu̯y | no to kśonšk'i byl'i ‖ […] tak | tak ‖ tato ńe m'au̯ času | bo tkačem byu̯ | tylko śedźał za tym i t'iko płutno rob'ił | xodńik'i rob'ił | a z mamom to tak ‖ čytal'iśmy ‖
A jakie to były książki?
pôlsk'e byl'i ‖ pôlsk'e ‖ no i […] *rusk'e byl'i ‖ bo teš po ukraińsku ‖ teš tak samo i teras teš te dźeći śe učom | tak samo i tam u nas učyl'i śe ‖*

Kochawiński kościół [MW15]

Opowie mi pani o kościele w Kochawinie?
kośćuł duży był | no to | to fšysk'i łafk'i mńel'i | każyn sob'e śedźau̯ v łafce | a my dźeći | to na pšut xudźil'i | tak ‖ taka była | bo jag do komuńii | to tak o | tak było połužone | jak to tak na sxôdy i to | i to śe klenkało […] *i komuńii ś brau̯o ‖ no to my dźeći zafše tam pšet tym ‖*

Rok przesiedlenia [MW16]

W którym roku zostaliście wysiedleni z Kochawiny?
f čterdźestym šustym xyba ‖ aš juš | ostatńi juš | ostatńi tego | jedėn vyjexau̯ | drug'i transport | my aš | aš čećim ‖ al'e jak śmy do | już do poćongu pofśadal'i ‖ juš jak pôćong rušyu̯ | jak fšysk'i śmy pu̯akal'i ‖ bôže jedźemy v ńeznane strôny | sfoje tu zostav'amy i jedźemy ‖

Poszukiwanie domu w regionie lubuskim [MW17]

Szukaliście sobie domu tutaj czy jak to było?
no a jak […] *tu puste domy byl'i ‖ a było pop'isany ‖ bo kto był pšy vojsku | to nap'isał zajenty | zajenty ‖ bo f tym | vojskovym śe należały m'eškańa | tak ‖* […] *no t'iko dźe byu̯ pusty dom | tam | tam śmy šl'i ‖* […] *to juš ńe | no bo to dźe l'epše dom był | tô | tô poznańak'i s poznańa popšyježdžal'i tu | pozab'eral'i ‖ a | a my tam m'eškal'i | ô tam dźe jaśu šybov'ič | tam ten f tak'im mau̯ym domku ‖* […]

Język w gminie Krzeszyce [MW18]

Po polsku mówiliście tutaj zaraz po przyjeździe?
no ta ‖ my pšyjexal'i jako pôlacy i śmy rozmav'al'i | rozmav'al'i po pôlsku ‖ no a čego ńe ‖

Początki życia po ślubie [MW19]

Jak zaczynaliście życie na swoim z mężem? Jak budowaliście swoją rodzinę?
te jak buduval'i ‖ monš m'au̯ kôńa | ješče ten gospodaž | że tu był | zostav'ił kôńa ‖ a my m'el'i z unry kôńa | bo možna byu̯o z unry vźońś | ale ča byu̯o puźńi pu̯aćić na raty | ńe ‖ žeśmy m'el'i para kôńi | no to monš xodźiu̯ i temu zaorau̯ | i temu | i temu | i do kšešyc pujexau̯ ‖ tak

byu̯o ‖ potem byu̯ f kšešycax tak'i do tak'ix b'ednyx | tu troške fspomagal'i | coś jak ktoś m'au̯ mau̯e dźeći | no ja teš pojexau̯a do kšešyc ‖ myśle se može pare zu̯otyx m'i dadzom | no bo skont tego groša | rudźice renty davno ńe m'el'i | rudźice renty | i tego ‖ no coź dźećom by čeba kup'ić ‖ ńe byu̯o skont groša vźońść […] *pošu̯am tam do tyx op'ek'i spou̯ečny i muv'e im žeby m'i dal'i pare grošy* […] *idźe v'josna* […] *coś dźećom čea kup'ić | ńe mam za co | a on muv'i | ale pańi monš | muv'i ja v'idze | bo to tak teras* […] *posterunek był | a teras aš tam koło ośrotka zdrôv'a* […] *muv'i | ja v'idze | že monš parma końm'i co dńa jeźdźi ‖ no on jeźdźił | bo on f kšešycax ten* […] *m'ał f kšešycax pôle* […] *‖ to i jexau̯ ‖ muv'i pańi* […] *pare kôńi ma i muv'i | ješče zapômogė xce ‖ to co že ja kôńe mńała ‖ to monš temu zrob'ił ‖ bo ja muv'e tam do kšešyc | do tego jeźdźiu̯ | bo m'au̯ pôle i jeźdźiu̯* […] *a para kôńi byu̯a i ča byu̯o davać jeść | a z unry śmy m'el'i kôńa | no to ča było płaćić | bo to na raty ‖*

Polska rodzina [MW20]

Wszyscy z waszej rodziny mówili po polsku?
rodźice muv'il'i po pôlsku ‖ dźatkôv'e | rodźice | bo poxodźil'i pôlak'i | s tego | z pôlakuf ‖ xoćaž dźatkuv žadnyx ńe pam'entam | ale rozmav'al'i po pôlsku ‖

Ukraińcy w Kochawinie [MW21]

A Ukraińcy w Kochawinie jak mówili?
ukraińcy teš po pôlsku rozmav'al'i | no juš ńektury | tak jak ôńi | ukraińcy śe zešl'i | to tak sob'e | a tak to fšysko po pôlsku u nas rozmav'al'i ‖

Czytelnictwo [MW22]

Jakieś książki mieliście tutaj po przyjeździe?
no ta ‖ jag dźeći xodźil'i do škou̯y | to byl'i kśonšk'i | no a jak | jag dźeći xodźil'i do škou̯y ‖ ja juš tu ńe xodźiu̯am do škoły | a tak to | no a jak to byl'i ‖ do škou̯y jak xodźil'i ‖

Mąż [MW23]

Pani mąż był starszy dużo?
no on z dvudźestego ‖ […] *ja dvudźestego šustego rôku* […] *bo čšy lata staršy ode mńe ‖*

Rodzice [MW24]

A gdzie są pochowani pani rodzice?
tutaj moji rodźicy poxovańi ‖ f kšešycax ‖ tato tkačem […] *jako rolńik'i ‖ pôle mńel'i to rob'il'i ‖ krove śe čšymau̯o ‖*

Siostra i rodzice [MW25]

Ludzie wcześniej mniej chorowali?

xoroval'i teš ludźe | čemu ńe ‖ xoroval'i | to ńe tak | jak teras ‖ jak teras šp'itale som ‖ a o ješče i tutej | jak moja śostra zaxorovała ‖ o | to o | ona juš | juš ńie žyje | juš davno zmarła ‖ bo była na veselu | a to zgžana była | to tańčyl'i | to śp'evau̯a | jak to davno było | ńe ‖ al'e tutej | tutej juš na veselu ‖ dup'ero co śmy pšyjexal'i | no ona jako druška była tam na veselu ‖ zgžana była | pop'iła źimnego p'iva i dostała obustro·ne zapaleńe płuc ‖ i muj monš furmankom | zapšėńgł końika i voźił | aš do gožova jej na pšeśf'etl'eńe ‖ i pšeśf'itl'il'i | i vyńik'i zaraz były | že ma obustro·ne płuc i ńe zatšymal'i jom f šp'italu ‖ i do domu s povrotym pšyv'eźl'i | i za pare dńi zmarła | tak ‖ dvadźeśća dva l'ata tylko m'ała | o ta o moja śoščyčka | tak ‖ tak'i byl'i časy tutej ‖ a tam v domu nam dobže było | ńe pov'im ‖ my mńel'i ‖ tato był tkačem | to fšysko było i ludźi f pole teš pšyxodźil'i pomagal'i rôb'ić […] *fšysko śerpem še žneło ‖ a do γrab'a | do γrab'a | γrab'a m'ał | jak tu muv'il'i | fornal'i m'ał tak'ix | že pšyxodźil'i do ńego rob'ić ‖ γrab'a m'ał svoix | a kśenža ńe m'el'i | to xodźil'i za dźev'onty snopėk ‖ tak'i byl'i časy ‖*

Święta i odpusty [MW26]

Pamięta pani święta?

no pevńe | že pam'entam ‖ śv'enta pam'entam ‖ no tak'i śv'enta byl'i | jak i teras ‖ nośiło śe śv'eńćić […] *śv'enta to teš tak śe rob'iło ‖* […] *p'isank'i ‖ t'ilko śe cebul'i | te łup'ink'i ‖ to zafše mama sob'e naob'e i ješče ja tutej na počontku | teš tak było ‖ te cebulk'i ‖ potym śe ugotowało tom cybul'i i dało śe trošečke ôctu | žeby to tak'i kolor* […] *obv'onzyvało te* […] *ńe šnurečk'em* […] *kabelk'em ‖ tak śe uv'onzyvau̯o na vzdłuš | na f popšek | no jak śe gotovało | puźńi śe zdejmovało te kabelk'i | to b'ałe było* […] *‖ xodźil'iśmy do kośćoła na palmovom ńedźele | tak ‖ zafše na palmovom ńedźele* […] *no v'ig'il'ije tak | jak i tutaj ‖ teš opłatek był zafše ‖ kśėža* […] *śostry zako·ńice byl'i | ońi tu vyrab'al'i u nas* […] *był zakłat śerut ‖ same dźefčynk'i byl'i i śostry zako·ńice tym'i śmy op'ekoval'i dźefčynkam'i | no a jak pšyježdžal'i ludźi na ôtpust | pšyxudźil'i račej | ńe pšyježdžal'i | bo t'ilko u nas dvux xłopakuf* […] *‖ bo założyl'i fabryk'i pap'eru i dvux xłopakuf | tam tego | kup'il'i se rovery | dvux | a tak ńikt roveru ńe m'ał v domu | ńikt | ańi samoxodu* […] *γrab'a navet ńe m'au̯ | ańi kśėša | to ńe byu̯o tu t'iko* […] *‖ tutej tej od razu ńe m'el'i kśėža | ale γrab'a ućek | a ńem'ec pšyšet* […] *myślał | že on tu bendźe*

o sob’e pracovał | *jako γrab’a bedźe teš* […] *vojna była* | *rusk’e natxodźil’i* | *a ńem’ec ućek* ‖ *rusk’e pšyšl’i* ‖ *zrob’il’i kołγos* ‖ *tej* | *do kołγozu vyp’isal’i nas* ‖ *śmy do kołγozu xodźil’i* ‖ *ty fšysko rob’il’i f pôlu* ‖ *po γrab’ego pôla* | *tak* ‖ […] *tak’e same jak i tu* | *tak* | *tak* ‖ *tak’e same byl’i* ‖ *kut’a* […] *tak* | *xoinka teš byu̯a* | *teš* ‖ *t’iko ńe były* | *ńe były* | *ańi śv’atła* […] *to byu̯y tutej* ‖ *ńe były* | *jak my pšyšl’i* ‖ *t’ilko śv’ėce śmy dav* […] *ale to tak’e ńe było* | *že śe pšyčep’ało na xoink’i* ‖ *fkładało śe śv’ecy i śe śv’ećiło* | *tak* ‖ […] *čym ub’eral’i* ‖ *f škole śmy rub’il’i* | *śmy f škole rub’il’i ružne tak’e o na xoink’i-zabafk’i* ‖ *japka śe teš* | *ja i tutej teš pare lat temu* | *teš pare jabu̯ek zafše sob’e za* | *za tego* | *zav’eśiła* […] *na śv’enta zafše* | *jak to muv’om kut’a* ‖ *pšeńica* | *pšeńica* | *i tego* | *z mak’em* | *no i to muśało być na sam pšut te pšeńica* ‖ *kut’a* | *jak to muv’il’i* | *kut’a* ‖ […] *tak jak i teras* ‖ *tak ub’eral’i śi* | *do tego* | *do ślubu tak* | *jak i do komuńiji* […] *do ślubu teš tak śe ub’eral’i normalńe* ‖ *a tak m’el’iśmy bl’isko cerk’ef pšez drog’e* ‖ *tak* | *jak tutej o drožynka była i za tom drogom byu̯a cerk’ef* ‖ *oj* | *jak tam ludźe śp’eval’i* ‖ *pšyšl’i na v’elkanoc* […] *oj jak to słyxać byu̯o* ‖ *otvožone džv’i byl’i* ‖ *rusk’e mńel’i cerk’ef* ‖ *a my mńel’i kośću̯ matk’i bosk’i koxav’ińsk’ej* | *tylko nam byu̯o daleko iść* ‖ *no al’i v’idźi pańi* | *jak pšyšłam* | *pšyšet maj* | *na majufk’i* | *cała v’oska dźeći śmy b’egl’i pšez łonk’i* | *taka śćeška była* | *bo to ten m’ał* | *kśenža m’el’i pôle* | *łonk’i* | *ale śćeška była* | *aš do kośćoła* ‖ *śe xodźiło* ‖ *cała v’oska dźeći na majufke* | *a potym pšyšu̯o na matk’i bosk’i ružańcovy f paźdźerńiku* | *teš xodźil’i* | *a teras tego ńe ma* | *dźeći ńe pšyxodzom* | *ńic* ‖ *ńe ma tego juš* ‖ *a jak juš skońčył śe maj* | *a u nas była f’igura śv’entego jana* | *no to dvudźestego čfartego čerfca* | *śv’entego jana* | *ńe* ‖ *no to my po majufce* | *juš my ńe xodźil’i na majufk’i* | *no to zafše śmy koło f’igury tego śv’entego tego i tam śmy śp’eval’i* | *odmav’al’i ružańec* ‖ *ale ńe ma tej f’igury* | *bo ja byłam v dvutyśenčnym roku* ‖ *voźil’iśmy* | *voźil’iśmy obras matk’i bosk’ej do koxav’ińsk’ej* | *bo nam s našego kośćoła zrub’il’i cerk’ef i* ‖ *ukraińcy* […] *pšyjel’i nas* | *bo napšut tam jeden fšysko załatf’iu̯* | *tak’i kańosk’i jedyn* | *fšysko załatv’ił s tym’i kśenžm’i* | *no i jak kśenža xodźil’i* | *kśons jak xodźił po ko* | *bo ješče troxe pol’akuf byu̯o tam stryju* | *m’asto stryj* | *i xodźił no i zap’isyvał* | *že tutej pšyjadom* | *žeby pšyjel’i na noc* […] ‖ *ja z była s curkom* | *no i tego* | *my pšyjexal’i ou̯tobusėm* | *a tam juš pełno ludźi stoi* | *čekajom na nas* | *tak* ‖ *čekajom* | *bo jak kśonc xodźił po*

kolendźe | to zap’isyvał ile može pše | tylko nas było dv’e | a ta puźńi pańi muv’i | a ja zap’isau̯a na čy osoby | to my płaćil’i dla ńij po čšydźeśći złotyx | tak || dobra kob’etka || sama była vdova || m’ała syna | był | pšyšet tam do nas || on dźe indźej m’eškał || ona sama m’eškała || śmy jeźdźil’i odv’edźić | obras | načy | matk’i bosk’i koxav’ińsk’i zav’iś tam || to odprav’au̯a śe mša | to dvux kśeży było rusk’ix | a naš f śrotku | majev’ič kśonc [...] *tak’i m’ał kazańe | tak muv’ił | že on tutej był xščony | že on tu p’eršom komuńe pšyjmovał | že tak opuv’adał || i potym ješče rusk’e kśenža vźel’i nas na ob’at | bo pobuduval’i pl’ebańije p’ontrovom | tam śe kleryk’i učom | i na ob’at nas vźel’i te ukraińcy | i obras vźel’i od nas | postav’il’i z boku || a tego ołu̯taža śmy ńe v’idźel’i | bo ońi | jak to rusk’i | f cerkf’i rob’om tak’i parastas || tam ńe v’idać | a ja tu był ten ołtaš | jak ludźi i my pšyxodźil’i | ludźe pšyježdžal’i na ôtpust | to fšysk’i na około ołtaža na kolanax klenčel’i i tak xodźil’iśmy f koło kośćoła | f koło ołtaža* [...] *|| potem | jak śmy pojexal’i | to ńe v’idać byu̯o tego obrazu | bo ńe zrob’il’i tak’i parastas | tak || ale žyło śe dobže | ńe pôv’em | ńe było ńičego brak | ańi jedzeńa ||*

Mąż [MW27]

A gdzie pani poznała męża?

tutaj | tutej juš na zaxôdźe || čydźeśći lat temu || ôn m’eškał | tutaj m’eška | p’eršy dom | te dva budynk’i || to tam jego śostra i mama m’eškal’i | tak || ońi tam m’eškal’i || ale jak muj monš pšyšet na urlop | bo byłu pšy vojsku | pšyšet na [...] *|| bo ôjćec juš ńe žył | mama t’ilko sama | muv’i | g’izelka se pošła do mamy | ty se ić | muv’i | dv’e gospodyńe ńe može być na jednym podvurku || no ôna pošła do mamy z dvoma dźećm’i | a on został z rodźicam’i || f pôlu pracował | ńe || m’ał čtery krovy | do zlevńi mleko davał || davno l’istonoš pšynośił p’ińendzy || p’ińendzy jej pšyńus | ale ona na pole teš xodźiła rob’ić | ale ńe mogu̯a śe zgôdźić* [...] *|| a muj muv’i | no a kto vas tu pšyprovadźił | jak pšyšet z vojska || to ja vas tu pšyprovadźiu̯ || ale ja mam karte vakacyjne || a tutej on m’eškał | on był sołtysem | potym został vujtem | potym s kšešyc vujt vyjexał do gužova | a ôn pujexał na jego m’eš* [...] *vyjexal’i na jego m’eškańe do kšešyc i my tutej pšyšl’i | bo to była rodźina i my tutej pšyšl’i m’eškać na ten dom | al’e ile to | šeśdźeśont lat temu || čydźeśći lat z menžem žyłam | a čydźeśći lat juš | juš sama || ale muj vnuček | jedyn m’ał čtery l’atka | drug’i dva l’atka || tu na dôle kuxńe mam*

i ôn potkładał pot kuxńe ‖ to jak to śe m’ało ćelak’i i śv’ińi | prośak’i | to čea byłu̯o gotovać tam dla tyx ‖ i on tak kołu kuxńi śedźał | na tak’im maleńk’im stołečku | jak tu […] ‖ *a te vnučk’i tak złapał | oby dvux z jednej | z drug’ij strony ‖ całuje ix | śćska i tak płače | muv’i | tak’e ładne vnuk’i i muše ix zostav’ić ‖ a moja curka muv’i | mamo ńe ‖ tato | ńe zostav’iš ix* […] ‖ *do poznańa pojedźemy do kl’ińik’i ‖ oj mńe juš ńic ńe pômože ‖ no ale pojexal’iśmy tam do poznańa | do kl’ińik’i ‖ pšet śv’entam’i | a lep’ij veś pańi menža do dômu | v dômu inačej | jak tutej ‖ ońi juš v’edźel’i | že to t’ilko dńi l’ičone ‖ a ôn muv’i | ja pšyšła i muv’im jemu | a ôn muv’i | že ńe ‖ jedź do gožova | do tego znajomego lekaža | ńex do gožova mńe* […] *pošl’i załatv’il’i ‖ to ja była ve ftorek | byłam ve ftoryk | on muv’i | a lep’ij m’i ‖ lekažy muv’om | lep’ij veś pańi menža do domu | v domu inačyj jak tutej* […] *pšyjexalam f čvartėk a ôni ńe xcom vyp’isać* […] ‖ *dal’i mu tlen ‖ napšut kroplufk’i mu dal’i* […] ‖ *no | ale zafše muv’im | no porać m’i ješče | no co ja mam rôb’ić | co ja bede rôb’iu̯a sama ‖ ale śmy pola ńe m’el’i | bo jak zaxorovał | lekaže muv’il’i | že juš na pôle ńe bedźe muk rob’ić | to my śedem γektaruf źem’i zdal’i | to my ješče podańa ńe dal’i do gm’iny | a tam pełno podań było ‖ tak davno było ‖ šeśdźeśont lat temu* […] *čydźeśći lat temu* […] ‖ *śedem γektaruv źem’i zdałam | to dal’i m’i čterysta złotyx z grošam’i za tylė źem’i ‖ no i tam juš jak ńe xćel’i vyp’isać | ftedy juš tam nocovałam no i* […] ‖ *jag bym na tvoim m’ejscu | to ja bym śe ožeńił v’idźiš | tak | tak m’i doradźiu̯* ‖ […] *jak’i ješče m’ał pam’ińć | muv’i | veś sob’e nap’iš dva numery du dômu ‖ do muštefag’i račej | bo on tyko | muštefaga m’ał tel’efon ‖ i tam do našyx rodźiny | do lub’išyna | i ôn to v’edźał | ja nap’isała | jaki m’ał pam’ińć* ‖

Losy Adama [MW28]

W Kochawinie mieszkali sami Polacy?

ńe ‖ teš ukraińcy | teš ‖ teš ukraińcy ‖ ale dôbre byl’i ukraińcy ‖ ńic ńe m’el’i […] *jak to po i·nyx v’oskax | tego banderofcė | bo to napadal’i na pôlakuf ‖ pôlak’i byl’i partyzanći | a ukraińcy banderofcė byl’i ‖ no i pare xłopakuf | navet muj kuzyn adaś | tak’i ładny xłopak byu̯ | i do vojska ńe xćel’i ‖ było ix p’eńću xłopakuf ‖ ńe xćel’i do vojska iś | to śi kryl’i* […] *tak śe sxodźil’i v’ečur | a ten kuzyn adaś | to ôn u nas nocovał | al’e ńeraz v m’eškańiu | ńeras i f stodôle | ńeras i na stryxu f stajńi | bo tak tam śe xoval’i | bo ńe xćel’i do vôjska iś ‖ al’e juš potėm śe | jak v’ečur zešl’i*

razėm | *a tutej* [...] *tak'e rozdrože* | *jak tutej u mńe jest* | *i tam to z boku była figura śv'entego jana* | *i to zafše na majufke do kośćôła śmy b'igal'i dźeći* ‖ *to ńe tera* | *ńe tak* | *że teraz dźeći* | *dźe tam xodzom na majufk'e* ‖ *v maju zafše do koxav'iny do kośćiôła śe xodźiło* | *a pôtym juš była figura śv'entego jana* | *to juš śmy xodźil'i tam śeń modl'ić* | *bo to f čerfcu śv'entego jana jest* | *tak* ‖ *no i śe posxodźil'i te xłopak'i* | *i tak śe juš uradźil'i* | *że juš ńe bedom śe kryć* | *zgłošom śe i pujdom do vojska* | *ale* [...] *sankam'i nadjexało dvux xłopakuf i pov'edźel'i γasło partyzanck'e i ôńi myślel'i* | *że to pôlak'i partyzanck'e γasło i tak začel'i z ńimi rozmav'ać* | *a ôńi śadajće* | *śadajće i tego* | *rozmav'ajo ôńi* | *a to kôńm'i zabral'i ix* | *a to banderofce*[y] *byl'i* ‖ *i tyx p'eńću xłopakuf* | *tak'i adaś muj kuzyn* | *ładny xłopak* ‖ *i do dźiśaj ńe v'emy co z ńimi* | *gdźe ôńi* ‖ *tam*

Pole [MW29]

Dużo ziemi mieliście w Kochawinie?

tak | *tak* ‖ *ńe fšyscy m'el'i* | *ale my m'el'i dužo źem'i* ‖ *dôbrom źem'e śmy m'el'i* | *dužo źem'i* ‖ *i tak śmy m'el'i v jednym m'ejscu* | *i rusk'i kśonc m'ai̯ koło nas źem'i* [...] *pšyšło kartofl'i potsuvać* | *to ča było kôńa provadźić* | *no i ja pošła s tatem* ‖ *pojexała na* | *na pôle i ta* | *potsunel'i* | *provadźiłam kôńa* | *potsunel'iśmy kartofl'i i tato muv'i* | *veś* [...] *p'ilnuj tu kôńa* | *ńex ôn śi pšy drôdzy* | *ńex ôn śi paśi* ‖ *a zaras ô* | *rusk'i m'ai̯ kśonc źem'e i była końičyna* | *a to tam* | *to davno śal'i* | *čšyl'etńa ôna byu̯a ta kôńičyna* ‖ *a jak'iś xłopak na* | *nadešet teš na svoje pôle* | *tej* | *muv'i to tego* | *zostaf tu* | *zapėnć tu kôńa* | *ńex se idźe f tom końičyne*[y] | *muv'i* | *on takom strate zrob'i na tym pôlu* | *co zajonc na tvojim* ‖ *no bo to było duže pôle* | *a u nas tak'i mały-kavałečk'i źem'i było* | *tylko m'ejsca śmy m'el'i* ‖ *muv'i* | *ôn tak'i zrob'i straty* | *jak zajonc na tvoim* ‖ *žeby ja puśćiu̯a go na końičyne* | *aby śe tam pas* ‖ *my m'el'i f k'ilku m'ejscax źem'i* ‖ *a žneu̯o śe śerpam'i* | *kartofl'i* | *a ješče j tu jak śmy pšyšl'i teš to byu̯o* | *śerpam'i śe žneu̯o* ‖ *kartofl'i za pług'em śe sadźiłu̯o* ‖

Rozmowa z DS

Wykształcenie [DS1]

Opowie pani o szkole? Ile klas pani skończyła w Rasztowcach?

tak ‖ *do čećej klasy* ‖ [...] *ńe skońčyu̯am* | *tam do čećej klasy* ‖ *pšyjex·am tu* | *od razu pošu̯am do l'icyum* ‖ *i trox'i* | *p'erše dyktando jak nap'isau̯am* | *aš červone byu̯o ot*

tego | ot | od bu̯enduf | a žem śe nastrašyła i myśl’i sob’e kôńec | ale ńe ‖ jakoś tam vyxoxafca | ktury był naš | i muv’i | ńe martf śe bosakuvna | tu p’eršy tak’i ten | spotkańe z nam’i | značy tam była rosyja | ukraina | a tu polska i spotkańe s tym to bardzo trudny okres ‖ to fšyscy prav’e tak | no ale puźńej coras to lep’ij | lep’ij i ja ńe skońčyłam l’icyum ‖ pošłam do tego | pojexau̯am puźńij v ośńe śe otf’erau̯o | l’ic·um pedagog’ične | to ja pošła tam | ale tu ško | v ośńe bardzo dobže mńe šło | bardzo dobže i skońčyłam čšy kl’asy l’iceum pedagog’ičnego | skońčyu̯a | ale śe zapoznau̯am puźńej z menžem | ńe | zostav’iła | pošła ‖ a tutaj ten pšyjexau̯ | bo muj ojćec też był naučyćelem | pšyjexał ‖ a słyšy pańi co ja muv’e ‖ […] pšyjexau̯ ten inspektor do tego | do ojca i tak rozmav’al’i | i muv’i | o moja curka zostav’iu̯a škou̯e i ńe xce iść | a on muv’i | a čemu |

Pierwsza praca w szkole [DS2]

bardzo dobra praca i ja mam i juš z m’ejsca daje prace ‖ dźe | v žubrov’e ‖ a muj ojćec muv’i | tak sob’e pomyślau̯ | ńe było | tyko muv’i | dobže ‖ puźńej tu po kremp’inax učyu̯am i puźńi jag bedźe bl’isko | to zafśe śe spotkajo | a jak pujdźe dalej do žubrova | to značy ńe | bedźe juš daleko | ńe bedźe śe v’idźeć | końec tej m’iłośći ‖ a tutaj taka teš jagby škou̯a | tyko ńe v’em čy ty xodźił | ty ńe xodźił z bučkoskom | ńe | bo ty | ty mu̯otšy ‖ o k’edy ty pošed do škou̯y ‖ i muv’i | v’e pańi co | muv’i | učył z me | z menžem z moim ojcem učył i muv’i | v’e pańi co bardzo | co śe ćeše | že juš pujde do tego | to już bedźe dal’ej ‖ a čeśa muv’i | a čy lep’i^{e}j | čy može gožej bedźe | a monš muv’i | ńe | lep’i^{e}j | bo tu daleko | to ńe bedom śe v’idźeć ‖ i te | i tak zostau̯o ‖

Małżeństwo [DS3]

i vyšu̯am za monš f p’ińdźiśontym drug’im roku | za tego menža svego ‖ i puźńej było jedno dźecko | drug’e i zrezygnovau̯am | to značy ńe zrezygnovau̯am | nap’isau̯am orlop bespu̯atny | jak rok | już drug’i rok ńe xćau̯o m’i śe iść do pracy i tak zostau̯o ‖

W szkole [DS4]

A czego pani uczyła w szkole?

tu byu̯a jednoklasufka | to fšysk’ego ‖ abo f tym | f kremp’inax | tu też było dv’e ‖ fšysko | fšysk’ego učyu̯am po troxe ‖

Czas dzieciństwa [DS5]

Jak pani wspomina swoje dzieciństwo?

a dźećiństvo bardzo dobže | ale puźńij | f čaśe vojny | bardzo źl’e | bo začel’i banderofce mordovać i člov’ek śe xovał ‖ […] a pšed vojnom | to ńe ‖ bardzo dobže tam byu̯o

‖ rodźice obydvoje pracoval'i | ja tagže | a źl'e | bo časem dostau̯am | bo ja pov'i·nam byu̯a pšyku̯ad davać | a ja razem | jak tam | jak tam gńazda vrońe vyžucal'i ‖ tato śe dov'edźau̯ | ax každego | ku̯ać śe i k'ijem tak'im | a muv'i | a danuśa teš | teš xoć no tu i zavou̯au̯ i tak m'i ‖ to byu̯a pravda | o xoroba | do mamy | o tak ‖ ale tak | to dobže śe bav'iu̯o | co to ‖

O rodzicach [DS6]

W domu mówiło się z jakiej klasy społeczej wywodzi się wasza rodzina?
ze šlaxetnej ‖ rodźice byl'i naučyćel'i | naučyćel'am'i | to były šlaxetne ‖ jak coś | jak jak'eś tam | jak'eś vesele | to co fšeńdźe rodźicuf prośil'i | bo to p'eńondze byu̯y zafše | a jak rodźice xodźil'i | to i ja pošu̯am | to my obydvoje z bratym | bo brata m'au̯am ‖ m'au̯am dvux braći i śostre | juš ńe ma ńikogo ‖

Ilość ziemi w Rasztowcach [DS7]

A tam w Rasztowcach dużo ziemi mieliście?
my m'el'iśmy dužo ‖ dvadźeśća morguf pola ‖ to značy rodźice kup'il'i sob'e […] *| a psy | pšyśl'i ruscy | to już był kułak tak'i | ńe ‖ i myśmy śe pšeńeśl'i do kecedufk'i našyx rodźicuf | bo za dužo pola m'ał ojćec | to pšyjex inspektor | pšeńus jego do kačadufk'i | do drug'i v'osk'i ‖ ale | tag že dobže byu̯o ‖*

Przesiedlenie [DS8]

Kiedy przyjechaliście na zachód?
f čterdźestym p'ontym ‖

Mieszkańcy Krasnołęgu [DS9]

A czy w Krasnołęgu mieszkali ludzie z Rasztowców?
ńe ‖ był ‖ tu byu̯y tak'e cau̯k'em opce ‖ z jednej v'osk'i | z drug'ej ‖ tu bu | tak nasku̯adau̯o śe | kto prendzej pšyjexał i prendzej do tego | do samoxodu | do tego | do poćongu prendzej pšyjexał | to tak po koleji śe ‖ i kto był s krasnego | s tu s tego ‖ tak'e jak tu sou̯ | to ńe fšyscy jednakove pšećeš ‖

Język Rasztowców [DS10]

Po polsku mówiło się w Rasztowcach?
ńe ‖ po polsku ńe muv'il'i ‖ po polsku muv'il'i ‖ tam u kśendza po polsku muv'iło śe | u tak'ix romanosk'ix po polsku muv'iło śe | no i u nas ‖ to byu̯o čšy rodźiny | a byu̯o dv'eśće p'ėńdźeśont polaku̯ ‖ tu čšex tylko po polsku muv'iu̯o | a to fšysko po ukraińsku ‖ […] *tam rodźice dbal'i | al'i tak | to kto m'ał | jak udau̯o śe muv'iu̯o po polsku ‖ pšyšło na v'oske | to fšysko po rosyjsku | po ukraińsku ‖*

Szkoła w Krasnołęgu. Ojciec kierownik [DS11]

W Krasnołęgu pani uczyła?
f krasnou̯engu učyu̯am ‖ *učyu̯am* […] ‖ *byu̯y* | *matematyka* ‖ *muj ojćec učył* | *był k’erovńik’em* | *a ja byłam naučyćel’em i ojćec zafše muv’iu̯* | *a ty veźm’eš rosyjsk’i byu̯o* | *rosyjsk’i veźm’eš* | *jenzyk rosyjsk’i i matematyk’i* | *bo tu juš byu̯a šusta klasa* | *to ješče matematyk’i učyu̯am* ‖

Język domu i język kontaktów sąsiedzkich [DS12]

Jak to było z tym językiem polskim w Rasztowcach? Jak mówiliście w domu a jak między sąsiadami?
v domu po polsku ‖ [na ulicy] *po rusku* ‖ […] *bo my byl’iśmy pôlakamy* | *a tam ńe možna byu̯o na tym* | *na v’esce po polsku rozmav’ać* | *bo byl’iby pomordoval’i nas* ‖

Rodzice i dziadkowie [DS13]

Opowie pani o swoich rodzicach i dziadkach?
ojćec naučyćel | *matka naučyćelka* ‖ *obydvojė* ‖ *dźa* | *dźadek ńe był* ‖ *jedėn był kovalėm* | *a drug’i dźadek był mašyńistom konduktorem* | *to tylko tylė* ‖ *dźatkuf pam’entam* ‖ […] *mojej mamy rodźice* | *ježel’i jej matka poxodźiu̯a s čar* | *s čortkova* ‖ *a tata rodźice ze skau̯atu* ‖ *to tak jedėn pov’at i drug’i pov’at* | *tag dal’eko byu̯o* […] ‖ *dźatkov’e* ‖ *moji rodźice m’el’i gospodarke* […] *a dźatkov’e ńe m’el’i ńic* ‖ *jedėn był kônduktorėm* | *to učymyvał* | *to sam učymyvau̯* | *ńe* | *a matka* | *a bapća ta kozy čymau̯a i tak žyl’i* ‖

Okres szkolny [DS14]

Jak chodziła pani do szkoły w Rasztowcach to lekcje były po polsku?
ńe ‖ *ukraińcy byl’i to značy rusk’e* ‖ [a polaków było mało] *mau̯o* | *al’e rano była rel’ig’ija f škôle* | *to po pôlsku muv’iło śe paćeš* | *a po pou̯udńu* | *jak śe šło* | *vyxodźiu̯o ze škou̯y* | *po rusku teš paćeš był* ‖

Czy w waszym domu w Rasztowcach były jakieś książki?
polsk’e | *rusk’e* ‖ *myśmy f čaśe vojny* | *to f čaśe jag banderofce mordoval’i* | *to matka fšysk’e kśonšk’i z domu povynośiła do šopy* | *do stodoły i do tego* | *do šafy tam sxovała* | *bo taka stara šafa była* | *že myśmy vyžućil’i z domu do stodou̯y* ‖ *i tam te kśonšk’i polsk’e* | *ukraińsk’e* | *to fšysk’e kśonšk’i* ‖ *banderofce jak napadl’i* | *myśmy ućekl’i* | *to ten* | *to fšysk’e te kśonšk’i pudarl’i* | *pudarl’i* | *pudarl’i i pužucal’i na ten* ‖

Wzór językowy [DS15]

A pani od kogo uczyła się języka polskiego?
ot kogo śe učyu̯am ‖ a ja um’au̯am | bo rodźice pu pôlsku rozmav’al’i ‖

Polsko-ukraińskie kontakty [DS16]

Jakie były wasze kontakty z Ukraińcami? Pozytywne czy raczej negatywne?
s počontku bardzo dobre | al’e puźńej | jak śe narob’iło tak’e ten | šum | to značy | jak ruscy drug’i ras pšyšl’i i ub’ical’i im samo | samo | samo | samodźelnou̯ | bo samostyjnou̯ ukrajine | bo tak’e mau̯e | tak muv’il’i ‖ i tak | i tak začeła śe s tym’i pôlakam’i ‖ napšud žyduf | to žyduf ńemcy vykońčyl’i | a polakuf tu my | to ôńi ‖

Język Krasnołęgu [DS17]

W jakim języku ludzie tutaj mówili po przesiedleniu?
to od razu po polsku začel’i | a jak to | to po polsku rozmav’al’i | kalečyl’i | tak śe śm’al’i ‖
Dzieci w krasnołędzkiej szkole dobrze mówiły po polsku?
tu ńe ‖ ńe bardzo ‖ ńe bardzo dôbže | bo skont | jak sam’i rudźice^{y} ńe um’el’i | al’e š časem | ješče tak ‖ š časem tu byu̯o tak | že śe śm’al’i ‖ coś inačej pše | pšekrenca ‖

Nowe życie – dom w Krasnołęgu [DS18]

Jak wyglądał ten początek? Szukaliście domu w Krasnołęgu, czy ktoś wam go przydzielił?
a my | tutaj ńikogo ńe było ješče ‖ myśmy do škou̯y xćel’i śe sprovadźić | al’e to sonśad | drug’i tam f somśectf’e był i muv’i | a gdźe pan śe tu śe sprôvadza ‖ a jak pan pujdźe na emeryture i pana stamtont | dźe pan pujdźe | muv’i ‖ pańe dop’ero śe dźiśaj vyprovadźil’i za | s tego domu | ńex pan tu śe fprovadźi ‖ […] *my śe tu sprovadźil’i ‖ akurat vojsko byu̯ô | m’eškau̯o ‖ ješče flaga ix zostau̯a f kuxńi | ješče p’ivo było | fšysko ‖ fšysko zostau̯o | a tėn gość | ktury muv’i | a skont pan jest | muv’i | že z reštovej | ô | muv’i | do drug’ego tak’ego | xoć braće po vutk’e* […] *ńedal’eko m’eškał i teš tak čekał na svojom* […] *ńe pšyjexau̯a ‖ a puźńi ńe v’im ‖ vyje^{i}xal’i dal’ej ješče ‖ tu kôńe u γorodysk’ego stau̯y ‖ zabral’i to fšysko i to vojsko teš śe zabrau̯o do tyx skf’ežyny ‖ i tak’e to było ‖ a mńe co zostau̯o | do škou̯y iść ‖*

Lata od 1945 do 1952 [DS19]

pošu̯am do škou̯y ‖ […] *ńe | do l’icyum* […] *ńe do l’icyum | do tego | tak | to było l’icyum ‖ l’icyum pedagog’ičnė ‖ i do sul’exova pošłam | do tak’ej fstempnej klasy | to značy*

fstempna klasa jedna […] *al’e jak ja nap’isau̯am ogulńak tak’i | žeby tak’e dyktando | to pełno błenduf ‖ aš m’i śe ńe xćau̯o v’ežyć | po prostu krasa s tego červonego ‖ no i ńe dostau̯am śe | al’e tak ten rok pšebyłam ‖ su̯yše | že som v ośńe lubusk’im ‖ tu otv’era śe l’icyum ‖ ô | tutaj l’ep’ej | bo tu tša byu̯o cau̯om noc i cau̯y dźeń | i cau̯om noc jexać do* […] *tego | a tu do p’ešo navet mogu̯am pujść ‖ i to | jak tu pošu̯am do l’icyum | od razu člov’ek | juš troxe mondžejšy | bo tam troške dal’i ‖ bardzo dobže ‖ a | a dėrektor | tak’i f’is śe nazyvau̯ | był bardzo dôbry i tak m’e polub’ał coś ‖ ja ńe v’em | že tak co | co tylko xćau̯ | to bosakuvna | ić tam f pokoju moim stoji to i to veś | pšyńeś ‖ ja pošłam | pošłam | pšyńosu̯am i puźńij | i dobre te studyja m’au̯am | fšysko ‖ no i pučontek roku ‖ jedėn rok zal’ičyu̯am ‖ drug’i ‖ a čeći troxe ćen·šy | ale f ten traf’iu̯ m’i śe ten kolega cau̯y* […] *i začou̯ za mńe xodźić ‖ i | a profesor tak’i pšyšet | byu̯o zebrańe f škole | čećim roku ‖ vy ńe słuxajće ‖ vy možeće śe znać* […] *sob’e usobno vyjść za monš | tak i tego ‖ ńe słuxajće | tylko xo·će do rôboty ‖ ja taka głup’a byłam ‖ čećim tak nap’isau̯am do tego | do u̯odźi | že mam jenzyka ros ‖ a rusk’i bardzo | jenzyk rosyjsk’i | mam zafše p’ontk’i ‖ no i* […] *po tygodńu dostaje otpov’edź | že pšyjmom mńe ‖ proše pšyjexać ‖ ja ftedy muv’e tak do rodźicuu̯ | a rodźice | a ojćec muv’i | a co tu ńe možna | tu teš | tak dal’eko | ja v’em dźe ty jedźeš | po co ty tam jedźeš ‖ no i ja* […] *pojexau̯am do | tam do u̯odźi | ja fšysko jedno | jade ‖ muv’e xoćaš leg’itymacje svojom zabrać čeba ‖ pojexałam ‖ tam dv’e škoły ‖ v oby dvux mam prace | takom za xolere | že tag dobže i tyn jenzyk rosyjsk’i | tyko v’encej ńic ‖ trox’e m’i śe podobau̯o | al’e ńe v’adomo jak to rodźice bendou̯ | i muv’i | akurat inspektor był s sulėńćińa | tato zavołał jego na ob’at tu | a on teraz rozmav’ajom | i muv’i | curka nam | vu̯aśńe rob’i | ńex pšyježdža | a co śe stau̯o | a tak’e po | po tyx | po čšy | čšy klasy l’icyum xce iś dalej | dźe | dal’eko aš bardzo | aš do łodźi ‖ a on muv’i | a no v’eš tak* […] *dobže śe składa | muv’i | bo | muv’i | v’e pan co | tutaj u nas jes aš dva m’ejsca ‖ a ftedy ten muj monš začou̯ za mńe xodźić ‖ a tato naš muv’i | jak tam pujdźe | to beńdźe l’ep’ej | bo beńdźe dal’eko | to zapom’i | a jak tu | to ten ‖ no i ja | muv’i | proše pšyjexać ‖ i ja pošu̯a | pojex·am do sulenći-na do inspektoratu ‖ a on muv’i | jes v žubrov’e ud razu | zaras | može pańi dźiśaj pšyjońć tom škou̯e | a druga | druga v długušyńe ‖ i tu bl’isko | i tu bl’isko ‖ myśle | ńe ‖*

vyb’ore | ide do žubrova ǁ […] *i tak ǁ no i ftedy już začeu̯o še v žubrov’e ǁ muv’e | čšeba jakoś ǁ i ras pšyje^{i}xal’iśmy | pšyjexal’iśmy | tato pošl’im ješče krôve doić | a mama juš śedźau̯a z nam’i ǁ ja mam’e še uśf’atče | a | a mama muv’i | mńe ńe | tylko menžov’i ǁ* […] *i jak pače na ńego | jak še ośf’ačau̯ | a jemu tak usta cau̯y čas tak | tak’e nervôvy še rob’i ǁ no i pšyje | pojexal’iśmy do kśendza | a kśonc muv’i | aγa i proše bardzo kto ty | dobže že pańi | al’e pańi to v’em že | a um’e pańi ten | može rel’ig’ii učyć i ten | f škôlė ǁ i mńe | mńe pytać še tylko muv’i | ćeb’e še kaval’eže spytam | jak ty bedźeš dźeći puźńej xovau̯ | že ńe | jak ńe um’eš rel’ig’ii ǁ ja muv’e | to ja pomôge proše kśendza | no to dobže ǁ i zap’isau̯ ǁ to my ftedy byl’iśmy juš p’itnaśće | p’itnasta ta para ǁ* […] *pam’entam ǁ a tu jes nap’isane | v’idźi pańi ǁ f p’ińdźiśontym drug’im | šustego styčńa ǁ i žyłam z menžem čterdźeśći šedem l’at | ješče čšy l’ata by brakovau̯o do p’ińdźiśontk’i i ńe dau̯a dočekać ǁ*

Mord [DS20]

bo tak byu̯o | že […] *tak nazyvał še ǁ sołtys šet k’edyś v nocy m’ał broń i banderofce jom spotkajom | ty kto | a ja γołova sel’i rady ǁ o | a my za tobom šukamy i pošl’i ǁ kazal’i še jom požegnać z dźećm’i | m’au̯a troje dźeći tak’e mal’utk’i ǁ i požegnać še ź dźećm’i ǁ puźńi provadźil’i tak na bu̯ońi | zaščel’il’i | zostav’il’i i tak ǁ to ješče i tak dobže ǁ*

Święta [DS21]

Jak spędzaliście Wielkanoc?

a tam | tam do nas | to zafše pam’entam | pšyxodźil’i kśenža polscy i rusk’i i | i f karty grać | i gral’i f karty cau̯y dźeń | a my na drug’i dźeń rano šl’iśmy šukal’iśmy p’ėńendzy po xodńikax ǁ […] *cau̯y dźeń švento | gral’i ǁ tylko tyle | že rano ńe ješče | bo rano mša otprav’ił jeden i drug’i i ten | i dop’ero ftedy ǁ o tam byu̯o co jeś | tam ńe žau̯ovau̯o še | bo byu̯o ǁ* […] *ja ńe rob’iu̯am | ale u nas ńe rob’il’i p’isanek v domu | ńe ǁ ale m’el’i pośv’encone | bo to tak byu̯o | kśons do nas xodźił do domu śv’eńćić | do domu ǁ to opšet opšet i juš pšyšed do nas | śv’eńćiu̯ | pośv’eńćił ǁ tam ja ńe v’em | to p’isank’i ńe były | jajka były tam ǁ i ftedy kśons dźel’ił še z nam’i* […] *jajk’em ǁ i pośedźel’i | mama nakrajała tam tego | zjedl’i zafše | a puźńi jak še zobač·y | še dov’edźel’i | že juš ten | že do nas kśonc śf’eńćiu̯ | tutaj bl’isko somśedźi popšynośil’i | popšynośil’i ǁ juš m’el’i spokuj ǁ*

Z czego robili palmy?

palmy ‖ a u nas ńe rob’iło śe palmy | tyko pšyńosu̯o śe tam | te ładne tak’e te […] *baźe | te ładne pare śe pšyńosło ‖ i tato vźou̯ | čy mama i pošl’i ‖*

Jakie były świąteczne potrawy?

na v’ig’il’e ‖ ja juš sob’e ńe pšypom’inam ‖ ale to i teras jes | baršč s uškam’i ‖ f tym roku ja rob’iłu̯am sama ‖ tam curka jest | to ona ńe um’i tego rob’ić | ale bardzo smačne ‖ to vnuk muj vou̯a | bapću k’edy u̯uška zrob’imy z barščem | ja muv’e | tera to m’i śe ńe xce ‖ a to možna rob’ić zafše | tyko śe ńe xce člov’ekov’i ‖ i teras pam’entam | ńe ma on | f tym roku ja go | to značy zešłym roku zaxorovałam bardzo ćenško i ńe šłam do lasu ‖ gžybuf ńe m’au̯am | dźeś tam zośa dau̯a trošk’e gžybuf | žeby na uška byu̯y | a f tym roku myśle matko […] *matko | to ja ješče ńe mam gžybuf | žeby co zrob’ić ‖ baršč vžuce pare gžypkuf | bardzo smačny ‖ ale i tak m’i to fšysko ńe smakuji | bo monš učep’ił śe i spšedaj krove | bo puźńi ńe daš rady ‖ no i ja ten | ńe xćau̯am spšedać tej krovy | krova jak svoje ml’eko | śm’etana jak jest | to ńe taka jak ta kupna ‖ tu ja kup’e puł l’itrȧ śm’etana | vleje do tego | do kapuśńaku | čy du baršču | ńic ńe pozna tej śm’etany | a tak svojej troške śe zafše inačej ‖ i zafše to baršč s uškam’i był | a puźńej krajało śe te vendl’iny | kto xćał to jat ‖ gołompk’i byu̯y | gołompk’i śe rob’iu̯o ‖ i tak | i dźiśėj | kažo | śv’enta ‖ co juš | v’elk’e środa juš dźiśaj ‖ a ja ješče renty ńe ma | ńe mam ńi groša | ńe mam za co ‖ troxe kup’iło śe bułke | a tak žeby xćau̯a coś kup’ić jak’eś l’epšego | ńe ma skont ‖ čekam | bo može časem do tego | dostańe śe rente | bo k’edyś byu̯o svoje fšysko i śe ńe kupovau̯o ‖ kury | ustatńe čšy kury po | zab’iła | jak na menža | monš umar ‖ tu myśle pšyjado | no i s kośćou̯a | čšeba dać coś jeść ‖*

Los mężatki [DS22]

Pani mieszka w tym domu od momentu przesiedlenia?

ja ńe ot počontku | jak vyšu̯am za monš zakoxana | już byu̯o ńedobžė | ńe je | že coś śe zgodźil’i razem | ńe ‖ to monš | tak tu f tym pokoju m’iškau̯am | tak’i zły | co bede śe ku̯ućić | ja xce spokoju | zabrau̯ fšysk’e meble | vyńus sam […] *do škou̯y ‖ ja tam f | f škole m’eškau̯am | dźe matka jes | ale tam | jak m’eškau̯am | to dobže byu̯o ‖ tam teš čšymau̯am śv’ińi | čšymau̯am krovy i tego | i dobže byu̯o tam f tyx dvux xlev’ikax ‖ v jednym krovy m’eškau̯y | v drug’im był tak pšegrodzone | može tam ješče jest | čy*

ńe ma | *to ńe v’im* | *ale no bardzo dobže tam* ‖ *tam m’iška-łam* […] *ńe pam’entam ile lat* […] *aš* | *aš kup’iłam sob’e gospodarstvo i pošła na gospodarstvo* ‖ *i tam m’iškau̯am dva lata* | *ńe* | *čšy* ‖ *tu jak tato umar* | *to zafše* | *zafše ješče tam muv’iu̯* | *to fšysko zostav’imy danuśi* | *ta pole tu bes tego* | *ale ńe pobudoval’i śe* ‖ *m’el’i zam’ar* | *kup’il’i dževo juš* | *m’el’i zam’ar budovać śe* | *tam na tym polu* | *tu ńe-dal’eko tak mau̯o za v’osko* | *tu pole byu̯o* ‖ […] *i kup’il’i tyl-ko budulec* | *tak śe muv’iu̯o na ten* ‖ […] *i tag zostau̯o tam* ‖

Gdzie było pani wesele?

vesele tu rub’iu̯am ‖ *tu śe rob’iu̯o* ‖ *tam jedl’i* | *a tu tań-čyl’i f tym pokoju* ‖ […] *m’au̯am suk’enke* | *m’au̯am velon* | *tutaj som me zdjeńća* ‖ […] *monž byu̯ bardzo dobry* ‖ *bar-dzo nervus byu̯* | *al’e tak’i zu̯y i raptem śe fščymau̯* ‖ *rok temu był tu* ‖ *pšyšet* ‖ *p’itnaśće lat jak umar* | *až dop’ero rok temu pšyšet nocom* ‖ *pšyšet* ‖ *ja tu coś rob’iłam* | *pače fxodźi tu* | *ale ańi śe ńe* | *ńe zastrašyu̯am* | *ańi ńic* ‖ *jak to opov’adajom* | *že jag v’idźi* | *to śe zastrašy* | *umžyš* | *co* […] *i tak porozmav’ał* | *porozmav’ał* ‖ *muv’i* | *śćel* | *ja juš xce spać* | *a to bedźeš tu spau̯* | *čy ty idźeš* | *ńe* | *tu bende spau̯* | *ja muv’e* | *to tu pou̯uš śe na tym tapčańe* ‖ *i śe położył* | *a rano fstaje* | *pače śp’i* | *ja muv’e* | *i co* | *juš śe vyspał* | *jak śe spau̯o* | *ja pače* | *ta to ńe monš* | *to muj syn* ‖ *ja muv’e* | *frańu* | *a tato gdźe* | *ty ńe v’idźał tata* | *v’idźau̯em ja pšyše-dłem* | *a ty k’edy pšyšet* ‖ *a on dźeś v’ečur pošėt i ńe ma* ‖ *ja muv’e* […] *a nek śe śm’eje i muv’i* | *a pšyjdźe* | *zasnou̯ tam* | *a franek pošet* […] *by ńe pšyxodźił z mamo poroz-mav’ać* ‖ *i on ńi pšyšet* | *a pšyšet* | *a on* | *franek pšyšet* | *a on śe ubrał i pošed do koščč* | *bo on f koščyńu procavau̯ k’edyś* | *i pošed do poćongu do kšešyc* […]

Robótki ręczne, pożar kościoła w Krasnołęgu [DS23]

Pani mama robiła robótki ręczne?

tak ‖ *bardzo dužo vyšyvała* | *ale to fšysko śe pońiščyło juš* ‖ *rob’iłu̯a* ‖ *učyła dźeći prac renčnyx* ‖

Jak to było z pożarem w Krasnołęgu?

ja v’idźau̯a tyko | *jak juš trox’i śe spal’iu̯* | *jak te z vodom* | *pot* | […] *a mama ńe v’i* | *mama v’i* ‖ *bl’isko m’iškau̯a* ‖

Konserwacja jedzenia, autochton, uprawa ziemi [DS24]

Jak radzono sobie z konserwacją jedzenia?

[lodówek] *ńe było* ‖ *ńe* ‖ *ńic ńe byłô* | *to tutaj dop’ero* ‖ […] *a to jakoś m’el’i tam* | *pokšyvy zav’ijal’i tam* | *ten* | *i jak xce* ‖ *tex u nas byu̯o p’ivńica* | *do p’ivńicy śe znośiło* | *p’ivńice byu̯y bardzo źimne* ‖ *u nas v domu* | *to fšysko do*

p'ivńicy i ml'eko | i ogurk'i | i kapusta | i fšysko do p'ivńicy || byu̯a taka pobuduvana | ładńe byu̯a ta p'ivńica | dvanaśće sxoduf m'au̯a | to ten ||

Zioła suszyli?

a sušyl'i || […] *tak || tutaj || pukšyvy* […] *tak'e l'i te kv'aty | że ono kv'itnou̯ | tu sušyu̯o śe || puźńej l'ipy | bo l'ipa | to byu̯a na kašel bardzo dobra i tak | alė ja | to śe ńe zajmyvau̯am | co to || co mńe tam opxodźiu̯o ||*

Pani wie, kto to jest „autochton"?

to tak'i ńem'ec troxe || jak to vytu̯umačyć || z ńemca i został polak'em | bo był polak'em | ale že tyko v ńemčex był i tam naučył śe po ńem'ecku | i był ńemcem || u nas był autoxton || autoxton był jeden ||

Co uprawiano na polu?

co śano || tak samo jak tutaj || pšėńice | žyto || śało śe końičyne | tu śe ńe śeje końičyny | puźńej tak'e ješče | ješče | ješče co ||

A len?

a len to śe śało || len | konop'e | konop'e | bo to konop'e […] *bardzo dužo śało še konop'i i s konop'i były dobre | bo tu zabrańal'i konop'i śać | a tam śau̯o śe | bo to bardzo dobry olej byu̯ s konop'i || śau̯o śe konop'e | a konop'e to śe śau̯o tak'e | žeby byu̯y te kono | te źarka dobrė || śem'je to śe nazyvau̯o | to śe śau̯o specyjalńe po kukurydźi to tak'e grube te źarka byu̯y | že* […] *i s tego puźńi śe | puźńi śe ten | te konop'e | te źarka mu̯ućiu̯o śe konop'e i te źarka do uryńi śe davau̯o || sušyu̯o śe napšut f p'ecu tam i puźńi do tego | do uryjńi || tak'e młynėk byu̯ zam | na tym | ja v'em || u nas to somśat m'au̯ tak'e to olejńi | to tam jak pševažńe | o tak v'elk'i post | byl'i ôlej | to napšut f tym młynku tak śe mało jego || puźńi tam jakoś m'eśil'i | čy coś | te źarka tak'e dobre byu̯y | a te źarka | to by tylko otvožyu̯o troxe tam | to oleju otvožyu̯o tam | zajedźeš abo pšyńosom je tego i s tyx źarek nab'ežemy | nab'ežemy | a ućekamy ||* […] *kradńemy || a olej | to ja tak lub'au̯am | že ja po prostu p'iu̯am | tak lub'au̯am ||*

Jakimi narzędziami się pracowało?

no płuk || tak'e płuk i końm'i byl'i || końm'i oral'i || tutaj teš tak to samo | ńe byu̯o ješče tak'e zacofane | žeby to jakom | soxa byu̯a taka | to byu̯a tak'e te | drevńa·ne || nazyvau̯a śe soxa | s tym | tym oral'i | ale juš u nas ńe || tato opuv'ada || soxam'i k'edyś oral'i || to moja śostra […] *moja cu | tak | moja curka xodźiu̯a do škou̯y do źelonej gury | ale ona kończyu̯a rusk'i | tam ruskom | f'ilolog'ije rosyj-*

skom skońčyu̯a v źelonej guže ‖ i tam poznau̯a tego svego menža | tam vyšu̯a za monš i tam […] *ten monš umar | a ona vyšła za š | šveda i švecyji teras jest ‖*

Pani pochodzi z bardzo wykształconej rodziny?

a tak'ej trox'i ‖ tyko ja tera zańemogu̯am ‖ ja pańi […] *xorovau̯am | v zešu̯ym roku zapaleńe pu̯uc | ńe pu̯uc | m'au̯am na gu̯ove ‖ bardzo xorovau̯am ‖ myślau̯am | že juš umre ‖ curka mńe sfojo ten | karm'iła i fšysko | ub'irau̯a ‖ ja do ńičego byu̯a | a tak fšysko pracovau̯am k'edyś ‖*

Boże Narodzenie, pestki arbuza [DS25]

Jak pani wspomina Boże Narodzenie?

bože narodzeńe ‖ ja pam'entam | že my zjedl'iśmy kolacyjė | puźńej užexy | tak dužo mama kupuvau̯a zafše tyx ožexuf […] *ožexy | až do pasterk'i ‖ do pasterk'i ja zafše z ojcem xodźiu̯a | xodźiu̯a z ojcem i ojćec zafše ješče do kśendza šet na v'ečur | ješče tam ‖ može ješče troxe pośedźau̯ i ja pośedźau̯am | i pšyšl'iśmy | i muv'i do zbyška | do ryśa muv'i | ty v'eš | že ja byu̯am u kśendza | o škoda | že ‖ a on do mšy su̯užyu̯ i škôda | že ja ńe pošet | a on muv'i | a ‖ muv'i puźńi jego kolega | tak'i byu̯ teš | tak'i barańsk'i | i muv'i | o zb | ryśu | ty škoda | že ńe byu̯eś | muv'i | ja byłem u kśendza ‖ teš tam źarek tyx | źarka jedl'i | tak dužo | tak'e sušone ‖ te źarka na stu̯u cau̯y i jeće ile xceće | zab'eraj ‖ ja teš tutaj | jak posadźiu̯a ‖ davaj jak f škole | jak učyu̯am | to m'au̯am tam dźau̯ke ‖ muj ojčec pšetem | no i co | nasadźiu̯am ɣarbuzuv dužo | ja tam m'au̯am na kuxńi zafše* […] *krova | te ɣarbuzy zje | a tu do tego vysušy ‖ i v'ečur | tak'i palux pšyńius do nas i ješče tam zagrodny ta | tacy młodzi pševažńe | s kturym'i monš takom kol'ege | to ońi pšyxodźil'i i ja* […] *bože | a rano tyx łup | ja stane | matko co to śe rob'i | co tu tak'i bau̯agan* […] *muv'i do menža | v'eš co kažik | že ja już v'encej ńe xce tej u̯omoty tutaj | bo muv'i zobač jak'i tu bau̯agan ‖ ale ras pošła krovy | ja muv'e | ńic ńe ide | ide najsampšut krove vydoje i vypendze | bo komary l'e | jedzom puźńi ńe možna bendźe ‖* […] *u pospšontane* […] *co śe stau̯o | ale juš ńic ńe muv'iu̯ | ješče v'ečorem znuf pšyjdo | ja ńic ńe muv'e ‖ pošpšontau̯ co bede* […] *ale pary razy pospšontau̯ | puźńi juš ńe xćau̯ ‖*

Pożar [DS26]

Opowie mi pani dokładnie pożar kościoła w Krasnołęgu?

očyv'iśće dobže ‖ […] *jak to było ‖ ja ńe v'im jak to było ‖ ten pogaśił śv'atła f kośćel'e ‖ myśmy pošl'i do domu |*

a ja m’eškau̯am tam | *s tamtej strony* | *bo ješče ńe byłam zamenžnom* | *i co* | *i słyše dzvon* ‖ *myśle co to jest* ‖ *vyxodze* | *pače* | *a to taka u̯una i kšyčom kośću̯ śe pal’i* ‖ *jak pošu̯am to tam ńic ńe v’idźau̯am* | *že śe pal’iu̯o fšysko* | *bo to fšysko z dėsek byu̯o suxyx* ‖ *vysxńente jak ńe v’im* ‖ *a* | *a dzvon jag był tak vysoko na dzvońicy* | *začep’il’i i ten dzvon* | *pačymy* | *tak’i čėrvony śe zrob’ił i f końcu upat* ‖ *upat ten dzvon* ‖ *zańeśl’i tu do lubašesk’i do somśada* ‖ *a kto tam dzvon by brał* | *ja v’em čy ktoś by* | *žeby ktoś ńe ukrat* | *kto by tu ukrat* ‖ […] *ale ten i tak stau̯* | *stau̯ ten dzvon* | *aš f końcu pšyšet jedėn kšonc* | *muv’i* | *ńe ma co* […] *čšeba dzvon* ‖ *i tu dzvońice zrob’il’i* | *tu* ‖ *i pov’eśil’i ten dzvon* ‖

Dom w Rasztowcach [DS27]

Jak wyglądał dom w Rasztowcach?

ô to był taka pšybudufka mńej v’encej ‖ *jak tera śe nazyva pšybudufka do škoły* ‖ *tak’i kavałek byu̯o do škou̯y* ‖ *to było to dva pokoje* ‖

Rozmowa z osobą deklarującą mówienie po „polsku i chachłacku”

Rozmowa z SM

Pochodzenie [SM1]

Gdzie pani się urodziła?
vedu̯ug dokumentu to p’iše kam’onk’i v’elk’e[1] ‖ *ńe kam’onka v’elka* | […] | *bo to byu̯a taka duža v’eś no jak naša gm’ina prav’e že* ‖ […] *v’elka v’eś* | *bo to byu̯y tak’e* […] *kol’ońije* ‖ *muv’il’i kolońiści* ‖ *i tam vu̯aśńe* | *bo to rozl’egu̯e to byu̯o* ‖

Rok urodzenia [SM2]

W którym roku urodziła się pani?
tyśonc dźev’eńcet tšydźeśći šeść ‖

Szkoła [SM3]

Chodziła pani tam do szkoły?
s tom škou̯om byu̯o bardzo śm’ešńe i dźivńe | *bo škou̯a byu̯a dal’eko* ‖ *tam vyv’eźl’i na syb’ir tyx vu̯aśńe* ‖ *spšedaval’i pańskom źem’e dźedzica i pšyjexal’i l’udźe s polsk’i* […] *pšyjexal’i* | *vykup’il’i źem’e* ‖ *to byl’i bogaći l’udźe i fšysk’ix vyv’eźl’i ix na syb’ir* ‖ *potem f tym jednym z domuv byu̯a škou̯a* ‖ *ale to taka byu̯a u̯ončone klasy* ‖ *jeden* | *dva tak’e te* ‖ *no i pare tygodńi pošu̯am do tej škou̯y* | *a dosyć daleko byu̯o* | *bo ta jak jeśeń to my tak’e s sonśectfa dva xu̯opak’i šu̯y i ja do tego* | *do tej škou̯y* ‖ *no i ćemno ješče byu̯o* | *jak my šl’iśmy tam* ‖ *daleko* ‖ […] *i potem zamordoval’i jak’egoś ńedaleko škou̯y polaka* | *no i ta pańi naučyćelka śe nastrašyu̯a i ućeku̯a już do m’asta* ‖ *do kou̯omyji* ‖ *a škou̯a śe rozpadu̯a* | *juš ńe byu̯o škou̯y* ‖ *tak že ńev’ele śe naučyu̯am* | *bo ńe byu̯o k’edy* ‖
W tej szkole po polsku uczyli?
tak | *tak* ‖

Ludność i język [SM4]

Jacy ludzie mieszkali w Kamionce Wielkiej?
kou̯o nas byu̯o tylko dv’e rodźiny tak’e polsk’e | *ale to juš ludźe śe* | *v’e pani* ‖
Pomieszali się?
pom’ešal’i śe ‖ *polak śe* | *no tak ci pravdźiv’i polacy to tam račej śe ńe żeńil’i* | *ale potem jak to mogu̯o* | *gdźeś jednom*

---

[1] SM pochodzi z miejscowości Kamionka Wielka mieszczącej się w rejonie kołomyjskim obecnego obwodu iwano-frankiwskiego (woj. stanisławowskie); Kamionka Wielka była siedzibą gminy wiejskiej Kamionki Wielkie.

zapxau̯ | *drug'e* ‖ *juš potem tak'e byu̯y pu̯ na pu̯* ‖ *mau̯žeństva to* | *ojćec polak to synov'e xodźil'i do kośćou̯a* | *matka ukrainka to curk'i byu̯y xščone f cerkf'i i xodźiu̯y do cerkf'i* ‖ […] *a u nas naokoło byu̯o ukraińcy i jak ja byu̯am mau̯a to rozmav'al'i v domu po polsku* | *ale vyšu̯am na ul'ice* | *ńestety m'endzy dźećm'i śe šybko muśau̯am pše te* | *naučyć žeby z ńim'i rozmav'ać* | *by śe porozum'eć* | *bo inačej ńe byu̯o* ‖

Przesiedlenie [SM5]

myśmy ńe vyjexal'i p'eršym transportem | *bo ńe zdonžyl'iśmy* ‖ *po drodze m'el'iśmy jak'iś tam vypadek i śe* | *transport odjexau̯ do v'itńicy p'eršy z našym'i l'udźmi* ‖ *s kšendzem* | *s paraf'ijom* | *ze fšystk'im'i* ‖ *a my potem na drug'i žešmy ten zdonžyl'i* | *ten transport* ‖ *bo jak pšyjexal'iśmy* | *vyjexal'iśmy gdźeś xyba końec maja* ‖ *dva tygodńe jexal'iśmy tutaj* ‖

Ale w 1945 czy 1946 roku?

f čterdźestym p'ontym | *ale tutaj od razu ńe pšyjexau̯am* ‖ *byu̯a vyžućil'i nas* […] *nas vyžućil'i v žep'ińe* ‖ *a žep'in byu̯ tak zb'ity* | *že ńe byu̯o navet gdže śe sxrońić i tak my kočoval'iśmy* ‖ *tak'e sob'e porob'il'i te* | *zadašeńa* | *bo tam nas m'el'i pšev'eś do fši radźikovo* ‖ […] *taka mau̯a v'osečka* | *čterdźeśći numeruf* ‖ […] *no i my cekal'iśmy aš tyx ńemcuf stamtond vyv'ozom* | *bo tam ješče f tej fši ńemcy byl'i* ‖ *no i potem jak juš ix tam do cyb'ink'i vyv'eźl'i* | *no to nas pšev'eźl'i tam do tyx domuf* ‖ […] *byl'iśmy tam do grudńa* | *a tu pšyjexal'iśmy v grudńu* | *na same bože narodzeńe* | *na v'ig'il'ije tu pšyjexal'iśmy* ‖

Ale tu do Krzeszyc?

tu do kšešyc juš pšyjexal'iśmy v grudńu ‖

Szkoła w Krzeszycach [SM6]

A jak było ze szkołą w Krzeszycach?

juš ot styčńa začeu̯a śe jakaś tam škou̯a ‖ *no učyu̯ kto um'au̯ co v ogóle čytać i p'isać* | *bo tam p'erše* | *dru'g'e kl'asy to tak'e tam* ‖ *aš potem już jak byu̯am v drug'ej klaśe to juš m'au̯am sfojom pańom naučyćelke* ‖ […] *varšav'anka* ‖

Język [SM7]

Jak to było z językami w Kamionce Wielkiej?

tam gdźe byu̯y polsk'e rodźiny | *polsk'e skup'iska to tak* ‖ *ale tam tego to fšystko po ukraińsku muv'iu̯o* ‖ *fšystko xaxu̯ačyu̯o* ‖ […] *tak'i byu̯ ten m'ešany* ‖ […]

Przesiedleni na chwilę [SM8]

Myśleliście, że będziecie wracać na wschód po przesiedleniu?
fšystko byu̯o tymčasovość ‖ *každy myślau̯* | *že vrući do svojej strony* ‖ […]

Język w Krzeszycach [SM9]

W Krzeszycach wszyscy mówili po polsku?
staral’i śe ‖ *ružńe to byvau̯o* ‖ *ale jak gdźeś tak juš na vyšl’i to kalečyl’i* | *ale po polsku* ‖ […]

Szkoła w Kamionce Wielkiej [SM10]

W Kamionce była polska szkoła i ukraińska?
tak ‖ *fšystko byu̯o oddźelńe* ‖ […] *ońi m’el’i sfojom cerk’ef* | *a my m’el’iśmy sfuj kośću̯* | *sfoje škou̯e* ‖ […]

O Ukraińcach i Niemce [SM11]

To znaczy, że pani skończyła polską szkołę?
ukraińcy zapšečajom | *bo vu̯ašńe jak curka byu̯a i taka muv’i starša bapka pyta śe a ile tvoja mama ma lat* | *a ona muv’i* | *že v čydźestym* ‖ *no to mušel’iśmy xodźić do škou̯y* | *a ona muv’i xyba ńe* | *bo mama xodźiu̯a do po* ‖ *no co ty polsk’ej škou̯y ńe byu̯o* ‖ *to jest tak’e ja ńe v’em* ‖ *do nas ńemka pšyježdžau̯a ta z našego domu* | *a my ńe mamy do ńej žadnyx tam* | *jak’iś tam* | *no co tak to pol’ityka fšystk’im žondźiu̯a* ‖ *ona pšyježdža* ‖ *taka pšyjazna do nas* ‖
Jeszcze przyjeżdża?
teras nap’isau̯a tylko kartke ‖ *o m’au̯am vžońc* | *zapomńau̯am* ‖ *tego* ‖ *pšyježdžau̯a p’erv z jednym menžem* | *potem z drug’im* ‖ *bo jej ten monž byu̯ staršy dvaješća lat od ńej* ‖ *ja jej śe pytam* | *no pšes tu̯umača* | *bo ja ńe um’em po ńim’ecku* ‖ *pytam śe dlačego tak’ego starego se menža vźeu̯a* ‖ *a ona* ‖ *pańi po vojńe ńe byu̯o menščyz v ńemčex* ‖ *brat jej gdźeś zag’inou̯ na vojńe* | *ale ona ńe v’e m’ejsca* | *f kturym m’ejscu zg’inou̯* ‖ *a ona juš byu̯a dorosu̯a* | *juš pracovau̯a jak vojna vybuxu̯a* ‖ *i jest tam* ‖ *f počdam’e m’eška* ‖ *fšystk’e kartk’i śv’ontečne nam zafše pšysyu̯a* ‖ *no z drug’im menžem pšyšu̯a i tutaj pan tak’i* | *juš ńe žyje* ‖ *indyk’ev’ič* ‖ *teš pšyšed z ńim’i tu̯umačyć i ja pytam śe čy jest sama* | *čy kogoś sob’e vźeu̯a* | *žeby sama ńe byu̯a* ‖ *ona muv’i* | *že tu jest artur muv’i* | *že to drug’i jej monš* ‖ *ja muv’e lep’ej na starość s k’imś* | *bo v’e pańi* | *jest s k’im porozmav’ać* ‖ *ona muv’i tak* | *bo jest śe s k’im poku̯ućić* ‖ *bo ten jej monš p’eršy byu̯ bardzo tak’i fajny* ‖ *tak’i byu̯* | *no tak’i dobry* ‖ *dźeći ńe m’el’i* ‖ *a ten drug’i v’idočńe* | *že se lub’ał vyp’ić i tego* ‖

Młyny i chleb [SM12]

Czy w Krzeszycach kiedyś był młyn?

dva ‖ dva ‖ jeden byu̯ tam na vojska polsk’ego na samym końcu ‖ to navet tamten byu̯ fčeśńej xyba uruxom’ony jak ten ‖ i potem tutaj ten drug’i ‖ a s počontku to aš jeźdźil’i do v’itńicy | gdźeś kto jak’eś m’au̯ zbože po vojńe ‖ oj ‖ to ńe byu̯o tak’e proste ‖ jeźdźil’i aš na noc i tam čekal’i monke | žeby xleb byu̯a ‖ no bo p’ekarńa aš potem ‖ tutaj pan stronka tutaj to teras m’eška panev’ičova ‖ tu byu̯ tak’i | on s poznańa poxodźiu̯ i takom m’au̯ pańom | co spšedavau̯a ‖ ona ńemka byu̯a | ale po polsku tam rozmav’au̯a ‖ no i xleb daval’i na kartk’i ‖ tak’e maluśeńk’e kartečk’i byu̯y ‖ vyćinau̯o śe na jeden xlep ‖ zańim śe jakaś monka zrob’iła | zańim to śe ludźe začel’i coś tam tego tvožyć | jak’eś tam ružne užendy | no i tego ‖ no i ja pam’entam ńe ras | stau̯am za tym xlebem | zmarzu̯am | bo to kolejka byu̯a ‖

W Krzeszycach i Kamionce; przesiedlenie [SM13]

dužo tu vu̯aśńe spod varšavy ludźe pšyjexal’i tu do kšešyc ‖ no i tego ‖ i ona učyu̯a nas ‖ ftenčas dop’ero začeu̯am pojmovać tak nauke | bo f p’erfšej klaśe to tak’i ješče xaos byu̯ | bo tam | v’e pańi ńekture dźeći juš troxe coś um’au̯y ‖ a ročńik’i xodźiu̯y ze ćśy | ćtery do jednej klasy | bo to byu̯y pšetšymane pšez vojne ‖ jedńi m’el’i možl’ivośći do xodzeńa | drudzy ńe do škou̯y ‖ no i ońi fšystko razem ‖ po tšy śostry xodźiu̯y razem | bo tak śe zb’erau̯o | že vojna zatšymau̯a ludźi ‖ no i potem gdźeś jakoś gm’ina śe xyba | bo tak fp’erf do sulenćina | ale p’erše kšešyce | to śe ńe nazyvau̯y kšešyce | tylko kšyščyce | bo gdźeś tu mam na tak’im | tak’i | tak’i dokument ješče stary | davny ‖ […] *pańi ńe ten sam rozum | ču̯ov’ek śe zapom’ina ‖ ńeraz z menžem śedźimy i pytam śe | jak to śe nazyva ‖ ale tak ńe ma | ńe ma | potem dźeś pšyjdźe ‖* […] *tak ludźe vymav’al’i*

Krzeszczyce.

tak ‖

A potem zmienili?

potem jakoś te nazvy povyprostovyval’i bo to tak každy muv’iu̯ jakoś ja v’em | čy po svojemu | čy […]

A, bo to jest karta ewakuacyjna.

tak ‖ to śe čšeba byu̯o rejstrovać v m’eśće | ile śe m’au̯o dźeći | ile tego osup ‖ i jak śe m’au̯o troje dźeći možna byu̯o krove zabrać | a jak ńe byu̯o trujke dźeći | to krovy ńe možna byu̯o zabrać | ale že bapća byu̯a starša i nas dv’e | to dal’i mam’i krove tutaj | žeby v’ozu̯a ‖ ale s tom krovom

to byu̯o čšy śv'aty | *jak śe jedźe dva tygodńe krova xce jeść* ‖ *a jexal'iśmy v vagonax otkrytyx* ‖ *jeden vagon na cau̯y sku̯ad byu̯ kryty* ‖ *to dla tak'ix matek z mau̯ym'i dźećm'i* ‖ *a to rešte tak śe tam po tyx vagonax jakoś tam śedźało* ‖ *no i tego* ‖ *i mama s tom krovom jexau̯a* ‖ *my z bapćom byl'iśmy f tym vagońe* | *co dla dźeći* ‖ *ale no krova xćau̯a jeść* ‖ *jak śe poćong zatšymau̯ to tam te u̯ub'iny rosu̯y* | *bo to byu̯ końec maja* | *to już źelono troxe byu̯o* ‖ *no to tam nazb'eral'i te krovy nakarm'ić* | *ale ras pam'entam pošu̯yśmy z mamom do tak'ix* | *ńe byu̯ ɣydrant* | *tylko tak'e byu̯y jakby* […] *bo to dužo byu̯o tyx kranuf i tam vode napuśćić čea byu̯o do krovy* | *žeby napoić* ‖ *nabral'iśmy v v'aderka vode* | *idźemy* ‖ *ale patšymy a naš poćong* | *tak'i vuzeg byu̯ od dźecka gdźeś tam na guže* | *na vagońe* ‖ *to tšyma naš poćong p'i bedźe jexau̯* ‖ *to my te vode vylal'iśmy po pot te* | *bufory čy jak śe te nazyvajom* | *co u̯ončom vagony* ‖ *i b'eg'em žeby on ńe zostać* | *bo zostańemy gdźeś f polu i co bedźemy rob'ić* ‖ *tak'e byu̯y pšygody* ‖ *ale du̯ugo jexal'iśmy* ‖ *bardzo du̯ugo* ‖

Język, czytelnictwo [SM14]

Ludzie tak mówili o swoim języku, że po chachłacku rozmawiają?

ja v'em čy ońi sob'e zdaval'i spravy ‖ *pańi ńe v'e jak to byu̯o pšed vojnom* ‖ *to taka bardzo byu̯a* ‖

Taki trochę pomieszany ten język?

ćemnota i m'ešańe | *bo ludźe mau̯o čytal'i* ‖ *taky* | *brak byu̯o tak'ej śv'adomośći jak'ejś* | *že v ogule dźeś śv'at istńeje poza nam'i* | *bo jak muj ojćec pošed do m'asta* | *zafše pšynośiu̯ sob'e gazete* ‖ *to jak juš te gazete pšyńus to sonśaduf na okou̯o śe nasxodźil'i i muśel'i v'edźeć co tam na śv'eće* | *že ameryka jest* | *že tego* ‖ *sonśad vyjexau̯ do ameryk'i jeden tak'i* ‖ *tyko m'au̯ jednou̯ curke* | *pojexau̯ do ameryk'i* ‖ *jak pšyjexał na urlop* | *gdźeś tam do domu* | *to jak'i był on i·ny ot* | *ot tyx ludźi ze fśi* ‖ *eleganck'i* | *paxńau̯ tak ładńe* ‖ *to byu̯o coś* ‖ *on odv'edzau̯ fšystk'ix sonśaduf* | *ńe* ‖ *žeby śe pšyv'itać* ‖ *po prostu* | *to s povrotem vrućiu̯* | *ńe zostau̯ tam* ‖ *i tego* ‖ *tak že* | *že tej no byu̯o brak tak'ej jak'ejś kultury albo čegoś* | *ale moja bapća bardzo lub'au̯a čytać* | *xyba teras po ńej to mam* ‖ *też zafše čytam* ‖ *ale to* | *to jak'e kśonšk'i byu̯y* ‖ *žyvoty śv'entyx* ‖ *jak'eś tak'e* ‖ […] *tak to ńe byu̯o jak'iś tam dostempu do* | *do kśonšk'i* ‖

Napady i fronty [SM15]

Tworzyły się tam bandy UPA?

ućekal’iśmy bo | bo śe bal’iśmy ‖ ńe nocoval’iśmy v domu | bo tam ponoć v dźeń był sonśat | a v nocy pšyšet śek’erkou̯ će zaćupau̯ ‖ ńe byu̯o žadnego | žeby to ‖ ońi po prostu navet zmušal’i tak | jak już on naležau̯ do orgańizacyji ‖ to na pšyku̯ad brat byu̯ v orgańizacyji a śiostra vyšu̯a za polaka | to kazal’i mu tou̯ śostre zab’ić i on to muśau̯ vykonać | bo ja ńe to jego zab’il’i ‖ ńe ‖ on ńe m’au̯ tak’ego vyboru ‖ i | no pov’em pańi ješče tak | že no ońi nas juš tam ńe xćel’i ukraińcy ‖ już bardzo čekal’i | žeby nas stamtont vyśudać | bo jak im ob’ecal’i tom ukraine samodźelnou̯ to muv’iu̯ ten tak’i ‖ mama pošu̯a na zebrańe i tak’i tam s tego užendu | ńe v’im śe to nazyvau̯o | i muv’i | že kto śe čuje polak’em | žeby tu śe ńe vdaxodźiu̯ ‖ to ńe dla polakuf ‖ to jest tylko dla ńix ‖ a sonśat nas odvoźiu̯ do | značy śe tam już do koleji | bo to byu̯o čternaśće k’ilometruf ‖ u nas ńe byu̯o dvorca ‖ i tego | i muvi | že tak oj ńebože | muv’i | beńdźe juš lep’ij | žyduf pob’il’i | polakuv vyvožom | beńdźe v’enkša kromka xleba dla ńix ‖ i ješče my tak davno ńe vyjexal’iśmy a on pošet juš ten dom | bo m’el’iśmy stary dom | bo muj ojćec sob’e zaplanovau̯ novy dom budovać ‖ bo rodźice tylko dźev’eńć lat pšežyl’i razem | tak že ńe było k’edy ‖ ale juš fšystko byu̯o gotove na ten dom | tyko na v’osne m’au̯ | na v’osne vybuxu̯a vojna | ale nas evakuval’i stamtont s kam’onk’i ‖ ale jak’iś tak śedemnaśće k’ilometruf naz vyv’eźl’i | bo tam front pšexodźiu̯ ‖ jak vrućil’iśmy do domu dźeś tak | ja v’em | śerp’eń | vžešeń | to trava taka vysoka byu̯a i tylko leje po ogrodźe ‖ tam po tyx | rusk’e čou̯g’i po tyx pu̯oćikax | po ružnyx parkanax tylko f’im i już byu̯o po fšystk’im ‖ obrućiu̯ i tego ‖ ale rusk’ix ješče pam’entam | bo u nas jak moja bapća poxodźiu̯a z i·nyj fśi ‖ z žukova ‖ ńedaleko ‖ može dźev’eńć k’ilomentruv było ‖ ale tam p’eršy byu̯ front i ten jej brat | bapći śostra | fšystko śe do nas sprovadźiu̯o ‖ i ješče nam dokvateroval’i čterex rusk’ix vojskovyx | žeby tam m’eškal’i ‖ to tak v domu ‖ śćel’il’i su̯ome i tak fšyscy spal’i | bo i·nego vyjśća ńe može | a žou̯ńeža ńe možna pšećeš ńe pšyjońć | ńe ‖ no i tego ‖ no i tak my | a potem juš jak nas vyv’eźl’i to my tam m’eškal’iśmy gdźe indźej ‖ vu̯aśńe u ćoći du̯u·šy čas | bo tam mama m’au̯a śostre i tam žeśmy do ńej v’jexal’i ‖ jak już vrućil’iśmy to już začeu̯y śe te napady | žeźe ‖ jednego v nocy to čternaśće osub v jednym domu zab’il’i | bo pšyšu̯a synova do teśćovej | curka i tak razem fšystk’ix pozab’ijal’i ‖ i ftenčas

juš tak’i strax fpad z rana jak ktoś vstavał to zafše pytal’i še to tego zab’il’i | tego zamordoval’i | tamtemu zabral’i końa | temu no ‖ tam uńi še pšećeš mušel’i ubrać i vyžyv’ić | fšystko zab’eral’i ‖ no i tak było ‖

Mieszane małżeństwa [SM16]

Jak były mieszane małżeństwa, jak Ukrainiec żenił się z Polką albo na odwrót, to jechali do Polski?
byu̯y tak’e mau̯žeństva | tylko že menžov’e pošl’i na vojne | a žony ńe vyjexau̯y ‖ ńe vyjexau̯y ‖ one še ču̯y ukrainkam’i i ču̯y še besp’ečne ‖ a potem jak juš ten stal’in zamknou̯ grańice to one tam zostau̯y ‖ ńe možna byu̯o te rodźiny pou̯ončyć | bo vyšu̯a taka ustava | že ńe volno i końec ‖ potem dop’ero jak’eś tam | jak’eś ńe v’em | jak’eś traktaty došu̯y | že grańice otvožyl’i i te pośćongal’i te svoje žony tutaj do polsk’i ‖ tak ‖ dužo tu jest tak’ix ‖ ońi juž zapomńel’i o tej svojej ukraińe | ale ‖

Lasy i grzyby [SM17]

Dużo tutaj jest takich osób?
jest | jest ‖ ońi juš teras staży poum’eral’i | mu̯odźi juš som fšyscy stont ‖ naše dźeci juš ńe v’edzom ‖ ja to zafše še śm’eje | bo ońi muv’om | že | ja zafše opov’adam | že naš dom byu̯ na gurce | bo žečyv’iśće byu̯ tak o·dalony ‖ ot fśi ńe byu̯ daleko ‖ sonśad zaraz obok byu̯ | ale tak vyžej na gurce byu̯o ‖ no i naokou̯o lasy ‖ u nas byu̯ bardzo | bardzo v’elk’e lasy l’iśćate ‖ jak še vešu̯o do lasu to byu̯ tak’i ćeń | bo te l’iśće osu̯ańau̯y tego ‖ gžybuf ńe pam’entam ‖ može to ja tym ješče ńe | ale pam’entam | že jak pšyšu̯a jeśeń to op’eńkuf byu̯o peu̯no ‖ bapća zafše sušyu̯a op’eńk’i | rob’iu̯a pov’idu̯a ‖ no i na źime še co | kapuste v bečkax | ogurk’i ‖ to byu̯y zapasy | žeby | pšećeš še ńe šu̯o do važyvńaka ‖ čšea byu̯o s tego žyć co še vy tego | no vyɣodovau̯o | vyxovau̯o ‖ tak ‖ ɣandlem to še žydźi zajmoval’i | zafše pšyxodźil’i ‖

Żydzi [SM18]

Dużo Żydów było?
ja | kou̯o nas pam’entam tylko jednego | bo | ale v’em | že sklep m’au̯a też žydufka | ale naśi žydźi tacy | načy tak na dole m’eškal’i ‖ to byu̯o | stary byu̯ šefcem | syn byu̯ jeden krafcem i byu̯a curka raxela i ješče jeden syn byu̯ | ale juš ńe v’em ‖ a curka raxela to my navet patšyl’iśmy jak vesele to byu̯o | bo u ńix tak śm’ešńe ‖ pot takom | pot tak’im nam’otem | jak to tera pov’edźeć ‖ tego ‖ bo jak to dźeći no idom pačšeć | bo to ńiby žydofsk’e ‖ ale jak ix tyko zabral’i to zaras ći ukraińcy pošl’i ten dom | bo to stšexom byu̯

kryty | rosšyl'i ten dom | žeby śe zepsuu̯ || studńe zažućil'i tam čymkolv'ek | žeby juš ńe byu̯o znaku po tyx žydax || tyx mu̯odyx vyv'eźl'i a staryx poščelal'i u nas || ńedaleko byu̯ tak'i po | muv'il'i końsk'i cmentaš || bo to k'edyś ńe byu̯o rakarńi || vy tego | tam zakopyval'i zv'eženta || i tam ix vyv'eźl'i | vykopal'i ruf i pojexal'i ser'ijom tak'ego vźel'i | tak'i | ja v'em čy on był polak | čy ukraińec | l'ixo jego v'e tam | žeby zasypał ten ruf i jemu śe pokreńćiu̯o v gu̯ov'e | bo on tam tšy dńi ta źem'a śe ješče rušau̯a | bo to ńe fšyscy od razu zostal'i zab'ići || seryja pošu̯a || dostau̯ | ńe dostau̯ || do | zval'il'i jeden na drug'ego i tak žyduv roščelal'i || čy to byl'i tylko naśi čy može ješče skondyś pšyv'eźl'i tego ńe v'em | bo za mau̯a byu̯am | žeby śe tyle || ja śe lub'e interesovać | ale tyle to co v'em || no tam źem'e byu̯y bardzo dobre u nas ||

Pole [SM19]

A co rosło na ziemi?

no fšystko || fšystko śe dau̯o || každy skravek byu̯ zagospodarovany || potstavova to byu̯o tak | xlep | xlebove zbože | pšeńica | žyto i kukurydza to byu̯o tak'e tego || potem konop'e śal'i || bo to byu̯y konop'e no i na | na | na | no te ružńe daroby vyrub'il'i s tyx konop'i to śe to byu̯o ubrańe pšeće || co ješče pam'entam || no byu̯o i fasola i grox | i pam'entam kaše gryč | tom s prosa | jaglanke | ale ńe pam'entam jak rosu̯a || tego ńe v'em | a konop'je pam'entam || jak tutaj my śal'i | konop'i śal'i | ale ńe pam'entam žeby byu̯y dv'e odm'any || značy śe konop'e śe zapylajou̯ || jedne som fčeśńejše | majom takom šyške i śe pylom | a drug'e śe na naśeńe zostav'a || to tam [...] vu̯aśńe te p'erše byu̯y tak'e žuu̯ćutk'e || je śe vub'erau̯o fčeśńej i močyu̯o || kou̯o nas taka žečka płyneu̯a || v ogule źrudło || a to vendl'iu̯o śe jak juš śe vysušyu̯o i ftenčas dop'ero śe rob'iu̯o vu̯ukna || ale te fčeśńejše m'au̯y del'ikatńejše vu̯ukno tak'e | a te drug'e čšymal'i na naśona || no i jak pšyšed vžeśeń to to vyryval'i te konop'je i mu̯ućil'i žeby byu̯ olej | bo pšećeš to | ten olej byu̯ s tego | z vu̯ašńe | s konop'i || tam pam'entam jak mama pšynośiu̯a | tam zafše paxńał strašńe ||

Lepsze jedzenie było tam?

no | tu teras ńe ma poruvnańa s teraźńejšośćom ||

Ale jak przyjechaliście to tu było lepsze jedzenie?

no tu pšyjexal'iśmy to byu̯a b'eda jak d'abl'i || to to tak || zańim to fšystko śe | jak my tam pšyjexal'iśmy do radźikova to byu̯ p'etnasty červ'ec || vojsko p·opševau̯o || tam byu̯o

pola fšystk'e žytem ‖ końe | vojskov'i m'el'i końe i to byu̯o opśane ‖ myślel'i o tyx co pšyjadom | ńe ‖ no i zreštom vojsko teš to ješče p'etnastego čerfca posadźil'i źemńak'i | bo tam byu̯y pełne kopce źemńakuf pońem'eck'ix | jak ix tam vyv'eźl'i ‖ to tyle ‖ a tutaj to | to zańim to fšystko śe ‖ pšyjexal'iśmy do tego tam te źem'e začel'i ten po nadźau̯ tak'i śe | no źem každemu | ale co my mogl'iśmy zrob'ić | jak tu same baby i dźeći mau̯e ‖ ńe za v'ele tej źem'i m'el'iśmy ‖

Ksiądz, cmentarz i święta [SM20]

Przyjechał z wami wasz ksiądz?
on pšyjexau̯ tam do v'itńicy s tom p'eršou̯ | s p'eršym transportem | bo ten p'eršy transport otšet fčeśńej ‖
Zabrał wszystko z kościoła?
tak ‖ tak ‖ tam byu̯y xorongv'e naše ‖ jak my tam jeźdźil'iśmy | bo tam mojej mamy rodźina jest i ojca ‖ i tam fšystko byu̯o ‖ ten kśonc do ńedavna tu był ‖ on był s krakosk'ego poxodźił ‖ do nas pšyšet na p'eršom paraf'ije tam do kam'onk'i i potem tu był i tu kazau̯ śe poxovać | bo śostra pšyjexau̯a i xćau̯a go zabrać po śm'erći tam do domu | žeby z rodźinou̯ ‖ a on pov'edźau̯ | že ńe | že tu fśrut svoix paraf'an xce być poxovany ‖ i tu jest grup ‖ tera mu zrob'il'i juš nofšy pomńik | bo davno umar to juš tego ‖ tam starajou̯ śe ći ješče naśi źomkov'e tam zafše ‖ a byu̯ bardzo dobrym kśendzem ‖ bardzo tak'im | jakby to śe pov'edźau̯o teras s povou̯ańa ‖ pomagau̯ ludźom ‖ tak'emu studentov'i jednemu pu̯aćiu̯ te stypend'um | žeby śe tylko učyu̯ | bo byu̯ zdolny a ńe m'ał skont śe učyć ‖ to byu̯ tak'i bardzo učy·ny ‖ ńe m'au̯ ańi samoxodu ‖ p'ešo xodźiu̯ do śm'erći ‖ ńikogo ńe ‖ takom m'au̯ gospośe | takom bapće garbatkom i tak do końca ‖ bo tera muśi być fšystko u̯adne | a k'edyś byu̯o jak'e byu̯o ‖ gotovau̯a i tak śe | byu̯ bardzo tak'i ‖
Cmentarze w Kamionce były osobne?
ńe ‖ ale ńe byu̯y tak | žeby byu̯y polak kou̯o ukraińca poxovane ‖ ńe ‖ jedna strona tu | druga tu ‖ bo ońi m'el'i te kšyže podvujne | bo ja pam'entam ‖ raz byu̯am | bo tam na cmentažu i ońi ješče m'el'i tak'i zvyčaj | že p'ekl'i tak'e bu̯uk'i na | na fšystk'ix śv'entyx i tam ńe ma teras tyx dźaduf | žebrakuf tak'ix | ńe ‖ to muv'il'i dźady ‖ i ći co tam tego to daval'i tak'emu dźatkov'i te bu̯uke i dźatku pomudlći śe tam za jak'egoś m'ixau̯a čy | čy jak'egoś i·nego ‖ ńe v'em | ale tak'i to byu̯ zvyčaj ‖ u nas tego ńe byu̯o

‖ zapalal’i śv’ečk’i ‖ no te groby byu̯y normalńe darńinom obu̯ožone i kšyžyk byu̯ i tak’e ‖ ńe byu̯o jak tera ‖

Jak obchodziliście święta?

bože narodzeńe ‖ v’encej bože narodźeńe pam’entam | jak v’elkanoc ‖ ńe v’em dlačego ‖ ale normalńe byu̯o ‖ tylko xoink’i ńe m’el’iśmy | bo ješče ńe byu̯a u nas ‖ tam juš f tak’ix | jak to muv’om pańsk’ix domax | to jak’eś to byu̯y xoink’i ‖ a u nas ńe ‖ ješče pam’entam | že ojćec pšynośiu̯ do domu snopek | ale ńe v’im š čego ‖ čy to z ofsa byu̯ | čy s pšyńicy ‖ tego to m’au̯ być ja ńe v’im čy gvarantovać zb’ory na drug’i rok ‖ ńe mam pojeńća ‖ no i śanko było na stole ‖ mama p’eku̯a tak’i | tak’i strudel ‖ tak’i byu̯ duży buu̯ka plećona s pše·nyj monk’i i na tym stau̯ opłatek ‖ po tym nu normalńe | jak na fsxodźe ‖ kut’a | p’erog’i z m’ensem | s tym | s kapustom a ńe z gžybam’i ‖ u nas tyko s samom kapustom byu̯o | potsmažona cebulka i kapusta ‖ potem co ‖ ješče bapća rob’iu̯a tak’e gžyby | tak’i ńi to sos ńi to zupa ‖ jagby to zupa byu̯a taka gensta s tyx op’eńkuf ‖ co to ješče śe rob’iu̯o ftenčas ‖ […] *o ‖ bapća gotovau̯a ten kompot s sušonyx ovocuf ‖ tak ‖ zafše to byu̯o tak’e ‖ no i jak’iś xyba barščˇ byu̯ albo coś | ale ja juš tego ńe pam’entam ‖*

Czy pod ten snopek rzucało się jedzenie?

ńe | ńe | ńe ‖ ńic ńe žucau̯o śe ‖ on tylko sob’e tak stau̯ f końće ‖ ńe v’em ‖ zam’ast ńiby xoink’i ‖ […] *tyle zapam’entau̯am ‖*

A pamięta pani palmy na Wielkanoc?

palemk’i byu̯y i pam’entam | že šu̯o śe do śv’enceńa | ale z dužym košem ‖ ńe tak’i jak tutaj ‖ tradycyjńe tyko tak’e malutk’e ‖ a to śe tam dužo ku̯adu̯o | masu̯o | serek | jakomś šynke | ale to byu̯o fšystko duže ‖ ńe tak’e ‖ jak oglondam te xu̯opuf to se myśle | jak to śe kojažy vu̯aśńe s tom fśou̯ | že tak jak kśonc pšyxodźiu̯ to uku̯adal’i na stole ‖ co byu̯o to muśau̯o być pośf’encone ‖ a tutaj to tyko tak’e śe ot ńeśe trošečke ‖ no ale tak’e byu̯y zvyčaje ‖ ale tak v’elkanoc jakoś | bože narodźeńe bardźej m’i utkv’iu̯o | bo to kolendńicy ‖

Wy obchodziliście swoje i Ukraińcy swoje?

ukraińcy dva tygodńe puźńej | ale bapća opov’adau̯a | že ješče jak za davnyx dobryx časuf to jak u nas byu̯y śv’enta to śe tam do sonśada odnośiu̯o tom kolacyje | a jak ońi m’el’i dva tygodńe puźńej to pšynośil’i do nas | ale potem to już zańiku̯o ‖ juš tak ńe byu̯o ‖ no i | no i | a ješče o | pov’em takom žeč | že my pošu̯yśmy do sou̯šatk’i nocovać ‖

śostra malutka i mama na rence ‖ i bapća muv’i to ty tu dźeći ub’eraj | a ja ide do domu i napale | żeby jak pšyjdom dźeći | żeby byu̯o ćepu̯o ‖ no i bapća pošu̯a ‖ pačymy pal’i śe | s kom’ina dym juš idźe | bo byu̯o v’idać | bo byu̯o na gurce tam ‖ no i tego ‖ mama vyxodźi a pšy domu s každyj strony stoi žou̯ńeš uzbrojony | ale kto to ći v’e | čy to banderov’ec | čy to rusk’i | bo ći banderofce m’el’i tak’e garńitury | jak’e kogo zab’il’i | tak’ego se mundur vźel’i tam ‖ ńe byu̯o u ńix žeby ońi m’el’i jak’eś jednol’ite ‖ i tego ‖ no i mama pošu̯a do sonśada ‖ on muv’i ty śe tu m’i ńe pokazuj | bo tam ukraińec byu̯ | ješče mńe tam vy tego ‖ no i juš ńe pošu̯a ‖ no ale f końcu śe ńe ustenpuje ‖ mama vźeu̯a tou̯ mojou̯ śostre na rence ‖ idźe tam do gury ‖ pšyšu̯a

Rosjanie [SM21]

a tam v domu peu̯no rosyjsk’ix žou̯ńežy ‖ ońi rob’il’i obłave na ukraińcuf i pšyšl’i sob’e tam ‖ buty pozdejmoval’i | sušom onuce ‖ teras skarpetk’i | k’edyś onuce byu̯y ‖ no i rusk’i | rusk’i śengnou̯ na pu̯uke po xlep | a ten jego dovutca muv’i | že ńelźa ńe b’eš tego xleba ‖ pujdźemy do ukraińcuf | tam sob’e dop’ero užyjemy ‖ bo ješče fčeśńej pšet tym | jak my tyko vrućil’iśmy z evakuacyji i tak’i po fśi śe pentau̯ ‖ začeu̯y śe te morderstva ‖ tak’i xodźiu̯ xu̯opak jak’iś ‖ najmovau̯ śe do | do ružnyx prac ‖ gdźe tylko xtoś m’au̯ robote to on tam śet | bo muv’iu̯ | že on poxodźi od rusk’ix ‖ tak’e tam opov’adau̯ ‖ no ale my śe tak nigdy ńe interesoval’i ńim | ale najou̯ śe u tak’ego gospodaža bogatego ‖ tam byu̯a jedynačka curka taka ‖ i on tam u ńego mu̯ućiu̯ zbože | bo to pšećeš śe mu̯ućiu̯o cepam’i v źim’e ‖ latem śe zb’erau̯o | v źim’e juž byu̯ čas | no i tam mu̯ućil’i to zbože ‖ no i u tego gospodaža mu̯ućiu̯ ‖ tak śe zapšyjaźńiu̯ s tou̯ curkou̯ | že ta curka mu uv’ežyu̯a i zaprovadźiu̯a go do | tam do tyx banderofcuf | bo ona teš tam naležau̯a ‖ u nas byu̯y olbžym’e lasy ‖ muv’il’i | že ońi tam m’el’i tam svoje państvo pot spodem | pot tym | f tyx lasax ‖ tak’e tunele ‖ no i tego ‖ i pevnego času vu̯aśńe ten xu̯opak gdźeś zńiknou̯ | ućek ‖ i zaras pšyšu̯y rusk’e pšyšl’i i zrob’il’i obu̯ave ‖ dužo pou̯apal’i tyx banderofcuf ‖ a ta curka | ta dźefčyna to skočyu̯a do studńi | utop’iu̯a śe | bo śe nastrašyu̯a ‖ juš v’edźau̯a | że to pevno on vydau̯ jom ‖ no tak’i čy on byu̯ rusk’i | čy on to byu̯ ‖ ńe v’adomo ‖ ale jak’iś šp’eg byu̯ ‖

Pop [SM22]

no | ale kśonc koło nas m’eškau̯ ‖ ńedaleko ‖ pop ‖ rusk’i kśonc ‖ on był bogaty ‖ m’au̯ svoje końe | su̯użonce | mašyny do mu̯uceńa | sat tak’i v’elk’i m’au̯ ‖ a te xu̯opak’i

v’ejsk’e tak strašńe mu te potkradal’i te japka ‖ *to on zafše s psem i s takom grubom laskom xodźi̯u̯ po tym sadźe* | *žeby to up’ilnovać tego* ‖ *žona mu zmaru̯a* | *ale rusk’i kśonc to on śe ńe może drug’i ras ožeńić* ‖ *pšet pšyśengou̯* | *pšet ślubovańem śe žeńi* | *a potem juš ńe* ‖

SPIS TABEL

SPIS WYKRESÓW

BIBLIOGRAFIA

Anan'eva, N. (1983). K voprosu o dialektnoї prinadlezhnosti pol'skogo govora dvukh sël na territorii Ukrainskoї SSR. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 2, ss. 31–47). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Anan'eva, N. (1984). Ob izmenenii k', g' w t', d' v pol'skom govore dvukh sël khmel'nitskogo raĭona khmel'nitskoї oblasti USSR. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 3, ss. 127–131). Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Anan'eva, N. (1986). Teksty iz derevni Mat'kovtsy. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 4, ss. 109–112). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Anan'eva, N. (1991). K voprosu o prefiksal'nykh deverbativnykh glagolakh v pol'shchizne kresovoї. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 5, ss. 71–84). Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Ananiewa, N. (1995). Fleksja czasownika w gwarze wsi Maćkowce i Szaróweczka na Podolu. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 5, ss. 51–63). Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Ananiewa, N. (2000). Jeszcze raz w sprawie „Atlasu kresowych gwar polskich" (mapa „nietoperza"). W E. Wolnicz-Pawłowska & W. Szulowska (Red.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim: Prace dedykowane Profesorowi Januszowi Riegerowi* (ss. 16–17). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Auer, P. (1984). On the meaning of conversational code-switching. W P. Auer & A. Di Luzio. (Red.), *Interpretive sociolinguistics: Migrants, children, migrant children* (ss. 87–112). Gunter Narr Verlag Tübingen.

Auer, P. (1998). Introduction: Bilingual conversation revisited. W P. Auer (Red.), *Code-switching in conversation: Language, interaction and identity* (ss. 1–24). Routledge.

Auer, P. (1999). From code-switching via language mixing to fused lects: Towards a dynamic typology of bilingual speech, *The International Journal of Bilingualism*, *3*, ss. 309–332.

Auer, P. (2019). 'Translanguaging' or 'doing language'? Multilingual practices and the notion of 'codes'. W J. MacSwann (Red.), *Language(s): Multilingualism and its consequences* [Preprint] (ss. 1–31). Multilingual Matters.

Augustyniak-Żmuda, G. (2019). Biografia językowa: Przykład mowy polskiej w Paltynosie. *Zeszyty Łużyckie*, *53*, 9–23.

Augustyniak-Żmuda, G. (2020). Przełączanie kodów (code switching) w mowie przesiedleńców z województwa tarnopolskiego i stanisławowskiego, mieszkających w regionie lubuskim. *Socjolingwistyka*, *34*, 261–273. https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.34.16

Augustyniak-Żmuda, G. (2021a). Różnorodność językowa przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej: Fonetyka. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *56*, Article 2575. https://doi.org/10.11649/sfps.2575

Augustyniak-Żmuda, G. (2021b). Wpływ biografii językowej na idiolekt: Mowa przesiedleńców z Tarnopolszczyzny mieszkających w regionie lubuskim. *Język Polski*, *101*(4), 75–89. https://doi.org/10.31286/JP.101.4.6

Babbie, E. (2009). *Podstawy badań społecznych* (W. Betkiewicz, Tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Baetens Beardsmore, H. (1986). *Bilingualism: Basic principles* (2. wyd.). Multilingual Matters Ltd.

Banasiak, S. (1963). *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1947*. Prace Instytutu Zachodniego.

Bartnicka-Dąbkowska, B. (1965). *Podstawowe wiadomości z dialektologii polskiej z ćwiczeniami* (B. Wieczorkiewicz, Red.; 2. wyd.). Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Basara, J., Horodyska, H., & Kupiszewski, W. (1960). Z badań dialektologicznych na Ziemiach Zachodnich. *Poradnik Językowy*, *1960*(10(185)), 451–455.

Bednarczuk, L. (1993). Język Wielkiego Księstwa Litewskiego na tle porównawczym. Stowarzyszenie Naukowców Polaków w Wilnie.

Bednarczuk, L. (1999). *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wydawnictwo „Edukacja".

Białoskórska, M. (1993). Niektóre właściwości polszczyzny potocznej byłych przesiedleńców z Kresów Wschodnich na Pomorzu Zachodnim. *Rozprawy Slawistyczne*, *6*, 13–19.

Blommaert, J. (2008). Language, asylum, and the national order. *Urban Language & Literacies*, *2008*(50), 2–21.

Blommaert, J., & Backus, A. (2013). Superdiverse repertoires and the individual. W I. de Saint-Georges & J. J. Weber (Red.), *Multilingualism and multimodality: Current challenges for educational studies* (ss. 11–12). SensePublishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6209-266-2_2

Bloomfield, L. (1933). *Language*. Holt, Rinehart & Winston.

Brencz, A. (1997). Oswajanie niemieckiego dziedzictwa kulturowego: Z badań etnologicznych na Środkowym Nadodrzu. W Z. Mazur (Red.), *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (ss. 191–216). Instytut Zachodni.

Budźko, I., Guszczewa, O., Kazancewa, H., & Smułkowa, E. (2009). *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność: T. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu: Słownik brasławski.* Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Bukalska, I. (2015). Metodologia teorii ugruntowanej a teoria Margaret S. Archer. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, *2015*(10), 100–104.

Bursztа, J. (1966). Kategorie społeczno-kulturowe ludności Ziem Zachodnich. *Przegląd Zachodni*, *1966*(1), 132–177.

Burszta, W. J. (2004). *Różnorodność i tożsamość: Antropologia jako kulturowa refleksyjność*. Wydawnictwo Poznańskie.

Busch, B. (2013). *Mehrsprachigkeit.* Facultas. https://www.utb.de/doi/book/10.36198/9783838547893

Busch, B. (2017). Expanding the notion of the linguistic repertoire: On the concept of *Spracherleben* – the lived experience of language. *Applied Linguistics*, *38*(3), 340–358. https://doi.org/10.1093/applin/amv030

Cechosz, I. (2001). *Polska gwara Oleszkowiec na Podolu: Fleksja imienna i werbalna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Cechosz-Felczyk, I. (2004). *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu: Polskie słownictwo kresowe*. Wydawnictwo Lexis.

Chromik, B. (2014). Aspekty pojęcia ideologie językowe istotne z perspektywy działań rewitalizacyjnych*. Zeszyty Łużyckie*, *2014*(48), 65–76.

Cooley, C. H. (1992). Grupy pierwotne (J. Mucha, Tłum.). W J. Mucha, *Cooley* (ss. 209–214). Wydawnictwo „Wiedza Powszechna".

Czarnecka, K. (2014). *Słowotwórstwo gwar polskich na Ukrainie: Czasownik*. Wydawnictwo Libron.

Czerniak, W., & Starak, T. (1973). Fonetyczni osobływosti polśkoji howirky seła Biskowiczy sambrośkoho rajona lwiwśkoji obłasti USSR. W V. Verenich (Red.), *Pol'skie govory v SSSR: T. 1. Issledovaniia i materialy 1967–1969 gg.* (ss. 22–28). *Vydavectva Akademii navuk BSSR*.

Czerniakiewicz, J., & Czerniakiewicz, M. (2005). *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.

Czerniakiewicz, J., & Czerniakiewicz, M. (2007). *Przesiedlenia ze Wschodu 1944–1959*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.

Dawlewicz, M. (2000). *Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie*. Wydawnictwo „Elipsa".

Dejna, K. (1956). Gwara Milna. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, *4*, 5–41.

Doroszewski, W. J. (Red.). (1958). *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego: Zesz. 1. Hodowla i świat zwierzęcy*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Drzazgowski, M. (1992). O nazwie *chachłacka mowa.* W K. Handke (Red.), *Słowiańskie pogranicza językowe: Zbiór studiów* (ss. 29–35). Wydawnictwo „Res Publica Press".

Dzięgiel, E. (2001). *Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych: Fleksja imienna i werbalna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dzięgiel, E. (2003). *Polszczyzna na Ukrainie: Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*. Wydawnictwo Naukowe Semper.

Dzięgiel, E. (2017). Odmiany terytorialne i społeczne współczesnego języka polskiego na Ukrainie. *LingVaria*, *12*(24), 199–210. https://doi.org/10.12797/LV.12.2017.24.13

Dzięgiel, E. (2020). Dwujęzyczność polsko-ukraińska w Strzelczyskach na Ukrainie (na przykładzie młodzieży i najstarszego pokolenia). *Socjolingwistyka*, *34*, 245–260. https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.34.15

Eberhardt, P. (1994). *Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX wieku*. Obóz.

Eberhardt, P. (2010). *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*. Instytut Zachodni.

Ferguson, C. A. (1959). Diglossia. *Word*, *1959*(15), 325–340. https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702

Fishman, J. A. (1967). Bilingualism with and without diglossia: Diglossia with and without bilingualism. *The Journal of Social Issues*, *23*(2), 23–38. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1967.tb00573.x

Franceschini, R., & Miecznikowski, J. (Red.). (2004). *Leben mit mehreren Sprachen: Sprachbiographien / Vivre avec plusieurs langues: Biographies langagières*. Peter Lang.

Frankowska-Kozak, B. (1993). Z badań nad integracją gwar na terenie województwa szczecińskiego. *Rozprawy Slawistyczne*, *1993*(6), 63–79.

Gajda, S. (2010). Prestiż a język. *Nauka*, *2010*(4), 147–162. https://doi.org/10.12775/SIT.2010.018

Geben, K. (2003). *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*. Wydawnictwo „Elipsa".

Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (2009). *Odkrywanie teorii ugruntowanej: Strategie badania jakościowego* (M. Gorzko, Tłum.). Zakład Wydawniczy „Nomos".

Głuszkowski, M. (2010). Typy przełączania kodu w rosyjsko-polskiej dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego. *Slavia Orientalis*, *59*(1), 81–98.

Głuszkowski, M. (2011a). *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców rejonu suwalsko-augustowskiego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Głuszkowski, M. (2011b). Socjologizm teorii badań dwujęzyczności Uriela Weinreicha. *Rocznik Historii Socjologii*, *2011*(1), 101–117.

Głuszkowski, M. (2013). *Socjologia w badaniach dwujęzyczności: Wykorzystanie teorii socjologicznych w badaniach nad bilingwizmem*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. https://doi.org/10.12775/2847-2

Głuszkowski, M. (2018). Mieszanie kodów w kontaktach języków blisko spokrewnionych: Na materiale polsko-wschodniosłowiańskiego kontaktu językowego. W *Z polskich studiów slawistycznych: Seria 13, T. 2. Językoznawstwo: Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018* (ss. 41–50). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Golachowska, E. (2006). *Język i kultura mieszkańców wsi włościańskich i szlacheckich dawnej ziemi drohickiej na Podlasiu: Studium socjolingwistyczne*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Golachowska, E. (2009). Zmiany języka w sferze religii na obszarze dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego: Aspekty socjolingwistyczne. W E. Skorupska-Raczyńska & J. Rutkowska (Red.), *Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza II* (ss. 129–136).

Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim.

Golachowska, E. (2010a). Język modlitwy na współczesnej Grodzieńszczyźnie. W Z. Sawaniewska-Mochowa & J. Mędelska (Red.), *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego: Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy* (ss. 222–239). Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Golachowska, E. (2010b). Socjolingwistyczne problemy opisu współczesnej polszczyzny na Grodzieńszczyźnie. W E. Skorupska-Raczyńska & J. Rutkowska (Red.), *Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza III* (ss. 59–66). Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim.

Golachowska, E. (2011a). Język katechezy a tożsamość narodowa katolików na Grodzieńszczyźnie. W I. Masojć & H. Sokołowska (Red.), *Tożsamość na styku kultur 2* (ss. 228–236). Edukologija.

Golachowska, E. (2011b). Po polsku czy białorusku? Narodowościowe i językowe wybory młodego pokolenia katolików na Grodzieńszczyźnie. W E. Golachowska & A. Zielińska (Red.), *Wokół religii i jej języka* (ss. 105–112). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Golachowska, E. (2012a). Funkcjonowanie polszczyzny w środowisku młodzieży z rodzin katolickich na Białorusi. W E. Dzięgiel, K. Czarnecka, & D. A. Kowalska (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 5. Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach* (ss. 75–82). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Golachowska, E. (2012b). *Jak mówić do Pana Boga? Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Golachowska. E. (2013). Język i identyfikacja narodowa katolików na wschodniej Białorusi. W E. Nowicka & M. Głuszkowski (Red.), *Słowiańskie wyspy językowe i kulturowe* (ss. 43–54). Eikon.

Gorzko, M. (2008). *Procedury i emergencja: O metodologii klasycznych odmian teorii ugruntowanej*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

Grek-Pabisowa, I. (1983). *Słownictwo rosyjskiej wyspy gwarowej staroobrzędowców mieszkających w Polsce: Rozwój i stan dzisiejszy*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Grek-Pabisowa, I. (2002). *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi: Fonetyka*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I. (2017). *Polskie wyspy gwarowe z przełomu XIX i XX wieku na Białorusi: Gwary późnego osadnictwa na Polesiu, Witebszczyźnie i Mohylewszczyźnie: Z wykazem słownictwa przedstawionym leksykograficznie*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. https://hdl.handle.net/20.500.12528/587

Grek-Pabisowa, I., Handke, K., Ostrówka, M., & Zielińska, A. (1998). *Bohatyrowicze sto lat później*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I., & Maryniakowa, I. (1997). Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś. W I. Grek-Pabisowa (Red.), *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich* (ss. 27–109). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I., & Maryniakowa, I. (1999). *Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Biesiadowska-Magdziarz, B. (2008a). *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym: Polszczyzna mówiona*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Biesiadowska-Magdziarz, B. (2008b). *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym: Polszczyzna pisana*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grodzicki, L., & Estreicher-Grodzicka, E. (Oprac.). (1990). *Mały Rocznik Statystyczny: Wrzesień 1939 – czerwiec 1941* (B. Jakubczak, Tłum.). Zakład Wydawnictw Statystycznych. (Oryginalna praca opublikowana 1941). http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=14501&from=publication

Gumperz, J. J. (1964). On the ethnology of linguistic change. W W. Bright (Red.), *Sociolinguistics* (ss. 27–49). Mounton & Co. https://doi.org/10.1515/9783110856507-005

Gumperz, J. J. (1977). The sociolinguistic significance of conversational code-switching. *RELC Journal*, *8*, 1–34. https://doi.org/10.1177/003368827700800201

Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511611834

Halicka, B. (2015). *Polski Dziki Zachód: Przymusowe migracje i kulturowe oswajanie Nadodrza 1945–1948* (A. Łuczak, Tłum.). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".

Handke, K. (1993). Przedmowa. W *Region i regionalizm – pojęcia i rzeczywistość* (ss. 7–11). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Handke, K. (1997). Gwary przejściowe/mieszane wewnątrz obszaru dialektalnego. W K. Handke, *Rozważania i analizy językoznawcze* (ss. 285–289). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy). (Przedruk z Warchoł, S. (Red.). (1993). *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich.* (ss. 107–112). Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; Wydział Humanistyczny).

Harhala, W. (1931a). Gwara polska okolic Komarna: Fonetyka. *Lud Słowiański*, *2*(1), 55–91.

Harhala, W. (1931b). Gwara polska okolic Komarna: Morfologia. *Lud Słowiański*, *2*(2). 156–177.

Haugen, E. (1987). *Blessings of Babel: Bilingualism and language planning, problems and pleasures*. De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110862966

Hawrysz, M., & Steciąg, M. (2014). Rozważania metodologiczne w kontekście badań statusu i prestiżu języka sąsiada na pograniczu polsko-saksońskim. *Polonica*, *34*, 203–210. https://polonica.ijp.pan.pl/index.php/polonica/article/view/681

Hermanns, H. (1987). Narrative interview: A new tool for sociological field research. *Folia Sociologica*, *1987*(13), 43–56.

Hoffmann-Riem, C. (1980). Die Sozialforschung einer interpretativen Soziologie: Der Datengewinn. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, *1980*(32), 339–372.

Hofmański, W. (2012). Języki w kontakcie: Fenomen słowiańskiej komunikatywności. *Slavia Occidentalis*, *69*, 91–108.

Hofmański, W. (2015). Język – tożsamość – komunikacja. *Slavia Occidentalis*, *72*(1), 27–37. https://doi.org/10.14746/so.2015.72.02

Homa, E. (1979). *Współczesne gwary Pomorza Środkowego: Studium socjolingwistyczne* (Cz. 1). Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.

Hrabec, S. (1955). O polskiej gwarze wsi Duliby w byłym powiecie buczackim. *Rozprawy Komisji Językowej*, *3*, 31–76.

Hryciuk, G. (1999). Straty ludności na Wołyniu w latach 1941–1944. W R. Niedzielko (Red.), *Polska–Ukraina: Trudne pytania* (T. 5, ss. 266–287). Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej; Związek Ukraińców w Polsce.

Hymes, D. (1980). Socjolingwistyka i etnografia mówienia (J. Arnold, Tłum.). W M. Głowiński (Red.), *Język i społeczeństwo* (ss. 61–65). Wydawnictwo „Czytelnik". (Oryginalna praca opublikowana 1973).

Jankowiak, M. (2009). *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim: Studium socjolingwistyczne*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Jay, M. (2008). *Pieśni doświadczenia: Nowoczesne amerykańskie i europejskie wariacje na uniwersalny temat* (A. Rejniak-Majewska, Tłum.). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".

Jenczelewska-Stolarczyk, G. (Oprac.). (2007). *„Na bocznicy czekały na nas bydlęce wagony…": Wspomnienia sybiraków*. Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Karaś, H. (2001). *Język polski na Kowieńszczyźnie: Historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy językowe, teksty*. Wydawnictwo „Elipsa".

Karaś, H. (2002). *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Wydawnictwo „Aušra".

Karaś, H. (2017). *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Karaś, M. (1958). Z problematyki gwar mieszanych i przejściowych. *Język Polski*, *38*(4), 286–296.

Kaufmann, J.-C. (2010). *Wywiad rozumiejący* (A. Kapciak, Tłum.). Oficyna Naukowa.

Kersten, K. (1974). *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej* (*Studium historyczne*). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.

Khaugen, Ė. (1972). IAzykovoĭ kontakt. W IU. Rozentsveĭg (Red.), *Novoe v lingwistike: Vyp. 6. IAzykovye kontakty* (ss. 61–80). Progress.

Klatta, P. (2012). Zróżnicowanie osadnicze obszaru województwa lubuskiego. W B. A. Orłowska & K. Wasilewski (Red.), *Mniejszości regionu pogranicza polsko-niemieckiego: Separacja – Adaptacja – Integracja – Asymilacja* (ss. 127–135). Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim.

Kleszcz, K. (2001). *Unifikacja języka mieszkańców wsi okolic Brzegu na Śląsku Opolskim: Studium socjolingwistyczne.* Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Kluckhohn, C. (1951). Value and value orientation in the theory of action: An exploration in definition and classification. W T. Parsons & E. A. Shils (Red.), *Toward a general theory of action* (ss. 388–433). Harvard University Press.

Kłoskowska, A. (2012). *Kultury narodowe u korzeni*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Konecki, K. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych: Teoria ugruntowana* (M. Gorzko, Tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kopaliński, W. (1983). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wiedza Powszechna.

Koselleck, R. (2009). *Dzieje pojęć: Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego* (J. Merecki & W. Kunicki, Tłum.). Oficyna Naukowa.

Koselleck, R. (2012). *Semantyka historyczna* (W. Kunicki, Tłum.). Wydawnictwo Poznańskie.

Kozłowska-Doda, J. (2000). Język polski napisów cmentarnych z Białorusi środkowej (rejon dzierżyński). W E. Wolnicz-Pawłowska & W. Szulowska (Red.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim: Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi* (ss. 109–122). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Kubijowicz, W. (Red.). (1993–2000). *Encyklopedia ukrainoznawstwa* [EU] (T. 1–9). Wydawnictwo „HTW".

Kulińska, L. (2008). O zrozumienie i przyjaźń, czyli które z wątków naszej najnowszej historii trzeba zweryfikować, by stosunki między polskim a ukraińskim narodem wróciły do normalności. W B. Grott (Red.), *Materiały i studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich* (ss. 137–158). Księgarnia Akademicka.

Kurek, H. (1990). *Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich* (*na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego*). Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kurzowa, Z. (1985). O polskich dialektach kresowych. *Język Polski*, *65*, 98–108.

Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich: XVI–XX*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kurzowa, Z. (1996). Dialekt południowokresowy i jego gwary ludowe. W K. Rymut, T. Smółkowa, & I. Bobrowski (Red.), *Studia dialektologiczne* (T. 1, ss. 117–121). Instytut Języka Polskiego PAN.

Kurzowa, Z. (1997). Historia i współczesność języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich. W I. Grek-Pabisowa (Red.), *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich* (ss. 111–165). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Kurzowa, Z. (2006). *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".

Lehr, T. (1914). O mowie Polaków w Galicji wschodniej. *Język Polski*, *2*, 40–51.

Leociak, J. (2009). *Doświadczenia graniczne: Studia o dwudziestowiecznych formach reprezentacji*. Instytut Badań Literackich PAN.

Lesiv, M. (1997). *Ukraïns'ki hovirky u Pol'shchi*. Ukraïns'kyĭ arkhiv.

Łesiów, M. (1957). System fonetyczny gwary hutniańskiej. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, *5*, 131–153.

Łesiów, M. (1959). Uwagi o fleksji i składni gwary hutniańskiej. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, *6*, 95–112.

Lewaszkiewicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Libura, A. (2014). Atrycja języka odziedziczonego. W A. Dąbrowska & U. Dobesz (Red.), *40 lat wrocławskiej glottodydaktyki polonistycznej: Teoria i praktyka* (ss. 303–312). Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.

Linton, R. (Red.). (1940). *Acculturation in seven American Indian tribes*. Appleton-Century Co.

Lipińska, E. (2003). *Język ojczysty, język obcy, język drugi: Wstęp do badań dwujęzyczności*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Lipińska, E., & Seretny, A. (2012). *Między językiem ojczystym a obcym: Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego na przykładzie szkolnictwa polonijnego w Chicago.* Księgarnia Akademicka.

Lüdi, G. (1997). Mehrsprachigkeit. W H. Goebl, P. H. Nelde, Z. Stary, & W. Wölck (Red.), *Kontaktlinguistik / Contact linguistics / Linguistique de contact* (ss. 233–245). Mouton de Gruyter.

Mach, Z. (1998). *Niechciane miasta: Migracja i tożsamość społeczna.* Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".

Mackey, W. F. (1962). The description of bilingualism. W J. Fishman (Red.), *Readings in the sociology of language* (ss. 554–584). Mouton & Co. https://doi.org/10.1515/9783110805376

Małecki, M. (1933). Do genezy gwar mieszanych i przejściowych (ze szczególnym uwzględnieniem granicy językowej polsko-czeskiej i polsko-słowackiej). *Slavia Occidentalis*, *12*, 80–90.

Martinet, A. (1961). *A Functional view of language: Being the Waynflete lectures delivered in the College of St. Mary Magdalen.* Oxford Clarendon Press.

Maryniakowa, I. (2001). O języku inskrypcji nagrobkowych na północnych Kresach. W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 10, ss. 241–246). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Maryniakowa, I., Grek-Pabisowa, I., & Zielińska, A. (1996). *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych kresów północno-wschodnich*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Masojć, I. (2001). *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*. Wydawnictwo „Elipsa".

Meng, K. (2004). Russlanddeutsche Sprachbiographien – Rückblick auf ein Projekt. W R. Franceschini & J. Miecznikowski (Red.), *Leben mit mehreren Sprachen: Sprachbiographien / Vivre avec plusieurs langues: Biographies langagières* (ss. 97–117). Peter Lang.

Mędelska, J. (1999). *Język „Prawdy Wileńskiej": Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Mędelska, J. (2000). *Język prasy wileńskiej (1945–1979): T. 2. Lata 1945–1959.* Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Mędelska, J. (2001). *Język prasy wileńskiej (1945–1979): T. 3. Lata 1960–1979: Cz. 1. Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Mędelska, J. (2004). *Język prasy wileńskiej (1945–1979): T. 3. Lata 1960–1979: Cz. 2. Słownictwo, wyrazy*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Mieszczankowska, M. (1998). *Słownictwo polskiej gwary kresowej dawnych mieszkańców wsi Tuligłowy (woj. lwowskie), osiedlonych w Bierzycach i Łozinie (woj. wrocławskie)* [Niepublikowana praca magisterska, Uniwersytet Wrocławski].

Miodunka, W. (1990). Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych. W W. Miodunka, (Red.), *Język polski w świecie* (ss. 39–49). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Miśkiewicz, A. (2009). *Tatarzy na Ziemiach Zachodnich Polski w latach 1945–2005*. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta.

Montrul, S. (2002). Incomplete acquisition and attrition of Spanish tense/aspect distinctions in adult bilinguals. *Bilingualism: Language and Cognition*, *5*(1), 39–68. https://doi.org/10.1017/S1366728902000135

Morita, K. (2001). Teksty gwary polskiej ze wsi Naliboki na Białorusi z komentarzem językowym. W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 10, ss. 247–256). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Morita, K. (2001–2002). Sytuacja językowa i pozajęzykowa Polaków w rejonie Trok na Litwie od końca XIX wieku do dziś. *Acta Baltico-Slavica*, *26*, 25–45.

Morita, K. (2002). Związek „prostej mowy" na dawnych Kresach Wschodnich z „prostą mową" w Wielkim Księstwie Litewskim: Uwagi terminologiczne. W Z. Abramowicz (Red.), *Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Białystok-Supraśl, 27–29 maja 2002* (ss. 147–153). Libra.

Morita, K. (2004a). „Mowa prosta" na Kresach Wschodnich w aspekcie historycznym. W A. Kuczyński & M. Michalska (Red.), *Kultura i świadomość etniczna Polaków na Wschodzie: Tradycja i współczesność* (ss. 151–159). Ośrodek Badań Wschodnich.

Morita, K. (2004b). Sytuacja językowa w polskiej społeczności w Iwieńcu na zachodniej Białorusi. W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 11, ss. 73–81). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Morita, K. (2005a). Czy polszczyzna północnokresowa jest monolitem językowym? *Acta Baltico-Slavica*, *29*, 139–146.

Morita, K. (2005b). Współczesna sytuacja socjolingwistyczna w Trokach, dawnej stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. W M. T. Lizisowa (Red.), *Kultura i język Wielkiego Księstwa Litewskiego* (ss. 117–123). Collegium Columbinum.

Morita, K. (2006). *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (region trocki) i Białorusi (region iwieniecki): Studium porównawcze*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Muysken, P. (2000). *Bilingual speech: A typology of code-mixing*. Cambridge University Press.

Myers-Scotton, C. (2004). Precision tuning of the Matrix Language Frame (MLF) model of codeswitching. *Sociolinguistica*, *18*, 106–107. https://doi.org/10.1515/9783484604650.106

Nitsch, K. (1925). Język polski w Wileńszczyźnie. *Przegląd Współczesny*, *12*, 25–32.

Norton, B. (2000). *Identity and language learning: Social processes and educational practice*. Longman.

Nycz, R. (2006). O nowoczesności jako doświadczeniu: Uwagi na wstępie. W R. Nycz & A. Zeidler-Janiszewska (Red.), *Nowoczesność jako doświadczenie*. Universitas.

Nycz, R. (2007). Literatura nowoczesna wobec doświadczenia. W W. Bolecki & E. Nawrocka (Red.), *Literackie reprezentacje doświadczenia* (ss. 55–69). Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN. https://fbc.pionier.net.pl/details/oai:rcin.org.pl:51749

Ostrówka, M. (2004). Język polski w Wielkim Księstwie Litewskim: Aspekt arealny i historyczny. W M. T. Lizisowa (Red.), *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego* (ss. 103–116). Collegium Columbinum.

Ostrówka, M., Grek-Pabisowa, I., & Biesiadowska, B. (2001). Koncepcja (projekt) Słownika współczesnej mówionej polszczyzny północnokresowej. W S. Gala (Red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki: Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejnie* (ss. 173–181). Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Ostrówka, M., Grek-Pabisowa, I., & Biesiadowska, B. (2007). Osobliwości rodzaju polszczyzny północnokresowej. *Biuletyn PTJ*, *63*, 61–72.

Ostrówka, M., & Jankowiak, M. (2007). Język polski na Białorusi Wschodniej: Sytuacja socjolingwistyczna i uwagi o mowie wsi Stajsk i Wesołowo. *Acta Baltico-Slavica*, *31*, 175–198.

Papierzyńska-Turek, M. (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. Wydawnictwo Literackie.

Paryl, W. (1978a). Oddziaływanie języka literackiego na niektóre dialekty Ziem Zachodnich. *Studia Linguistica*, *4*, 71–82.

Paryl, W. (1978b). Wymowa samogłosek nosowych u osiedleńców z Żywieckiego i Mieleckiego w Sidzinie w byłym powiecie grodkowskim (Z problematyki integracji językowej na Ziemiach Zachodnich). *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, *11*, 57–70.

Paryl, W. (1982). Wymowa samogłoski e u osiedleńców z Żywiecczyzny w Sidzinie w byłym powiecie grodkowskim (Z problematyki integracji językowej na Ziemiach Zachodnich). *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, *13*, 129–148.

Paryl, W. (1986). Wymowa samogłoski i, y u osiedleńców z Żywiecczyzny w Sidzinie w byłym powiecie grodkowskim (Z problematyki integracji językowej na Ziemiach Zachodnich). *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, *14*, 205–210.

Paryl, W. (1987a). O obecnej sytuacji językowej na Dolnym Śląsku. *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, *15*, 133–145.

Paryl, W. (1987b). Z badań nad integracją językową na Dolnym Śląsku. *Socjolingwistyka*, *7*, 82–91.

Paryl, W. (1991a). Zmiany fleksyjne w mowie repatriantów z Tuligłów osiedlonych w Ligocie Pięknej w woj. wrocławskim. *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, *18*, 179–196.

Paryl, W. (1991b). Zmiany fleksyjne w procesie integracji językowej (na przykładzie gwary repatriantów z Tuligłów). *Studia Linguistica*, *14*, 75–86.

Paryl, W. (1996). Losy gwar Kresów południowo-wschodnich na Dolnym Śląsku w latach powojennych. *Studia Dialektologiczne*, *1*, 123–131.

Paryl, W. (2000). Elementy gwarowe w mowie ludności z Tarnawicy Polnej na Pokuciu osiedlonej na Dolnym Śląsku. *Prace Filologiczne*, *45*, 423–431.

Paryl, W. (z Mieszczankowska, M.). (2004). *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*. Wydawnictwo Lexis.

Pennycook, A., & Otsuji, E. (2014). Metrolingual multitasking and spatial repertoires: "Pizza mo two minutes coming". *Journal of Sociolinguistics*, *18*(2), 161–184. https://doi.org/10.1111/josl.12079

Pihan-Kijasowa, A. (1999). *O fonetyce literackiej polszczyzny kresów północno-wschodnich XVII: Fonetyka*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Piotrowski, A., & Ziółkowski, M. (1976). *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pokrzyńska, M., & Zielińska, A. (2011). Portret antropologiczny rdzennych mieszkańców pogranicza polsko-niemieckiego urodzonych przed 1945 rokiem. *Sprawy Narodowościowe: Seria nowa*, *2011*(39), 7–26.

Polański, K. (1999a). Integracja (unifikacja) językowa. W K. Polański (Red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (2. wyd., s. 259). Ossolineum.

Polański, K. (1999b). Język. W K. Polański (Red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (2. wyd., ss. 269–270). Ossolineum.

Polański, K. (1999c). Transfer. W K. Polański (Red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (2. wyd., s. 606). Ossolineum.

Polinsky, M. (1995). Cross-linguistic parallels in language loss. *Southwest Journal of Linguistics*, *14*(1–2), 88–123.

Polinsky, M., & Kagan, O. (2007). Heritage languages: In the 'wild' and in the classroom. *Language and Linguistics Compass*, *1*(5), 368–395. https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2007.00022.x

Prawda, M. (1989). Biograficzne odtwarzanie rzeczywistości: O koncepcji badań biograficznych Fritza Schütze. *Studia Socjologiczne*, *4*, 81–98.

Rehbein, J., ten Thije, J. D., & Verschik, A. (2012). Lingua receptiva (LaRa) – remarks on the quintessence of receptive multilingualism. *International Journal of Bilingualism*, *16*(3), 248–264. https://doi.org/10.1177/1367006911426466

Reichan, J., & Woźniak, K. (2004). *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne.* Lexis.

Rieger, J. (Red.). (1994–2012). *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: Studia i materiały* [JPKW] (T. 1–5). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Rieger, J. (1996a). Co wiemy o języku polskim na Kresach Wschodnich. W *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 1. Studia i materiały* (ss. 11–16). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Rieger, J. (1996b). Język polski na Ukrainie (rozpowszechnianie, funkcje, znaczenie, świadomość językowa). W *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 1. Studia i materiały* (ss. 131–143). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Rieger, J. (1997). Interferencje ukraińskie w gwarach polskich na Podolu. W E. Umińska-Tytoń (Red.), *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich* (ss. 134–140). Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego.

Rieger, J. (2002a). (Red.). *Język mniejszości w otoczeniu obcym.* Wydawnictwo Naukowe Semper.

Rieger, J. (2002b). Ukraińskie gwary w Karpatach jako grupa dialektalna. W S. Gala (Red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki: Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejnie* (ss. 427–444). Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Rieger, J. (2004). Władysław Paryl i jego dzieło. W W. Paryl (z M. Mieszczankowska), *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna* (ss. 8–10). Wydawnictwo Lexis.

Rieger, J., Cechosz-Felczyk, I., & Dzięgiel, E. (2002). *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku: T. 1. Stan i status, cechy charakterystyczne. Polszczyzna w Lwowskiem, Tarnopolskiem i na Podolu: Teksty*. Wydawnictwo Naukowe Semper.

Rieger, J., Cechosz-Felczyk, I., & Dzięgiel, E. (2007). *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku: Cz. 2. Polszczyzna w Lwowskiem, Żytomierskiem i na Podolu: Teksty*. Lexis; Wydawnictwo Naukowe Semper.

Rieger, J., & Werenicz, W. (Red.). (1982–2010). *Studia nad polszczyzną kresową* [SPK] (T. 1–12). Ossolineum; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Naukowe Semper.

Riehl, C. M. (2009). *Sprachkontakt-forschung: Eine Einführung*. Gunter Narr Verlag.

Rokicki, J. (1992). Język polski jako wartość społeczna a proces asymilacji Polonii amerykańskiej. *Przegląd Polonijny*, *2*, 41–57.

Romaine, S. (1989). *Bilingualism*. Basil Blackwell.

Roszkowski, W. (1992). *Historia Polski 1914–1991*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Rudnicki, S. (2000). *Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Rudziński, R. (1978). *Jaspers*. Wiedza Powszechna.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (1990a). Działalność Jana Karłowicza na polu kultury języka polskiego. *Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy: Studia Filologiczne*, *28*, 59–66.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (1990b). *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej: Słownictwo*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (1991). Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej. W *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 6, ss. 223–254). Wydawnictw Naukowe Semper.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (1992). Język polski na Litwie: Świadomość, autentyczność, trwanie: Materiał dla wileńskich studentów polonistyki. *Ojczyzna–Polszczyzna*, *3*(38), 72–78.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (1995). Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989–1993 (z uzupełnieniem do roku 1988). W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 8, ss. 265–282). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (1999). Tradycje zaścianka szlacheckiego w języku i mentalności Polaków na Litwie. W J. Porayski-Pomsta (Red.), *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie* (ss. 114–123). Wydawnictwo „Elipsa".

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2000). Świat jeden, ale nie jednolity, czyli o zróżnicowaniu socjalnym polszczyzny kowieńskiej. W E. Wolnicz-Pawłowska & W. Szulowska

(Red.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim: Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi* (ss. 221–229). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2002). *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)*. Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2003). Polscy miłośnicy języka i folkloru litewskiego w XIX wieku. *Acta Baltico-Slavica*, *27*, 73–95.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2008). Miejsca pamięci w mieście na pograniczu (Pińsk w relacjach autobiograficznych). W M. Święcicka (Red.), *Miasto: Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* (T. 2, ss. 293–307). Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2011). Tożsamość narodowa i kulturowa rodzin ziemiańskich na Litwie w świetle narracji biograficznych. W I. Masojć & H. Sokołowska (Red.), *Tożsamość na styku kultur* (T. 2, ss. 19–32). Wileński Uniwersytet Pedagogiczny.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2012a). Językowo-kulturowy obraz domu szlachecko-ziemiańskiego w polszczyźnie północnokresowej. W M. Korytkowska, H. Popowska-Taborska, Z. Rudnik-Karwatowa & J. Siatkowski (Red.). *Językoznawstwo: Prace na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Mińsku 2013 (s*s. 143–149). Warszawska Drukarnia Naukowa.

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2012b). Językowy obraz ziemian Litwy Kowieńskiej (na podstawie tekstów mówionych i zapisanych). W E. Dzięgiel, K. Czarnecka & D. Kowalska (Red.), *Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach: Język polski dawnych Kresów Wschodnich* (T. 5, ss. 289–299). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Sawaniewska-Mochowa, Z., & Zielińska, A. (2007). *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej: Ginąca część kultury europejskiej*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Sawaniewska-Mochowa, Z., & Zielińska, A. (2010). Językowo-kulturowy wizerunek Żmudzi i Żmudzinów w wybranych tekstach pisanych i mówionych. W J. Mędelska & Z. Sawaniewska-Mochowa (Red.), *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego: Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy* (ss. 249–264). Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Sawaniewska-Mochowa, Z., & Zielińska, A. (2011). Język jako sacrum – uwagi o funkcjonowaniu polszczyzny w Kościele katolickim na Kowieńszczyźnie. W E. Golachowska & A. Zielińska (Red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości: Wokół religii i jej języka* (ss. 81–91). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Schütze, F. (1975). *On the useability of narrative interviews in sociological field research – as illustrated by an example of research in community power structure* [Maszynopis]. Bielefeld.

Schütze, F. (1977). Die Technik des narrativen Interviews in Interaktionsfeldstudien dargestellt an einem Projekt zur Erforschung kommunalen Machtstrukturen. W *Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien* (ss. 1–62). Universität Bielefeld, der Fakultät für Soziologie der Universität.

Schütze, F. (1983). Biographieforschung und narrativer Interview. *Neue Praxis*, *13*(3), 283–293.

Schütze, F. (1984). Kognitive Figuren des autobigraphischen Stegrelferzählens. W M. Kohli & G. Robert (Red.), *Biographie und Soziale Wirklichkeit: Neue Beiträge und Forschungsperspektiven* (ss. 78–117). Metzler. https://doi.org/10.1007/978-3-476-03188-4_5

Schütze, F. (1987). *Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien I.* Studienbrief der Fernuniversität Hagen.

Serczyk, W. A. (2009). *Historia Ukrainy.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Siemaszko, W., & Siemaszko, E. (2008). *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945* (T. 1; 3. wyd.). Wydawnictwo „von Borowiecky".

Silverstein, M. (1979). Language structure and linguistic ideology. W R. Cline, W. Hanks, & C. Hofbauer (Red.), *A parasession on linguistic units and levels* (ss. 193–247). Chicago Linguistic Society.

Skutnabb-Kangas, T. (1981). *Bilingualism or not? The education of minorities*. Multilingual Matters.

Słowiński, P. (2009). Administracja w procesach osadniczych na terenie Pomorza Zachodniego w latach 1945–1950. W J. Faryś, P. Słowiński, & T. Sikorski (Red.), *Polskie niepodległości: Wizje państwa i społeczeństwa w okresach przełomów 1918–1945–1989* (ss. 317–329). Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim.

Smolińska, B. (1983). *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w.: Na podstawie rękopisów Jana Władysława Paczobuta Odlanickiego i Antoniego Kazimierza Sapiechy*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Smułkowa, E. (1990). Problematyka badawcza polsko-białorusko-litewskiego pogranicza językowego. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 5, ss. 151–164). Ossolineum; Polska Akademia Nauk.

Smułkowa, E. (Red.). (2002a). *Białoruś i pogranicza: Studia o języku i społeczeństwie*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Smułkowa, E. (2002b). Frekwencja tekstowa białoruskich typów akcentuacyjnych rzeczowników (Na podstawie próbek tekstów gwarowych z okolicy Witebska i Sokółki). W E. Smułkowa (Red.), *Białoruś i pogranicza: Studia o języku i społeczeństwie* (ss. 69–84). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Smułkowa, E. (2002c). Kształt współistnienia na polsko-białorusko-litewskim pograniczu językowym. W E. Smułkowa (Red.), *Białoruś i pogranicza: Studia o języku i społeczeństwie* (ss. 483–491). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Smułkowa, E. (2002d). O wieloznaczności pojęcia 'polak', 'polski' na Białorusi (z doświadczeń badacza i dyplomaty). W E. Smułkowa (Red.), *Białoruś i pogranicza: Studia o języku i społeczeństwie* (ss. 492–500). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Smułkowa, E. (2002e). Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym. W E. Smułkowa (Red.), *Białoruś i pogranicza: Studia o języku i społeczeństwie* (ss. 336–348). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Smułkowa, E. (2002f). Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: Gwary przejściowe – gwary mieszane? W E. Smułkowa (Red.), *Białoruś i pogranicza: Studia o języku i społeczeństwie* (ss. 349–354). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. (Przedruk z: „Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: «Gwary przejściowe» – «gwary mieszane»", 1993, *Rozprawy Slawistyczne*, *6*, 283–289).

Smułkowa, E. (2007). Wokół pojęcia pogranicza: Wschodnie i zachodnie pogranicze Białorusi w ujęciu porównawczym. W E. Smułkowa & A. Engelking (Red.), *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* (ss. 5–14). Wydawnictwo DiG.

Smułkowa, E. (2009). Uwagi o słownictwie dwujęzycznych mieszkańców Brasławszczyzny i sposobie jego prezentacji. W E. Smułkowa (Red.), *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność: T. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu: Słownik brasławski* (ss. IX–XVII). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Smułkowa, E. (Red.). (2011a). *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność: T. 1. Historia regionu: Charakterystyka socjolingwistyczna: Świadectwo mieszkańców.* Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Smułkowa, E. (2011b). Sytuacja socjolingwistyczna i proces konwergencji języków na Brasławszczyźnie w świetle badań terenowych (1997–2007). W E. Smułkowa (Red.), *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność: T. 1. Historia regionu: Charakterystyka socjolingwistyczna: Świadectwo mieszkańców* (ss. 101–140). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Smułkowa, E. (2016). *Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Smułkowa, E., & Engelking, A. (Red.). (2007). *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej*. Wydawnictwo DiG.

Sokólska, U. (1999). *Siedemnastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich* (*słowotwórstwo, słownictwo, frazeologia*). Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana".

Stelmaczonek, A. (2002). Język polski napisów cmentarnych w parafii dryświackiej koło Brasławia. W J. Rieger (Red.), *Język mniejszości w otoczeniu obcym* (ss. 87–92). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Stieber, Z. (1934). *Geneza gwar laskich*. Polska Akademia Umiejętności.

Stieber, Z. (1974). Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych. W Z. Stieber, Świat językowy Słowian (ss. 33–65). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Przedruk z Stieber, Z., 1938, Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych. *Prace Komisji Językowej PAU*, *27*).

Sławiński, J. (Red.). (2008). *Słownik terminów literackich* [STL]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Stroński, H. (1996). O władaniu mową ojczystą przez ludność polską na Ukrainie w połowie lat dwudziestych. W J. Rieger (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 1. Studia i materiały* (ss. 175–200). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Synowska, G. (2000). *Słownictwo polskiej gwary kresowej dawnych mieszkańców wsi Tuligłowy* (*woj. lwowskie*)*, osiedlonych w Mysłakowie (woj. dolnośląskie*) [Niepublikowana praca magisterska, Uniwersytet Wrocławski].

Syrnicka, K. (2001). *Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie: Tradycja i współczesność.* Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. Tadeusza Goniewicza.

Szwejkowska, H. (1929b). Właściwości składniowe dopełniacza przy imiesłowie biernym w polszczyźnie litewskiej. *Język Polski*, *14*, 133–136.

Szwejkowska, H. (1934). O pomieszaniu rodzaju w czasie przeszłym u litewskich Polaków. *Język Polski*, *19*, 183–184.

Szwejkowska, H. (1996). Imiesłów przeszły czynny na -szy. W J. Rieger (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 1. Studia i materiały* (ss. 57–60). Wydawnictwo Naukowe Semper. (Przedruk z Szwejkowska, H. (1929a). Imiesłów przeszły czynny na -szy. *Język Polski*, *14*, 71–75).

Ślusarek, K. (1994). *Drobna szlachta Galicji 1772–1848*. Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.

Thomason, S. G. (2001). *Language contact.* University Press. https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/03032-1

Thompson, P. (1978). *The voice of the past: Oral history*. Oxford University Press.

Tomaszewski, J. (1973). *Rzeczpospolita wielu narodów*. Wydawnictwo „Czytelnik".

Torzecki, R. (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Wydawnictwo Literackie.

Trempała, J. (Red.). (2011). *Psychologia rozwoju człowieka*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Trzebiński, J. (2002). *Narracja jako sposób rozumienia świata*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Turska, H. (1982). *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. Wydawnictwo „Mintis".

Turska, H. (1983). Język polski na Wileńszczyźnie. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 2, ss. 15–23). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Urbańczyk, S. (1956). Rozwój języka narodowego. W Z. Stieber (Red.), *Z dziejów powstawania języków narodowych i literackich*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Valdés, G. (1995). The teaching of minority languages as „foreign" languages: Pedagogical and theoretical challenges. *Modern Language Journal*, *79*(3), 299–328. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1995.tb01106.x

Valdés, G. (2000). Teaching heritage languages: An introduction for Slavic-language-teaching professionals. W O. Kagan & B. Rifkin (Red.), *The learning and teaching of Slavic languages and cultures* (ss. 375–403). Slavica Pub.

Verenich, V. (Red.). (1973). *Pol'skie govory v SSSR*: T. 1: Issledovaniia i Materialy 1967–1969 gg. Akademia nauk BSSR

Weinreich, U. (1968). Is a structural dialectology possible? W J. A. Fishmann (Red.), *Readings in the sociology of language* (ss. 388–400). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110805376.305

Weinreich, U. (1970). *Languages in contact: Findings and problems*. Mouton.

Werenicz, W. (1973). Peryferyjne polskie gwary na Wschodzie. W V. Verenich (Red.), *Pol'skie govory w SSSR*. *Vydawiectva Akademii navuk BSSR*: T. 1: Issledovaniia i Materialy 1967–1969 gg. Akademia nauk BSSR.

Werenicz, W. (2001). Napisy nagrobkowe z Kojdanowskiego jako świadectwo stosunków etnicznych, społecznych i wyznaniowych na środkowej Białorusi.

W E. Smułkowa & A. Engelking (Red.), *Język i kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami: Studia poświęcone Antoninie Obrębskiej-Jabłońskiej w stuleciu urodzin* (ss. 169–186). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Wolfram, W. (1998). Language ideology and dialect: Understanding Oakland Ebonics controversy. *Journal of English Linguistics*, *26*(2), 108–121. https://doi.org/10.1177/007542429802600203

Wróblewska, U. (2011). Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP. *Nauka*, *2011*(2),

Wyderka, B. (2001). Przemiany językowe na ziemiach zachodnich i północnych. W S. Gajda (Red.), *Najnowsze Dzieje Języków Słowiańskich: Język polski* (ss. 460–476). Uniwersytet Opolski.

Zagórski, Z. (1996). *Mały atlas językowy województwa gorzowskiego* (T. 2). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Zagórski, Z., Sieradzki, A., & Grzelakowa, E. (1992). *Mały atlas językowy województwa gorzowskiego* (T. 1). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Zawadowski, L. (1961). Fundamental relations in language contact. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *20*, 3–26.

Zdaniukiewicz, A. A. (1972). Procesy integracji językowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych w świetle analizy ilościowej. *Prace Filologiczne*, *23*, 283–288.

Zduńska, H. (1971). O zmianach fonetycznych w gwarze dawnej wsi Tuligłowy. *Prace Filologiczne*, *21*, 89–132.

Zielińska, A. (2002). *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej: Studium socjolingwistyczne*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Zielińska, A. (2011a). Badania językoznawcze na zachodnim pograniczu Polski (ze szczególnym uwzględnieniem ziemi lubuskiej). W E. Skorupska-Raczyńska & J. Rutkowska (Red.), *Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza* (T. 4, ss. 261–267). Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim.

Zielińska, A. (2011b). Miejsca niechciane. *Lamus*, *1*(7), 12–19.

Zielińska, A. (2011c). Tożsamość mieszkańców pogranicza polsko-niemieckiego. W I. Masojć & H. Sokołowska (Red.), *Tożsamość na styku kultur* (ss. 120–129). Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Zielińska, A. (2012). Wielojęzyczność w województwie lubuskim: Stan współczesny. W B. A. Orłowska & K. Wasilewski (Red.), *Mniejszości regionu pogranicza polsko-niemieckiego: Separacja – Adaptacja – Integracja – Asymilacja* (ss. 13–23). Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim.

Zielińska, A. (2013a). Miejsce i przestrzeń w relacjach mieszkańców pogranicza polsko-niemieckiego. W M. Mikołajczak (Red.; z K. Gieba & M. Sobczak), *Miejsce i tożsamość: Literatura lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii* (ss. 21–29). Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Zielińska, A. (2013b). *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy). https://hdl.handle.net/20.500.12528/37

Zielińska, A. (2018). Biografie językowe osób bilingwalnych z polsko-niemieckiego pogranicza. W *Z polskich studiów slawistycznych: Seria 13, T. 2. Językoznawstwo: Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018* (ss. 359–268). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Ziłyński, J. (1932). *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*. Wydawnictwo Polska Akademia Umiejętności.

Zwoliński, P. (1964). „Życiorys językowy" Tarasa Szewczenki. *Slavia Orientalis*, *13*(4), 383–392.

Zybura, M. (2003). Niemieckie dziedzictwo kulturowe w Polsce. W A. Lewata & H. Orłowski (Red.), *Polacy i Niemcy: Historia – Kultura – Polityka* (ss. 160–169). Wydawnictwo Poznańskie.

Żarnowski, J. (1973). *Społeczeństwo drugiej Rzeczypospolitej.* Wydawnictwo PWN.

Żebrowska, A. (2012). Język Wołożyńszczyzny wczoraj i dziś. W E. Golachowska & A. Zielińska (Red.), *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości: T. 2. Tożsamość wobec wielojęzyczności* (ss. 263–273)*.* Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Żebrowska, A. (2014). Tożsamość czy tożsamości – wstępne refleksje na temat samoidentyfikacji mieszkańców białorusko-litewskiego pogranicza (na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w regionie miadziolskim obwodu mińskiego). W E. Golachowska & A. Zielińska (Red.), *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości: T. 2. Narracja i pamięć* (ss. 341–353). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Źródła internetowe

Doroszewski, J. Styrta. W *Słownik języka polskiego*. Pobrano 13 lutego 2019, z https://sjp.pwn.pl/doroszewski/styrta;5502073.html

„Doświadczenie". (b.d.). W *Słownik języka polskiego PWN*. Pobrano 14 maja 2019, z https://sjp.pwn.pl/szukaj/do%C5%9Bwiadczenie.html

„Język". (b.d.). W *Słownik języka polskiego PWN*. Pobrano 14 maja 2019, z https://sjp.pwn.pl/szukaj/j%C4%99zyk.html

Karaś, H. (Red.). (b.d.). *Dialekty i gwary polskie: Kompendium internetowe*. Zakład Historii Języka Polskiego i Dialektologii UW; Towarzystwo Kultury Języka. Pobrano 28 lutego 2018, z http://www.dialektologia.uw.edu.pl

„Mowa". (b.d.). W *Słownik języka polskiego PWN*. Pobrano 14 maja 2019, z https://sjp.pwn.pl/szukaj/mowa.html

STRESZCZENIA

Biografie językowe przesiedleńców ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej mieszkających w regionie lubuskim

Streszczenie

Teren badań

W latach 2009–2018 prowadziłam badania socjolingwistyczne na terenie regionu lubuskiego. Jest to obszar historycznego pogranicza polsko-niemieckiego, określany jako teren występowania tzw. nowych dialektów mieszanych. Tak nazywa się dialekty, które występują na terytorium przyłączonym do Polski w 1945 roku. Po II wojnie światowej nastąpiła tu wymiana ludności i języków. W regionie lubuskim funkcjonowały:

1) miejscowy dialekt języka niemieckiego (brandenburski),
2) miejscowe gwary wielkopolskie z okolic Babimostu – z polskiej enklawy w Niemczech,
3) gwary przeniesione: warianty języka polskiego, białoruskiego, ukraińskiego z byłych wschodnich województw II Rzeczypospolitej,
4) gwary polskich górali z Bukowiny,
5) gwary wielkopolskie, mazowieckie,
6) odmiany języka ukraińskiego i łemkowskiego (w związku z przesiedleniem w ramach akcji „Wisła”),
7) język romski (w Gorzowie Wielkopolskim osiedliła się liczna grupa Romów) (Zielińska, 2012, s. 13; 2013a, s. 10),
8) język używany przez Tatarów (Miśkiewicz, 2009),
9) język Żydów (Klatta, 2012, s. 133).

Główne tezy

Celem monografii jest przedstawienie różnorodności językowej przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej oraz podjęcie dyskusji z dotychczasowym poglądem o ich jednorodności.

Główne tezy to:

1) przesiedleńcy z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej są zróżnicowani pod względem języka, ponieważ ich biografie językowe są różne,
2) biografie językowe mają wpływ na idiolekty,
3) pogląd dotyczący jednorodności mowy przesiedleńców wymaga naukowej dyskusji.

Materiał

Badania terenowe prowadziłam w 23 miejscowościach regionu lubuskiego. Na materiał składają się 43 pogłębione wywiady o łącznej długości około 4800 minut (tj. 80 godzin). Informatorami były osoby należące do najstarszej generacji, urodzone w latach 1911–1942 na terenie województwa wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego, wołyńskiego, tarnopolskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i białostockiego.

Metody

Ze względu na interdyscyplinarny charakter prowadzonych badań metodologia była zróżnicowana. Konieczne było wykorzystanie kilku metod:

1) **metoda kuli śnieżnej *(snowball sampling)*** – wykorzystywana przeze mnie przy pozyskiwaniu materiału. Polega na wyborze odpowiednich rozmówców, samodzielnie wskazywanych przez kolejne osoby;
2) **wywiad biograficzny** – w badaniach zastosowałam wywiad biograficzny wywodzący się z wywiadu otwartego, który jest najbardziej popularną metodą pozyskiwania materiału empirycznego wśród najstarszego pokolenia rozmówców;
3) **biografia językowa** – wywodzi się z rozwoju badań nad wielojęzycznością. Biografia językowa to przedstawienie rozwoju językowego osoby w każdym z wydzielonych etapów życia przy braniu pod uwagę kontekstu społecznego. W każdej biografii językowej można wskazać okresy, które kształtują zachowania językowe;
4) **metoda teorii ugruntowanej** – hipotezy badawcze stawiałam stopniowo, zgodnie z metodą teorii ugruntowanej. Fundamentem tej metody są dane empiryczne, które muszą być zbierane w sposób systematyczny. Podczas prowadzenia badań powstają pojęcia i teorie, które są weryfikowane i modyfikowane wraz z postępem zaawansowania prac. Na podstawie danych empirycznych tworzy się hipoteza. Metoda teorii ugruntowanej wiąże się z kontekstem odkrycia. Dzięki niej mamy możliwość znalezienia i odkrycia zjawisk, których występowania nie zakładaliśmy na początku prowadzenia badań.

Kryteria wyboru respondentów

Dokonałam wyboru i prezentacji tych wywiadów, które są reprezentatywne dla wytypowanych grup rozmówców. Celem takiego działania było ukazanie językowej różnorodności przesiedleńców.

Wyboru respondentów dokonałam za pomocą dwóch kryteriów:

1) **deklarowane języki używane przed przesiedleniem**,
2) **wartość informacyjna wywiadu**, dzięki której możliwe było dokładne stworzenie biografii językowej respondenta z uwzględnieniem każdego etapu życia.

Wytypowane idiolekty

Do przedstawienia biografii językowych oraz analizy *idiolektów* wybrałam:

1) grupę osób jednojęzycznych, tzn. takich, które zadeklarowały mówienie przed przesiedleniem po „chachłacku”,

2) grupy i przypadki jednostkowe, które były przed przesiedleniem dwujęzyczne:
   - 3 osoby z grupy deklarującej mówienie po „ukraińsku i polsku" – są to osoby, których *językiem prymarnym* przed przesiedleniem był język „ukraiński", „polski" – *sekundarnym*,
   - przypadek osoby, która deklarowała „białoruski" jako *język prymarny*, a „polski" jako *sekundarny*,
   - przypadek osoby, która deklarowała „polski" jako *język prymarny*, a „białoruski" jako *sekundarny*,
   - 3 osoby z grupy deklarującej mówienie po „polsku i ukraińsku" – są to osoby, które deklarowały „polski" jako *język prymarny*, „ukraiński" jako *sekundarny*,
   - przypadek osoby, która deklarowała „polski" jako *język prymarny*, a „chachłacki" jako *sekundarny*.

Wybór cech językowych poddanych analizie

Na podstawie opracowań naukowych polszczyzny dawnych wschodnich województw przedwojennej Polski oraz gwar występujących na terenie regionu lubuskiego ustaliłam grupę cech, która stanowi bazę porównawczą dla analizy zebranego przeze mnie materiału językowego.

W pracy analizowałam następujące cechy fonetyczne:

1) zwężenie *o* > *u* w pozycji nieakcentowanej,
2) zwężenie *e* > *y* / *e* > *i* w pozycji nieakcentowanej,
3) asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich,
4) przedniojęzykowo-zębowa artykulacja *ł,*
5) palatalna wymowa spółgłoski *l* przed samogłoskami,
6) występowanie dźwięcznej spółgłoski *γ,*
7) palatalna wymowa spółgłosek tylnojęzykowych.

Analizie poddałam również następujące cechy fleksyjne:

1) neutralizacja kategorii rodzaju w mianowniku liczby mnogiej,
2) występowanie zaimka *mnie* zamiast formy *mi,*
3) zastosowanie zaimka *oni* dla wszystkich rodzajów,
4) analityczny czas przeszły (gdzie zaimek osobowy stanowi substytut końcówki osobowej),
5) neutralizacja kategorii rodzaju w formach liczby mnogiej czasu przeszłego czasownika.

Wnioski

Potwierdzone zostały tezy postawione na początku książki, tzn. 1) różnorodność językowa wśród przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej istnieje i jest niepodważalna, 2) wpływ na *idiolekt* jednostki ma biografia językowa rozmówcy, 3) analiza wykazała, że przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej charakteryzuje różnorodność językowa. Powstałe prace dotyczące języka osób, które przed II wojną światową zamieszkiwały pas województw odebranych Polsce po 1945 roku, nie uwzględniały *jednojęzyczności* przesiedleńców,

tzn. tych osób, które przed przesiedleniem w ogóle nie znały języka polskiego. Nie uwzględniano również *dwujęzyczności*, która niezaprzeczalnie występowała i występuje nadal.

Wybór tekstów

Monografię dopełnia wybór tekstów gwarowych polskich i ukraińskich. Wywiady zostały podzielone zgodnie z wytypowanymi grupami i kategoriami rozmówców.

Language Biographies of Resettlers from the Former Eastern Provinces of the Second Polish Republic Living in the Lubusz Region

Summary

The geographical area of the study

This study is based on sociolinguistic field research which I conducted in the Lubusz region in the west of Poland in the period between 2009 and 2018. Like other parts of the Polish-German borderland, the region is an area of the so-called new mixed dialects of Polish (*nowe dialekty mieszane*). The term refers to dialects spoken in the territories taken over by Poland from Germany in 1945, which developed following the transfer of population and, thus, languages. The languages spoken in the region in the post-1945 period include:

1) the Brandenburg dialect of German;
2) local dialects of the Greater Poland regional dialect of Polish (*gwary wielkopolskie*) around the town of Babimost (Ger. Bomst), a Polish-speaking enclave in Germany;
3) transferred local dialects: different varieties of Polish, Belarusian and Ukrainian spoken in the eastern provinces of the Second Polish Republic which were taken over by the Soviet Union;
4) local dialects of Polish Bukovinian highlanders, originally spoken in the region of Bukovina in Romania and Ukraine;
5) local dialects of the Greater Poland and Mazovian regional dialects of Polish (*gwary wielkopolskie*, *gwary mazowieckie*);
6) different varieties of Ukrainian and the Lemko language, transferred following the resettlement of population from south-eastern Poland, known as Operation Vistula (Akcja Wisła);
7) the Roma language (a relatively large Roma community settled in Gorzów Wiekopolski) (Zielińska, 2012, p. 13; 2013a, p. 10);
8) the language spoken by the Tatar community (Miśkiewicz, 2009);
9) “the Jewish language” (*język Żydów*) (Klatta, 2012, p. 133).

The main theses

This study aims to present the linguistic diversity among people resettled from the former eastern provinces of the Second Polish Republic and to verify the established view that their language is uniform.

The main research hypotheses:

1) The language of people resettled from the former eastern provinces of the Second Polish Republic is diverse because their language biographies are different.
2) Language biographies have an impact on idiolects.
3) The view that the speech of people resettled from the east is uniform needs to be discussed further.

Study material

I conducted the field research in 23 localities in the Lubusz region. The study material consists of 43 individual in-depth interviews, amounting to a total of about eighty hours (4,800 minutes). The informants were people from the oldest generation who were born between 1911 and 1942 in the former Polish administrative provinces in the east of pre-war Poland: Wilno (Vilnius), Nowogródek (Navahrudak), Polesia, Volhynia, Tarnopol (Ternopil), Lwów (Lviv), Stanisławów (today: Ivano-Frankivsk) and Białystok.

Methods

Considering the interdisciplinary nature of the study, the applied research methodology required a combined use of several methods:

1) **snowball sampling**, used in the process of gathering material. In this method, each located informant suggests other potential interlocutors who could be interviewed by the researcher;
2) **biographical interview**, developed on the basis of unstructured interview, which is the most commonly applied method of gathering empirical material among the oldest generation of informants;
3) **language biography**, developed in the study of multilingualism, involves focus on the development of language of particular speakers in particular stages of their lives. The researcher can identify certain patterns of language use which developed under the impact of social environment in different biographical periods;
4) **grounded theory**, whereby I proposed my research hypotheses step by step. In this approach, a theory stems from systematically obtained empirical data; hypotheses and concepts are generated, modified and verified in the course of the study. Grounded theory approach enables the researcher to benefit from the context of discovery: he/she can identify and examine phenomena which could not be predicted in the initial stage of the study.

Criteria for selecting key informants

The interviews selected for presentation and analysis in this study are representative for particular categories of informants which emerged in the course of research. The

selection was performed in order to present the linguistic diversity of the resettlers, and was based on the following criteria:

1) **self-declared language use prior to the resettlement**,
2) **informative value of the interview**, which would make it possible to adequately trace the language biography of the informant, including each stage of his/her life.

Selected idiolects

The presentation of language biographies and the analysis of idiolects includes selected cases in the following categories:

1) monolinguals, i.e. those who declared using what they called "Khakhlak" prior to their resettlement;
2) groups and individual cases of speakers who were bilingual before resettlement:
   - three informants from among those who declared using "Ukrainian and Polish"; their primary language prior to the resettlement was Ukrainian, and their secondary language was Polish;
   - the case of an informant who declared Belarusian as his/her primary language and Polish as his/her secondary language;
   - the case of an informant who declared Polish as his/her primary language and Belarusian as his/her secondary language;
   - three informants from among those who declared using "Polish and Ukrainian"; their primary language prior to the resettlement was Polish, and the secondary language was Ukrainian;
   - the case of an informant who declared Polish as his/her primary language and the so-called Khakhlak as his/her secondary language.

Selected language features analysed in the study

On the basis of studies of Polish speech in the former eastern provinces of the Second Polish Republic and of local dialects spoken in the Lubusz region, I identified a set of features for comparative analysis of the linguistic material collected in the course of field studies, including:

1) phonetic features
   - narrowing of the vowel *o* > *u* in unstressed positions,
   - narrowing of the vowel *e* > *y* / *e* > *i* in unstressed positions,
   - asynchronous articulation of soft labial consonants,
   - apico-dental articulation of *ł*,
   - palatal articulation of *l* before a vowel,
   - occurrence of the voiced consonant *γ*,
   - palatalisation of velar consonants;
2) inflectional features
   - neutralisation of grammatical genders in the nominative plural,
   - use of the personal pronoun *mnie* instead of *mi* ('I' in the dative),
   - use of the masculine personal pronoun *oni* 'they' with reference to all grammatical genders,

- analytical forms of the past tense (with personal pronouns as a substitute of personal endings),
- neutralisation of grammatical genders in verb forms of the past tense plural.

Conclusions

The study confirms the proposed research hypotheses: (1) the language of people resettled from the former eastern provinces of the Second Polish Republic is diverse; (2) language biographies of particular informants have an impact on their idiolects; (3) the analysis indicates that people resettled from the former eastern provinces of the Second Polish Republic (taken over by the Soviet Union) are characterised by linguistic diversity. The existing works on the language of people who before World War II inhabited the strip of provinces taken away from Poland after 1945 did not take into account monolingualism among the resettlers, i.e. those who did not know the Polish language at all before the resettlement. What is more, nor did they take into account bilingualism, which undeniably existed and continues to exist.

A selection of texts

This part includes a selection of interview material in Polish and Ukrainian local dialects, arranged according to the identified groups and categories of informants.

Tom 47 serii „Język na Pograniczach"

Biografie językowe przesiedleńców ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej mieszkających w regionie lubuskim

Autorka:

Dr Gabriela Augustyniak-Żmuda
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9920-6663
E-mail: gabriela.augustyniak-zmuda@ispan.edu.pl

Autorka deklaruje brak konfliktu interesów.

Abstrakt

Monografia jest efektem kilkuletnich badań socjolingwistycznych na pograniczu polsko-niemieckim. Głównym celem książki jest przedstawienie różnorodności językowej przesiedleńców, którzy po II wojnie światowej przyjechali do regionu lubuskiego, posługując się różnymi językami prymarnymi i sekundarnymi. Materiałem empirycznym były rozmowy z mieszkańcami ponad dwudziestu miejscowości, w których autorka prowadziła badania terenowe. Po obszernym opisie metodologicznym czytelnik może zapoznać się ze stworzonym aparatem pojęciowym wykorzystanym przy opisach i analizach socjolingwistycznych zebranego materiału. Autorka przedstawia stan badań nad polszczyzną północno- i południowokresową oraz charakterystykę dokonań językoznawczych na terenach przyłączonych do Polski po 1945 roku. Przeprowadzone wywiady zostały poddane transkrypcji fonetycznej, na podstawie której autorka zbudowała biografie językowe rozmówców oraz analizowała wybrane cechy fonetyczne i fleksyjne, tworząc przy tym szereg statystyk za pomocą analizy ilościowej. Dokonała porównania lingwistycznego idiolektów wyodrębnionych grup oraz przypadków jednostkowych – osób przed przesiedleniem jednojęzycznych lub dwujęzycznych. Przeprowadzone badania potwierdzają występowanie różnorodności językowej wśród przesiedleńców z dawnych wschodnich województw II Rzeczypospolitej. Zróżnicowanie językowe wybranych grup jest zależne od biografii językowych, które wywierają znaczący wpływ na idiolekty użytkowników języków. Monografię dopełnia wybór tekstów gwarowych polskich i ukraińskich. Utrwalona w monografii polszczyzna należy do ginącego dziedzictwa narodowego. Wielką wartość ma także treść przetranskrybowanych wywiadów. Można je wykorzystywać do prac porównawczych z dziedziny nowatorskich w polskiej nauce badań nad biografiami językowymi, jak również w pracach naukowych z zakresu innych dyscyplin humanistycznych. Jest to pierwsza praca naukowa kompleksowo ukazująca wpływ biografii językowej na idiolekt.

Słowa kluczowe: biografia językowa; przesiedlenie; różnorodność językowa; idiolekt; polszczyzna północno- i południowokresowa

Volume 47 of the series *Język na Pograniczach*
[Borderland Languages]

Language Biographies of Resettlers from the Former Eastern Provinces of the Second Polish Republic Living in the Lubusz Region

Author of the volume:

Dr Gabriela Augustyniak-Żmuda
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9920-6663
E-mail: gabriela.augustyniak-zmuda@ispan.edu.pl

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.

Abstract

This monograph is the result of several years of sociolinguistic research in the Polish-German borderland. The book's main objective is to present the linguistic diversity of resettlers from the former eastern provinces of the Second Polish Republic who arrived in the Lubusz region after the Second World War, speaking a variety of primary and secondary languages. The empirical material consisted of interviews with residents of over twenty localities where the author conducted field research. Following an extensive methodological description, the reader can familiarise themselves with the conceptual apparatus used in the descriptions and sociolinguistic analyses of the collected material. The author presents the state of research on Northern and Southern Borderland Polish (*polszczyzna północno- i południowokresowa*) and a review of linguistic studies in the territories annexed to Poland after 1945. The interviews were transcribed in phonetic transcription, on the basis of which the author constructed language biographies of the interviewees and analysed selected phonetic and inflectional features, including their statistics and quantitative analysis. She made a linguistic comparison of the idiolects of the identified groups and of individual cases – speakers who had been monolingual or bilingual before resettlement. The research confirms linguistic diversity among resettlers from the former eastern provinces of the Second Polish Republic. In the selected groups, this diversity depends on language biographies, which significantly impact the idiolects of language users. The monograph also includes a selection of Polish and Ukrainian dialectal texts. The Polish language recorded in the study belongs to the vanishing national heritage. The content of the transcribed interviews is also of great value. It can be used for comparative studies in the field of language biographies, innovative in Polish science, as well as in research in other humanities disciplines. This book is the first scholarly work comprehensively presenting the influence of language biography on idiolect.

Keywords: language biography; resettlement; linguistic diversity; idiolect; Northern and Southern Borderland Polish